

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

WILLIAM H. DONNER
COLLECTION

purchased from
a gift by

THE DONNER CANADIAN
FOUNDATION

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ЧЕТРДЕСЕТ ДРУГА КЊИГА

ГОДИНА ДВАНАЕСТА

Из књижнице Светислава Н. Вулића официра
Бр. 446
10/III 1911 год.

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1907.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO
AP
56
.D38
knj. 42

САДРЖАЈ XLII. КЊИГЕ

I. Белетристика

СТРАНА

II. Наука

III. Књижевност

IV. Хроника

V. Критика и библиографија

VI. Белешке

ДЕЛО

КЊИГА 42. Јануар 1907. год. СВЕСКА 1.

† СРЕМАЦ и АДАМОВ

Сремац и Адамов... неколико их дана растављају од њихова рођења[1], неколико месеца од њихове смрти; обојицу роди Војводина, једнога равна Бачка, другога питоми Срем; обојица зарана заволеше српску књигу, обојица одлучише, њезини поклоници да буду, обојица посташе учитељи и песници народни; касно се познаше, брзо спријатељише, али брзо и расташе и светом променише.

Не да се руци, што записује у народну читулу имена најврснијих синова његових, да се одмори од тога свог тужнога посла. Не одмараше се она ни после 12. августа 1906., када записа име Стевана Сремца, а 11. јануара 1907. бележи већ и име његова садруга и саборца Паје Марковића Адамова. Растављене од живота народна их је читула вечно зближила, — ту леже они сад један крај другога.

Сремац је рано оставио свој завичај, али је малено дете понело са собом необично живе утиске, које каснији никако потиснути не могоше. Он се брзо прилагодио новој средини (та и та је средина била исто тако његова!), али се никада није само на њој задржао. Његова је душа вазда жудела, да и просторно и времено обухвати сав народ српски. Бачванин, пише приповетке из ново-

[1] Сремац је рођен у Сенти 11. новембра 1855., а Адамов у Сасама (Новим Карловцима) 3. новембра исте године.

ослобођених крајева као и из београдскога и шумадијскога живота и живота свога народа у Банату и описује догађаје из књига староставних од најдавнијих времена па до Косова и после Косова.

Адамов је остао на својој грудви, и у својем се животу и својим радом није готово ни одмицао од ње, иако је и он живео и радио за сав свој народ. Сремац, пише приповетке само из свога краја, а живом речи кроз књижевне листове и као ђак у Бечу и као учитељ у Карловцима подживе народну свест у Срба свих и свуда и соколи на рад са ретким самопрегоревањем, дајући сам собом најбољи пример за истинску службу народу.

Родољубље је и код једнога и код другога најистакнутија црта њихових карактера. Код њих не може бити говора о сукобу између патриотских и других каквих чустава, све, што год долази у сукоб са родољубљем, све то пада или се приноси њему на жртву. Али ако и нису долазили са свога родољубља у сукоб са самим собом, — долазили су са другима. Они нису хтели схватити, како родољубље може имати за друге само утолико вредности, уколико се да сложити са самољубљем, па шта више ни то, да може бити и других јаких чустава, који се без поговора не поклањају пред чуством родољубља. Они, чеда шездесетих и седамдесетих година, напојени њиховим идејама, ушли су с њима и у новије доба, које им је друге идеје на супрот ставило, али са којима се они већином не могоше помирити.

И док је Сремац у тој борби имао моћно сре́ство, са великим посматрачким даром спојену оштру сатиру, којом је тако силно одолевао својим противницима, да му нису смели ни приступати, дотле се Адамов, сав чуствен, после првих напада повукао са поља, за које је мислио, да је њему одређено, али се ипак за то није одрекао рада, но заснова лист Бранково Коло (да бар тако види остварене жеље својих снова) и покреташе друге на рад и на ономе пољу, са кога се беше са̂м повукао, радујући се искрено и туђим успесима. И један су и други представљали онај друштвени елеменат, што не да̂, да се старе идеје потисну, пре но што се преживе, и нове засађују, пре но што би могле ухватити

корена. Тим својим радом они приказују — често и против своје воље и сасвим несвесно — спону двеју различитих генерација; истичући из једне утичу они у другу, губећи с једне стране, а примајући и дајући на другој.

За њима јако жале и најшири кругови, који су их само као јавне раднике знали; много јаче они, у којима су се кретали, јер су их ови знали и као ретке појаве нашега друштва. Њихов се нестанак осећа тим више, што их смрт задеси у пуном јеку њихова рада, и не само да је много што шта замишљено недомишљено но и зачето недочето остало. Ни један ни други нису спустили перо из руку, оно им је из руку отргнуто.

Њихову ће вредност истом каснија поколења моћи право да оцене, наше зна, да је у њима изгубило своје знамените књижевнике, а многи у њему још и то, да је изгубило и оно, у чему је много већа несташа нашега друштва — праве људе. Они су са обичним људским слабостима умели да споје и велике врлине, што је така реткост међу нама.

И стога као да ће се вредност њихова у будућности још и повећати, јер ће се из даљине јаче истаћи њихове слике у овој средини, која је имала идеја, али без дубоких и искрених чуства и без самопрегора.

Милан Шевић

ЧЕЖЊА

Шуме младе врбе над зеленом водом,
Вите гране дршћу од вечерње студи;
И плаветним док се звезде пале сводом
Стишава се жагор живота и људи.
Још зрикавац само са пуно усхита
Пева песму своју сред зрелога жита.

Танак вео магле диже се са река,
И блиста се вода на звезданом зраку;
Од некуд, к'о уздах прошлости далеке,
Јекну песма сетна по вечерњем мраку.
И та песма тиха што потајно жуди
Неком чудном чежњом пуни моје груди.

Знам да у том часу вечерње тишине
Ти блудиш алејом густог врта сама,
Сузама залеваш беле георгине
И ветар се игра твојим витицама.
И док будна сањаш љубавничке сласти
Твоје тело пламти у огњу од страсти.

И јецаш за низом прохујалих дана
Младости и среће. И не слути нико
Колико је силан бол дубоких рана,
Нит' ридање твоје слушао је ико...
Мирно дршћу звезде под плаветним сводом
И шуморе врбе над зеленом водом.

Милутин Јовановић

ПОЗНО КАЈАЊЕ

Веруј, сад ми јако жао
Што некада бејах луд, —
И што сам ти брзо дао
Све што твоја хтеде ћуд.

Силно благо неизмерно
Скривала је моја груд:
Љубав жарку, срце верно,
И бескрајну страсну жуд.

Лажни сјај у оку твоме
Ужего је свети плам
У груд'ма ми. И у томе
Часу реших судбу сâм.

Раскош мојих младих дана
Уживасмо ја и ти, —
И у сенци јоргована
Прођоше нам слатки сни.

Ја сам барем искрен био
И љубио жаром свим:
Незнах какав лед се скрио
У мраморним груд'ма тим!

Доцкан сада руком мазно
На своју ме мамиш груд:
Срце ми је давно празно,
Ледена га свила студ.

Милутин Јовановић

ЧЕКАЊЕ

Ја чекам и чекам из дана у дан.
Биће ми цело у чекању грезне.
Около шуми живот мени чудан,
А моја душа чека, снива, чезне...

Ја чекам, чекам јогунасто, тврдо
На истом месту, на истоме хуму.
Небрижно гледам, како граби крдо,
Тетурајући по ускоме друму.

Презирно пратим те погодбе с Богом,
Та ситничарска кукавна ценкања;
Ја милодаре вазда газим ногом,
Јер моја душа о великом сања.

С гаванског стола ја не купим мрве,
Нит' слушам савет о тој златној среди
Саможиваца, што прах ријући врве.
Поносан бићу и у црној беди.

И чекаћу и чекаћу још даље
У данима што као магле стреме;
И исхабане не вргнувши траље,
Чекаћу још, чекаћу своје време.

А оно доћ'ће оно доћи мора,
Ко муња, када облаке расцепи,
А становници тих се мрачних гора
Раштркаће пред светлом, кō јакрепи.

О доћ'ће време гранитних времена,
Радости дивних, узвишених јада!
О ускренуће и опет Атина
Са плавим небом лепоте и склада."

О доћ'ће доба — оно доћи мора! —
Велико доба великих ми снова,
О доћ'ће доба ружа и ловора,
Великих борби, великих духова!...

А не дође ли још, — холо ћу пасти.
А ти загрохћи с трга свога хордо,
Уприте прстом сви на мене кљасти, —
Још једном ћу се насмејати гордо;

Јер знам, да ће се на место ми попет'
Сањало други, срца 'вако врућа,
Да чека, чека, — као и ја, — опет
Велики тренут новога сванућа!...

Вељко Петровић

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

IV

Ни на небу, ни на земљи...

Мало година послије оснивања Српскога Листа у Задру, покренут је у Спљету други српски лист. Покренули су га и уређивали Срби католици. Године 1883. почео је излазити у Спљету Драшков Рабош. У главном био је штампан латиницом. Доносио је помањих ствари, које су биле писане ћирилицом. Двије године касније, 1885., штампао се у главном ћирилицом. Ситније ствари биле су штампане латиницом. Драшков Рабош био је хумористичко-политички лист. Фином и оштром критиком и умјесним хумором жигосао је све, што је могло бити противно Српству. Није пропустио ниједне прилике, а да не устане на одбрану цијелога, а особито приморскога Српства. Критика његових писаца била је оштра: логика ледена и тачна. У оно доба борбе Срба против Хрвата и Хрвата против Срба тај је лист јако вријеђао осјетљивост хрватску. Није био по вољи ни државним властима. Пошто се Драшков Рабош много бавио и Русијом, и Србијом, и Црном Гором, државне власти гледале су га кривим оком. Непрестане судске забране нијесу га могле уништити. Имао је вриједних сарадника. Новчано није кубурио много. Требало га је друкчије уништити.

Крајем октобра 1887. год. затворени су власник листа, Јово Метличић, и уредник Винкентије Бутијер. Затворена је штам-

парија, а није поштеђен ни власник штампарије. Драшков Рабош био је мртав.

Државна власт нашла је у многим чланцима листа злочинства велике издаје, увреде величанства и сметања јавнога мира. Мало касније пуштен је из тамнице власник штампарије. Није му се могла доказати никаква кривица. Власник и уредник листа морали су остати у истражном затвору. Истражни затвор био је обавезан ради злочинства велике издаје. И ако судбена истрага није имала нити је могла имати великих потешкоћа, истражни затвор трајао је дуго. Метличић и Бутијер сједили су осам мјесеци у истражном затвору. Тек крајем јуна 1888. изведени су пред поротни суд у Спљету.

Шта су владини кругови мислили о Драшковом Рабошу види се по оптужници државног тужиоца. У тој оптужници, која је потписана у Спљету 6. маја 1888., налазе се и ове тачке:

„Истодобно опазити је, да многобројни бројеви Драшкова Рабоша, објелодањени прошасте године, одвећ су се бавили о руској политици, а особито бринућем о Црној Гори и о развитку исте кнежевине. Како се већ рекло, Драшков Рабош изашао је из почетка тискан латиницом, а бројем 34. године 1885. почео је излазити ћирилицом, очевидно да тијем покаже боље, да је писан особито за православне Србе. Стао је од тада још више расправљати чињеницу окупације Босне и Херцеговине са стране Аустро-Угарске државе, а то начином кадрим узрујати чуства српског народа и узбудити жељу на јединост Славена под заштиту руске државе. Из садржаја дотичних чланака види се, да је Драгошев Рабош циљао на то, да занијека Аустро-Угарској држави свако право уздржат се у Босни и Херцеговини, да побуни Србе и потакне њихове тобожње заштитнике проти Аустро-Угарској управи.

„Кад се је Драшков Рабош особитом вјештином бавио тим питањем, баш у исто вријеме европејско новинство стало је расправљати о постанку Аустријанске окупације, а истодобно пак и руске новине те и новине других земаља, заговаратељице руске политике, стале су корити руску владу, јер је допустила ту окупацију. У оно вријеме, дакле, Драшков Рабош покаже дотичним својим чланцима, да нипошто не бијаше надахнут Аустријанским духом, а особито кад изјави, да је окупација слиједила на терет других, којима оне земље бијаху отете. И

кад закључи, да туђе треба вратити, да Аустрија има пустити те земље,“

Државни тужилац, да докаже своје мисли, код сваке тачке наводио је по неколико примјера из разних бројева Драшкова Рабоша. У оптужници било је говора о пјесмама, које је Драшков Рабош штампао на руском језику и о његовим панславистичким идејама.

„Тим је више“ — наставља се у оптужници — „оправдана та сумња (о панславистичким идејама), што се Драшков Рабош од онога времена показао под видом једнога журнала, који заступа предтечне идеје о спојењу славјанских племена под руском управом, изражујући таковых начела, који се нипошто неслагају са уставом једнога Аустријанског поданика, а то особито преподом смрти Каткова, главног заговаратеља панславистичке идеје.

„У дотичној осмртници, црним рубом окруженој, са грчким крјжнем у сриједи, узвеличавао је Драшков Рабош његове мисли и плакао и жалио његов губитак као велику домаћу несрећу. Чудновато је баш, да лист један, који у Аустрији излази, онако плаче и жали смрт човјека, који за свога живота није нипошто био склон Аустријанском интересу, чија дјелатност дапаче управљена бијаше на то да уништи Берлински уговор и да створи спојење свијух славјанских народа у Европи, отимајући их из поданишства других држава, те је сасвим опасна била за Аустро-Угарску државу, у којој бораве више миљона Славјана. Напокон ваља примјетити, да је настала сумња, да је Драшков Рабош примао какву новчану припомоћ са стране многобројних комитета састављених по Европи у разним мјестима, да дођу у прилог подузећима, која намјеравају на спојење свију Славена под заштитом руском.

„Оваква сумња не приказује се без темељна, кад се помисли, да претплата на Драшков Рабош стала је само два фиорина на годину, да се је навлаш задњих времена лист тискао само у 600 примјерака, од којих би вазда једно 50 претицало за уредништво, да би се за штампу листа на годину потрошило око 1100 фиорина, те да приходом претплате једва се је могло доскочити потребама тискања.“

Власник и уредник Драшкова Рабоша били су тужени и ради Драгашевићеве пјесме У бој!, коју је лист донео на руском језику. И ако су се оптужени бранили, да се та пјесма

односи у првом реду против Турске, државни тужилац рекао је о њој у оптужници: „Али опазити је, да пошто је та пјесма објелодањена у листу, у ком се вазда проповиједало проти окупацији Босни и Херцеговини и који се одавна показа надахнут непријатељском сућути према Аустро-Угарској држави; пошто у њој нема даљних знакова по којим би се могло судити, да је једино наперена проти којој становитој другој држави, нити је боље означен тиранин, на кога се циља; пошто није изјављен извор те пјесме, нит вријеме, ни пригода њезиног састављања; пошто није наведен ниједан особити разлог да оправда тискање једне пјесме онаквог садржаја при садашњем политичком положају; пошто Хрвата има само у Аустро-Угарској Монархији, а многобројних Срба у истој и у Босни и Херцеговини, треба наравно држати, да се је тискањем те пјесме хтјело те народе потицати да устану проти Аустро-Угарској држави, да се силом отргну од савеза Аустријанског.“

Сви Срби на Приморју јаком зебњом у срцу чекали су, како ће се свршити тај претрес. Судили су сами Хрвати из Сиња и околине сињетске. Ондашња политичка и народносна борба Срба и Хрвата оправдавала је тај страх. И ако је далматинска порота већ неколико пута дјелима доказала, да неће да кажњава политичке злочинце, била је оправдана барем сумња. Та сумња била је још јача, што су сви поротници били католици. До душе, и оба оптужена били су католици; али је на претресу било толико говора о православљу, о православној Русији и о ондашњој тобожњој мржњи православних према католицима, да се лако могла очекивати осуда оптужених. Државни тужилац, који је врло добро познавао ондашње прилике, највише је говорио о вјери. Тумачио је поротницима, како је Драшко Рабош у многим својим чланцима вријеђао вјерске осјећаје католика. Тражио је од поротника, да и ради тога осуде оптужене.

Одбрана била је сјајна. Главни бранилац, адвокат Др. Игнат Бакотић, већ онда познати Србин католик, добио је тог пута ловор-вијенац. Он је, несумњивом логиком и историјским фактима, подвргао оштрој критици политички рад против Срба и Хрвата. Оборио је све разлоге, а особито вјерске, државног тужиоца. Извргао је смијеху говор тужиоца, доказујући његову неоснованост.

Послије шест дана претреса, поротници су казали своју

пошљедњу ријеч. Суд им је дао шеснаест питања о кривици Метличића и Бутијера. Поротници су на свако питање једногласно одговорили, да оптужени нијесу криви. Предсједник суда одмах је прогласио пресуду, којом су оптужени ријешени. Оптужени су ипак морали на ново да се врате у тамницу. Државни тужилац уложио је на касацију у Бечу ништовну жалбу. Требало је чекати, док и то сврши. Оптужени су одлежали у затвору још два мјесеца.

Овај значајни политички претрес имао је и једну врло важну епизоду. Млади Хрвати и Талијани, правници, који су служили на суду у Спљету, јавно су и писмено изјавили своје симпатије за овај претрес и за главног браниоца, Др. Бакотића. Послије неколико недјеља, сви су отпуштени из службе.

Док се овакав бој био за слободу мисли и ријечи, дошло је на Приморју до поновних избора за посланички дом царевинског вијећа. Хрватски посланик, кога 1885. год. изабраше велики порезници, одрекао се мандата. Осјећао је неспособност за тај положај, па се мудро повратио кући. Изборна ватра захватила је цијело Приморје почетком 1888. године. Кандидате истакнули су Хрвати и автономаши. Пошто су Хрвати почетком 1888. године понудили Србима на Приморју мир, био је тежак положај Срба о овим поновним изборима. Автономаши тражили су, да их Срби помогну. Њиховом помоћи, а без изборних удурма, морао је продријети автономашки кандидат. У изборном тијелу великих порезника, мало је бирача. Рачун је био чист. Математика је тачна.

Српски одбор у Задру препоручио је Србима бирачима, да овога пута не гласају ни за кога. Ту препоруку попратио је Српски Лист од 30. марта (11. априла) 1888. год. овим ријечима:

„У једном од прошлих бројева ми смо објавили међу нашијем домаћијем вијестима престојећи избор на цар. вијеће и препоручили нашијем великијем посједницима, нека се сами и на вријеме постарају за своје право, ако им случајно није уписано у службеној листици. Данас на истом мјесту јављамо закључак српског одбора у Задру, који нашијем бирачима препоручује, да овај пут остану код куће. И ако се двије објаве не слажу, ипак се може разумјети, да нас од самога почетка није много дражио онај рок, који је нашијем бирачима овога тијела пружао прилику, да своје право врше и своје политичко

мијење изразе. Страшни Шекспиров јунак Хамлет каже: бити и не бити — то је питање. Ми ту ријеч можемо измијенити и казати: гласовати и не гласовати, није питање, није барем тако велико питање, које засијеца дубоко у живот једне странке. Све је до прилика.

„Извјесно наш одбор није без узрока даљијех и ближијех дошао до ове одлуке. Наш одбор чуо је толико гласова за слогу — овај пут не искључиво од људи, који у слогу и неслогу преплијећу своје рачуне — наш одбор чуо је понуде од хрватске странке, колико за овај избор, толико и за све будуће односаје између српске странке и хрватске, „да се потпуно споразумљено успостави за будућност у свијем пригодама и у свијем важнијем народнијем и политичнијем питањима“, баш како гласи изјава средишњег одбора народне странке у некидашњем Народном Листу. Заиста преговори били су између двају одбора упућени и — ето кад их потанко не можемо за сад испричати, ми биљежимо ту изјаву и примамо на знање жељу и наду за споразумом, изражену у истој, остајући при својој свагдашњој мисли, да се права слога може постићи слогом у начелима и само дјелима потврдити.

„И од своје стране Народни Лист поздравио је „искреном радошћу“ споменуту изјаву, изражавајући и своју наду, „да ће заметнути преговори потпуно успјети и да ће се жуђено коначно споразумљење постигнути.“ У то име он шаље поруку својијем пријатељима: „Пријатељима нашијем свуда по Далмацији препоручујемо, да својијем понашањем не би по несрећи отеготили договоре међу одборима у Задру, дапаче да међусобнијем опћењем и приближењем раде њим у прилог.“

„И ову особиту изјаву хрватског органа можемо забиљежити; ни она се не да карати. С наше стране ми још немамо за сада никаквијех порука ни препорука нашијем пријатељима.

„Ми се нијесмо с никијем свађали за инад. Ми смо најприје устали на обрану своју и стали смо се борити за име своје, за име српско, које нама није празна ријеч, него програм. У тој борби држали смо се увијек правице и истине: свак ком своје, на што коме Бог да. Наши пријатељи ишли су нам на руку и помагали нам озбиљно, увијек поступајући у њешто достојанствено. С тога, остајући у свом положају и очекујући догађаје, ми у погледу понашања немамо никаквијех поруке

слати пријатељима. Што се тиче саме ствари, о њој ћемо, у своје вријеме, јасно говорити, као што смо обикли.“

Срби бирачи у Дубровнику и у Боки Которској нијесу могли разумјети тај ненадни преокрет главног одбора у Задру. Није било довољно времена за објашњавање. Избори су били шест дана послије горње одлуке и поруке. Неколико Срба у Дубровнику и у Боки Которској гласовало је за автономашког кандидата. Продро је автономашки кандидат Лапена. Изабран је са четири гласа већине. Да оно неколико Срба није за њ гласовало, био би пропао, као и 1885. године.

Хрватска странка није се томе надала. Мислила је, да ће сви Срби послушати задарску поруку. Ради тога није било изборних марифетлука. Изборне комисије у Задру, у Сплету, у Дубровнику и у Котору биле су у хрватским рукама. У Котору и у Дубровнику комисије нијесу одбиле ниједан глас. У Сплету одбијено их је петнаест. У Задру одбијен је само један глас. Кад је главна комисија у Задру, на вечер избора, по брзојавним вијестима, збројила гласове, — снебила се. Морала је ипак прогласити послаником автономашког кандидата. И то је био посљедњи автономашки посланик Приморја у посланичком дому царевинског вијећа у Бечу.

Кад се овај избор упореди са изборима од год. 1885., најбоље се види, какав је притисак био о тим изборима. Године 1888. продире автономашки кандидат против хрватског са малом, незнатном помоћи Срба. Три године прије тога није могао продријети, и ако су сви Срби на Приморју за њ гласовали. Ипак, ови избори нијесу имали нарочите важности за Србе на Приморју. Почела је једино пуцати веза, која је спајала Србе и автономаше још од буковичких избора 1879. год. Автономашки орган *Dalmata* замјерио је српском одбору за његову одлуку о пасивности. С друге стране хрватски *Народни Лист* корио је Србе, што су потпомогли, да продре автономашки кандидат.

Српски Лист у 16. броју 1888. год. одговорио је на обје замјерке:

„Избора овакога није било до сад. То се види и по данашњем расположењу духова. Завладао је неки мамурлук; зловољни су побједитељи и побијеђени, а обратно, вјерујући њиховијем органима, задовољни су и једни и други.

„Одлука српскога клуба имала је извјесно огромни утисак на ово расположење. Ми смо, тек из далека, навијестили уз-

роке ове одлуке. Ми смо, наравно, уважили те узроке, и ако их нијесмо све на јавност изнијели. Ми нијесмо пријатељи насилности. Нијесмо, нијесмо ми ни претјерани опортунисти [illegible] то нам својство не признају ни пријатељи, ни противници. Кад смо дакле казали, да се на избор иде и не иде по приликама, да све зависи од прилика, ми смо хтјели казати, да су само велике и необичне прилике могле приволети српски клуб на познату одлуку.

„Има талијанска позната ријеч: радимо за садашњост и [illegible] мудро на будућност. По овој [illegible] ријечи [illegible] се српски клуб и — није урадио ништа тј. позвао је своје пријатеље на нерад о изборима. Јер у политици и кад се не ради ништа, ипак се нешто ради, а да је то баш тако било, показује нам данашње политичко расположење, које [illegible] српске странке. Данас би ми могли бити најзадовољнији, као би хтјеле бити задовољне двије остале странке, хрватска и аутономна, као што приказују. Али, гледајући некидашње манифестације, ми видимо, како им се једно око смије, а друго плаче. На још и на нас попријеко погледају. Баш без икакве потребе тару се они о нас, о српски клуб и о српске бираче.

„Тако Dalmata, наш друг старији по годинама, учинио је овај пут двије грдне погрјешке. Прва је велика погрјешка аутономног органа, што је он стао ударати на српски клуб прије него ли је клуб створио своју одлуку, да и не говоримо о начину нападаја, јер је Dalmata, баш нестaшно, приписивао личне тежње нашијем људима, који су увијек, а овај пут највише, показали, [illegible] праведније личне тежње, своја лична чуства. Тако нешто не може се назвати политичком мудрости држање Dalmate послије избора и послије побједе своје, задобивене са српскијем гласовима.

Али Dalmata није никада пазио на потребе српске странке, коју је он често звао својом савезницом. Његовом држању ми смо се [illegible] још боље кажемо, ми за дуго нијесмо знали један за другога, илити још бистрије, како ће нас Dalmata лакше разумети, ми смо се на дуго игнорирали, те с тога не би лијепо било, кад би се данас препирали.

„Ево нас и на српскијем гласовима, којијема Dalmata

има много захвалити и на које се органи хрватске странке никако не могу жалити. Српски клуб издао је своју одлуку. Овој одлуци дужни су били покорити се сви Срби бирачи. Послије избора и ти бирачи и сав народ имају право питати свој клуб за разлоге његове одлуке и по њима судити му. У Котору неколико нашијех бирача ишло је на избор против те одлуке; а и у Дубровнику два или три наша бирача гласовали су. И овај догађај мора се сматрати нашом ствари унутрашњом, коју ћемо ми између себе разбистрити, коју морамо разбистрити, јер баш у тијем бирачима има нашијех најближијех пријатеља, личнијех и политичкијех.

„С тога је Народни Лист нетактично поступао, бавећи се на непристојан начин са тијем бирачима. Његов нападај није умјестан никако, ни ради начина, ни ради ствари. Народни Лист не може се градити судијом бирачима, који нијесу његови, не може себи присвајити ту надлежност. Још је горе то уплећање у туђе послове, кад је учињено на суров начин. С тога смо ми одмах узвикнули, да не треба забадати трн у здраву ногу, илити тачније, забадати трн у љуту рану. И стари Нар. Лист никако се не може отрести своје зле навике, већ по тој навици заборавља обећање, којијем је испратио изјаву средишњег одбора народне странке, гази први ону препоруку, коју је послао пријатељима уз ту изјаву.

„Кад би Нар. Листу свјесно и искрено био на срцу споразум, он би могао лако погодити право расположење српскијех бирача и разумјети противност неколицине тијех бирача, који се нијесу подложили закључку српскога клуба. Доста је погледати на наше слабе комуникације. Кривицом тијех комуникација у Боки су још свјежи били они бројеви Нар. Листа, који су српски народ у Далмацији вријеђали онако, како то знаду радити његови звонари. Хрватски листови, на мало дана пред сами избор, урадили су све могућно, да раздраже српске бираче против своје странке.

„Српски клуб, стварајући свој закључак, имао је у виду само своју странку. Српска странка није никоме ништа дужна. То су истине, које је овдје сад нужно истицати.“

Српски Лист, од свог оснивања, вјеран програму свом, увијек је штитио и бранио интересе српскога народа у Босни и Херцеговини. Док још није било у Загребу Србобрана, који је основан 1884. године, Бошњаци и Херцеговци врло често

износили су своје јаде у Српском Листу. Извештаји о прогањању српских школа, православних свештеника и других угледних Срба, о све већим државним наметима на Бошњаке и Херцеговце налазили су увијек места у Српском Листу. Српски Лист читао се радо у Босни и Херцеговини, као мало који други српски орган. То, наравно, није било по вољи власти у Сарајеву. И ако је власт у Задру забрањивала Српски Лист, кад би писао што год о Босни и Херцеговини, то писање било је ипак велики трн у оку. Ради тога влада у Сарајеву забрани Српски Лист за Босну и Херцеговину. Да то средство против Српског Листа буде успјешније, забрањен је и за земље угарске круне. Бојали су се, да поједини бројеви не продру у Босну и Херцеговину преко Хрватске и Славоније.

Према томе, Српски Лист био је ограничен на само Приморје и на неколико претплатника, које је имао у страном свијету. Забраном у Босну, Херцеговину, Хрватску и Славонију био је угрожен његов опстанак. Прво одушевљење — као обично код нас Срба — брзо је извјетрило. Лист није могао да се издржава без претплатника и без — новаца. Обилатије помоћи, у почетку обећане, ријетко су стизале. Помоћници су тражили, да им се најприје испјевају по неколике пјесме, па тек онда да даду, што су обећали. Српски Лист није хтио да спадне на то. Ради тога је углављено, да се органу Срба на Приморју промијени име. Промјеном имена, до нове забране, широм су му отворена врата у Босну, Херцеговину, у Хрватску и Славонију.

25. маја (6. јуна) 1888. год. Српски Лист промијенио се у Српски Глас. Првим чланком Године девете оправдана је та промјена овим речима:

„Многи наши пријатељи, па извјесно и они, које дјеломична промјена на наслову нашега листа хоће затећи неприправљене, јер је одлучена на збору оснивача овога листа, устaвиће се на том наслову и стаће промишљати. Обузеће их необично чуство, као што обузимље нас, који смо са животом органа српског на Приморју свој спојили. Ма каква се чуства зорила у души нашијех пријатеља, свакако ће их утјеха и поуздање храбрити, кад жица таког чувства и нас подиже, и ако смо се ми уз овај орган највише намучили и страдали, и ако смо ми с њим таквијех ненаднијех, немилијех часова дочекали, каквијех при постанку листа нијесмо могли ни замислити.

У првом броју првог Српског Листа у Далмацији, послије збора и договора са пријатељима, његовијем оснивачима изложили смо наш програм, казали смо чисто и бистро шта хоћемо. У једној тачци тога програма ми смо скупили и узроке постанку Српскога Листа и његов задатак.“

Наводи главнију тачку о одбрани Српства на Приморју. За тим наставља:

„У овој је тачци језгра нашег програма, који смо до сада савјесно извршавали. Обрана нашега имена, неговање и признање наше народности био нам је задатак; закон био је једино наше оружје; ослонац и упориште наше темељни закон ове царевине, које све народе у држави једнако узимље под своје закриље. А на какав дочек наиђе први народни српски орган? То знаду наши пријатељи, а ми најбоље.

„Наша свјесна и озбиљна одлука крштена је именом смјелости, дрзовитости, манитости. Наша тежња поштена, законита, названа је издајничком... Како је дочекан, тако је и праћен био наш лист и наш политички рад до ове девете године. Трагови су још дубоко урезани... Него, погледајмо на веселија знамења.

„Ако наши читаоци и пријатељи проуче данас, девете године, наш основни програм, ако се сјете свијех прилика, кроз које смо ми прошли нашом заставом у руци, извјесно ће се утјешити у вјери, да нам вријеме узалуд није прошло, да се узалуд нијесмо борили. Ми смо напријед пошли, ми смо пут прокрчили к нашем циљу. У борби нашли смо новијех пријатеља и привјерженика. Многе тачке нашега програма испуниле су се. Српско име данас је свестрано признано, цијењено, поштовано.

„Опет можемо високијем челом упријети прстом на једну тачку нашег основног програма године 1880.: „На правични темељ ослањамо се, па се тјешимо, да ће наше намере одобрити и свијесни Хрвати на Приморју, који ће увидјети моћи, да нашијем листом нећемо неслоге раширивати, него да ћемо ми — тражећи, да се сваком своје призна — равнати пут трајном споразумљењу и темељ ударити искреној слози“.

„Овако смо ми писали при оснивању српскога органа, који су у очи г. 1880. створили Срби далматински, не од обијести или себичнијих тежња, већ од витешке невоље; овако смо писали и говорили у часовима најљуће борбе политичке и на-

родне, овако у посљедње доба и увијек; кад се год повела ријеч о слози.

„Са оваком нашом прошлости, чистом, искреном, досљедном, од постанка српског органа до данас, ми можемо девете године позвати се на јавно мишљење, припитати суд пријатеља и противника. Од пријатеља пак, који су овај лист подигли, надамо се обилатој помоћи, потпори материјалној, нужној овом листу, који је толико непогода претурио, потпори моралној, нужној ради озбиљнога задатка, који пред нама стоји. То тражимо ради ствари, коју заступамо. Без хвалисања можемо казати, јер је то жива истина, да је српски орган своју дужност вршио, да жртве нијесу биле узалудне.“

Ни Српски Глас није био добре среће. И ако је врло мало писао о Босни и Херцеговини, послије два мјесеца забрањен је за те двије српске земље. Милостиво су му остављене Хрватска и Славонија. У њима је увијек имао вјерних пријатеља, који су га помагали и новчано и морално. Молба на земаљску владу у Сарајеву, да се Српском Гласу дигне забрана за Босну и Херцеговину, није уважена, него је одбијена. У одбијању те молбе није влада навела никаквог разлога. И без тога, знали су се разлози.

У то доба чули су се многи гласови за измирење Срба и Хрвата на Приморју. Једнаки гласови пронијели су се и по Хрватској и Славонији. За то измирење највише су на приморске Србе наваљивали Срби Новосађани. Браник је неколико пута, у најбољој намјери, али не познавајући добро прилике на Приморју, наваљивао за то измирење. Написао је о томе неколико чланака. У посљедњем чланку (бр. 10. од год. 1888.) Браник је рекао и ово:

„Слога између Срба и Хрвата, то је за оба племена потреба. То осјећају и у Биограду, и на Цетињу, и у Сријему, и у Загребу, и у Новом Саду. На томе се и ради. Ту потребу треба да осјете и наша браћа у Задру. Али, да се дође до те мете, мора се претходно много шта учинити. Ми допуштамо, шта више вјерујемо, да су далматински Хрвати много скривили Србима, да су тамошње Србе отуђили од себе.

„Но требало би једном да буде боље.

„Ми се обраћамо на браћу Хрвате у Загребу, који су нам баш прије неки дан послали чланак, у коме се врло лијепо доказује, да је нужна слога између Срба и Хрвата. На њихову

адресу ово управљамо. Потпуна слога између Срба и Хрвата све дондје не може завладати, док на једном крају још се води жесток бој између Срба и Хрвата. А то ће све дондје бити, док буде — изазивања.

„Право да кажемо: ми не разумијемо шта то значи, као што раде далматински Хрвати. Овамо позивају Србе на заједнички рад, а онамо их вријеђа орган хрватски Народни Лист, називајући их „гладним Власима“. Поздрављају Гундулићеву прославу од стране Срба „проститутском“, а далматинску српску интелигенцију називају „српски упљувак“. Тако се не ради на слози. Тако се не може доћи никад до слоге. Шта више, тиме је све тежи положај онима, који искрено хоће слогу Срба и Хрвата.

„Држимо, дакле, да би из Загреба требали, да поуче своје људе у Задру, како се ради на слози. У исти мах грдити и звати у помоћ, то нити је мудро, нити води цијељи. Далматински Хрвати морали би се отрести фанатизма и улити тамошњим Србима вјеру, да могу заједнички радити. У осталом, тешко је и радити на слози, гдје се догађају овако немили призори. Жалимо, што се ствари у Далмацији тако развијају. Али тиме није поможено. Мјеродавни хрватски фактори треба да у свом логору ватру погасе, као што је и ми гасимо, јер у Далмацији, као што се види, непрестано се пуца.“

Загребачки Обзор штампао је и једно писмо, које су у то вријеме његови људи упутили неком угледном Србину за измирење. И Обзор је непрестано писао о потреби слоге, али је у исто доба преговарао са људима, који нијесу имали никаквог утицаја у српском народу Хрватске и Славоније. И он је, по каткада, као и задарски Народни Лист, задирао у Србе без икаквог разлога. Загребачки Србобран, у бројевима 17. и 18. године 1888., опширно је одговорио на то писмо људи око Обзора. Из тога одговора преносимо ове тачке, које су се могле односити на исто питање и код Срба и Хрвата на Приморју.

„Да засадимо цвијеће слоге Срба и Хрвата у башти наше домовине и ого ње — неће оно успјети, док се коров и трње не искоријени; а тога је још доста у врту, у коме хоћемо нашу слогу да садимо. Томе дјелу треба да приступе све ваше и наше странке — сви Срби и Хрвати, а како — ево нашег предлога у ове четири тачке:

„I. Прије свега, треба све хрватске странке, сва хрватска штампа полититичка и књижевна, сви хрватски културни и друштвени заводи, школе и звања, да не само поруче, већ да из коријена, оним истим путем назад, чупају корои и трње неслози Срба и Хрвата, које сте посијали до сада вашим говором и твором против Српства.

„II. Да живимо у слози ми Срби с вама Хрватима на земљишту Хрватске и Славоније — треба да и ваша једноплеменици и суплеменици у Далмацији одустану од душманоге пизме против Срба далматинскијех. Треба да је и у Далмацији она иста слога са истијем условима и пошљедицама, као и међу нама на овом земљишту; јер нема мира између двије војске, када се десно крило у љубави загрлило, док међутим лијево најжешћи бојак бије.

„III. Одступите од ваше хрватске пропаганде у Босни и Херцеговини, гдје српски народ живи. Немојте нам дирати у српске светиње и идеале тијех земаља. Повуците натраг из Босне и Херцеговине све оне ваше шовинистичке књиге, које су Матица Хрватска, Св. Јеронимско и Хрватско књижевно-педагошко друштво преко вашијех учитеља и мисионара пренијели у те земље, да хрвате Србе босанске и херцеговачке. Прионите с нама заједно, да народу српском у окупиранијем земљама помогнемо братски, да им сачувамо њихову домовину и њихове светиње народне.

„IV. Кад у горњијем тачкама наведене захтијеве наше братски и озбиљно сусретнете — онда нам на овим земљишту зајамчите вашим радом, да је српско име равноправно са хрватским, а тако исто и наша ћирилица. Дајте нам, да ми Срби говоримо српски, а ви хрватски. Што је српско нек је српско, а ми ћемо што је хрватско штовати. Српску народно-црквену автономију штитите и поштујте нам као светињу свога рођенога брата, да у оквиру њезиноме нашу српску школу, цркву и народне нам фундације уређујемо онако, како дјеце и права народа српскога то захтијевају; а ми ћемо с вама заједно штитити и борити се за автономију и права наше нам заједничке домовине.

„С оваковијем условима пружите нам братску руку — загрлићемо вас братски, и то не само ријечју, већ и дјелом, које треба што прије на заједничком састанку, да утаначе и отпочну сви прваци српски и хрватски од свију странака и од свакога

сталежа. Такова ће заједница и слога Срба и Хрвата бити по нас и вас бериħетнија од онога народнога јединства, што нам га Обзор понуди, па на тој понуди и остаде, без да од слова постаде дјело. Ми вам ово отворено и искрено рекосмо, као брат брату, па се надамо да вас та искреност неће увриједити, ако је у њој и која оштрија планула, јер треба да се **разумијемо**, па да се **споразумијемо**."

Срби на Приморју нијесу потицали питање измирења са Хрватима. Срби нијесу били криви братској борби. Они су устали само да бране себе и своје. С тога у овом послу нијесу хтјели да имају никакве иницијативе. Чекали су, да Хрвати са Приморја први проговоре. Нијесу дуго чекали.

Јуна мјесеца 1888. влада је сазвала у Задар далматински сабор. Ради жеге, која већ тада влада на Приморју, није било никакве користи од тог саборисања. Осим обичних рачуна, који су потврђени без расправа, није ништа друго урађено. Кад је влада добила што је хтјела, послала је кући посланике, који су били дошли на сабор. О овом саборисању српски клуб примио је од хрватског клуба понуде за споразум и слогу. „Српски Клуб", — писао је о томе **Српски Глас** у бр. 28. од год. 1888. — који није никада бјежао од добра посла, — који се и до сада показивао склон на лијепу, искрену, озбиљну слогу, ради општег добра, примио је и овај пут задовољно на знање понуде хрватског клуба и показао најбоље расположење. Тако је расположење владало и у хрватском клубу, како се могло разумјети по разговору између одабраника двају клубова, којијема су преговори били повјерени. Али ради одсутности некијех чланова, ради краткоће времена и нужног претходног споразума са пријатељима, српски клуб није могао упуштати се у претресање важнијих питања, на којијема се може слога основати. С тога посао је повјерен сталнијем одборима у Задру, који ће до јесени припоћити закључке дотичнијем клубовима на одобрење." Позвани су и угледнији Срби на Приморју да кажу своје мишљење о измирењу са Хрватима.

Каква је били садржина хрватског предлога и која је била његова судбина, види се из одговора на тај предлог. Дошла су три одговора, како се географски воле дијелити Срби на Приморју. Сјеверна Далмација, Дубровник и Бока Которска послали су своје одговоре. Најважнији и најисцрпнији био је одговор дубровачких Срба.

За Србе у сјеверној Далмацији написан је у Задру 1 (13) октобра 1888. овај одговор:

„Српски средишњи одбор у Задру, пошто је примио налог од заступничког клуба српског, да до јесени даде одговор на основу уговора понуђена му од заступничког клуба хрватског, па пошто је проучио нету основу и испитао расположење у народу према понуди хрватског клуба, дошао је до овог закључка:

„Срби, као што нијесу дали повода српско-хрватској размирици, тако и сада нијесу противни слози, него су јој начелно сви наклоњени и сви су испуњени жељом, да се озбиљно уведе слога међу Србе и Хрвате у Далмацији, имајући у виду нужде ове земље и више народне идеале.

„У то име Срби, држећи да писмени уговори за поједине страначке потребе не би могли успоставити трајну слогу, желе, да се утре пут слози на све могуће начине и особито штампом; желе, да најприје хрватска странка и њезини органи збришу све оне узроке, који су Србе нагнали на отпор против Хрвата.

„С овијех разлога српски клуб не може прихватити понуђени писмени уговор.

„Овај закључак има се приопћити предсједнику хрватског клуба.“

Срби у Боки Которској овако су одбили понуђени споразум.

„Ми бокељски Срби: увјерени, да измирење између рашћерене браће Срба и Хрвата у Далмацији може се једино постићи кад у самоме народу клица мира изникне, и прије тога да је свака писмена нагодба између вођа хрватске и српске политичке странке излишна и безуспјешна; а проникнути жељом, да се збиља мир и слога уведе међу Србе и Хрвате у Далмацији, — не одобравамо правац, који нам је у ту сврху хрватска странка показала, а напосе одбијамо увјете оног писменог уговора, особито оне, којима придржавајући хрватска странка само за себе име народне странке, а српској га странци нијечући и одузимајући српским заступницима на царевинском вијећу неодвисност њихова положаја, пријећа се чусто толико мање српске народности, колико неодвисности, коју уживаше или може уживати вазда барем наши бокељски заступници на царевинском вијећу.

„Пут, који ми држимо да нас може довести до братске слоге, јест овај: Оба гласила српске и хрватске странке треба

да у своме програму забиљеже Мир Срба и Хрвата и да на ту циљ озбиљно раде; а особито Народни Лист треба да ради, да ишчезну они узроци, који су нагнали Србе, да заузму самосталан положај против хрватске пропаганде.

„Овим начином измирење ће само по себи доћи, и тако ће се приправити земљиште и удариће се темељ, на кому ће тек онда бити могућно политичким странкама, српској и хрватској у Далмацији, да утврде писмени уговор о начину поступања у разним политичким питањима.“

Одговор дубровачких Срба није било просто одбијање хрватског предлога. Осим одбијања, дубровачки Срби изнијели су и своје предлоге, како би могло да дође до измирења:

„Не да се нијекати, да за неколико, иза шездесет и друге године, Срби и Хрвати живјели су и радили су сложно под укупним именом народне странке. Не да се нијекати, такођер, да је споразум тај посве престао, нетом се народна странка, помоћу Срба, осилила, а Хрвати су, мало по мало, почели промећати народност у Хрватство, те називати искључиво хрватским све, што се до тад називало народним, као узајамно и Србима и Хрватима. Они су, једном ријечју, зачели поступати, као да Срба нема у Далмацији, па их нагнали да, из невоље и пријеке нужде, заузму самостални положај супрот хрватској пропаганди. Тај раздор непрекидно траје све до дана данашњега; а сад, премда се увиђа колико је од погибаљи и од скрајне штете народној ствари, нико не зна, када ће престати, нити умије казати, на који би се управ начин могла повратити пријашња слога.

„Међутим, представници саборског клуба хрватске странке предадоше представницима саборског клуба српске странке предлог међусобног уговора, који, пошто би био од њих примљен, имао би се подврћи одобрењу саборских клубова хрватске и српске странке. Кажу баш у уводу тога предлога, да су га учинили, проникнути жељом, да се међу по њима заступаним странкама у Далмацији успостави слога и споразумљење у раду на јавном политичком пољу у корист укупног народа.

„Пошто дознадоше за овај предлог Срби у Боки, цијенећи да је свака писмена нагодба између вођа хрватске и српске политичке странке излишна и безуспешна, и да ће сам по себи настати мир у земљи, ако оба гласила противних странака буду у свој програм забиљежила: Мир Срба и Хрвата, одбише све

увјете односног писменог уговора. У исто доба одлучише такођер једногласно, да се ступи у преговоре са дубровачким Србима у погледу поменутог измирења.

„Томе дошљедно, ми дубровачки Срби слажемо се са бокељским, гдје тврде да потпуни измир међу размађеном браћом т.ј. међу свијем Србима и Хрватима у Далмацији, може се постићи једино, када у самом народу клица мира изникне; али у исто доба ипак смо увјерени, да не би у толико била ни излишна, ни безуспјешна, свака писмена нагодба између вођа хрватске и српске политичке странке. Да се дође до потпуног мира, хоће се занаго много времена: но постигнуће тога мира може се снјешити и одгодити разним догађајима, а наименито ријечју и дјеловањем појединаца, јер, премда се у времену све врши, вријеме, само по себи, не чини управ ништа, као што сами Бокељи признадоше у погледу новина. Пошто ријечи, дакле и дјела појединаца не могу се ни на један начин сматрати излишним и безуспјешним, колико би се мање имале сматрати таковим ријечи и дјела представника саборских клубова, нетом би се ови обвезали да мире народ, а то писаном нагодбом, која би у ту сврху била свакако јача од просто усмене и водила собом јавнију моралну одговорност? Све би наравно зависило од врсте и сходности увјета садржаних у нагодби. За то, премда и ми одбијамо у опће увјете нагодбе, какве их предложише представници саборскога клуба хрватске странке: ипак наша је воља, да представници клуба српске странке поврате првим поменути предлог са новим протупредлогом, кога ће израдити посве на темељу слиједећих опазака и преинака.

„Опаска I. Нагодба се уговара међу клубовима народне и српске странке. Гдје су Хрвати? Није о њима ни ријечице. Да ли их је свијех нестало у Далмацији или се по срећи крију за сад под именом народне странке? Доиста, ако је тако, а тако је очевидно, будући да и Срби припадају једнаким правом истој народној странци, не могу Хрвати узети само за се име те странке, особито кад се упуштају у договоре о измирењу са Србима.

„Преинака I. Треба за то, да се нагодба уговори не међу народном и српском странком, него међу саборским клубовима хрватске и српске странке, илити још боље међу саборским клубовима хрватског и српског одјељења народне странке

„Опаска II. Прва тачка предлога одређује да бирачи обију странака у сваком изборном котару имају гласовати за уговорене кандидате, а да тај уговор има слиједити међу средишњијем одборима у Задру, пошто буду само до потребе саслушали мјесне одборе. Та је власт средишњих одбора дала досле повода опћем незадовољству, вјеројатно е су им чланове бирали искључиво саборски клубови и свеђ само из свога скута, а то управо не иде, јер задаћа средишњих одбора не би имала састојати само у томе да уређују политичке изборе, но још више да надгледају понашање већ изабраних народних заступника.

„Преинака II. Чланове средишњих одбора бираће одбори главнијех мјеста у Далмацији. Средишни одбори, тако изабрати дијелиће савјета и поука мјесним одборима, обвезивих особито гледе странке, којој би морао припадати њихов кандидат, али им неће никада намећати баш особу појединог кандидата, осим само у случају нужде. Никад једна странка није власна поставити свој veto супрот особи кандидата, кога друга странка хоће да одабере да је заступа.

„Опаска III. Међу садашњим приликама, ако је збиља Хрватима до слоге са српском странком, треба да се овој уступе обадва котара вањских опћина Задар—Бенковац и Шибеник - Книн, тако да од девет укупних заступника за царевинско вијеће њој припадну, ако ништа, три. Треба такођер, да од четири присједника (односно замјеника) земаљског одбора, два буду припадати српској странци, а то не узимајући у рачун пресједника. — С овим преинакама могу се примити тачка II. и III. предлога.

„Опаска IV. Четврта тачка, с наше стране, могла би се примити без особитих промјена.

„Опаска V. Не може се по ништо примити V. тачка предлога, а да се у њој прије не означи што се управ подразумијева изрекама: народног значаја, народног језика, однарођивања и т. д. У том погледу, или представници саборскога клуба хрватске странке признају, да су Хрвати и Срби један те исти народ, који живи на истом земљишту, илити да су два различна народа. Ову посљедњу претпоставку нијесу никад изјавили и не би допсто могли на њу ни помислити, нетом траже измирење, јер два различна народа, ако су измијешана на истом земљишту треба да се боре без престанка, док

један другога сасвијем не уништи. Ако мисле насупрот, да су Хрвати и Срби један исти народ, који живи на истом земљишту у Далмацији, треба да нужно признаду, као што и јест у самој ствари, да су Срби и Хрвати два сродна племена истога народа, и тако је једино могуће, да у нагодби за слогу икад се дође до жељеног успјеха. У том случају, и да се неће ни сада, из ма којих обзира, општи народ са својим правим именом (југославенским, словенским и т. д.) називати, било би нужно у сврху постигнућа жуђене слоге, да се у редовним списима, у новинама и у говору озбиљно и строго настоји, да се нигда не измијене изреке: народ, народни дух, значај, језик и т. д. са изреком: Хрватство, хрватски дух, значај, језик и т. д. На то би се имали обвезати са своје стране и са свог гледишта и Срби, а без тога све ће нагодбе и покушаји нагодаба остати неопходно без икаквог успјеха.

„Препнака V. Да се прими, дакле, тачка V. предлога, треба да јој се изрично дода како под именом народа не подразумева се искључиво ни хрватско ни ма које друго племе југословенско, него оба племена укупно, то јест српско и хрватско, па како представници саборских клубова, који ће потписати нагодбу, свечано се обвезују да, кад би се супрот овој тачци погријешило, буди у уредовним списима, буди у политичким новинама, јавно ће и без одвлаке просвједовати у својим новинама супрот тој погрјешки, коју ће у исто доба и истим начином и поправити са довољним укором. Кад би се само два пута са хрватске странке пропуштало строго извршење ове пошљедње обвезе, српска ће странка држати да, што се ње тиче, нагодба већ не постоји.

„Опаска и препнака VI. Што се тиче тачке VI. није доста да новине обију странака пристојно расправљају дневна питања, но да буду сложне за најмање у битности главних питања, те да досљедно, било и привремено, искључе ради братске слоге, из свог особитог програма све што се не да у битности сложити са самим достојањем обију странака. Народни Лист погријешио је, [illegible] хрватско право у [illegible] договарање између српске и хрватске странке јављао; дочим напротив Обзор утире пут слози, признајући праведне захтјеве српске и кајући хрватске заблуде. Овај часни примјер морале би слиједити и код нас новине обију странака. Требало би сувише настојати, да се исправе све неправице, које Србе тиште

и од народних представника зависе. Тако у покрајинском школском вијећу, гдје сједе два члана земаљског одбора, били би они дужни настојати, да се посао школски праведно уреди, колико се тиче потребе ћирилице и фонетике, равноправно подјеле школа, уређење препарандије и особито редакције школских књига.

„С овим додацима, а не другчије, могла би се примити и тачка VI- — — — — —

„Осим разлога наведеног почетком данашње изјаве друга два нас доведоше, да поставимо Хрватима овај протупредлог. Први је, да покажемо, не само голим ријечима, но и стварним дјелима, да смо свеђ склони на сваку поштену наслобу. Други је разлог, да нам баш садашње прилике не допуштају чекати са подвитим рукама, да нам само вријеме измири земљу. До брзо ће свака странка морати да ради безобзирно за свој властити опстанак, па ће нужно прирасти, ако се баш понешто странке не измире, нови узроци раздора досадањем, и свеђ ће коначна снага постати невјеројатнија. За то ми дубровачки Срби шаљемо овај протупредлог (дотично изјаву) представницима српског саборског клуба, у сврху наглашену особито у истој изјави. Ако Хрвати приме протупредлог без битних премнака, наш ће положај у Далмацији постати занаго завидљив према садашњем; ако га пак не приме, ми не губимо ништа, остају нам слободне руке а на њих пада сва кривица и одговорност не получене, а иначе жуђене и нужне свакому слоге.“

Многе новине, стране и домаће, писале су о преговорима Срба и Хрвата на Приморју. Бечка нова и ондашња стара Presse опширно су писале о том питању. Писао је опширно и задарски автономашки орган. Dalmata је корио приморске Србе за та преговарања. Прорицао им је, да ће их Хрвати преварити, као и до тада. Препоручивао је Србима, да добро отворе очи и да појмљиво гледају шта раде. Неким особитим интересом пратиле су те преговоре загребачке Народне Новине. Оне су биле, а и данас су орган владе у Загребу. Онда су биле и орган саборске већине, тадашње народне странке. У 175 бр. од 18[illegible] год. посветили су нарочити чланак приликама на Приморју. У том чланку рекоше:

„Част и поштење Далмацији! Нас весели кад се она разсија, кад се оно што је нашега елемента словенскога тамо, било

српски [illegible] хрватски, [illegible] талијаштине и сад се [illegible] на [illegible] хрватске. Нама се међутим чини, да су Далматинци [illegible] се и сад још налазе у многим круговима, а [illegible] дјом, а по готово изваньским формама такви да им се свагдје и у свачем види значај талијански; кад би код нас Хрвата у истом размјеру [illegible] утицао мађарски, то би онда код Хрвата у најмилијим нашим разговорима непрестано [illegible] мађарски, те би се у нашем обитељском животу [illegible] ма- ђарским, као што се Далматинци служе језиком талијанским: наши би градови имали лице мађарско, као што градови далматински имају лице талијанско.

„У нас Хрвата је од прастарих времена уставни дух владао, те се је тисућу обитељи наших, што вишега, што нижега племства, вазда борило под именом хрватским и у име краљевине Хрватске за опстанак народни: и то је трајало непрекидно кроз вијекове и вијекове, те макар да је дио хрватски био [illegible]брањен и уништен, преостали дио, још као подртина и разломак, бранио је одважно неодвисност народну, пак је и сачувао Хрватску краљевину до дан данас, створио јој законом опредијељени положај државно-правни, тако јасан, тако јак и тако чврст да се могу около њега хрвати, на њега насртати колико хоће, а да ипак не могу срушити бедеме, који нас штите. Те благодети Далматинци немају: њихов народни и државни живот, прекинут толико пута, стењући под туђим утицајима, ни сада се не може дочепати до онакових институција, као што их има Хрватска.

„Ми се не мијешамо међутим у далматинске послове; радујемо се из свега срца, да дође до слоге и љубави [illegible] раздијељене још браће, желимо искрено, да се подигне [illegible] и материјално и морално; ми не разумијемо унутрашње одношаје далматинске, живот тамошњи, ни сеоски ни градски, — ну толико можемо знати, да Далмација, као приморска покрајина, само тежи на море и вођа за море, те ће по том [illegible] и јачи фактори с Далмацијом поступити онако, како то захтијева положај цјелокупне монархије; други је пут за Хрватску, а други за Далмацију.“

Ипак, ниједан лист на страни није тако тачно разумио српско-хрватско питање, као познати бечки [illegible]. Он је тачно биљежио све вијести о српско-хрватским [illegible] на Приморју. Најпосле је том питању намијенио у бр. [illegible]

1888 нарочити чланак. Parlamentär одобравао је слогу. Хвалио је Хрвате, који су потакли то питање. Бранио је и Србе, уважавајући њихово становиште. О том становишту Срба писао је:

„Словенска племена у опште толико ће признати, да се поравнање не може створити заједницом, која се може отказати, и да поравнање без садржине нема цијене, јер зависи од добре воље појединих људи, а није продрло у масу народа. Ако Срби са овога, рецимо општег словенског становишта, одобравају предлог поравнања, али не пристају на углављивање у писменом облику, словенски народ морао би одобрити ово држање Срба. Шта би вриједило, кад би се углавио писмени уговор о заједничком раду у будућности, а када би Хрвати и даље били оруђе против словенских светиња Срба? Облик уговора не би могао везати Хрвате, кад би по сриједи били познати интереси запада, који су противни историјском и културном својству Срба. Искуство је научило Србе, да се не може постићи народна срећа са формалном слогом о неким јавним питањима, него да се може дјелом задовољство унијети на обадвије стране, кад се утврди садржина ове заједнице, која има обухватити сва у опште јавна питања, припадала она једном или другом уговарачу, кад се уклоне све препрјеке. Шта би вриједила формална слога и автономија Далмације, кад би Хрвати и Срби стали једни против других на осталим, врло важним, пољима? То не би била права заједница. За то био би довољан договор од случаја до случаја.

„Ово су разлози, који су водили Србе при оцјени хрватског предлога за поравнање. Срби желе сложно радити са Хрватима, и баш за то, што они желе озбиљни договор, који се не може утиснути у мртва слова, они истичу захтјев, да Хрвати упуте поравнање, уклањајући све препрјеке, што су до сада биле између двају словенскијех племена. Ако се уклоне увриједе, којима су Срби до сада били изложени, биће први почетак будуће слоге и заједнице. Да упитамо најприје, у чему су биле досадашње размирице између тих племена словенских народа? Срби морали су одбијати нападаје на словенске светиње и за то су, да одбрана буде јача, одлучно устајали против политичких тежња Хрвата. Ако су Хрвати разумјели, да се овај српски отпор може уклонити поравнањем, и ако су имали и рашта пружити руку Србима, тим су извршили један дио патриотске дужности. Сада им остаје, да виде и други дио ове

патриотске задаће по жељи Срба и да уклоне све, што је нагнало Србе на отпор против Хрвата. Могло би се доказати, да Хрватима не може бити тешко испунити овај захтјев Срба..

„Поступак Срба" — завршава Parlamentär — „утире пут озбиљној слози, а ако је Хрватима стало до споразума, као што се може мислити, јер су они, као већина, понудили поравнање, тад ће наступити дан мира у Далмацији, који ће моћи послужити првим доказом словенске заједнице на основи кирило-методијевских предања, какве, на жалост, још нигдје нема."

О расправљању слоге Срба са Хрватима на Приморју и у другим земљама, Српски Глас водио је коло. Није пропустио ниједне прилике, а да не проговори о томе. Разрачунавао се понајвише са Народним Листом и са Народом, који је тада излазио у Спљету, као други орган хрватске народне странке. У чланку За слогу, у 40. броју 1886. год., Српски Глас рекао је:

„Два хрватска листа стала су расправљати питање, које нас толико занима. Народ је у бр. 70. донио чланак Хрвати и Срби у Далмацији, а Народни Лист штампао је неколико чланака под насловом Далмација и њезина будућност, који су такођер истом предмету намијењени.

„Обадва хрватска листа истичу нам здружење са Хрватском. Нар. Лист приказује нам здружење као питање „скроз практичне вриједности, праве народне и материјалне користи." По њему здружење, да буде се одмах остварило у почетку нашег уставног живота, донијело би нам много добра, а донијеће нам их извјесно, кад се год изведе, јер у том случају „не само да би Далмација усљед тога обезбиједила своје старе границе, него би могла тад, уз своју проширену автономију, улагати и своје силе у много кориснији и успјешнији рад на културну и материјалну добробит свога народа." А Народ извео је за нас овај свој закључак: „Нек се свак крсти, како је коме драго — нек свак зове језик свој и себе онако, како му се свиђа — али у државном погледу будимо Хрвати."

„Обадва хрватска листа могу знати, колико смо ми увијек били тупи за њихова разлагања о удружењу и колико смо били противни наметању политичког Хрватства на нас Србе. Као што се никада нијесмо уздали у никакве „старе границе", него у новину, коју сами морамо као народ изградити, или ба-

рем оставити потомцима приправљено земљиште, тако нас баш данас не могу ништа занијети благодати хрватске автономије, којом се данас не хвале најблажи загребачки пријатељи двију хрватскијех листова, као што се за исту већ не заносе ни многи ондашњи пријатељи у Далмацији. Драге воље хтјели би захвалити Народу на понуђеном дару, али ето баш немамо му на чем захваљивати, јер све имамо, што нам он нуди. По уставу слободно нам је звати се како нам се свиђа и крстити се, како нам је драго; не само, већ нам закони и то допуштају — да се не крстимо никако.

„Него, Народ увиђа и признаје, да фузија, какву он замишља, није данас могућна, те ћемо и ми бити толико увиђавни и нећемо понављати наше чланке и препирке о намећању политичког Хрватства на Србе, који би му опет кварили, да та фузија није могућна ни сутра. Народ опет слабо схваћа прави циљ слоге, биљежећи у утјешљиве знакове за помирење, што у посљедњем сабору „ни са једне ни са друге стране није било стављено предлога, ни интерпелација“... По нашем знању и колико се нас тиче, изостале су интерпелације и предлози с наше стране ради неочекиваног наглог сабора и ленијех осталијех прилика. По нашем увјерењу оскудица интерпелација и предлога не може се сматрати никаквијем знаком споразума, као што се не би могло држати, да би постигли идеал цијене и корисне слоге, кад би се из сабора искључиле интерпелације, предлози и сав остали рад.

„Народ се на крају подиже, те му ми одобравамо, што препоручује, „да будемо солидарни у борби за народна права, која нам се nијечу, јер смо Славени.“ Одобравамо и Народном Листу, што он у свом трећем чланку сматра слогу са вишег гледишта. Али овом посљедњем морамо замјерити, што се на крају, без потребе, обраћа на Србе. Он пише: „Ми слогу између Хрвата и Срба сматрамо са много вишег погледа, него ли су прости дневни политички интереси; сматрамо ју са цјелокупног народног гледишта, у интересу будућности наше домовине и њезина будућег положаја у кругу си сродне браће. Увјерени смо, да ће и наша браћа Срби са овога погледа узети питање озбиљније, што би доказало њихову политичку зрелост и родољубиву свијест“.

„Позив, у колико је намијењен Србима, није умјестан. Наша странка, од кад је постала, није никада сматрала са ни-

[illegible] јединства никакво питање. Њим је дошла на дневни [illegible] на које није могла ни рачунати. Од кад су се чули гла-суге од хрватске странке за слогу, ми се [illegible] не-многоруко упуштали у то питање. Наши читаоци и [illegible] расправе међу Србима о хрватском предлогу могу [illegible] увје-рити, да се баш међу Србима смотрило стало са вишег погледа, а не обзиром на ситне дневне интересе.

„Велике су невоље у нашој земљи, које се само заједнич-ким и сложнијем радом напријечити могу. У то име Срби ће многу горчу опростити. Од заједничког непријатеља велика нам опа-сност пријети, како спомињу неки хрватски листови, од које се само слогом можемо бранити. И у то име Срби ће опро-стити људе увреде. Али ми морамо бити на чисту, ко је наш непријатељ и како ћемо се бранити. Хрватска странка треба је дјелом показати, а не само ријечима, како смотра слогу с вишег погледа, пак она, која управља свим [illegible] и ријеч води у име Далмације. Кад у том случају ми не би знали по-казати своју „политичку зрелост и родољубиву свијест“. На-родни Лист могао би нам се грозити уништењем и [illegible]-рати нас.“

Кад је Српски Глас донио одговор 1. (13.) [illegible] на хрватски предлог о измирењу, у броју 44. потврдио га је овим ријечима:

„О закључку нашег одбора може се различито мислити, а слободно је писати и онако, како се не мисли. Али сваки без предрасуда наћи ће у њему вјерни израз [illegible]. Срби нијесу први заметали кавге са Хрватима, а слогу ни слоси противни, него ће је баш [illegible], ако је [illegible] праве слоге. Ова се мисао провлачи кроз сав наш рад.

„Дакако, ако ћемо с једнога краја гледати на [illegible] питање, ако ћемо пред очима држати нашу борбу са Хрватима, тада и противници имају право и могу се [illegible] на при-рицањима задарског Dalmata. Али [illegible] за нас празна ријеч, а [illegible] раскравити, и [illegible].

„Слогом ми не мислимо [illegible] ни [illegible] по-литичке странке хрватске у Далмацији ни [illegible] пре-тјеране тежње хрватске, које су се за ове десет година показ-ивале од Јадранског Мора до Дунава и које смо ми побијали, јер смо их сматрали погубнијем и за нашег српског и за хрв-

венског гледишта. Имамо виши циљ пред очима, колико се тиче јавнијех посала у нашој земљи, колико се тиче у опште нашега народа и његове будућности. Ако је Хрватима до њега стало, ми им нећемо сметати, него ћемо се с њима наћи на једном путу. У то име можемо заборавити многе љуте ударце.

„Низ наше Приморје много се претресало питање слоге између Срба и Хрвата од овога љета до данас. То је лијепа појава. Ако се пак питање на много страна одбило с правог пута, ми нијесмо криви нити смо дали узрока икаквом кривом тумачењу. На жалост, прошлост политичког живота у Далмацији има много црнијех пјега, а многи људи ваљда по свом искуству примају гласове за готове чине, а ове одмах тумаче на свој начин. Морамо жалити и ту прошлост и такве људе.

„У самој ствари, колико се озбиљнијех струја тиче, ако је било велике и разумљиве противности споразуму са хрватском странком, било је и мнијења мекшијех. Многи су разлагали, да би на предлоге хрватске странке требало истакнути друге предлоге. Не треба износити разлоге, који су наш клуб одвратили од тога корака. Доста је напоменути један: одговором српскога клуба није пресјечен пут, дочим би се у садашњијем околностима могла заплести ствар наглијем преговорима.

„Народни Лист само је забележио, да је наш одбор дао одговор, забиљежио је само, да наш одбор не прихваћа понуђени писмени уговор. Он јавља у исто доба састанак хрватског клуба, који ће се и овијем одговором бавити. Сваки закључак хрватског клуба ми спокојно чекамо. Ако се хрватски клуб отресе тјесногрудијех обзира на своје садашње околности, ако погледа на младост народне странке у Далмацији и с ње полети к будућности, ако хрватски клуб прозре наше жеље и мисли, како се у нама зачињу, а још не изговарају, ми ћемо се радовати.

„Што се Dalmate тиче, ми му можемо без зависти пустити, да се тјеши својом премудрости. Благо њему, кад сједи на Јупитерову кољену и судбином располаже. Али нека ни он не превиђа неке чињенице данашње. Само по садашњости може се озбиљно прорицати будућност.“

„Као што се види, овога пута није дошло до измирења Срба и Хрвата на Приморју. Није ни могло да дође. Нијесу се ни смјели измирити. И ако у њиховим изјавама нема говора о Србима у Хрватској и Славонији, па ни о Босни и Херце-

говини, они се нијесу могли мирити, а да се и њих не сјете. Дјеломично измирење на самом Приморју, не би било умјесно. Оно је могло да баци не најсвјетлију сјену на приморске Србе, а особито на оне, који би били углавили то примирје. Ни онда ни касније није могло да буде измирења, а да се не поступи по захтјевима загребачког Србобрана, које смо навели. У таквим послима не смије нико бити тјеснопгруд. Не треба гледати на мјесне и садашње прилике. Требало је обухватити све крајеве, гдје живе Срби и Хрвати. Није требало заборавити ни на Босну и Херцеговину па ни на оне, који највише у тим земљама раде, да се никада не оствари велико српско питање. Морало се зрело промишљати и о будућности.

Ради питања, које расправља, а које ни сада није застарело сасвим, завршићемо овај дио успомена главнијим тачкама чланка За јединство. Чланак је написао Др Лаваро Павловић, Србин католик, који се првих година борбе Срба на Приморју истицао својим студијама о Србима католицима. Тај чланак штампан је у бр. 8 године 1889 Српскога Гласа:

„Најбољи наши књижевници, наши учењаци, људи бистра ума, оштре проницавости, давно сустали, као флегматични натуралисте, да проучавају нарав и склоп нашег народа у његовом језику, у његовим обичајима, у његовој књижевности, у свим народним умотворинама. У обиљу плодова те свестране радње извија се једна истина, која је као синтеза свих стечевина на пољу етнографских истраживања, као посљедња ријеч науке а у исто доба, као укор прошлости, као програм за будућност. Чињеница, што су сви озбиљни радници на разним струкама, и тамо и амо, дошли до истог закључка, јамчи нам да је истинит. Он је језгровит и јасан: Хрвати су један народ са Србима.

„Народно јединство Хрвата са Србима, то је, дакле, етнографска истина, то је плод и закон саме природе, а природни се закони намећу неодољивом снагом и најтежом санкцијом. Треба ли доказа тому? Зар нам повјест не показује очевидно, како се природа освећује на нашем народу, за то, што се у нас ради против закона народног јединства Хрвата са Србима? Напретка у нас нема. Немоћ, застој и назадак владају у нашем животу. Не можемо напријед, јер идемо против природног закона, који нас уставља и обара.

„Хрвати су један народ са Србима, а не иду заједно са

Србима, већ њима на супрот. У томе је погрјешка и невоља. Ни природне истине, ни науке повјести нијесу могле да освијесте нашу хрватску интелигенцију, јер та интелигенција није народна; она је васпитана туђим духом, она још није стекла способност да схвати и да у животу примијени велику, плодну истину народног јединства. И данас, у пркос томе закону, хрватска странка у Далмацији у свакој пригоди истиче Хрватство, као нешто, што се разликује од Српства, што се од Српства одваја, што се Српству супроти. — — Нама је свима још у памети, што је Народни Лист, орган хрватске странке у Далмацији, писао о Србима у најмучнијим њиховим приликама; у памети нам је, како је тај орган хрватске странке називао православне Србе; како је, за несрећног рата Батенбергове војске са Милановом војском, тај орган хрватске странке купио прилоге за Бугаре, како су хрватски прваци за инад даривали Бугаре а устезали дио српским рањеницима; како су ти прваци хрватски навалили на Србе католике, који су први у Далмацији схватили природни закон народног јединства, што га давно прогласише Вук, Даничић, Новаковић, Рачки, те га примијенили у народном животу: католици су Срби као и православни.

„То не спомињемо од инада, него износимо на видјело те јаде и грдила, да се њих окане они, који су заведени. И паметни људи ваља да врљају, кад су у мраку, али је зло не тражити свјетлост истине, а истина је у народном јединству. Срби су први уочили тај закон и услов нашег живота, јер је у њима жива народна свијест, у њима је непомућен народни дух, у њих је све народно, све, па и црква. Али је ту природну истину хрватска странка у Далмацији забаталила и одбила; она ту истину прогони. Та странка није народна: она се није развила из домаћих, из словенских стихија, већ из латинске културе, те се отцијепила од Словенства и ударила страним правцем, који је наравно води у сукоб са чисто словенским, српским, правцем. Данашња борба Хрвата против Срба у Далмацији, то је просто наставак старе борбе Латинства против културе словенске, то је борба за интересе оних католичких попова, који је задахњују, истичући Хрватство против Српства и народни дуализам против начела народног јединства. То већ осјећају и католички народњаци и либералци, којима нема зрака у хрватској странци, те се враћају у Српство по природном закону живота и развитка. И данашња вјером, хри-

шћанством, хркаћством не могу да на дуго дијеле на рашчерите људе; једна је вјера Исусова, једна је правда Исусова, што је Божје и природно, све је заједничко. Сви смо ми један народ: Далматинци као и Херцеговци, Хрвати као и Бошњаци, сви смо Срби. Што је српско, све је заједничко, име, језик, слава, правопис, обичаји, народна економија, светиње. Треба, дакле, развити велику истиниту српску народну странку, која ће смотрено, у границама закона, али искрено, постојано настављати рад на расплођивању клице народног јединства. То је једина погодба, коју нам природа намеће; она је тврда, јер је штити природни закон. Друге погодбе не може бити, већ ако Срби одступе од словенског поља, ако признаду равноправност Латинства са Српством у народном животу и пуждају народног дуализма, а тада би се ваљало одрећи словенског шпирита, ваљало би се одрећи народног живота."

D-г Александар Митровић

НЕЧИСТА КРВ

— БОР. СТАНКОВИЋ —

I

Било је то пред Ускрс. А Софка, као увек у очи таких великих празника, ништа тада није радила доле, у кући и у кујни, већ горе и то да распрема, намешта одаје по горњем спрату. Тако је било и сада, и да се не би прљала, била је обукла неки стари минтан, који јој је био тесан, једва га закопчала, те су јој пуна и сувише развијена прса спрам њена витка и сувоњава тела чисто кршила. Тако исто, да јој не би прашина падала по коси била је овлаш завила главу великом „зејтинлијом“ шамијом, те јој је лице одударало јасније и свеже.

Радила је. Ветрила је и пајала собе. Њене пануле звечале су по сухом патосу горњег боја њихне велике, старе куће. Доле, испред куће, двориште је било одавно поливено и почишћено. Од капије до куће, белила се калдрмисана путања. Из кофе, на бунару, цурила је вода и беласајући се спрам сунца, капала је по плочама. Трава око бунара, по дворишту, и чак око каменова по калдрми одударала је тамније. Од дворишта преграђена „тарабама“, зеленила се и пружала чак иза куће њихова башта, кроз коју се помоћу капиџика ишло по суседним кућама и комшилуку. Под стрејама чеврљали су врапци. Из комшилука чуло се такође спремање за сутрашњи дан, тресење ћилимова, поњава, лупа и рибање тепсија и сахана. Са улице допирао је бат корака. У опште, јутро је било чисто, топло, свеже и пуно животворне, балсамске свежине, као што су дани пролећа, пред Ускрс.

На дну степеница које су водиле на горњи бој а које су биле одмах до кујне седела јој мати, снашка Тодора. Држала је тепсију у крилу требећи на њој пшеницу а у исто време пазила да у кујни не искипи јело из лонаца што су крчкали око ватре. Требила је марљиво пшеницу, јер данас се иде на гробље и износи мртвима за душу.

На капији звекну алка.

— Домаћини! чак горе чу Софка јак глас са оштрим и страним нагласом.

— Софке, удара неко... Довикну јој одоздо мати. Софка остави чишћење и поче силазити.

— Па што ти, нане, не отвориш? Поче се нећкати, силазећи низ степенице и закопчавајући минтан и јаче навлачећи шамију над очи.

— Иди, иди. Дошао неко, поче да је жури мати.

И док је Софка ишла путањом поред бунара ка капији да отвори, дотле је мати хитро сакрила тепсију. Ужурбано, мада је било све чисто, опет неколико пута ману метлом испред кујне и склони неку крпу и још нешто испод степеница.

Софка отвори капију и, у пола заклоњена иза капије ишчекивала је да уђе тај који лупа. На капији се појави висок, обријане главе Арнаутин. Софка је знала да је сигурно неки од џамбаса, који сваке суботе долазе из Турске овамо, на пазар, да купују коње.

— Је ли ово ефенди-Митина кућа? — упита он. И као двоумећи се поче још једном да загледа капију, као да није случајно погрешио.

Софка му главом потврди, да је то. Он широким корацима и са завученим рукама у белим чакширама уђе. И ма да се још није био ни приближио матери која га је чекала поче:

— Ете, поздравио вас ефенди-Мита и поручио ми, да вам кажем...

— Ако, ако... Добро нам дошô! предусрете га мати и дочекујући га брзо му изнесе троножну столицу да седне.

— Седи, одмори се, поче га нудити она.

Арнаутин бојажљиво, као укочено, спусти се на столичицу. Мајка као увек пред свима тим оваким гласоношама, стаде преда њ, прекрстивши руке на појасу и с мало нагнутом главом к њему, да жељно с пуно страхопоштовања чује, шта је њен

муж, ефенди-Мита, преко њега поручио и наредио јој. А Софка опет оде у кујну, да Арнаутину скува кафу.

Арнаутин, намрштивши се, ваљда да му јаче одскочи она пруга око вилица и чела која показиваше докле је вода допрла при његову јутрошњем умивању, поче оштро да прича. Ретко је у матер гледао, већ једнако у своја колена и своје јаке жилаве ноге с дебелим, дугим чарапама, од кострети. Софка по његову гласу видела је да је био као љут. И знала је зашта. И он као и сви гласници које отац шаље, мисле да ће, када дођу овамо код њих, сигурно затећи јој мајку, њу, Софку и целу кућу онако, као сваку кућу без домаћина, мало сиротнију, и јаднију. И зато да ће требати да њега, ефенди Миту, навлаш пред њима грде, кажу: како и он, тамо у Турској, не живи боље, и тиме им даду као неке накнаде, утеше их. А оно, ето, преваре се. Ето прво видео њу, Софку, па и матер која, ма да је била превалила четрдесету, ипак је још изгледала млада, свежа. Око јој још топло, коса јој се још као зифт црни и светли. Истина, да има мало бора око очију и уста, али се оне и не познају, већ неосетно се губе у свежини облог јој и као млеко нежног лица. И још овако у свакидашњем оделу, па како лепо обучена. У полусвиленој кошуљи, у шалварама од јум-басме, које само прве, најбогатије носе, а остале тек једном ако у животу имају да понесу. Па како стоји смерно и како бојажљиво распитује о своме „човеку“, мужу. И чисто грдећи себе што није знала да ће он послати кога, још мање што није знала шта ће јој поручити и искати, те ето не може сад одмах да му то да. Него она ће то послати пред вече у хан где је овај одсео, и то још по слузи. И када Арнаутин још виде тамо где је Софка кувала кафу: како отуда, из тамне, широке кујне одсјајују они њихови велики, тешки послужавници, оне жуте широке тепсије. А још када виде целу кућу. Иза куће дугачке полегле амбарове, а до њега где он седи, сухе степенице, које воде на горњи бој. Тамо до зида стари шам-дуд са рачвастим, кожастим стаблом и мрким великим, сочним лишћем: па ту одмах до капије бињекташ. Истина, пропао у земљу, али му се још блешти његово мраморно теме према сунцу... И заиста као да је све то силно утицало на Арнаутина, јер тек што саслуша извињења Софкине матере брзо, на велике гутљаје, посрка кафу, диже се журно и пође — и то не средином калдрме, већ крајем, као да је не упрља, говорећи:

— Да чекам, хаџ'мо. Ако не можеш данас, сутра — кад ти хоћеш. Један, два, три дана, ништа није што ћу ја да чекам. Чекаћу ја...

Мати га отпрати до капије, а Софка оста у кујни, да опере шоље. И кад и то сврши опет оде горе на горњи спрат.

Одго, она виде, како се мати пошто испрати Арнаутина и пошто за њим затвори капију, враћа. Али полако и чисто немоћно. Дође до бунара и ту остаде дуго, дуго. После сиђе и упути се подруму.

— Софке! Чу како је она отуда виче. — Иди до Аритоновиx и зовни Ванка!

Софка опет сиђе. Али сада не гунђајући. Лакше јој је сада било. Није морала да се забрађује, дотерује, стрепи да је не би ко видео такву, јер ће одмах ту иза куће, кроз баште, и кроз капиџик отићи код Аритоновиx.

Убрзо она се врати са Ванком, слугом, и то кућним, који се, код газда и родио, одрасто. Подунем и сув, округла и црна лица. Врати се она и као увек са њиме, шалећи се, смејући му се на његова весела и једна иста причања, шта му раде девојке кад наиђу на њ и која га од њих највише воли. Прича он, али кад спази матер јој, као увек, одмах се пред њом уплаши и уозбиљи. Мати га мимиком посла да иде у чаршију и зове јој Тоне трговца. Ванко, све трчећи оде. Мало после дође и трговац Тоне. Насмејан, паметна лица, кратко обријан, у широким мор-чакширама без гајтана с бројаницама и ситним [illegible] цима. Он стаде пред матер, која, док је Ванко ишао по њега, беше скувала кафу, изнела у жутој тасчици дуван, све то метнула испред себе на [illegible] цигару, пушећи је полако, чекала га.

— Снашке, звала си ме? — упита је Тоне мећући бројанице у појас и клекнувши понизно испред ње, уз стуб куће.

— Седи, седи, — нуди га она, дајући му кафе и дувана. — Звала сам те — а није Бог зна шта. Знаш ли оне наше бачве?

— Како да не, снашке?! Памтим још кад су прављене. Морали смо и капију да проширујемо и развальујемо, док их унесосмо. Како да их не знам!

— Е па оне, те... Сад нешто претурах по подруму, па ми падоше у очи. Знаш сад, године неродне и не могу да се све напуне па зато сам те и звала, да те питам, како би било, кад

би се ко нашао да чува у њима вино, да им не би обручи поиспадали од суше. Ти већ знаш то. Радиш са вином. А за затвор на подруму, знаш већ какав је сигуран.

— А, већ за то... Па, снашке, добро би било. Имам ја нешто вина па кад би ме пустила...

— Баш добро. Боље ти, него туђин.

— Е добро. Хвала ти. Само, снашке, знаш, ја ако могу једну или две бачве да захватим. Остале, све, само је ваша кућа у стању да их све напуни. Моја рука не „стиза“ толико. Зна се наше стање.

— Па колико можеш, Тоне. А за више, даће Господ!

— Дај Боже, дај Боже, снашке! И свакоме нека дâ што „жели“. А како је бата Мита? Чујете ли што за њ?

— Јутрос ми долазио трговац. Здрав је. Не може још да дође. Закасао у трговину. Софки послао ђизије за хаљину, а и новаца, да нам се нађе за овај празник.

Тоне ма да је био уверен да је све обратно. Нити је он тамо закасао у трговину, још мање да им је послао дарове и новац, већ да ће она њему послати новац и да зато залаже те бачве, ипак он с понизним, увереним лицем правећи се да она залаже те бачве једино да им не испуцају обручи, а никако из нужде, оде и по шегрту, „чираку“ посла јој у напред за целу годину кирије за те две бачве (доцније ће он већ и све бачве да заузме, па и цео подрум. Метуће чак и свој канатац на њ).

Мати као увек не бројећи новац (ма да после у сваком „фишеку“ нађу по неколико рђавих грошева), дâ бакшиш дечку, испоручујући поздрав Тонету и његовој домаћици.

Дечко оде, капија се затвори, а мати се не диже, већ остаде тако једнако седећи, гледајући замишљено у испијене шоље кафе и преврћући новац у скуту. Чак и не чу, кад се капија отвори и на њу се слободно провуче њина некадања слушкиња, а сада сељанка у оближњем селу. Као увек уђе она брзо, носећи пуно завежљаја и не застајући пред матером нити јој називајући Бога, оде право у кујну.

— А, дође ли, Като? трже се мати кад је виде тамо у кујну.

— Ето, снашке, једва стигох. Поче Ката да јој се правда.

— Они моји на селу ухватили ме тамо па де ово, де оно. Не може човек да их се отресе. Једва донесох. Ево...

И не показујући јој што им је донела, као да није вредно

њихне пажње, поче она да трпа у ковчеге бело брашно, у сахане и тенџере пресно масло и сир што је им донела од своје куће и што су њени целог поста брижљиво прибирали, само да би она, Ката, могла што лепше и више њима „газдама" својим да донесе.

— Като! зовну је мати.

— Чујем, снашке! истрча Ката а већ јој умрљане и засукане руке од судова што их почела да пере.

— Иди у „Шарен Хан" и питај за тога трговца, Арнаутина. Нађи га и питај: да ли може што „месено" да му понесе. После сврати у Дућанџик за басму. Знају већ они какву ће да пошљу, кад је за нас. Само брзо, јер после на гробље морамо да идемо. Сад знаш.

— Знам, снашке!

И Ката стара, суха, кошчата, обучена пола сеоски, пола варошки, брзо навуче на босе ноге неке старе, спечене папуче и оде. И то не на капију, улицом, већ кроз капиџике, баште, куће, како би се са целим комшилуком виделa, са сваким здравила и што пре, преким путем, отишла у „Шарени Хан". Нашла би одмах тога Арнаутина и не питајући га да ли може, већ би почела да га саветује „како ће да пази да се то уз пут не поквари и изломи." И онда би почела да прича о њима својим газдама: Софки, матери јој, оцу. А највише о деди, хаџи Арси, код кога је она служила, и који ју је после удао за свога чивчију. И све би казала. И то не да би он од ње дознао за њих, (по Магди за њих већ сви морају да знају), него како би тиме Арнаутину пала у очи, те да он, кад однесе, испоручи поздрав од свију, узгред каже да је ту била и нека стара баба, а он, газда, ће се већ сетити, да је то она била.

И заиста Софка после неког времена кроз прозоре горњег спрата угледа Кату како је већ изишла из комшилука и иде оном улицом која пролази поред капије и води право горе у чаршију, где је пазар и где су ти ханови. Бојећи се да није задоцнила, готово трчи.

Гура час на леву час на десну страну своју овлаш повезану кратку косу на глави. Час иђе лако, умори се. Једва вуче на босим ногама оне спечене папуче; изује их, узме их у руке и потрчи. Али опет сваког се часа зауставља: или да склони које мало дете са средине улице, да га не би који коњ

или товар прегазио, или да коме одговори на поздрав. И то све брзо. За њу се зна да ће за час отићи, наћи Арнаутина, све свршити с њим да ће га оставити, и онда брзо на више појурити уз чаршију, кроз гомилу света, завирујући у сваки дућан, шалећи се с газдама и задиркујући с калфама, момцима, ради њихове женидбе. Онда отићи чак у „Дућанџик“, пређашњи „Безистен“, где су најбољи трговци басме, свиле и срме. Отуда ће се још брже вратити и онда ће почети да спрема, слуша, трчкара по кући. И тако ће она код њих преседити за све време празника. Онда ће опет отићи у село к својима, који су сад тамо прве газде, и који су одавно од њих откупили ону земљу, што су је као чивчије радили. Али чим ће доћи субота, какав празник, одмах ће оставити кућу, пуну синова, снаха и у којој је била прва, старешина куће јер јој је муж умро, и тада ће још на два дана пре доћи овамо к њима увек доносећи им по нешто, а највише брашна, сира, масла, што би после Софки и матери трајало по читаве недеље.

Није прошло ни десетину минута, а Магда се заиста врати заједно са два шегрта који донеше читаву рпу басме. Софка је знала да је Магда навлаш сада прошла кроз комшилук да би све девојке и младе жене, завидећи Софки, заједно с Магдом, дотрчале да се диве богаству и скупоћи басме саветујући Софку од које ће да изабере. Мати јој се у избор никада није мешала. Она се са Катом повуче тада у кујну спремајући за оца што ће му послати. Софка пошто изабра басму, опет оде да распрема. Мати јој у брзо би готова. Испекла татлију, извадила нове, свилене кошуље, пешкире, све заједно с новцем сложила и послала не по Кати, то би изгледало сиротније, већ по момку кога узајми из комшилука.

У том дан поче да клоне. До Софке поче да допире врева, вика, блејање стоке, укроћивање отргнутих коња с пазара и разилажење сељака у њихова села. А Софка је знала како ће сада тамо то у чаршији све више и више да се диже, бруји и на све стране да се меша са прашином дигнутом услед чишћења испред дућана и капија. Знала је како ће симиџије сићи из чаршије, размилети се овамо по сокацима што воде на друмове. Завалили се од корпе симита, ђепови им надути марјашима, клате се око њихових погаћица; иду, трче, корпе им крцкају, они развалили вилице, оптрчавају око сељанака и силом им гурају, нуде симите:

— „Тетко, врући! Три за двадесет пара!

А сељанке беже, склањају се час од њих, час стрепећи, да их не прегазе коњи пијаних сељака, који пред сваком механом испијају оканице вина. Из недара им испадају ствари што су накуповали и понели својима у село. Пошто испију почну да јуре, гонећи све испред себе. Нарочито цигане и циганке. Циганке у новим, жутим шамијама, старим антеријама беже испред њих и, као да их умилостиве, окрећу се к њима и смешећи се понизно их моле:

— „Немој, газда! Аман, газда!

— „Ђид бре! — кркљају они. Коњи им се пропињу а оне, смртно уплашене, појуре на ма коју страну, било у који дућан или капију, да се сакрију.

И тако све као у неком бесу, заједно са прашином, гужвом, губи се и разилази с пазара.

Па и Ката се узрујала. Не може да сачека матер, док се обуче, већ узела корпу с јелом и понудама што ће се носити на гробље и стала испред капије. Метнула корпу на главу с њој свилен пешкир који је пребачен преко корпе, својим крајевима заклонио целу главу и стала на капију и онако узрујана од оне вреве, граје из чаршије, сваки час завирује.

— Ајде, снашке; већ сав свет оде на гробље!

И заиста кроз капиџике, споредне улице, где нема метежа чуло се како иду жене, старке и слуге ка гробљу. Неке пролазећи поред Магде запиткују је:

— Ајде, Магдо! Оде ли и снашка Тодора?

— Није, није. Сад ће; — одговара им Магда, тупкајући папучама.

Софка је у том матер намештала. Чисто и Софки мило, што јој је мати, у тој свиленој антерији, чакшираним папучама, скупоценом загаситом кољчету, које јој тако топло и пријатно стоји око половине, дошла тако лепа и свежа. Сама, чим би узела помисли на гробље и плакање, већ јој и сад око влажније а уста топлија.

Пошто матери лепо веза шамију, да јој једри образи и овална брада одскочише, извади јој испод грла белу свилену и меку марамицу, сиђе заједно и она с њоме и испрати је до капије.

За тим се Софка врати. Затвори капију. Сунце се губило. Онај пређашњи жагор из чаршије, са пазара, полако је нестајао.

А међу тим из баште почела је да се шири нека свежина тако слатка и бујна. Само са гробља, из шапраначке цркве, звонило је звоно. А оно је звонило увек некако чудно, тешко, одмерено. Софки кад год је њега слушала, бивало је мучно, подилазила је нека ватра. И сада поче је подилазити ватра не знајући ни сама зашта. — Ваљда што остаде сама, затворена. Није смела да седи доле у кујни, нити да улази у ону велику мрачну, с долапима и купатилом, собу. Бојала се да ко отуда, а нарочито из оних отвора на долапима и рупа на земљаној пећи, не изиђе, не покаже се. Зато чисто побеже горе. Уђе у велику собу, седе у кут, међу оне црвене меке јастуке, „чупавце“. И што јој дође најмучније и најстрашније, тада је обузе још јаче ватра. И то каква?! Снага јој поче да гори; чело, руке, све у зноју. Није смела да се макне, а камо ли врата да затвори, већ да би се расхладила поче да откопчава минтан, разгрће кошуљу и као увек да посматра с чежњом и болом своја пуна,-набрекла, као млеком наливена прса, и стрепећи да их не повреди, полако на њих да меће своју врелу руку и да мисли...

(Наставиће се)

О СРПСКОЈ ЦРКВЕНОЈ АРХИТЕКТУРИ

РАЗМАТРАЊА ПОВОДОМ КЊИГЕ П. ПОКРИШКИНА

„ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВНАЯ АРХИТЕКТУРА XII–XVIII СТОЛ. ВЪ НЫНѢШНЕМЪ СЕРБСКОМЪ КОРОЛЕВСТВѢ“.[1])

Највећа културна тековина српскога народа из прошлости, после поезије, несумњиво је религиозно неимарство, не по оригиналности — она је на овом пољу уметничког деловања најмања —, већ, првенствено, по естетичности својој. Знатна количина постигнуте лепоте, и разноврсност ове последње, сведоче о урођеној архитектоној наклоности нашега племена. Што се та наклоност ипак није оспособила у толикој мери, да ствара нарочите облике и сопствени стил — има једног дубљег разлога. Он је већ довољно познат, да би га ваљало опширно разлагати, и лако схватљив. Српски народ, будући трајно изложен сукобљеним утицајима Запада и Истока, а доцније још и политички распарчан, немајући све материјалне предуслове за самостално уметничко стварање. Он, дакле, беше стицајем околности принуђен да *прима*, час одавле час одонуд, некад више некад мање, стварајући тако и у неимарственој делатности неку разлику међу појединим групама архитектоних споменика. Та разлика, овлаш посматрана, изгледа дубља, но што је заиста, и донекле оправдава деобу старе српске архитектуре на епохе

[1] П. Покришкин бавио се 1902 у Србији два и по летња месеца, обилазећи и снимајући чувеније манастирске цркве. О том је кратком излету држао 2 маја 1903 предавање у петроградском Археолошком Друштву, којем је присуствовао и Г. Ст. Новаковић, узевши учешћа у дебати (в. извештај у „Византијском Времењику“ X, стр. 317 и даље). Горња је књига изашла крајем прошле године као издање петроградске Академије Уметности. Вел. 8°. стр. 76 и 105 фотографских таблица.

Начелно, и у опште узето, то не изгледа неумесно, тим пре што се у науци подела врши зарад боље прегледности, и што, на послетку, ни једна подела није неприкосновена ни коначна. Ово важи нарочито за српску црквену архитектуру, где ће дељење на епохе бити привремено, док год се сви споменици — рачунам и порушене, који се дају бар на артији рестаурисати — не буду свестрано проучили. Тада ће се тек, на основу архитектоних елемената, својствених свима грађевинама извеснога одсека времена, моћи говорити о дефинитивним епохама, које ће дотле остати само претпоставке, у циљу лакшег оријентисања. Тврдити већ сада, као што ради Покришкин без икакве ближе ограде, о трима, сасвим одређеним, епохама старе српске архитектуре — а при том не уметн ништа рећи о српским црквама пре Немање, и на туђем земљишту — значи не познавати подробно ствар. У осталом, ваља знати да се Покришкин није ни паштио да нешто ново докучи, но се задовољио описивањем само најважнијих и од раније довољно познатих црквених грађевина, на територији данашње краљевине, служећи се при том једино чланцима Г. Мих. Валтровића и пок. Драгише Милутиновића.[1] Грађа пак, коју су њих двојица некад прибирала, и која, као таква, може служити за подлогу даљим и врло потребним испитивањима, обухвата само црквене грађевине Србије, па и међу њима само оне, које су због ненапорног приступа и боље очуваности погодније за снимање. Од Г. Валтровића и пок. Милутиновића није се онда, кад су истом предузимани тек први кораци на овом пољу изучавања, могло више очекивати; али се данас то сме да захтева од свакога научног посленика, пошто се баш из рада поменуте двојице види, које празнине ваља попуњавати. Ми ћемо покушати да укажемо пажњу на њих, и тад ће се, мислимо, још јасније уочити недостатци Покришкинове књиге.

Наша црквена архитектура доживљује под Немањом и св. Савом велики полет, који се јавља као природна последица њихових културно-политичких успеха, крунисаних оснивањем независне државе и цркве. Студеница је најречитији сведок тога полета, и српски народ ће се увек оправдано позивати на њу као убедљив доказ свога осећања лепоте. Али она не само што

[1] „Гласници српског ученог друштва“, XXI, XLII, XLVI. „Глас Академије Наука“, XVII. „Ὁ πρόδρομος“ (Беч 1878).

не чини почетак наше архитектоне уметности, но би се чак могло поставити питање: треба ли је сматрати за представницу такозваног Немањићског периода? Ако, као што рекосмо, може већ сада бити говора о колико-толико позитивним етапама у старом српском неимарству, онда се прва мора рачунати од покрштења Срба до Немање. Природно је да су Срби по прелазу у Хришћанство имали црквених грађевина, и да се у једном тако дугом периоду, као што је овај, развијало неимарство. О том сведоче и писани споменици, али су за нас много важније рушевине, које повремено пуки случај изнесе на видело. До сад их је само око Ниша нађено неколико, у селу Ћурлинама, Матејевцима и Орлану; а Г. Андра Стефановић је наилазио на њихове трагове долином Тимока и близу Соко-Бање.[1] Он мисли да се овамо вероватно може убројати и стара варошка црква у Прокупљу; ја сам, међу тим, обратио још раније пажњу на једну цркву близу Нереза, на којој се из записа види да је зидана пре Немање. Врло је занимљиво да се готово на свима јавља нартекс као саставни део грађевине, а не мање је важна и разноликост грађевинског типа. Тако, на пример, црква у Орлану испољује василични облик, веома редак код нас — Дечани се донекле приближују њему, и Нећска црква због својих паралиса —, а она близу Нереза садржи на источном крају тзв. трикопхос, који доцније постаје карактеристично обележје цркава Лазаревог доба. Затим по негде зачуђује необична ширина округлих лукова, који каткад добијају потковичаст вид. Неке од тих разрушених цркава фланкиране су лево и десно од уласка у припрату високим кулама (пирговима), као црква у Куршумљу, на којој апсида има основу налик детелином листу. Ови архитектони елементи, побројани за сад на брзу руку, заслужују озбиљну пажњу. Треба знати, да су они чисто источњачког порекла и да нигде на Западу немају тако јасних паралела, као код нас. То ми изазива закључак, да је српска архитектура пре Немање стајала под јаким утицајима Истока и да тамо ваља тражити објашњења и неким доцнијим појавама њеним. Кад већ дођосмо на тај говор — да споменемо још и ово. У развоју старога српског неимарства истиче се својом особеношћу група цркава, грађених под Лазаром и члановима његова дома, тако да би се могле назвати и задужбинама

[1] „Срп. Књижевни Гласник", IX, 1. стр. 50 f.

Лазареве династије. Не само основним планом (три апсиде — источна, на северној и јужној певници — засведене полукубетима или конхама: триконхос), него се и карактером раскошне орнаментике наслањају искључиво на Исток и буде утисак духовнога сродства са црквама пре Немање. Поред лука на шиљак, који је овде декоративне природе[1] и не обавља никакву конструктивну функцију, необично су занимљиве руже на бочним зидовима. Оне су стесане од камених плоча и прорезане у виду разноврсног орнамента, зарад пропуштања светлости, а смештене су над прозорима, испод крунидбеног лука (архиволте). Прозорске руже познаје и романски стил, али су оне, и то само по једна, красиле код њега црквено прочеље (Radfenster). Нема примера да су и зидна платна западних црквава била украшена розетама, док на Истоку тај мотив није непознат.[2] Отуда је он морао прећи к нама, као и доста других елемената; али ће начин, на који је извршен прелаз, бити јасан тек онда кад се проучи и период српскога неимарства до Немање. Ми смо се на њему дуже задржали, да бисмо истакли његову важност, и колико је Покришкин погрешио, што се није постарао да ма шта о њему сазна.

Друга, не мања, погрешка се његова састоји у том, што је нетачно схватио и развиће неимарства после Немање, поделивши га на три скроз неумесне и произвољне епохе. Он је превидео да тадашње српске цркве, поред делимичног разлаза, имају неколико заједничких црта, и да постоји знатан број архитектоних појединости које, независно од времена, наизменично искрсавају. Пре но што то докажемо, потребно је изнети Покришкинову поделу. Представнице прве, најраније епохе, која се одликује претежношћу западних утицаја над византијским, јесу Студеница, велика црква у Ариљу и Грацу — дакле XII и XIII век. Друга епоха почиње у XIV веку, а цркве јој носе искључиво византијско обележје. Он је назива још и епохом краља Милутина, који имађаше блиских додира са Византијом. Цркве су централнога плана и снабдевене већим бројем кубета (једно или пет). Епоху представља код нас Милутинова задуж-

[1] Такав је он на Истоку, нарочито у Палестини и мухамеданској архитектури — сасвим супротно, дакле, готском стилу, где лук на шиљак има чисто конструктиван задатак.

[2] B. Strzygowski: „Die Schicksale des Hellenismus in der bildenden Kunst,“ 1905. стр. 22, слика 2.“

бина (црквица Јоакима и Ане) у Студеници, а изван граница данашње Србије заступају тај тип: Грачаница, и црква у Нагоричу, близу Куманова. Трећој епоси припадају цркве из краја XIV-ог и почетка XV в. То је спменута група оригиналних богомоља Лазарева доба (Раваница, Љубостиња, Манасија, Каленић, Руденица, Крушевачка и Смедеревска црква), коју писац назива „самобитном", јер — вели — тадашњи српски владаоци нису имали средстава да плаћају мајсторе с Приморја (а Боровић Раде?), те се морадоше користити домаћим неимарима!

Ова и оваква подела апсолутно не може опстати, јер је скроз нетачна. Пре свега, утицај који је романски стил, преко Далмације, вршио на српску црквену архитектуру, никад се не јавља усамљен, него увек праћен византијским. Насновица је српских цркава, са минималним изузетком, свуда прилагођена начелима овога последњег, који своjем западном другу никад не допушташе потпуно одрешене руке. Да је Покрышкин мало пажљивије загледао, не би, мислим, све грађевине XII и XIII в. тако олако теслимио Далмацији. Он би, даље, запазио да занимљива мешавина ова два стила траје дуже од XIII века, и да за све то време може бити говора о обојици, а никако само о једном. У том периоду постоје управо две групе цркава, једна крај друге, које се међусобно разликују у толико, што је овај или онај стил оставио на њима више или мање трага, односно одлика својих. Та је појава збунила Покрышкина, и он, место да расправља о Немањићском периоду као целини, дели ово доба на две епохе: западну, далматинску управо, и византијску (Милутинову). Према оном пак, докле се одмакло у испитивању старога нам неимарства, могу се са приличном извесношћу узети — обзирући се, наравно, при том само на проучене црквене грађевине, и не заборављајући да то важи дотле, док се и остале не проуче — два, а никако три, периода архитектурног развића од Немање на овамо. Први период почиње под њим и траје до Лазара. Цркве тога двестагодишњег размака времена очитују испрва јаче западне елементе (Студеница, Дечани, Ариље, па и Жича), а убрзо за тим постају чисто византијске (црквица Јоакима и Ане у Студеници, Грачаница), образујући на тај начин два стожера, око којих се групишу остале веће и мање, махом још сасвим неиспитане, црквене грађевине. Међу тим, ове две групе ипак не треба замишљати као потпуно изоловане и несродне. Ја сам нагласио — и понављам — да

код нас нема доследно романске грађевине, но само цркава са више или мање признака романскога стила. Према том, прву групу овога периода треба тако разумети, да су у њој романски еламенти претежнији од византијских. Претпоставља се да су нам они дошли из Италије преко Далмације. Ово је мишљење усвојено и без сумње није нетачно, само мени данас изгледа, да се при том мало претерује. Јер да западни утицај беше збиља тако снажан, мислим да бисмо имали чистијих романских грађевина, но што су Студеница и Дечани, и да се онда не би могло дешавати: да се поред њих готово истовремено граде и цркве у беспрекорно византијском слогу. Веома је значајан факат, да се није нигде код нас тако нерадо одступало од византијског стила, као на домену религиозне архитектуре, где је он сматран аманетом Православља и побожности. Можда би се присуство западних елемената могло приписати другој једној чињеници. Знамо да су за грађење старих српских цркава дозивани по некад приморски мајстори. Тако се поступало онда, када се тицало каквога финијега неимарског посла, за који морадоше бити употребљени странци, као што се у малим земљама чини и данас. Да ли под тим „мајсторима с Приморја“ ваља подразумевати само Далматинце — стоји у питању. Лако је могућно да градњу Студенице руковођаше какав Талијан, јер у њој видимо и један мотив, који је својствен само ломбардијским црквама XII и XIII века: то су она два ла́ва, на чијим хр̀птима почивају стубови главнога портала. Исто тако није невероватно, да су цркву у Грацу — задужбину Францускиње Јелене, супруге Стевана I Уроша — судећи по готским особинама (потпорни стубови, контрфорти), градили француски зидари.[1] Сличну

[1] Рад и заслуге краљице Јелене за српску уметност очекују достојну оцену. Још архиепископ Данило, први српски неимар и познавалац атонске архитектуре, велича просвећеност ове сјајне принцезе. Изгледа да је било доста њених задужбина и да оне образују чак засебан грађевински тип. Наведене примесе готскога стила открива и развалина једне цркве близу Скадра, којој такође Јелена беше ктиторка Опширан се опис налази код A. Degrand-a „Souvenirs de la Haut-Albanie“ (Париз 1901), стр. 93—98. Црква беше назидана крај Бојане, на темељима једне Јустинијанове цркве, посвећене истим свецима. Сачувана су и два, вероватно доцнија, латинска записа: један над главним вратима, а други лево од њих на зиду. Он гласи: „Спомѐнуј се, Господе, служавке твоје Јелене, краљице Србије, Дукље, Албаније, Хума, Далмације и приморских крајева, која са синовима својим, краљевима Урошем и Стеваном, сагради изнова ову цркву у славу преподобних мученика Сергија и Вакха, и приведе је крају и доврши лета Господња 1240.“ Било би од научног интереса расветлити везу, која очевидно постоји између Јелениних задужбина и готскога стила

потражњу туђинских услуга сретамо и у штампарској вештини XVI века. Кад је књигу ваљало скупоценије и украсније наштампати, није се наручивала на Ободу, већ у Млецима[1] — онако као што се некад први Немањићи не устручаваху, да зарад већега сјаја својих задужбина призову у помоћ и каквога туђина. Он би тада зачинио православну богомољу мотивима, који га окруживаху на дому и чију је живу успомену донео собом у наше крајеве. Држим да би прикупљање података о неимарима наших манастирских цркава — један колико тежак, толико и користан посао — ишло у прилог овом мом мишљењу.

Остаје нам, што се тиче овога периода, да повучемо још разлику између приближно романских и чисто византијских грађевина. Покришкин није ни ту имао довољно разумевања, а не беше му познато — што је такође за осуду — ни оно што су рекли други пре њега. Тако је о том, осим мене, писао и Г. Андра Стефановић, успевши да окарактерише са техничког гледишта разлику између једне и друге групе цркава.[2] Да би читаоци видели, шта је Покришкин и овде пропустио нека зано, изнећемо им у кратко ту разлику. Код прве групе пада одмах у очи примена камена, који је често свуда углачан (тесаник или мрамор). Техничка је страна савршенија, но код чисто византијских грађевина, а прецизност обраде по некад тако фрапантна, да задивљује. Орнаментика у камену одликује се необичним богатством, и ваља је тражити око прозора и портала црквених. Ту она стоји нагомилана под видом перваза, чија раскошност достиже врхунац на тзв. „царским вратима“, која везују унутрашњу припрату (нартекс) и средњи део цркве (храм, кор). Утицај се романског стила простире често и на сама платна зидова, где нарочито обраћа пажњу плочасти испад венаца, завршен оздо лучним фризом (Rundbogenfries). Затим су романскога порекла веће димензије самих цркава, као и витке размере махом дводелних прозора, и стубићи који раздвајају прозорске отворе. Капители стубића су такође отуд позајмљени, а не мање и израда портала, који су по врху крунисани орнаментисаним архиволтама, а вертикално напомење

[1] Најлепши је пример за то мисал Вићентија Вуковића, сина Божидаревог, штампан на кожи у Млецима. То је ремек-дело штампарске вештине и једна од највећих драгоцености наше Народне Библиотеке.

[2] „Срп. Књижевни Гласник“, IX, 1 стр. 51—54. Ја сам пре тога писао: „Die kirchliche Architektur der Serben im Mittelalter“ (Београд, 1902) стр. 141 ff.

ограничени полигоналним и округлим (по некад вијугастим, завојним) стубовима. Исти је случај с кубетом и апсидама, које овде имају кружну основу.

На чисто византијским грађевинама, изведеним врло ретко од самога камена, по мешавином опека и тесаника, ови се архитектони чиниоци морали другаче изводити већ због саме природе градива. Камену орнаментику, која код зданија прве групе игра тако важну улогу, заменише овде други естетички мотиви. Неимар је, распоређујући у правилним слојевима наизменично камен са опекама, слажући ове последње негде и вертикално на хоризонталан низ каменова, постизао ванредно живописно дејство. Кубе је споља у основи свакад полигонално, најчешће на осам рогљева. Апсиде су ограничене споља са 3 или 5 страна као делови полигоналне основе. Венац је махом изведен на 3—5 слојева опека зупчасто цик-цак положених. Место крстастих сводова, који код прве групе нису ретки, употребљени су овде већином полуобличасти или кугласти сводови. Дало би се навести још подоста тих разноврсних ознака и много што-шта надовезати о њихову постанку, али то прекорачује обим једнога реферата. О њима је много пре требао Покришкин да пише, кад се већ латио тако озбиљнога посла, као што је овај.

Али као да су највише удаљени од истине Покришкинови назори о црквама Лазареве династије. Код њега оне образују трећу епоху, и вели да откривају извесну оригиналност, а не износи ни једну њихову националну белегу.[1] Пошто оне, упо-

[1] Нема сумње да стара српска уметност скрива доста народних црта и да ће се свакако наћи неке и у архитектури српској, нарочито у орнаментици. Држим да би се оне доста и откриле, кад би се предузело стручно трагање за њима. При том би ваљало поклонити пажњу извесним орнаменталним мотивима на богумилским надгробним споменицима у Босни. Изгледа да су неки од ових мотива прешли у наше ћилимарство и неимарску орнаментику. Али је за сад још сувише рано говорити о том, а нарочито онде где се отворено скоби туђ утицај, као што је на црквама Лазаревог доба. У овом су погледу важни резултати, до којих је дошла руска научна експедиција у Маћедонији г. 1900, под вођством академика Н. П. Кондакова. Том је приликом зготовљено преко 500 снимака разних споменика хришћанске старине у маћедонским крајевима, а тежиште проучавања беше пренесено на архитектуру. Походђени су, између осталих, Марков манастир, Грачаница, Нагорич (интересантна грађевина и због добро очуваних ликова српских владалаца) и многобројни споменици у околини Охрида. Кондаков сматра да утицај Византије треба свести на Цариград и његову близину, а истиче на овим маћедонским споменицима словенски, управо српски утицај. То је ве-

ређене са претходним, представљају засебну целину, то их ми уврштујемо у други период, који траје од Лазара до пропасти државне независности. На њима се тако јасно испољују утицаји Истока, да једна — Каленић — управо очарава својом арабљанско-мухамеданском декорацијом. Поред прихватања нових типова и лука на шиљак, источњачког је порекла и карактер целокупне бујне орнаментике, која је врло ретко пластично изражена, тј. није профилисана са већим испадом, но стоји готово у истој равни с одговарајућим грађевинским детаљем. Све ове појаве нису ни случајне ни безузрочне. Време, у које поникоше ови последњи сведоци просвећености и господства српског, беше политички јако узнемирено. Српска држава, паду склона, и не нашавши тражене заштите на Западу, наслонила се више према Истоку. Српска принцеза, Оливера, постаје султанија; а брат јој — један од највећих ритера свога доба, мудри деспот Стеван Високи — ствара пританијон српске просвете у Ресави и бори се као савезник Бајазитов на Истоку. Томе треба додати и тешњу везу с Атосом, која је очврсла после измирења наше цркве и цариградске патријаршије, и духовне додире са манастирима на Синају. Ово приближавање Истоку не опажа се у то доба само код Срба; него и на целом Балканском Полуострву и означава због тога један важан културно-политички моменат у историји балканских народа. Познато је да су за владе Јована Палеолога, а и пре њега, вршене истовремено из Цариграда и Рима агитације за поновну унију између источне и западне цркве. Тиме се, до душе, успело да се још по који елеменат западне културе дотури на Балкан, али је рад на унији изазвао огорчен отпор у редовима свештенства и по манастирима источне цркве на Балканском Полуострву. Незадовољство и страх од ње допринеше, да се балкански Словени, а првенствено Срби, још јаче приљубе Византији и Истоку, отварајући на тај начин врата утицајима њихове културе. Источњачки елементи, који су продирали кроз та пространа и судбоносна врата, не испољавају се тако еклатантно ни у једној

лика част за нас, нарочито кад нам је указује тако угледан научар, као што је Кондаков; али биће да тај утицај није архитектоно-стилске природе, него утицај доброга примера, који су културни српски владаоци пружали зидањем многих цркава (О македонској експедицији вид. „Византијски Временик“, књ. VIII, св. 3—4 и „Исторически Вјестник“ 1901, св. за мај).

грани наше старе уметности, као у архитектури овога периода.[1] Тако су некад, пре Немање — само у мањој мери — пресађивали те елементе на нашем земљишту грчки мисионари из разних манастирских насеобина, створивши тиме духовно сродство између онога и овога доба. Покришкин је о свему том морао водити строгога рачуна, кад је већ сео да пише историју једнога дêла нашега старог неимарства.

Осим тога, он није запазио ни другу једну ствар, која је, по мом мишљењу, необично важна, а то је питање о спољнем нартексу. Ја сам у своје време покушао да докажем, да је он, при свем том што негде буди утисак незграпнога додатка цркви, зидан кад и она, сматрајући да беше намењен „оглашенима“ и оним богумилима, који се приуготовљавају на повратак православној цркви.[2] Колико је ова друга претпоставка тачна, моћи ће се тек онда рећи, када се расветли положај богумила у нашој старој држави; али да спољни нартекси нису доцнијега датума и да су сматрани за саставни део српских цркава, види се најбоље на Грачаници и Манасији. У Раваници је насликан кнез Лазар, како у рукама држи слику своје задужбине, на којој је представљен и спољни нартекс. Није искључена могућност да су спољне припрате грађене по негде и поводом каквога изванредног догађаја, рецимо задобивене битке, само што се то ипак морало да збŷдê убрзо после назидане цркве. Ово питање стоји још отворено и мислим да сваки греши који, пишући о старој српској црквеној архитектури, прелази преко њега ћутке.

*

Поред архитектуре, Покришкин описује и живопис по црквама, делећи га на две епохе. Првој (крај XII-ог и XIII век) припадају неколико фресака Студенице (Распеће и Јован Крститељ), Ариља (ликови Милутина, Стевана Драгутина, његове супруге и синова Владислава и Стевана Урошице) и Жиче (Четрдесет Мученика). Живопис друге епохе, која испуњује XIV век, ôдâје утицај талијанског ренесанса, коме Покришкин ŷступа веће шаренило драперије и живахност приказаних радњи. Овамо

[1] У минијатурном сликарству, на пример, има још прилично западњаштва.

[2] „Die kirchliche Architektur der Serben etc.“ стр. 36 ff.

спада опширан циклус Богородичиног житија, у црквици Јоакима и Ане, затим живопис Раванице, Љубостиње и Каленића. Највећи је део сликарскога украса поникао ипак у XVI и XVII в., па чак до половине XIX в., када новом живопису мораде многи стари уступити места.

И овде су Покришкинови закључци нагли и несмотрени. О иконографији се српских манастирских цркава мора много обазривије доносити суд. Нигде, може бити, није толико измешано ново са старим, као ту. Најбољи пример имамо баш у самој Студеници и Жичи. Изузимајући поменуто Распетије и још два три уломка, све је остало, како изгледа, постало много доцније, у XIV и XV в. И Жича има врло мало слика из XIII в. Оне су сачуване у певницама, затим у пољу над вратима између спољашњега нартекса и храма, и над вратима пред северном и јужном капелом. Од осталих би се цркава могло, можда, још само за слике у Градцу доказати, да су из XIII—XIV в. Погрешно је мишљење Покришкина о односно иконографије Ариља. Судећи по врло ниском ступњу обраде и лошој каквоћи бојâ, слике су по свој прилици доцније рађене.

Сав наш црквени живопис носи византијско обележје. Покришкин показује слабо знање, кад тврди о некаквом утицају талијанског ренесанса. Живописност и елеганција, којом се одликују извесне фреске XIV и XV в., има се довести у везу са духом, који тада завлађује у византијском сликарству. Исту појаву налазимо и по неким тадашњим грчким црквама, на пр. у Мистри близу Спарте, које и иначе показују блиско сродство живописа са нашим. Други важан моменат у развитку црквенога живописа јесте полет, који се у XVI в. опажа на Атосу и чији утицај беше врло интензиван и на наше сликарство. Тада, и нешто доцније, у првој половини XVII в., добише многе цркве свој сликарски украс, који је духом тако налик атичком, да би се могао сматрати као огранак старе атичке школе. Овамо долази на прво место живопис манастира Јежевице. Из једнога се записа види, да су слике у самој цркви исписиване 1609, а оне у припрати 1636. Даље припадају овамо и живописи многобројне овчарско-кабларске групе манастира, или — како је Г. Валтровић назива — „Српскога Атоса".[1] Првенство међу њима

[1] Изгледа да су се Г. Валтровић и пок. Милутиновић највише занимали око ове групе.

заслужује Ваведење, под Овчаром, због скрупулозно брижљиве израде свога живописа; али је манастир Никоље важнији за студију, јер се ту најбоље разазнају мéне, кроз које пролажаше наш црквени живопис. Има слика из 1637 и 1697. Први, старији живопис, налази се у припрати црквеној и документује правилан цртеж, лепе сразмере, пријатно распоређене боје, и вешто изведену измену светлости и сенке. Онај млађи, из 1697, показује назадак, који је у нашем црквеном сликарству наступио са XVIII в. Цртеж је лош, боје тавне, хладне и прљаве: у опште, изгубљене су све добре традиције жичке школе. Исте недостатке открива и журно рађени живопис Благовештења. Манастир Тројица, који је као грађевина најлепши у овој групи, сачувао је врло мало живописа. У Придворици, благодарећи незналичкој рестаурацији г. 1852, нема га ни толико из старијега времена. Та је судбина постигла и манастире Преображење и Сретење. Први је добио свој данашњи сликарски украс 1816, други 1844; а то су, у исто време, последњи, кржљави и немоћни изданци старога српског црквеног живописа.

—

Из свега овог, што је у кратко речено о архитектури и живопису наших манастирских цркава, види се како широко поље научничког испитивања стоји још необделано и како му ваља приступити са много више познавања, но што га Покришкин има о старој српској уметности. Његова књига не значи добит чак ни у техничком погледу, јер приложени снимци стоје испод просечне израде. Поред све личне симпатије, коју је Покришкин могао као Словен гајити према сведоцима развијене културе једнога братскога народа, — његова ће књига — а са њом и други слаби радови истога предмета — изгубити сваку вредност, чим се у науци буде чула права истина о старој српској уметности. Спроводник истине на том пољу треба да буде Краљ. Српска Академија Наука.

Д-р Божидар С. Николајевић.

ПОНОЋ

(Из „Тако говораше Заратустра")

Један!...... О човече, чуј!
Два!........ Шта збори поноћ дубока?
Три!....,... „Спавао сам, спавао —
Четири!..... „Из тешкога се сна препух!
Пет!........ „Свет је дубок —
Шест!...... „И дубљи но што је дан мислио.
Седам!...... „Дубок је његов бол, —
Осам!...... „Радост — још дубља од патње!
Девет!...... „Бол каже: — Нека те нестане!
Десет!...... „Али сва радост жели Вечност —,
Једанаест!.. „— Жели дубоку, дубоку Вечност!"
Дванаест!...

(Превео с немачког Б. Л.)

Фридрих Ниче

НА ИВИЦИ

Из димњака је куљао црн и тежак дим и одмах падао доле на помешан са кужном јесењом маглом плавио малено, скучено прљаво и маслено двориште, пробијено као за невољу међу четири грдна, гарава, огуљена зида, са којих су суморно бленули у жалосну полутаму густи редови ситних прозорчића. Од осталих се са свим при земљи одвајају два, као одбијена пасторчад, одмах до домареве кухиње, застрта до пола црвеним застором, те изгледаху као упаљене очи изгладнелог огорченог човека.

Кроз њихова неопрана и музгава окна невољно се цедило кишљиво јесење предвечерје и самилосно остављало у мраку убоги намештај и полунаге становнике тескобне ђачке избице.

У соби, коју је домар ове оклепане будимске кућерине од вајкада издавао Србима ђацима, а коју ови назваше „Сибиријом“ (јер је никада не грејаху,) давно је љут дим јевтиног дувана, кроз чије се облаке могаху назрети само две ониске постеље, један сточић у углу, на којем се беласаху разбацане хартије и једна столица, на којој се распечио неки плећати делија у прслуку и са подвијеним рукавима од кошуље. Иначе би тек кад-кад сенула цигарета, чуло се кашљуцање и пљуцкање, из чега би се дало слутити, да још на сваком кревету лежи по један. И то сваки полеђушке, са уздигнутим, у ниски плафон упртим ногама.

Тишина је владала неких десет минута. Тада један ђипи са постеље, прогунђа неку псовку кроз зубе и баци већ са свим догорелу цигарету. Мора да се опекао.

За тим седе на крај од постеље. Образе стиште шакама и

тако налакћен о колена дудукаше неку познату арију лупкајући десном ногом такт. Но убрзо подигне главу, погледа на онога на другој постељи и пакосно викну:

— Хеј, бубо-о! Устани море. Што чмаваш толико? Треба да набавимо што за јело. Хоћу да цркнем од глади. Устани, но! Имаш ли пара, а?

— Имам врага! На послетку шта си уочан, шта насрћеш на човека, као да не знаш, да немам ни пребијеног филира! Глупост!

— Но, но шта си бесан, тек ваљада смем питати. Него чуј — и ту спусти гласом — Бога ти Мишо, шта ћемо радити?

— Гладан сам као псето. Осим оно мало твоје сланине нисам ни окусио ништа. А сад ми нестало и дувана. Де: Никола, дај један цигар.

Никола као да га се ништа не тиче, само зевну и одмахну руком. А после додаде:

— А јесам ја трафика?

Миша се међутим окрете зиду и хтеде да заспи. Али није могао. Једна му се мисао натуривала и налетала на њега. И он ма како да је се брањаше, она се као муха опет враћаше.

Најзад клону и предаде јој се.

Ово није први пут да се мора да бори са њоме. Она следи његовим корацима нечујно, као његов рођени сен. Јавља му се често у блеску очију пролазника, кресне каткад сред ноћне таме и одагна му сан и он тада загњури главу у душеке и плаче, плаче и само да би је отклонио, броји до тисуће, али она не одмиче, подјармљује га, крвави га, као оштри убоди мамуза о бедра парипова.

Кад хоће да се весели и смехом да је угуши, он се престраши од свога гласа, јер чује из његова одјека као шпрутљиви кикот црне авети. Он је силом хоће да науми, да је се отресе, али она је усељена у његову душу. Она је део његова срца и он је собом носи свуда.

Кад јој је подлегао и преслаб се спустио као лептир са савијени овлажени крили, заклонио је очи и видео ју је, како слеће на њега без извесна јасна облика и као величан знак питања леже му на прса и притешњује их. И тада чу, како му један познат, мек умилан глас шапће у уши, и то га поражава. Тај, тај умилни, свилени, топли, глас.

Он га пита. Нежно и брижљиво га пита: Мишо чедо моје.

шта ти чиниш? Мишо, снаго моја, ти не радиш добро. Мишо, сине мој, помишљаш ли икада на твоје рођене, на твоју мајку, која је очи своје исплакала за тебе? Мишо, надо моја, једино уздање моје, зар не жалиш мајку своју? Дођи, дођи, врати се кући, ја те чекам. Остави тај проклети, саблазни град, док те није, као жрвањ, смрвио свега, док те није испио и прождеро! Мишо, срце моје, врати се кући, ја те чекам. Нисам ја тебе млеком својим отхранила за тај грамзиви, велики склизави свет. Дођи, дођи! Чекају те твоје гранате врбе, твоја малена собица и мирисне гуње што сам их за тебе спремила. Чекају те твоје другарице, твоје ледине, твоје те село чека. Дођи, дођи, чека те мајка твоја!...

— Хеј Мишо, Мишо! Шта ти је? Никола, овај слини!

И Миле се хтеде насмејати, поругљиво и грохотно, али није могао. Нека га кобна слутња обузе и он осети само да му се грло стегло и да су му уста опора.

А Миша се, слаби колебиви, поводљиви, „безкичмени Миша“ како га зваху другови, застиде, љутито удари песницом о зид и горко одврати Милу: „Шта булазниш? Спавао сам....“

Никола се пак диже и зевајући поче се теглити и колики је дуг притиште прстима гредице.

У томе се врата отворише и у мало га не срушише.

Никола и не осврнувши се дрекну: пази животињо! како улазиш? А кад виде Ђуру умекша: А ти си!

Ђура научен на овакве безобзирне, грубе разговоре, не рече ништа, но стаде на сред собе и поче храпавим гласом: Мишо, дај новаца!

Миша чисто увређен, осорно одговори:

— Шта се, молим те, правиш луд? Од куд мени новаца.

И диже гласом као да би хтео да сви заглухну за навек и да га никада више не муче: Од куд мени новаца?!

— Од куд? Мора бити. Да. Шта се правиш паметан? Шта се либиш? Пиши кући. Ишти на пунктум. Још се он држи на цени. Ишти за школарину, испит и што већ било. Ишти. Разуми. Мени треба. Нисам јео цео дан. Дај ми ону круну. Заложи, што имаш. Мени треба.

Миша је дрхтао од раздражења и бола.

— Хоћу ли писати кући, или не, то се тебе ништа не тиче. То је моја ствар. Ја знам најбоље како стојим. Ја барем немам више образа искати од куће.

— Е, па онда ћеш скапати.

— Па скапаћу. Али искати нећу. За школарину сам већ искао трипут, па се ни сад нисам уписао. Нећу више да лажем. Како ми је, тако ми је. А ону круну ћеш добити сутра. Сад немам да ме убијеш. Сутра имам да добијем од Мајтнера два и по за она писма. Заложити немам ништа. Све ми је већ у заложници, све, све и Мицина гривна, што ми је послала да је оправим... све, све — ужасно — и Миша ућута и хтеде већ да се заплаче.

— Хајде, хајде, немој бити дете. Нисам ја тако мислио. Ти си права мама.

Него мени треба, треба ми — и поче нервозно рукама млатати и поднесе се са свим у Мишину близину.

— Дајте, који има. Треба ми. Но. Шта сте ућутали. Увукли репове, као пси. Но.

И пошто тури руке у шпагове поче да иде од једног до другог и, да их оштрим, рескавим гласом брутално и драстично изазива.

А ова тројица, као да осећаху његову надмоћност и своју немоћ према његовој суровости, одлучној смелости, која је одјекивала из његова крупна, сирова гласа и из неумивених речи, изговорених пуним устима и из слободна, јака грла.

Био је висок великих и тврдих костију, мршав и дуговрат. Ишао је вазда раздрљен, и зими и лети у капутићу без дугмета, незграпно бацајући ноге и млатајући рукама. Некада нада гимназијских професора, обожаван од својих садругова: ђеније који никада није учио, али схватао лако, знао да мисли и имао смелости да искаже свакада своје мисли.

У Пешту је дошао као стипендиста. Али стипендију убрзо изгуби. Постаде прецептор. Но и тога се махне. За тим се бавио неко време пискарањем по новинама, преписивањем трговачких, т. зв. „преварских" писама, а после се предао неуредноме животу без рачуна. Живео од другова, од картања и то тако од дана до дана.

Дању је спавао и то где ухвати, а ноћу лутао или се коцкао. Постао циником, као све „старе куће" и од душевних наслада и амбиција остаде му још само жеља, да буде у свакој прилици духовит, оригиналан и свој.

У ђачко је друштво ретко одилазио. Мрзео је савесне и редовне људе. Звао их је филистрима и глупацима. Кад би се

са којим у пролазу састао, хотимице би га обишао. А кад би га овај зауставио и запитао, како живи, пакосно би му се насмејао у очи: — хе-хе-хе — ето, видиш, тражим компас, што сам га изгубио, хе-хе-хе! —

А везе је одржавао једино са Сибирцијом. Некако осећао се обвезаним, да их не напусти, кад их је већ собом повукао.

Ови су били сви млађи годину-две и незнатнији, безбојни карактери, на које је он испупчена, јача, упорна индивидуа силно утицао.

Они су то знали и сада већ на чисто видели свој безнадни положај. Али о томе нису никада смели отворено говорити један пред другим. Живели су и ломили се, давајући часове из српског језика, пишући писма и анонсе. Али то је било страшно таворење. Што заслуже или у дуг, или на исхрану. Па ипак ма колико беху запуштени, још их није остављала нада. Загревали се узајамно богатим плановима и ружичастим илузијама.

Та их је борба са немаштином и учинила грубима, бруталнима и онемогућила их за друштво.

Живели су усамљени. Ни са ким се нису мешали. Ни са женскињем. Сем суседних пупичавих слушкиња и гојазних куварица. С тога у њиховим срцима утрнуше скоро сви нежнији осећаји. Ако би се који пробудио, они би га силом угушивали. Јер им после живот постајао још горчим, јер стрепљаху један од другог и бојаху се узајамна немилосрдна исмејавања и боцкања. А особито се страшише Ђуре, чије саркастичне примедбе засецаху дубоко, тамо где је најмекше и где највише бриди. Сентиментални Миша је најгоре патио од њега.

И они га ипак трпљаху. И ником не паде никада на памет, да рогне против његова тиранства. Ћутке се покораваху, као подјармљено робље.

Кад је Ђура видео, да ни од једног не може исцедити ни новчића, хукну и изадре се на остале:

— И ви сте ми људи. Овај тамо капа дану-ноћу над препарским бугарским писмима, овај овде изанђао језик од силне граматике — па ипак гладујете. Фуј! Види се, да сте рођени, да надничите, грбате и цркавате. Тако ћете се и издерати сви, а на послетку ћете се отегнути од глади! Фуј!

Ја ако некад немам новаца — ја бар и не радим — и то

је рекао са силним презирањем, но одмах злокобно додаде: Али, али… И поче великим корацима ходати по соби.

Дисао је тешко и у пролазу сваки пут ударао батином по столу, по столици и довратку. Био је љут. Гризла га је глад и он постајаше све раздраженији и јароснији.

— Богаљеви, богаљеви! Ни прстом не знате маћи, док вас ја не гурнем напред. Покуњили сте се, као врапчићи под стрехом. Зар ја да вам гурам сваки залогај под нос! Хоћете ли, да и жваћем за вас?

Гладујте, а седите, чучите ту, као трухли пањеви. Ни један да се макне. А нисте ли пролазили рингом, нисте ли видели она румена, задовољна, светла, сита лица? Нисте ли гледали, како ти грабљиви, сити копци лове девојке, јер они и за то имају времена и труда — а ви згурили се ту, а црева вам крче, и очи да вам се избуљиле од глади и жеље. Устаните, тражите, обазрите се. Ха, ха, ха! Да, да, али што да ви устајете са легала, што да се напрежете, кад је ту Ђура; он ће и вама набавити хлеба! Па — бога ми и хоће! Хоће!

И стаде на сред собе. Мрак се већ био са свим згуснуо и облио све углове и све ликове. Само на средини стрчао дуги лик Ђурин, који се већ претапао у црнину ноћне тмине, још му се цигло очи светлиле, као фосфор.

Руку је стиснуо у грчевиту песницу и злокобно је претио и махао њоме. Чинило се да се спрема на један велики крвави окршај са још никада невиђеном зверком.

Хоћу! Хоћу!

Глас му је био храпав и промукао, као да је хтео, да риче, а неко га стискао за гушу, па не да.

Мрак је бивао све гушћи, а тишина све страшнија. Чуло се само, како се груди брзо и плаховито надимљу и како престрашена срца клопотају.

Она се тројица покуњила, увукла у себе, па се не виде. Док Никола не проговори још доста мирним и сигурним гласом:

— Па добро, добро, Ђуро; али где ти мислиш набавити новаца — сада?

— Ех! Шта! Хоћу! Мора бити! — И после, пошто је одахнуо — настави новим, пиштећим гласом:

Ја знам одакле. Оданде где га има и сувише. Знаш, набавићу. Мора бити.

— Набавићу. Мора бити. Јеси ли разумео? Па ћете бити

сити — сви, сви, сити, сити, сити, ви, ви гладници, ви, ви богаљеви!...

Викао је као да је хтео глас своје душе да угуши својим громовитим гласом.

Ђура се уморио. Застаде мало. А Миша се само ухвати за чело. Осети као неку несвестицу. Свет се поче окретати око њега и нешто га гоњаше и шибаше, да се ухвати за Ђуру и да му не да, не да. — Он виде Ђуру у тами, како стоји црн и кршан, као неки џин од челика, који бљује ватру и који јури на као угљен црном парипу, јури, а коњ га носи у понор; он би се ухватио за њега, али парип јури, јури......

Али Миша не смеде да изусти ни речи. Он виде да је слаб, кукаван, немоћан, згади се на себе, али је ћутао. Глава га је заносила, а црева му беху празна.

Тек ће и опет само Никола престрашено:

— Ђуро, ваљда нећеш?....

— Хоћу! Да! Хоћу! Идем.

И када то рече халапљивом, очајном брзином, излете и лупи врата за собом.

Она тројица пак остадоше, као скамењени са неодређеним осећајима, збуњени, без дисаја, у неизвесну запету стању...

А трусак врата страхотно је одјекнуо у ноћи...

Вељко Петровић.

БРАК И ПРАВОСУЂЕ

На брак, као установу од веома великог значења за друштво и правилан развитак готово свих важнијих односа социјалног живота, и данас, као и увек, подједнако полажу своје оправдане претензије и црква и држава. Свака за себе и обе заједно, схваћајући строго и потпуно сву снагу и вредност брачне заједнице за друштвени живот, показивале су увек своје старање да ту важну установу што боље усаврше и да што јаче обезбеде њену егзистенцију.

У време своје појаве на свет хришћанство је затекло било већ готове, срећене облике овога института у духу Мојсејевог законодавства и римског права. И од своје стране оно је без икаквих ограничења признавало за пуноважне све бракове, који су одговарали прописима владајућег закона (matrimonium justum, m. legitimum, justae nuptiae). Сам оснивач хришћанске цркве, Христос, по казивању Јеванђеља одазива се нарочитом позиву и са својим ученицима и матером присуствује на јеврејској свадби у Кани Галилејској (Јов. 2, 1—2.), а тим својим присуством сведочи нам да и он признаје правилност и вредност тога брака, који је закључен био по обичајима и прописима јеврејског закона. Исто гледиште је црква најстаријег доба имала и према браковима, који су закључивани били по римским грађанским законима и обичајима. О томе нам опет најбоље сведоче Апостолски Устави (Constitutiones Apostolorum), један од најстаријих црквено-правних споменика, у коме је најверније представљен живот хришћанске цркве за прва три века. Тамо се изречно осуђује конкубинат и препоручује женидба „по закону“ (VIII, 32.), а при том нема ни помена о каквом црквеном

обреду при склапању брака, ма да се наводе све остале врсте црквене службе. Сем тога, из историје овога најстаријег доба цркве има небројено примера да су у хришћанство прелазили у групама, једновремено, сви чланови појединих породица или шта више читавих племена. И ма да су подаци о томе чешће пута врло опширни, ипак нема у њима ни најмањег трага о томе, да је над покрштеним брачним паровима, после њиховог крштења, вршен био какав било обред у цркви слично данашњем венчању.

Али, у тежњи да се очува чистота и нераскидљивост брачне заједнице, међу хришћанима је ипак врло рано био установљен обичај да се бракови закључују с благословом цркве.[1] Јер, по догматичком учењу њеном брак уопште, сам по себи, установа је Божја (I Мојс. гл. I, 27, 28.), а сваки пак хришћански брак, или који услед преласка у хришћанство било једног само, било оба супружника постане хришћански, јесте св. тајна т. ј. таква једна свештенорадња, којом се на видљив начин предаје души члана цркве невидљива моћ Божја силом опште благодети Христовог искупљења.[2] Па пошто целим животом свих чланова црквене заједнице управља црква, то и брак њихов, као тајна, не може бити ствар само њихове индивидуалне воље, већ мора бити закључен уз активно учешће цркве, као чувара тајни Божјих (I Кор. IV, 1.). Међутим, овакав брак, који је закључиван био с благословом цркве, и ако је са њеног гледишта представљао вршење једне (хришћанске) дужности, није имао никаквих правних или грађанских последица. Пред грађанском судском влашћу он се сматрао као и да не постоји. Услед тога, да би могао добити и грађанско значење морао је увек бити закључен још и по прописима грађанског законодавства.

Први корак у корист признања црквеног облика закључивања брака и од стране државе, премда истина изузетно т. ј. само у извесним приликама, учинио је Јустинијан 538. године

[1] Још непосредни ученик апостола Св. Игњатије († 107) даје хришћанима овако упутство: „У брачну заједницу треба ступати са знањем епископа да би брак био по вољи Божјој закључен, а не само из телесне пожуде.“ Види Fessler Joseph, Der kanonische Process in der vorjustinianischen Periode, Wien. 1890, S. 165.

[2] Макарія Православное-догматическое Богословіе изд. 4. (1883) т. II, стр. 313.

својом LXXIV новелом (с. 4. § 12), а тек крајем IX века, 893 године, признат је црквени благослов и за све уопште (искључив ипак робове) као битни услов законитости и пуноважности брака у грађанском погледу LXXXIX новелом Лава Мудрог.[1] Од тога доба, благодарећи, дакле, не изнуђеном већ добровољном уступању и признању од стране државе, брак је коначно добио карактер црквеног института. Услед овог, пак, обрта, којим су улоге између цркве и државе у погледу брачног института измењене, одмах се и дотадање догматичко учење о браку као тајни почиње развијати у другом правцу.[2]

Чим је држава прогласила црквени облик закључивања брака за обавезни и једини начин, на који се брачна веза може засновати, и тиме тај облик уздигла на ступањ битних услова законитости и важности брака у грађанском погледу, одмах је после тога општа свест црквене заједнице установила потпуну и тако рећи очигледну аналогију брака с осталим тајнама. У место пређашњег свога гледишта, по коме је брак тајна не због нарочитог облика закључивања, већ сам по себи, благодарећи сили оне опште натприродне моћи искупљења, под чијим утицајем, како црква учи, ко је год хришћанин, он тим самим постаје „нова твар" — сада, услед оне добивене санкције од државе, црква усваја друго, сасвим ново гледиште на хришћански брак. Значење брака као тајне она сада почиње стављати у непосредну зависност од црквеног обреда венчања или, да се још јасније изразимо, за тајну брака сматра саму

[1] Доцније, 1095. године цар Алексије Комнен проширио је важност овога закона и на робове, који су дотле били искључени B. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche, Wien 1864. S. 158—159; Павловъ А. С. 50-я глава Кормчей книги, Москва 1887. стр. 65.

[2] „Докле год су грађански закони грчко-римске царевине допуштали могућност закључења брака и без црквеног венчања, а црква и сама још није одрицала тајанствену природу и оним браковима, који су закључени без њеног благослова, дотле догматичко учење о браку, као тајни, није се могло развијати у потпуној хармонији и унутрашњој вези с учењем о осталим тајнама. С обзиром на то, што се брак, за разлику од осталих тајана, могао фактички склапати и без икаквог учешћа цркве, богословска школа није довољно јасно схваћала, у каквом је смислу апостол Павле назвао брак тајном (μυστήριον), у чему се управо састоји и од чега зависи његова тајанствена природа. Само се тиме може објаснити зашто се тајна брака у списима отаца и учитеља цркве IV—IX века није стављала упоредо с осталим тајнама, нити се увршћивала у број тајни." Павловъ, op. cit. стр. 69.

свештенорадњу, коју свештеник врши, а супружници је само примају.[1]

Ова историја догматичког учења о браку за нас има то особито значење, што без тога ми не бисмо никако били у стању да објаснимо себи како је хришћански брак, задржавајући све конститутивне елементе и особине грађанског института и дохришћанског брака (јеврејског и римског), у исто време могао постати и предмет црквеног законодавства. Сем тога, она нам служи и као кључ за решавање свих спорова између цркве и државе о надлежности суда за брачне предмете. Само то може нам објаснити одкуда долази она испреплетаност и замршеност односа што се опажа још од појаве хришћанства готово свуда па и у историји нашег, домаћег брачног права, кад гој је реч о томе питању.

Историјски развитак судске власти за брачне предмете

По старијем римском праву, као год и по јеврејском, лична права и дужности супружника тј. њихових чисто унутрашњих међусобних односа нису били законом регулисани. Као год што се брак заснивао узајамним пристанком брачних страна, тако је исто само по њиховој личној вољи и престајао. О унутрашњим односима брачног живота римски закони у прво време нису имали никаквих других правних наређења сем прописа о кривичној казни за прељубу[2] и о допуштењу развода у случају међусобне распре супружника и то без икаквих ограничења.[3] Претпостављало се да се лични, унутрашњи брачни односи не могу регулисати законским нормама, пошто се осећање, које супружници један према другом морају гајити и које их мора руководити у заједничком животу, не може бити изнуђено никаквим спољашњим средствима. Специјално римски закони нису признавали мужу непосредно никакву власт над женом. Он је као год и сваки други убица подлежао казни ако би своју жену убио, изузимајући само случај ако би је затекао на делу прељубе.[4] Јустинијан је доцније тек и то у неколико правио још разлику према мужу и у томе, што је блажије ценио бој, ако

[1] с. l. стр. 70.
[2] Dig. XLVIII, 5.
[3] Види моју расправу: „О брачним парницама“. Београд, 1906. I део, стр. 84—87.
[4] Dig. XLVIII, 8.

га је жена изазвала таквим неким својим поступком, због кога се допуштао развод.[1] Иначе слобода развода брака била је неограничена, а сам развод није био везан ни за какву правом прописану форму. Отуда и сва питања о томе, у којим се приликама и на који начин брачна веза може раскинути или огласити да не постоји, у то старије доба нису била питања у правном смислу, нити су могла представљати предмете правног спора те да би требала каква судска власт да их расправља. Тек од појаве хришћанства почели су се ови појмови пречишћавати.

Црква је прва почела енергично старати се да брак њених чланова буде „чист" и „у части", обележивши точно лична права и дужности супружника и утврдивши у главноме начело о нераскидљивости брачне заједнице. Према онима пак својим члановима, који би, ма у ком виду, нарушили ове њене наредбе и показали се непослушним, црква је још од самог почетка употребљавала нарочите дисциплинске казне.[2] Јер, и по самој природи својој, као самосталан друштвени организам, а и по нарочитом пуномоћију добивеном од свога Оснивача, црква, у области свога унутрашњег живота располаже правом суда. На основу тога свог судског пуномоћија она је дакле, у смислу својих закона и правила судила својим члановима кад год би који од њих нанео какву повреду њеним правилима и законима, и одлуке судске, које је она доносила, сама је извршивала, својим нарочитим средствима. Чим је пак положај цркве у држави био измењен и од забрањеног друштва (collegium illicitum) црква постала прво слободна јавна корпорација (corpus christianorum) а затим вера хришћанска усвојена призната и за владајућу веру у држави, одмах је тиме у исто доба створено било још више могућности за остварење хришћанских начела о браку. У том циљу црква се сад почела већ формално обраћати самој државној власти са својим представкама о потреби да се изда овакав или онакав закон, којим би се што боље очувала морална страна брака и што јаче учврстила његова нераскидљивост. Државна власт пак, са своје стране ишла је на сусрет захтевима цркве. У општој тежњи да што друштвени живот хришћанизира, увидевши и сама да тога ради

[1] L. 8. § 2. Cod. de repudiis (V, 17).

[2] Fessler op. cit. S. 167.

треба пре свега и што боље учврстити основу и расадник породице и друштва — брачни институт, а при том потпуно свесна да се то може постићи само на начелима морално-религиозним, држава је од своје стране све више пружала могућности цркви да свој рад на овом пољу развије у свима правцима. Отуда видимо да је црква врло рано почела издавати разне прописе о браку,[1] који су затим бивали санкционисани и државним законима. Па поред осталога, у току времена закон је цркви признао и право суда у питањима о законитости брака, који би закључен био противно црквеним прописима. Шта више, црквени суд, користећи се повластицама добивеним од државе решавао је не само о томе, треба ли неки брак признати за законит, него уз то још доносио је одлуке и о грађанским последицама његовим. Премда ваља имати на уму да су брачни предмети спадали у исто време и у надлежност грађанске судске власти, нарочито ако би закључењем или раскидом брака били повређени грађански закони.[2]

На тај начин, дакле, црквена власт, која по својој природи није имала, нити је кад-год присвајала себи право самосталног суда за спорове грађанске природе у току времена и стицајем прилика задобила га је од државе.

Још првих дана слободнијег живота цркве у држави, државна је власт санкционисала до тада постојећи већ обичај код хришћана да се суде код својих епископа.[3] Једним својим законом још Константин Велики је оставио био на вољу парничним странама, у свима случајевима, кад год не би желили да своју ствар повере грађанском суду, да се у циљу расправе свога спорног односа могу обраћати епископима. Затим је допустио био шта више да се и спор, који би већ започет био код грађанског суда, може пренети на суд епископски. Одлуке црквене власти у таквим приликама имале су снагу судске пре-

[1] Још у апостолским правилима налазимо већ неке прописе из брачног права (19,48), а издавали су их и поједини сабори старијег доба (314 до 343 г.) као на пр. анкирски (пр. 10, 11, 19, 25), неокесаријски (1—3, 7, 8), лаодикијски (1, 10, 31), гангрски (1, 9, 14.) и т. д.

[2] В. Неволинъ „О пространствѣ церковнаго суда“, Полное собранiе сочиненiй, т. VI, стр. 262.

[3] У току прва три века, док је црква била гоњена од стране државе, развила се у доста широком обиму т. зв. audientia episkopalis, која је имала карактер не само посредничког или изборног суда (чији је основ био у сили

суде с таквим истим значењем као да су од самог цара издате. Противу њих није могло бити апелације и никаква власт у царевини дужна је била без икаквог изговора извршивати их.[1] Доцније, мало по мало предмети црквеног и грађанског суда у грчко-византијској царевини тако су се били испреплетали да је једно време готово немогуће било строго разграничити судску надлежност. Ово је у толико више још отежавано и судска надлежност постајала све замршенија, што је однос царске власти према цркви бивао неједнак. Док су на престолу царском били хришћани дотле је утицај цркве све замашнији, па и круг надлежности њеног суда, благодарећи тесној вези између црквеног и грађанског односно државног живота бивао је разуме се све шири. Чим је пак престо заузимао владалац друге вере, што у историји Византије није никаква реткост, одмах је и црквено право постајало све слабије, а уз то и круг њене судске власти бивао је све ужи. Увидевши без сумње ову велику замршеност односа у погледу судских власти Јустинијан је, својим новелама од 539. и 546. године (LXXIX, LXXXIII и CXXIII), старао се да, у колико је то могуће, законским путем тачно разграничи надлежност црквеног и грађанског суда. У главноме, по његовим законским прописима важило је ово начело. Ако је ствар чисто црквена, која захтева духовно очишћење и црквену казну, онда суд припада епископу. Грађански суд у таквим предметима не може узимати учешћа, пошто се ти предмети пресуђују и суде по црквеним прописима. Ако ли је пак предмет спора чисто грађанске природе између свештеног лица и световњака, онда је решавао суд оптуженог. У случају да оптужени световњак изјави пристанак да се спор његов поднесе епископу на решење, онда је могао епископ изрећи пресуду. Но тада је епископова пресуда у главноме имала карактер пресуде изборног суда. Ма да се истина и много раније још почела опажати општа тежња да се ова изборно-судска власт претвори у једну праву сталног

околности и у заједничкој жељи самих парничних странака) него и суда грађанског у строгом смислу те речи. У Апостолским Уставима (из III века) налази се подробно изложен поступак који је важио у овим епископским судовима.

[1] Соколовъ Н. Церковный Судъ въ первые три вѣка христіанства. Правосл. Обозрѣніе 1870. свеска за септембар стр. 326. Herzog's Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche Bd. II, S. 218.

судског института. У чисто црквене предмете увршћивани су сви морално-религијозни односи, међу које поглавито спадају брачни односи, те отуда сва питања о условима, закључењу, престанку или разводу брака није расправљао грађански, већ обично црквени суд.

Тако је ето стање било за време Јустинијана и по његовом законодавству. После њега па све до краја деветог века извори византијске правне историје, по речима једног чувеног византолога правника,[1] тако су оскудни да је немогућно јасно и потпуно представити све промене, које је за та три века претрпело Јустинијаново законодавство у погледу државног уређења и судске организације.

Од краја деветог века, а нарочито од 893. године, када је Лав Мудри, својом LXXXIX новелом венчање или црквени облик закључивања брака прогласио за битни услов његове законитости не само у црквеном, него у исто време и у грађанском погледу, још више се појачао утицај цркве на пољу брачног права. Од тога доба, када је брак добио карактер чисто црквеног института, црква је готово сваким даном све више проширивала и своју судску власт у брачним споровима. То њено постепено освајање судске власти у погледу брака развијало се тако, да је крајем једанаестог столећа (1086. год.) цар Алексије Комнен издао закон, по коме сви брачни као и духовни (ψυχικά) предмети уопште спадају у надлежност црквеног суда.[2]

Црквено-судска власт, пак, у колико се тиче чисто унутрашњег живота саме цркве по основном уређењу њеном припадала је епископу, као наследнику апостола и главном управитељу и носиоцу највише црквено-управне власти у границама поверене му области. Према томе, на основу поменутог закона Алексија Комнена, тај исти орган је у исто време представљао дакле закониту судску власт и за брачне предмете у колико се тиче лица хришћанске вере. Ову своју власт, као и остале, епископи су у колико је могуће било вршили сами лично, а понегда, према потреби и приликама, и преко опуно-

[1] Zachariae von Lingenthal, Geschichte des Griechisch-römischen Rechts III Aufl. Berlin 1892. S. 353.

[2] ib. S. 383. Zhishman op. cit. S. 185.

мођених својих органа или нарочитих института[1] у виду тако званих епископских или црквених савета (presbyterium, consistorium) о чијој старини сведоче нам још и Апостолски Устави (II, 28.). Али и ако је сама држава својим законом пренета била брачне предмете у искључиву надлежност црквено-судске власти, ипак ранији однос између ње и цркве у погледу овог истога питања није тиме био још коначно и сасвим измењен. То још не значи да се од тога доба државна власт за увек и као из неког принципа одрекла сваког свог учешћа у брачним предметима. Цареви византијски, по старој навици својој, задржали су за себе и даље право законодавства и највишег суда у тим предметима. Упоредо са црквеним судом брачне су спорове расправљали и грађанске судије, чије су одлуке понегда бивале шта више у опреци са одлукама црквено-судске власти.[2] Последњих векова византијског царства све већма се опажала ова замршеност односа и неодређеност граница надлежности грађанске и црквене власти. „У савету царском заседава више свештенство, и обратно, царски великодостојници имају учешћа у патријаршијском синоду. При наименовању и премештању судија меша се цар, и обратно, у постављању и надзору царских судија то исто опет чини патријарх. У богословским споровима узима учешће цар и уопште други световњаци, док међутим правници и спремне судије налазе се готово искључиво међу свештеницима. Тиме се објашњава зашто је судска надлежност патријаршијског и епископског синода узимала све шире размере. Док је раније њихова надлежност и у погледу брачних предмета била оспоравана, дотле сад их видимо да решавају не само питања брачног имовинског права, него шта више и питања својине, наследног и тражбеног права."[3] О овој замршености односа, у колико се специјално брачних предмета тиче, налазимо потврду и код грчког коментатора канона Валсамона. Тумачећи 53. правило Трулског сабора он наводи један документ из архиве хартофилакса, чија садржина показује да су при решавању једног питања о сродству у ма-

[1] Zhishman, op. cit. 672. и Die Synoden und die Eptskopal — Ämter in der morgenländischen Kirche Wien 1867. S. 219. Милаш Н. „Достојанства у православној цркви." Панчево, 1879. г. стр. 77.

[2] Zachariä op. cit. S. 384.

[3] l. c. S. 388.

нолској седници, поред осталих чланова присуствовали тало и сенатори и грађанске судије. Новела пак цара Андроника III Палеолога (млађег) од 1329. год. наређује да у провинцијским колегијама, које су решавале и о брачним предметима, поред осталих чланова мора бити и „бар по један епископ.“[1]

Ово проширивање круга црквено-судске надлежности објашњава се с једне стране недовољним старањем о одржању правног поретка за време латинске управе, а с друге, оскудицом спремних судија после тога доба. Не налазећи увек довољно заштите код грађанских судова парничне странке су се увек радије обраћале духовним судовима: а обелодањена неспремност или несавесност грађанских судија пружала је право епископима по очуваној традицији да употребе своју власт. На тај начин постунио се развило црквено правосуђе на Истоку у обичају, који је очуван и доцније за све време некрштене управе, а у области Турске он важи и данас. Црква се у Турској брине не само о чисто верским питањима; она не расправља само питања унутрашње црквене јурисдикције над службеним особљем својим, него и сва питања приватно-правне природе, која истичу из њених обреда или из њеног суделовања. Отуда и сви брачни спорови хришћанских поданика како личне, тако и имовинске природе, у Турској царевини припадају судовима црквеним. Ово право цркве, које и данас важи у Турској, оснива се на повластицама, које је цркви признао још освајач Цариграда Мухамед II (1451—1481).[2]

Dr. Чед. Митровић.

(Наставиће се)

---

[1] Zhishman Eherecht S. 190.

[2] Види „Опште одредбе о управи црквених и народних послова православних хришћана под управом васељенског престола“ у преводу архимандрита Никифора Нерића, Београд, 1900. стр. V и VI тач. 6. и 7.

ПЛАВИ

I

У оном је тренутку разносила посластице послуга у белим ливрејама које су жмиреле у злату и чипкама, фантастичног кроја, с рукавима прикаченим на влећима; разносила је посластице на позлаћеним тањирићима, озбиљна и церемонијална као да је вршила какав црквени обред.

Из тањирића су вириле златне ананаси, поморанџе, свеже смокве, урме, воће далекога југа, и на столу се пенио шампањац. А румено сунце на заласку завиривало је кроз уске готске прозоре у салон на свод, са зидовима обложеним храстовином, уметнички изрезаном, клизало се по зидовима, покривеним трофеима из лова, благо је обасјавало данцишке кредене, са изрезима, и шифоњере, и само је уживало у раскошно постављеном столу, у оделу лакеја, загледало је веома слободно и радознало у очи онима, што седе за столом. Добро сунце пољско, које је цео боговетан дан златило засејана поља, грлило беле брезе, црне јове и дубове, грејало вйла ластавица, рода, сивих врабаца, давало боју браздама и лицима црнпурастим жетелица, која су се сијала од зноја и била весела на врућини; а сада, при заходу, кроз хладовите паркове и позлаћену гвоздену ограду, продрло је и овамо, на камено двориште, играло се с фонтанама, па је најзад упало чак и у величанствену и усамљену палату.

Пренеражено је било сунце пољско. Воће на столу није оно одгајило, пиће, које су пили, није било његово дело; лица људи ових, што пирују, никад није оно својим златастим сјајем облило. Она су била бела и румена као цветови фантас-

тичних белагонија, које су китиле трпезу, цветови које је сунце домовинско видело некад кроз разнобојна стакла дивних башта стаклених.

И сунце, смело и свесно свога чара, поче да дира по челу и образима ове људе, поче да их милује по коси. Овакве људе оно није виђало у шетњи својој по широким пољима, мирним долинама, узрујаним паланчицама крај пута.

На челима овим није било зноја; образе је покривао прашак и бледило.

Нашло је младе образе, па је хтело да се мало нашали. И стаде да их љуби жарким пољупцима, да их голица уздрхталим зрацима; поче их миловати и гладити.

Тако нежно и несташно било је оно обично према оним људима који су по васцели дан подносили топлину његову, и они су га за то награђивали осмехом, и, задирнути, дизали су према лицу његову, благу и пурпурну, очи своје веселе и пуне захвалности.

Али су за овим столом седели други људи. Младе образе своје окренуше од милоште и пољубаца, уклонише се мрзовољно; једна млада, врло лепа дама намршти се и рече:

— Ах, како је непријатно ово сунце! Ручамо при сељачкој илуминацији!

Кавањер њен, блед и сувоњав човек, подиже очи прозору и одсјај сунца на заходу паде му у сиве, мало тамне и врло тужне зенице.

— Ко си ти? — упита га сунце. — Никда нисам видело ни тебе ни такву тугу, као што је у твојим очима. Да ниси несрећан? болестан? Хајде са мном!....

И затрепта свим богаством својих боја...

— Хоћеш ли злата и пурпура? Види шта их имаш!

Зенице осташе магловите и хладне. И не скривајући капцима зеница, рече тихим, веома звучним гласом:

— Сило, спусти завесу!

Лакеј што је стајао иза његове столице, као на стражи, скочи брзо и оде прозору.

И наједанпут између сунца и ове слике незнане и занимљиве стаде густа, глатка завеса од угасите свиле.

Зачуђено сунце прибра се.... и удари у њу упорно. Није могло да је пробије и покуша да је сагори. И засија као одблесак пожара, љутито и осветнички.

Свила прими ударац и [illegible] упи зраке сунчане. Све је упила, а у салон допре само блага светлост, која је разбијала мрак по њему.

Истерано и презрено, сунце се [illegible]. Још је мало гледало на зидове од сивог камена, на кров од лискуна, погледало је високу зашиљену златасто белу заставу на врху куле, попретило је гордим зидовима око палате, и, помиловавши врхове дрвета у парку, зађе.

У трпезарију унесоше слуге стотинама свећа и послужише кавом и ликерима.

— Ти не волиш сунца, [illegible]! — узвикну госпођица, што је седела према лепој дами. — А ја га веома волим! Подсећа ме на бенгалску ватру. Врло бих радо променила место с тобом.

— Да ли и каваљере? — упита дама, жмиркајући и показујући иза румених, и сувише румених усана два реда ситних, лепих зубића.

Госпођицу обли нежно руменило.

— Ја сумњам, кнегињо, да бисте што добили при тој промени! — рече кавалер младе госпођице, висок младић са риђим бакенбартом. — Сунце нам је, на жалост, грб!

— Како? зар не какав коњ?

— На жалост, није! Кентаура и близину вашу уграбио ми је кнез Леон, и ако није имао права да то учини!

— И једно и друго дошло ми је са свим случајно — одговори младић тужних очију, што је мало час истерао сунце из салона.

— Можда чак и против воље! — добаци му лепа госпођа полако, да само он чује.

— Што се тиче Кентаура, то је истина — одговори он сасвим мирно.

— А односно сусетке? — испитивала га је она даље упорно.

— У овој прилици, госпођо, не могу рећи, да ми је ваша близина у вољи; јер за овим столом седим на месту, које није мени намењено, а то, кнегињо, није особито пријатно.

— По тој тиради видим да сте студирали у . . .

— Варате се, кнегињо. Никакве студије не би могле од мене створити лицемера.

— Ах, ви сте, дакле; увек искрени!

— Увек, просто зато што о неискрености мора човек много да мисли, да је удешава и да непрестано о њој мисли, а мене мрзи да мислим.

— То ме јако жалости. Искрен је човек више него досадан, он је тривијалан! Ви, онда, чак ни комплименте не умете чинити. То је страшно!

— Видим по тону вашем, да бисте, испитавши моје способности у друштву, врло радо, и то што пре, променили с мојом сестром и место и каваљера, au risque да вас опали сунце графова Машковских.

— На против, контрасти привлаче човека! Ја ћу остати на месту које ми је наметнуто, и почећу да вас васпитавам у ономе у чему ни сами Језуити нису умели да се нађу!

— Заповедајте, ја ћу вас слушати! — рече младић, пагињући нафризирану главу кокетној дами.

Она га лако удари лепезом по руци.

— Tiens! — узвикну весело — па ви сте, кнеже, по каткад, диван дечко! кад сам вас данас видела, vous m'avez paru horrible!

— Ја, очевидно, добијам што се ближе упознајемо.

— У толико боље!

— Али нисам вам ни био тако непознат, кнегињо. Пре пет година био сам вам девер!

— Ах! онда! То је био тако гадан дан! Имала сам онда врло рђаво скројен струк и била сам љута на кројачицу као лавица. А уз то, бело ми не стоји добро, нисам волела атлас, све је било против моје воље. Ах! mon Dieu! у такав дан изгледати рђаво за љубав којекаквих варварских традиција! Тај ме човек увек једи! Ви ми нисте досађивали, јер вас онда нисам никако ни спазила. Јел'те да ми црнина лепо стоји?

— Црнина вам је дивно.... скројена! — одговори кнез Леон, погледајући њен обли стас.

— Мисличе! О, нисте никакав пробирач! То је права врећица, само удешена према околини. Традиција ваше матере, да се пошто пото носе исечени струкови!

— Традиција нам само наноси штете!

— Ах, flatteur! — и опет га гурну лепезом.

— Зашто те каламбајy, Леоне? — упита преко стола граф Машковски.

— За истину! — одговори младић.

— Кнегињица Иза ми је мало час обећала, да ће ме за с нично обилато наградити!

— Обећавај, Изо, обећавај! — насмеја се кнегиња Идалија. — Можеш обећати чак и награду à discrétion! Ја стојим добра, да нећеш нигда платити!

— Је ли граф ваш ученик, кнегињо? — упита је сусед.

У трепутку када је, мало нагнут њој, очекивао одговор, дотакне га неко.

Он се брзо окрете.

Господин што је седео на другој страни, до сада се није никако јављао. То је био старац, сед, аљкаво обучен, с великом брадом, која му је падала на груди.

Он се није мешао у разговор; цела његова појава и држање јасно се издвајало од елегантних фракова господе и раскошних тоалета у женскиња.

Он није имао даме. Седео је у дну стола и био је врло равнодушан према околини; јео је брзо, али је мало гледао пре свакога залогаја, а између једног и другог јела загледао је у отворену књигу што је стојала пред њим.

Кад донеше посластице, он узе цео ананас, расече га и уздуж и попреко, и није јео, већ га је само загледао. Кнез, мало зачуђен, погледа на њ, али брзо, као да се сетио с ким има посла, упита га:

Шта желите, г. професоре?

— Ништа! одговори старац. — Да немате, колега, лупе?

— Сви занемеше. Непрестано су разговарали француски, а професор проговори на једанпут најгрубље што може бити — пољски.

Друштво се стресе, као да је усред концерта залајао пас: а кнез Леон, збуњен, за читав један секунад није разумевао, шта му се говори.

— Чиме вам могу служити, г. професоре? — упита.

— Та лупу, лупу! увеличавајуће стакло!

— Ах, тако! Опростите. Немам, али ћу одмах рећи да се донесе. Сило, дозови ми Бернарда!

Слуга оде.

— Кога од нас хоћете да увеличате, г. професоре? — упита са врха софре нека ексцентрично обучена постарија дама, која је без прекида разговарала с младим, високим и танким

господином, који је имао лице несташнога мајмуна или злобног сатира.

— Нашао сам једног паразита у ананасу! — одговори професор мирно, копајући воће врхом од ножа.

— Fi donc! — узрују се радознала дама. И ми смо то јели!

— Не мари ништа! — умиривао је професор — то је једна врста микроскопског крепља који се може сварити у желуцу.

— Укусно месо!

У том се врати слуга и, нагнувши се иза столице јави кнезу:

— Милостиви кнеже, француз је у кади, али ће одмах доћи.

Господа се уједоше за уста, даме се заклонише лепезама. Кад не би били кнежеви и графови, смејали би се омирским смехом, али су правила отмености налагала да се само смеше, а никако смеју. Сви су ћутали сем оне разговорне даме.

— Tiens, та то је неки мусломанин, тај Бернард! Купа се и у вече! А ко је то?

— Мој собар, тетка — одговори кнез Леон.

— Је ли Турчин?

— Није, тетка; он је Француз.

— Ја ти завидим. Не треба да ломиш језик.

— Могу вам га уступити, тетка.

— Собара? Fi donc! Боље дај ми неку вредну собарицу.

— Жао ми је, тетка, али собарица немам.

— Збиља? — иронично упита кнегиња Идалија.

— Доиста — одговори са осмехом, који је требао да буде лак, али је испао тужан и нејасан.

Џемтлмен, одевен без замерке, с лицем брижљиво обријаним, појави се на вратима и приђе столици кнежевој,

— Ви сте ме звали? — рече француски.

— Донесите ми лупу, Бернарде!

Собар се поклони и изиђе.

— Што се тиче послуге, најбољи су Енглези — рече граф Машковски. — Ја друге не држим.

— А ја више волим Немце — рече господин смешна изгледа.

— Кад бисте упознали наше људе, г. бароне, онда бисте видели шта је то савршенство — упаде кнегињица Иза.

— Не верујем, господо, да их чак и ви све познајете. Кад сам се први пут бавио у Холшпи, хтео сам да их пребројим, али сам се брзо мануо тога. Још не разумем, ко и како може

читаву ту војску узимати у рачун. На нас, људе са Запада, чине они утисак средњевековне хорде. Сва њихова заслуга је у томе што изгледају веома фантастични.

— Али они су и пример верности, послушности и умешности.

— А то је, мислим, доказ о њиховој ниској интелигенцији.

Бернард се опет појави с траженим стаклетом, и у исто време сивокоса, отмена матрона која је седела уврх совре, даде знак, да се обед завршује.

Устадоше сви, сем професора, и по двоје и двоје изиђоше из трпезарије, кроз чија се широм отворена врата указа други низ величанствених салона.

Друштво пређе њих неколико, пре него што је ушло у салу, која је заузимала средину палате, с једним излазом на терасу у парку, а с другим на двориште. Ова сала, јако осветљена, чинила је диван утисак.

Зидови, малани al fresco, испуњени су били венцима од малих амора, букетима од нимфа и бахуса; по удубљењима и слепим прозорима белели се витки кипови мраморни. У средини с куле спуштао се полиџелеј од кристала, који се блистао од хиљаде свећа.

Друштво се задржа у овој сали.

Матрона у црнини седе на столицу налик на престо, који је био на средини зида у страни. Парови продефиловаше поред ње, клањајући се дубоко; кавалери наместише своје даме на фотеље и канабета; изменише поклоне и довршише разговоре. Церемонија око ручка била је овим завршена.

Кнегиња Идалија извали се на канабе, и као да је дремала, хладећи се лагано лепезом. Књегињица Ида се беше наместила крај врата која су водила на терасу, и жудно је погледала на парк, откуда се ширио мирис ружа и неранџиних цветова. Дама у чудноватој хаљини и против етикеције ходала је по сали и тихо певушила. Господа се неприметно удаљише да пуше.

Два лакеја, непомична као кариатиде, чекали су код врата на миг и наредбе.

Од четири даме које су остале у сали, матрона је на узвишици изгледала као идол, засићен жртвама; госпођица, као у кавезу одгајена птица, која је од своје природне слободе сачувала само неодређене снове и тиху чежњу; ексцентрична дама чинила је утисак занимљиве чигре, пуштене из руке ду-

титог црквењака на под црквени; а кнегиња Идалија као да је била једна од оних намаланих сирена, или нимфа, која је, кад јој се досадио положај на зиду, сишла међу живе, обукла се по моди и извалила задовољно на канабе, одлучивши, да промени своју улогу гледаоца у много приличнију за њу улогу глумца.

Господа се дуго задржавала.

У пушачком кабинету, усред дима од виргинија и мирисних цигарета које опијају, одбацили су за тренутак обавезе које у друштву важе, скинули су маске слатке галантерије и, у колико су могли, били су оно, што у ствари јесу.

Најстарији, кавальер матронин за време ручка, њен брат, а ујак кнеза Леона, човек још леп и поред тога што му је коса почела седети (а била је одлично нацрњена), диван, ма да иде укочено и ма да су му ноге отежале, извалио се у фотељу и, посадивши крај себе сестрића, захтевао је, да овај полаже пред њим момачки испит.

Барон Амадије, брат кнегиње Идалије, с моноклом на оку и рукама у шпаговима од панталона, слушао је разговор, добацујући с времена на време слане досетке.

Граф Машковски узјахао столицу, лактом се ослонио на наслон, и, стежући коленима дрвенога хата, у јахачкој „илузији“ клицао је с времена на време на енглеском језику.

Неколико немих лакеја стражарило је крај врата.

Бистре очи његове почивале су непрестано на фином, витом стасу кнеза Леона који је, успављујући се мирисном цигаретом за даме, издржавао ујакове нападе са мало тужном, њему својственом, озбиљношћу.

Пре пет година, после деобе с братом, оставио је био своју домовину.

Из одговора које је сада давао, лако се могло закључити, да време није губио, опробао је све сласти, окусио све забрањене плодове. Имао је огромна средства и бесно је живот проводио.

Ујак је немирно и нервозно трљао руке, и он је, изгледа, исто тако уживао, сећао се тог негдашњег благовања и добро га је запамтио. И он је изгледао млађи од сестрића. Живахан, са руменилом од усхићења на глаткоме лицу, чинио је чудну аномалију према сестрићу, чије бледо, фино као у девојке, лице са истекнутим јагодицама и оронуло од претеривања у свачему,

није имало на себи ни трага од живота, рада, нити икаквих утисака.

Преживео је био, али је та преживелост била тако велика, да чак ни цинизам није остао — ништа.

Лице би то изгледало као лице у лешине, било би страховито морално ништавило, да није оне нарочите туге, што је каткад бивала из клонулих очију, и да није, истина не ретких, али јасних бора на челу од бола, који је продирао и у саме црте.

У таквим се тренуцима јасно опажало да тај човек нешто осећа, или, боље рећи, да га нешто тишти — и тада је изгледао за чудо племенит.

— А где вас је, кнеже, стигла вест о катастрофи Алфредовој? — упита га уједанпут барон Амадеј, прекидајући драстичну анегдоту, чији је завршетак, који је лагано текао, ујак халапљиво гутао.

— Стигла ме је, чини ми се, у Палерму.

— И сигурно вас је пренеразила?

— А, то није; — али је то био удар тако изненадан да сам за тренутак мислио, да ћу преминути. Последње братовље писмо било је необично весело, добио сам га на недељу дана пред катастрофом.

— А ја сам га видео један дан раније на оној несрећној кобили, и био сам сигуран, да ће се рђаво свршити! — узвикну Машковски, и престаде за тренутак да скаче по столици. — Трострука лудорија! Замислите само, кобила без и једне капи крви племените, без дресуре, без традиција! Намењена и одгојена по својој вољи у штали каквог ситног племића. Примамљива, то је истина, али животиња с многим манама и добра за холшанског коњушара, а не за господара! Али, Алфред се у њу заљубио!

— Гле! Кнез у племкињу! умеша се ујак и насмеја се заборављајући у одушевљењу о чему је реч.

Очи кнеза Леона, које је био упро у графа, прелетеше на ујака, а лице му се намрши. Не рече ништа. Машковски настави оптужбу са усиљеним гестовима:

— Заљубио се и купио је! Кад су је довели у Холшу, кривила је и уједала људе, нико живи није смео да јој се приближи, није хтела ни да једе ни да пије, без престанка је дивљачки рзала — нечастиви у кобиљој кожи! Ја бих је убио за те гримасе и бубе у глави...

— Бубе и гримасе имају велику вредност, и драже — рече ујак и насмеја се.

— Ви очевидно волите послушне овчице, г. графе — додаде барон.

— Не, не волим, али дресура, господо, то је основ, то је прва и последња заповест божја. Ко тога нема, с њим не улази у ергелу. При укрштању раса мане би се, мало по мало, изгубиле, а природне врлине добиле би праву вредност своју. Зар ви још нисте убили ту кобилу, кнеже? — окрете се ујаку, који је зевао од досаде.

— Још нисам, г. графе. Оставио сам ту ствар на вољу Леону.

— Оригинална стрпљивост! Али ми дошло да је купим — наравно пре егзекуције.

— Племкињу... без дресуре! — насмеја му се барон.

— Само за ергелу, ради укрштања раса.

Кнез Холшански се мало помаче на столици.

— Надао сам се, г. графе, да ћете ми испричати, како је текао тај трагичан догађај — рече тихо.

— Па то и чиним. У почетку сам присуствовао. Алфреду се увртело у главу, да на тој кобили дође у ваш Чартомљ. Коњушар је неколико пута ишао на њој; да би је мало укротили, одведу је у мочар иза Холше, и кад је била сва у белој пени, и сапи јој се пушиле, доведу је до ходника.

— Махни се, човече — викнем ја — није је хтео јахати ниједан џокеј енглески, а сад ти хоћеш!

Али је Алфред био као пијан.

—Ниси, вели, никад видео чврстину Холшанског Кентаура, за то гледај! — и скочи у седло.

Ја заклоних очи од ужаса! Како је рђаве манире имала та кобила, господо, то је страшно; то није коњ, већ звер!

— И убила га? — потмуло упита кнез Леон.

— Просто измрцварила! — рече ујак, и згрози се. Коњушар је видео, како је то било. Иза рова у близини позната вам по предању два крста, на завојници, занела је јадног Алфреда у страну према такође познатом вам имању племића Сумарока. Enfin — cela vous porte malheur, ce nom!

Алфред је пао с кобиле и вукао се за њом, не могући да извуче ноге из узенгија. Кад су га спасли, главе на њему није било, већ само крвав труп.

Кнез Леон дубоко обори главу и ћуташе. Остали такође не реметише тишину, и тек после дугог ћутања насмеши се барон Амадије подругљиво и, устајући, дубоко се поклони пред новим господаром:

— Enfin — le roi est mort, vive le roi!

Рекавши то, пође вратима.

Даме у салону нису мењале положаје своје. Кнегињина мати седећи на престолу и посматрајући бронзаног Кентаура у супротноме удубљењу, као да се напајала славом племена и положаја свога. Кнегиња Идалија чупкала је чипке на шеширу. Кнегињица Ила, спустивши беле као кринови ручице на колена, гледала је на терасу. Тетка се пред Владимирово диванила голим нагим нимфама на зиду.

Барон Амадије баци поглед на даме, и, клизећи без шума по глаткоме поду, приђе канабету, на коме је седела његова сестра, и седе крај ње.

— Па? — упита га она живо.

— Па! — понови он.

— Молим те, немој збијати шалу! Знаш, до чега ми је стало! — рече нестрпљиво.

Та њена нестрпељивост толико је распаљивала барона, да је хтео скочити од љутине.

— Баш ништа! — равнодушно одговори он, чупкајући свој бедни бакенбарт неодређене боје.

— Јеси ли испитао кнеза Леона.

— Односно чега?

— Па односно тога, шта намерава са мном.

— Или — кад те мисли узети за жену?... Узалудна мука — драга моја сестро. Холшански имају на себи тако много плесни, која се за читаве векове скупљала, да се у сличним питањима не управљају по својој вољи. — А затим прошапута лагано: — У статутима наше династије сигурно су споменута племена, с којима се могу узимати. Обуци црнину. Једном си била дошла до те среће — и мораш се на томе зауставити. Леона чека друга нека кнегињица.

— Mais je veux l'avoir — te dis-je! — цикну она.

— Да те подсећа на оног глупог Алфреда, јел'?

— Како си ти сада духовит! Раније, кад си код глупака црпао по пуну прегршт за метресе своје, ниси употребљавао такве епитете.

— Био сам, а и сада сам, као што видиш, врло логичан! Сада кад су ми жене постале одвратне, а Алфред се убио, могу и о њима и о њему изрећи слободно свој суд. А знаш ваљда, да се некролози пишу после смрти!

— Frère, point de plaisanterie! Ја ти постављам одлучно питање, шта ће сада бити са мном?

— С тобом? Учинићеш што ти је воља. Пошто видим да ти се Леон јако допао, то ћеш се с њиме занимати! Само ти скрећем пажњу на аргусове очи кнегиње регенткиње. Из разговора који смо водили при цигарама, увидео сам да се брат твога мужа добро разуме у галантерији и да је врло извежбан. Умеће учинити игру разноликом, а то ће ти растерати усиљену досаду жаљења.

— Tu es imbécile! — цикну она, и лупи ножицом о под. — Ја хоћу да ми буде муж, а не предмет за забаву. Ја хоћу — разумеш ли ме?

— Да хоћеш да ти буде муж, ја ти верујем и потпуно се слажем с тобом, или боље да кажем, то ме се мало тиче, и благослов мој дајем ти унапред. Само се труди, да у ту твоју силну жељу поверује и Леон — што је лако, и кнегиња — што ће бити, како ми се чини, теже.

Кнегиња Идалија уједе се за усне, и стаде као размишљати један тренутак.

— Пре свега хоћу да отпутујем одавде — рече лагано. — Мене убија ова Холша — мени је потребан наш свет и ваздух — знаш, Amédée — мени су потребни Беч, салони, двораш!

— И „Kladderadatsch“[1] — насмеја се барон.

— Ах тај Алфред! — Покварио ми све планове. Било је већ решено да се преселимо на добра у Галицији. Требало је да проведемо зиму у Бечу и Паризу, наизменце. Ах, како да тај човек не удеси да умре за времена! А сад опет ваља патити.

— Per aspera ad astra! — рече барон у сентенцији. — Збиља, још не разумем зашто си ме довела амо и зашто ме држиш тако дуго?

— Што се не заузмеш око Изе? — шапу кнегиња нестрпљиво.

— А што ми то ниси раније казала! Колико има мираза та нимфа холшанска?

[1] Шаљив лист. Пр.

— Двеста хиљада!

— Ихи — cette misère! Имам ја, драга моја, четири стотине зеленашког дуга, не рачунајући оно што имам код пријатеља.

— Шта чиниш ти с тим новцем?

— Оно што и ти, ma belle! Бацам га у блато. На несрећу, онај будала Алфред није ми дао ни десети део онога што је теби дао! Хм... коштала си га сигурно на неколико милијона! Али молим те! Веле, да љубавнице упропашћују!

— То се тебе не тиче! Понављам: прилично досадан си са твојим цинизмом. Седиш ту три недеље и ниси разумео шта мисли кнегиња и ујак Проњски!

— На против, разумео сам. Регенткиња мисли о трима стварима: о своме свештенику који из дана у дан стари на срамоту, о превеликој слави своје династије и о ручку; а ујак Проњски такође о трима: о начину како ће да удеси своју стару снагу за младачке дење, о томе како да натовари своје већ постарије кћери господичићима, који су на ниши и о своме ђаволском обору.

— Imbécile! Питам те шта о мени мисле!

— О теби, моја лепа сестро — нико не мисли. Ти си већ одиграла своју улогу у Холшин.

Ту се барон наже уху сестрину и врло тихо запева:

Otez vos habits roses et vos jolis souliers,
Monsieur Malbourck est mort, est mort et enterré.

— Управљај се по овом савету — додаде. — Лепо ти је у црнини, удеси према њој лице и фризуру. После неколико година престо регенткиње смрт ће за те упразнити! Зар те престо тај не мами? Наследићеш прво принцезин!

Кнегиња љутито устаде, одбаци елегију о црној хаљини, и величанствена, узнемирена, пође према тераси.

У истом тренутку стара кнегиња даде знак слузи.

— Замоли кнеза да дође амо!

Кога — она не додаде, а лакеј је није питао. У Холшин је био само један кнез у целом двору.

Мало затим појави се кнез и приђе прво матери, поздрављајући је по етикецији дубоким поклоном.

Нико не би рекао да се овај млађи син, и ако су због касног рођења на њ мало обраћали пажње у породици, после

шест година данас први пут враћао под кров родитељског дома, тек пре неколико часова поздравио мајку коју је задесила велика несрећа.

Нису рекли једно другоме ни по једну срдачну, искрену реч, нити се могло опазити, да ли пате, или се радују најближој будућности. Они су били господари од Холше и Чартомља — а не мати и син.

Кнегиња климну главом да приђе ближе, и показа му место крај себе, малу столицу без наслона, на којој је обично седела њена читачица.

— Ти се заборављаш, Леоне! — рече кнегиња сухо.

— У чему, мати? — тихо упита кнез.

— У понашању, драги мој. Има већ читав сат како то не видим у сали.

— Опростите ми, збиља сам се заборавио.

— Кнез Холшански треба увек да има на уму свој положај.

— Скоро сам добио ту титулу и зато молим да ми опростите што сам данас био тако расејан. Сутра ћу бити на свом месту.

— То је неопходно потребно и ја рачунам да ће ти, и ако немаш рутине, традиција коју си у крви наследио, надокнадити оскудицу у вештини. Сутра ће се гости разићи, и ја ћу разговарати с тобом о важним стварима. Данас сам само хтела да те упитам, јесу ли те на путу сретале депутације?

— Сретале су ме. Кад смо промењивали коње представили су ми се послуга и чиновници, а пред варошицом сам примио делегате варошке, Јевреје и сељаке.

— Јесу ли држали говоре?

— Да. Говорили су председник општине и рабин.

— Свакако им ниси одговарао?

— Нисам; био сам уморан од путовања. А то ми је, у осталом, и досадно.

— Врло си добро урадио. Мора да су ти се тужили и молили.

— То не знам. Нисам их саслушао.

— Ја те потпуно разумем. Сваки нови кнез холшански мора имати неколико таквих дана у животу. А то обично бива, кад долази у Холшу, као ти данас, или кад доводи младу. Негда су на сличан начин поздрављали кнеза и кад се враћа са далеког пута, али је то сада изишло из обичаја. Ти си већ имао

један такав значајан дан. Остаје ти још један — последњи! Надам се да ће и он ускоро бити.

Кнез је седео немо и непомично. Маска апатије и хладноће није га издала. Седео је право, елегантно, и својом аристократском руком, белом као у девојке, гладио је фине плаве бркове.

Кад кнегиња у својој беседи дође до тачке, где је хтела да заврши, нагне се мало и, ублажавајући свој оштар глас настави:

— Ти си последњи представник свога племена у мушкој линији. Због тога ћеш имати да извршиш велике и значајне задатке. Ја верујем да ћеш их ти умети извршити!

Не мењајући свој положај и гладећи и даље бркове, кнез климну главом у знак одобравања.

— И ја у то верујем! — понови он са нешто поноса у гласу.

— Само сам ти то имала данас рећи. Сутра ћемо се поразговарати детаљније. А сада те даље нећу задржавати. Имаш госте, можеш ићи. Пошљи ми Изу.

Она му пружи руку као кад бискуп пружа стаду своме свој пастирски аметист. Кнез се дубоко поклони и пољуби матер у руку. Аудијенција је била свршена.

За то време сала се беше напунила. Барон Амидије, иако је пре с презрењем говорио о ништавном миразу кнегињином, разговарао се сада с њоме врло живо мењајући вртоглаво гримасе на лицу. Мамонски, гибајући се на својим танким и кривастим ногама, занимао је тетку Идалију генеалогијом својих омиљених коња — наравно на енглеском језику.

Ујак Проњски и Г-ђица Лавинија Холшанска разгледали су мраморни кип Амора и Психе, објашњавали се, шалили се и добацивали једно другом досетке на француском језику.

— А ту си! — узвикну стара госпођица, лупкајући пратиоца благо по рамену. — Знаш шта? Хајдемо мало на слободан ваздух. У овој је сали врло тескобно.

Он јој пружи руку и изведе је на терасу. Остало друштво пође за њима. На тераси је шибљикао водоскок, прскајући поморанџе у цвету и друго растиње у стакленој башти. Они пођоше да се шетају по стази, посутој ситним шљунком.

— И ви ми не нудите цигаре! — узвикну кнегињица Идалија, и обрнувши се, додаде: — Messieurs, on fume ici!

Господа се журно користише допуштењем; само кнез Леон даде тетки табакеру, а сам не запали.

— Буди слободан. Мама не види, а ја — знаш толико водим рачуна о церемонијама колико о лањском снегу.

— Хвала, тетка. Навика на церемоније силнија је, него и ружан обичај! Нисам навикао да пушим пред дамама!

— Дакле и ти си Кинез иза зида. У таком случају спремиһу се да идем. Желела сам да будем код вас до септембра, али шта һу радити.

— Свака ваша жеља биһе испуњена!

— Ја немам жеља, драги мој, веһ само снова.

— И они һе вам бити испуњени.

— Онда пре свега запали цигару.

— То веһ није сав, тетка, веһ навођење ближњега на грех.

— Ала си ти неки светац! Сети се, молим те, сигурно имаш на души бар један грех противу традиција кнежевских форми и празноверица?

Она га гледаше живим, подругљивим и враголастим очима даме од четрдесет година.

Образе кнежеве обузе руменило и оно грчење од бола, који чупа.

— Не издајем се за свеца те религије, него за савеснога следбеника! — одговори.

— Браво, прави салонски одговор! Леоне, ти ми се допадаш. Леп си дечко, елегантан момак и имаш у себи нешто што привлачи женскиње! На колена — буди мој витез!

Он изврши ту заповест с потпуном галантеријом, а стара га госпођица удари амрелом по руци, и прикачи му на руку црну кокарду, коју откиде са струка.

— C' est fait! Буди ми веран, јер треба да знаш, да могу бити љубоморна као лавица.

— Хвала на опомени! — одговори Леон слободно. — Од сада һу бити неверан само иза ваших леђа.

— Ах ти, циниче! Чуј ме, освета һе моја бити ужасна!

— А каква һе бити љубав? — упита кнез.

— Шта, шта љубав! — узвикну кнез Проњски, прилазеһи.

— Шта! Не знаш, шта је љубав! — насмеја се стара госпођица.

— Чекам да ми ви објасните, госпођице.

— Онда ћемо редом. Нека свако каже своје мишљење.

Ту кнегињица Лавинија хитро скочи на столицу и узвикну:

— Господо! Објављујем један конкурс: да се најтачније одреди шта је љубав, највише са десет, а најмање са три речи. Награда је неранџин цвет. Одређује се гласањем, већина одлучује. Размишљање не сме дуже трајати од три минута. Свршила сам.

У том тренутку кнез Леон осети да му неко привлачи под руку своју руку. Окрете се и спази очи сестрине које су изражавале неку бојажљиву молбу.

Зачуђен, наже се њој и упита:

— Шта је, Изо?

— Опрости ми што ти досађујем. Долазим од матере. Имам да те молим за нешто.

— Добро, Изо, само немој сада! Имамо госте, и не можемо самй располагати својим временом — опомињао је њега шапатом.

Иза му, стидљиво, даде за право. Повуче се мало и необично расејана учествовала је на питању Машковског.

Г-ђица Лавинија, не силазећи са своје трибине, говорила је даље:

— Господо, одређено време је прошло. Кнез Пројски је тражио реч.

Прољски протре руке, и поклонивши се целом друштву изјави:

— „Љубав, то је вечна младост и лепота!“

— Стара фраза! — прогунђа г-ђица Лавинија, и брзо додаде: — Молим за реч! — „Љубав је највећа успомена и највећи заборав!“ — изговорила су румена уста, и поглед је тражио очи Леонове.

Да ли због неког магнетског утицаја или због изговореног афоризма, тек кнез погледа на снаху.

— Ја ћу гласати за вас! — рече он и усиљено се поклони.

— Граф Едвин Зимбрам Машковски, грба Сунце! — викала је г-ђица Лавинија, потпуно предана послу.

— Шта? — одговори граф, прекидајући разговор који је полугласно водио с Изом.

— Шта је љубав? — питам вас.

— Љубав? Тако ми части — не знам. То ме је тако изненадило.

— Осећање или питање? — досетљиво упаде барон.

— Све, тако ми части. Али шта ту има?.... „Љубав је добра ствар!“ — додаде после трепутког размишљања.

— Могу вам јамчити, господине, да за такву карактеристику љубави нећете добити неранџин цвет. Бароне, да чујемо вас!

Барон је час обавијао око прста гајтан од монокла, час га опет развијао. Ушкиљио је очима, и, нихајући се задовољно, рече са обичним пакосним осмехом:

— „Љубав, то је фирма на дућану, где продају врлину на грошеве, идеале на фениге, а част на шилинге.“

— Јамачно сте, господине, сталан муштерија у томе дућану! — насмеја се стара госпођица. — Кнегињице Изо, реците и ви, молим вас, коју о овом питању. Познајете, ваљда, љубав; у вашим годинама волела сам до лудила.

Девојка се плашљиво повуче.

— Не, тетка, ја ништа не знам, нити бих умела што рећи.

— Одиста — упаде Леон — радије бисмо чули мишљење саме предлагачице.

— Дабогме, дабогме! — повикаше сви у један мах.

— Желите; онда слушајте — одговори она, удешавајући да изгледа комична. — „Љубав, то је водвиљ који би могао пленити гледаоце, да само нема четвртога чина.“ Ја знам три и извескам, а вама, млада господо, саветујем, да идете на ту представу, да играте тај комад на свима дилетантским позорницама — али само, само три чина.

— Тетка — рече Леон поверљиво кроз смех — Да не осећате одвратност према четвртом чину и не одвраћате од њега само из пакости?

— Шта? Како ти то разумеш?

— Да ви сами у овом трепутку не узимате на се улогу оне лисице из басне и...

— И киселог грожђа? Наравно! Е јеси дрзак и чудно наиван! Четврти чин нисам видела само за то, што сам о њему много чула од удатих жена. N'est ce pas, кнегињо Идалија?

— Ја сам већ гласала — одговори лепа госпођа. — Удаљавамо се од предмета!

— Врло си добро одговорила, ma belle. Разговор о браку је удаљавање од предмета љубави. Ево ти, Леоне Холшански, мишљење једне удате жене нашега друштва. Јеси ли уверен?

— Сасвим! — одговори за кнеза барон, намештајући монокл на око.

— До вас ми није стало.

— Али ја умирем од нестрпљења да добијем од вас нерацинин цвет. Гласови су покупљени. Ја гласам за себе.

— Вас нико не пита за мишљење. Стрпите се. Треба да чујемо још једно мишљење. Леоне Кентауре Холшански, да чујемо твоје лепо мишљење једног врло искусног човека!

— Треба ли да одговарам као лав или као кентаур? — упита кнез шалећи се.

— Па, како ти је воља.

— Хвала вам — онда, да не бих дуго мислио, имам готов одговор: као Кентаур, ја плаћам љубав „катраним плаштом Дејанире.“

— Ти си хладан! — стаде га грдити тетка, која је са особитом радозналошћу очекивала његово мишљење. — Стани, вратићу ти ја то. А сад, господо, напишите брзо по хартији име онога, који је по вашем мишљењу најбоље карактерише љубав, и метните у моју руку. Слуге, хартије!

За тренутак већ су биле спремљене фине картице.

У смеху и шали весело друштво поче шкрабати по хартицама. Пред својим кнезом клече козак Сила, а Леон мету картицу на његова широка леђа и без размишљања написа име снахино.

Лавинија поче лагано читати мишљења, смејући се као махнита.

— Један, два, три, четири — бројала је радосно.

— Да чујемо резултат! — повикаше сви.

— Слушајте: један глас има Иза, која није ништа казала, ха, ха, ха! Један кнегиња Идалија. Један ја — врло добро! Млада Иза није никога изабрала — дивота, а има три, читава три гласа…

И г-ђица Лавинија скочи хитро са своје трибине, откиде читаву киту нерацининих цветова и пружи је пред свима на лепези грофу Машковском, који се најмање надао тој части.

— What's — дрекну гроф гласом, каквим је можда муштрао своје џокеје.

— That's! — одговори г-ђица Лавинија, подражавајући му, у колико је могла.

— Части ми, чудо! — узвикну похваљени, узимајући ми-

рисну награду, и осврћући се у наоколо као да је хтео питати, шта да чини с том драгоценошћу. Назваћу за успомену моју сиву кобилу енглеске расе: Fleurs d' orange. Части ми!

— Ова се пресуда зове: Honneur à la simplicité! — шану барон Леону на ухо.

— Шта ћете сада, господине, са својим букетом? Да неће и он пасти кобили у део?

Гроф се трже, зашкиљи очима и поче удешавати цвеће. Већ је знао шта ће са својим благом. Изгледао је сав срећан. Међутим ноћ беше обавила густим мраком честу у парку и орошену рудину, а водоскок је жуборио веселим, монотоним жубором. Палата и тераса, где се занимало ово сјајно друштво, царовале су над благим падинама брда. Одатле се дању ширио диван изглед; сад је тмина све покрила, само се далеко тамо на сивоме хоризонту видела нека величанствена светлост, која је бојила високо небо. То прво опази кнегињица Иза.

— Како дивно изгрева месец! — узвикну она.

— Ах, збиља! — потврди Идалија — Votre bras, кнеже Леоне. Мени се већ досадило ово стајање. Хајде да мало прођемо и да гледамо ову нову лепоту.

(Наставиће се)

Марија Роџевичевна.

(С пољског преводи **М. Ст. Јанковић**).

ХРОНИКА

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Ђ. В. Публика

Реч је о публици, „хидри-публици“, божанству које има неколико стотина глава и двогубо толико очију и ушију; о божанству пред којим кад и генијалан глумац изађе мора да задрхти, мора да у пуном смислу добије оно осећање које арго француских глумаца зове trac; о ћудљивоме божанству које је скоро немогућно задовољити, јер је немогуће претпоставити личност на бини која би својим делањем, све оне разнородне главе заинтересовала у једном правцу, убризгала им једно осећање, одредила им један ток мисли; о божанству коме мора да угађа позоришна управа репертоаром да измоли новац, глумац игром да измоли успех, капелник музиком (јер је и за време међу — чинова морате забављати), режисер, сценариста, власуљар, електричар. Сви ти људи, у својим улогама и на свој начин, излазе на бину, богораде за успех, савијају кичму и врат, клече пред публиком, излазе да јој се поклоне кад их она позове, нарицу и ридају кад их она хладно прими, прекорно погледа или цинички извижди, — и онда има доста разлога проговорити о томе божанству, о томе страшилу што се зове публика.

Наша позоришна публика, пре свега, — као и сва друга: политичка, књижевна, као и у свију других народа — највећим делом својим (можда 90%) припада, да кажемо искрено, интелектуалном трећем сталежу, припада срећним и добром медиокритету, припада позадини. Према томе она, по својим склоностима, по симпатијама, по оценама које даје, може бити

само предмет ниподаштавања и омаловажавања. Она, додуше, одређује репертоар, даје цене глумчевој игри, пуни позоришну касу, — али то још није доказ, далеко од тога и три пута Боже сачувај, да је она у праву да управља позоришним мњењем, да је тачан судија, да је ма и просечна укуса, и тако даље. По ономе што она воли, што она цени, чему она пљеска, она може бити само предмет мржње. Шта она, пре свега, воли? Она воли лаки и јефтини патос, декламацију, ширпбершки позоришни еспап, театралност, шаренило (оно обично, натрпано, што занима око нижег човека, оно што је занимало оно теле из пословице); воли сценарију, дубоко деколтовану глумицу са што краћом сукњом, воли витеза „без мане и страха" са мачем о бедрима и с педесет двобоја у којима је, као онај Меримеов Коменж, остао победилац; воли позоришне минхаузенијаде, тајне састанке и тајна убиства, продужење живота и после мачем прободеног срца; воли све оно што ја мрзим. То је та иста публика што бесно аплаудира кад у каквом Цветићевом комаду Србин убија Турчина; то је та иста публика што у Хауптмановим *Ткачима*, кад фабрикантова породица бега из своје куће пред навалом радника, бесно урла: „Уа! уа!"

Али, једно би се питање могло поставити, и један га је брзорек и поставио, које би, на први поглед, ишло у прилог маси. Зашто је наше позориште пуно кад се дају најбоље и најгоре ствари? Хамлет и рецимо *Грбоња* пуне кућу. А чега сличног и слично привлачног имају та два дела која једно друго искључују? *Хамлет* и *На Дну* су два, по мислима и уметничкој вредности, једнородна дела. *Хамлет*, по некад, пуни кућу, *На Дну* стално је празин! Закључци из ових чињеница који би ишли у прилог публици били би само погрешни. До тачног би се закључка овако дошло: *Хамлет* је опште призната добра ствар; *На Дну*, и ако је, у другом правцу, толико исто добра ствар још није добила од публике онај ореол који има *Хамлет* јер није протекло од времена онолико колико је потребно да се публици докаже да *посећује* тај комад. Она и сад види у Хамлету колико и у *На Дну*: не види — ништа. *Хамлета* посећује да се види, а тек *Мамзел Нитуш* да види. Не може она да воли добре ствари!

Такав је тај интелектуални трећи сталеж кад оцењује позоришни комад, а такав је он кад има да оцени тумаче његове, кад хоће да оцени глумце. Он стално урнебесно пљеска ефектима који су произведени најобичнијим средствима за прика-

зивање: стално поздравља глумца који спољашњим средствима само својом појавом изазива ефекат (не чека, дакле, моменат кад ће тај глумац и — тога реда спољашњим средствима та спољашња костимска средства до ефекта да доведе); он види и може да оцени само оно што глумац има на себи.

Публика цени у позоришту оно што цени и воли ван њега у књижевности: оне петпарачке свеске са страшним сликама на насловном листу: Црне Замкове, Црне Тајне (и т. д. на црне), Џека Трбосека, Рокамбола, и Младост Хенрикову. Друго шта видети у позоришту, у осталом, само би нас зачудило. Не регрутује ли се та публика из оне која се види и на улици? Из ове пете што се види по кафанама и шеталиштима, на зборовима и у парламенту? Из ове пете што прави ситне демонстрације и баца крупне речи, што баца крупне речи и чини ситна дела? Људи стално траже узроке том дегенерисаном укусу, траже начина да се он пречисти, претањи, да се уздигне — па ма и помоћу капиларних цеви —, да се попне до толико просечног да се може да избаци и безаста оперета, и два пута толико „чаробне игре" Рајмундове, и Грбоња, и Цветић. Све је то израз, кажу они, ове подивљале, гњиле, зачмале и оријенталске средине у којој се крећемо: ове баре у којој је само жабокречини места; овога ђубрета у коме само коров може да наћика. Други кажу да је пауза периода, с једне стране, периода остарелих, пре тридесет година посејаних идеја, и с друге стране, очекивање некаквих нових. И тако даље. Мене нешто гони да запитам: да ли је маса икад другојачија била, да ли ће маса икад другојачија бити? Цела се публика, да узмемо и оних преосталих 10% у дискусију, дели на, по количини, велику већину и малу мањину; по каквоћи, на малу већину и велику мањину. И та мала већина спутава велику мањину на сваком месту где се мора да сретне с њом. И пошто по несрећи, има места где се та два искључива елемента морају срести, морају сести на једну клупу и гледати један комад или слушати какво музичко дело — какав је случај у позоришту — шта треба урадити па да Мамзел Нитуш и Шерлок Холмс учине бар по два пута годишње места Шекспировом Хамлету, Горковом На Дну, или Ибзеновом Бранду? Шта? „Трећи сталеж, рекао је Хајне, у поезији не вреди." Проширите то на све гране уметности, јер свуда то вреди: да он ништа не вреди. Па ипак он вреди, он се мора да пита кад

је реч о позоришту. Позориште је такве природе институција која да би могла да ради мора да има пара; да би имала пара мора да призове чаршију, зато што је она у већини и што има пара. Она мора, дакле, да подешава репертоар и глумце према укусу и потраживању масе. Маса, чаршија, медиокритет пише законе, одређује религију, одлучује где треба да се пође, заповеда. Па шта треба урадити да велику мањину мала већина не спутава? Шта?

Бранко Лазаревић.

МУЗИЧКА ХРОНИКА

Кавалерија Рустикана

опера у једном чину од Маскањиа.

Међу многим погрешкама старе позоришне управе, треба нарочито забележити: игнорисање певања. Несумњива је истина, да је Народ. Позориште једини уметнички завод где се може а и треба, поред драмског песништва, глуме, декоративног сликарства још и музика а на по се уметничко певање култивирати. У своје време старој је управи предлагано да образује нов кадар певача-ица, који би ту лепу вештину на виши степен подигли. У место тога она је лепо певање безразложно багателисала не хтевши ништа за напредак те гране уметности учинити. На непотребне ствари хиљаде је бацала, а на певање жалила је и једну пару утрошити.

Кад је оперету укинула, није публици ништа боље, лепше и здравије душевне хране дала. Срби музичари саветовали су да место фриволе оперетске, упозна публику са словенском музиком која је нама сроднија, блика и приступачнија. У нас се вазда причa о словенској узајамности, међутим баш на културном пољу, где би се једино с успехом на тој идеји радити могло, ништа се не ради а и позориште нам је за то живи сведок. Необично згодан је моменат био после укинућа оперете, да се словенска музика одомаћи, али ето он је пропуштен и три године прођоше узалудно.

Стара управа ставила је у свој програм рада многа дела с певањем, па чак и класична, но све је то на папиру остало. У Годишњаку позор. од 1904—1905. видимо ова дела: Али Паша

од Лорцинга; Бастијен и Бастијена од Моцарта; Абу Хасан од Вебера; Преварени Кадија од Глука. А да би и своју словенску савест умирила, уврстила је два руска дела: Снегорочка од Чајковског; Наталка Полтавка од Лисенка. Што је најзначајније, од тих шест комада ни један није приказан. Није онда чудо што је управа онако прошла.

Нова управа одмах у почетку дала је осетити, да ће дела с певањем веће размере у репертоару узети. Али је па првом кораку учинила погрешку. У место да је почела спремати домаће певачке снаге, па тек онда тежа музичка дела да приказује она је довела певача и певачицу, наравно странце који не знају српски језик, да нам они уметност подиљу. Није се хтела користити саветом Срба музичара, па у место оперетске па је почела словенском музиком.

Од оперете знамо резултате. Зађите по српским домовима у којима се музика негује, па ћете чути арије из Птичара, Гејше, Микада. Је ли циљ Народ. Позоришта да шири туђу музику? Хоће ли млада српска мајка своје чедо успављивати са мелодијама из Лутке и Лепе Јелене? Зар Словени немају исто тако великих дела као и остали културни народи? Позориште је највећи расадник музике, па кад је тако, зар није важно, шта ће се певати у томе српском заводу?

Толико смо нашли за потребно претходно рећи. Међу лепим вештинама, музичка су дела највише зависна од суделовача. Сликар своју слику сам довршава и кућу неимар, скулптор свој рад сам изваја — код композитора није тај случај. Успех или неуспех стоји у рукама хора, соло певача и оркестра. Главно лице у опери има се сматрати диригент, који мора све конце у својој руци имати, па после долазе друга лица. Ако то главно лице није савршено у своме послу, најбољи оркестар и хор постаје млитав и јалан, а соло певачи нису у стању праву уметност напети. На жалост, често пута публика осуди певача или певачицу због неколико рђаво отпеваних тонова, а не опази недостатке код главног лица. Онај који се подухвати да оперу као што треба изведе, мора располагати јаком музичком интелигенцијом, дириђерским талентом, дубљим знањем композиције музике а нарочито драмског певања. Главно лице има своју вољу да преноси само на оркестар и хор, они су дужни немо повино се покоравати, а соло певачима допуштено се слободније кретање како у арији још више у рецитативу. Уметник ће умети

својим музичким инстинктом прави tempo погодити и неће се служити фиксираном метрономском темпом; у томе и јесте разлика између занатлије и уметника. Его те особине су потребне за веће вокално дело, као што је опера.

Главна улога у овој опери додељена је новоангажованој певачици г-ђици Мајетинској. Глас јој не би лош било, пре би смо могли рећи да је врло пријатног timbre-a, доста снажан за драмско певање, само нас изненађује, што јој нису гласни регистри у реду. За читаву квинту прелази грудни регистар свој рубикон, што није случај код добро школованих певачица. Темперамента има у довољној мери како за певање тако и за глуму. Па и начин певања није лош. У погледу текста приметили смо док се глас у грудним тоновима креће, речи су доста разумљиве, само су што је природно, пошто г-ђица нема српски језик у власти, погрешно наглашене, а у позоришту поред два капелника нико није хтео ни умео, да је правилно нагласку упути. Горњи тонови (Kopfstimme) доста су неразвијени и несигурни, а при малој индиспозицији отказују послушност. Та непоузданост долази, што г-ђца нема средњи регистар, који стоји у вези са главним, трећим регистром. Овај ангажман јако је карактеристичан по знање капелниково у вокалној музици.

Тенорску партију певао је г. Оржелски, наш стари познаник од пре четири године. Осим лепог и већ прилично истрошеног гласа и живог темперамента овај певач врло мало зна у својој вештини. Начин певања је једнолик, фразе обичне, често бесмилене. Тихо певање је празно, без звука, а forte форсирано у толикој мери да прелази у викање; нема оне средње заокругљене јачине, којом се највише пева. У сицилијани пева F отвореним грудним тоном, што не чине озбиљно школовани певачи из два разлога: што је немузикално и убитачно за глас. Поред свију мана г. Оржелски је имао у драмским моментима доста успеха, а било би и већег да му није капелник сметао својом невештином. Зар се могу душевни осећаји обуздати у психичким моментима у којима се Туриду налази? Природно је да драмски певач падне у ватру и местимице свој парт убрза, још би природније било да капелник с оркестром иде за својим певачем и не ствара му неприлике, али што је у целом свету природно, код нас није било. Овако дириговање потсећа ме на концерат г-ђце Поповићеве. Ондашњи војни оркестар пратио је госпођицу која је свирала на клавиру, а дириговао је г. Би-

нички. При крају концерта г-ђица убрза темпо као обично што чине виртуози, али г. капелник сасвим ладнокрвно удари његов такт, који ни најмање није у складу са спиритином био.

Начин, како се у нашем Позоришту рецитативи певају, несумњиво доказује да је појам о драмском певању потпуно отсутан.

Ако се не варамо, једном приликом смо напоменули г. Павловићу да му је потребна стручна контрола у певању. Па како он у позоришту највише разуме вокалну музику, требао је ван куће тражити оно што нема, па би што шта боље испало.

Да споменемо још и остале две солискиње које су веома слабе биле, тако слабе, да не би чиниле част ни паланачком позоришту.

Глума је на многим местима комична била. Док једна особа пева, остале пиље у капелника, а о неким радњама ни помена, баш право оперски!

Хору је душа од силних варварских проба у носу била. Признати се мора да је ванредно добро дресиран, али прилично ладан, без звучности. У винској песми мало се загрејао.

Сразмерно према соло певачима и хору, оркестар се најбоље држао. Било је тренутака када је развио много лепих нијанса и боја, да је право уживање било слушати. Опера није успела јер се неприродни скокови увек свете. Без својих добро школованих домаћих певача-ица апсурд је на оперу мислити. Време је да се и за ту запуштену вештину нешто учини. Управа се мора помирити с тим да јој је стручан учитељ потребан ако мисли певачки подмладак образовати. Може неко одлично у трубу дувати, па ипак да не зна ни азбуку вокалне музике. Све управе треба да теже за стварним успехом. Јер зато и постоји Народно Позориште.

децембра, 1906. год. Београд.

Душан Јанковић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Јован Скерлић: **Омладина и њена књижевност (1848—1871).** Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба. У Београду 1906. Цена 5 дин. (Издање Српске Краљевске Академије).

Није без разлога одмах напоменути, да је ова књига врло простирана, износи неких 557 стр. велике осмине, и да одавно у нас није било тако обимне књиге само за неколико нових прилога нашој књижевној историји. Велимо само за неколико нових прилога по томе, што је Г. Скерлић овде у изводу прештампао неке своје раније расправе, и што је већи део садржине ове књиге: или препричавање у своме стилу, или опширније извођење идеја из књига других писаца где се о истим предметима расправљало. На пр. реч о Ђ. Атанацковићу, Милици Стојадиновићевој, Дружини Младежи Србске узета је из ранијих расправа. А да се Доситијев одјек може сматрати као одјек књижевног рационализма XVIII в. и Вуков као опет одјек европског романтизма прошлог века о томе може наћи и обичнија читалачка публика у расправама: Кулаковског, Шурмина, Мурка, С. Томића, Ђ. Магарашевића и Просв. Гл. од 1904. Такође је Вуловић у XIV Гласу Акад. довољно нагласио карактеристике друштвеног и књижевног покрета шездесетих година, који се највише изразио под именом Уједињене Омладине Српске, и реч о томе покрету чини главни и највећи део и ове Скерлићеве књиге (387 страна). Па и она партија о Омладинским писцима врло се много наслања на позната дела Вуловића и Недића. Једино се може рећи да је Скерлић био оригиналан идејом и разлогом кад говори о Утјешеновићу, Поповићу, Сундечићу, Грчић-Миленку, К. Руварцу, М. Кујунџићу, Ђ. Де-

јановићу, Вл. Васићу и М. Поповићу. Али је опет о тим писцима говорило тако у опште и кратко да се ти одељци могу сматрати као неке кра̀тке, „скице“ и „поменици“.

Што смо ми овај преглед отпочели више библиографски и статистички томе је био крив писац што нам је дао књигу из чијег назива не можемо одмах видети идеју, време, место и предмет излагања. Јер по називу: Омладина и њена књижевност, од 1848—1871. свако би помислио — разуме се ко ове ствари зна — да ће ту наћи расправу о Уједињеној Омладини Српској од 1866. А затим одмах други део назива: Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба мења смисао прве половине назива, јер је и у нас била ера романтизма у главном у првој половини прошлог века за време Видаковића, Вука, Шафарика, Копитара и најдаље до панславистичког конгреса у Прагу 1848. а са одјецима и до шездесетих година тога века. Дакле ставити јѐк наше романтике у доба од 1848—71., у доба Уједињене Омладине Српске, то је била погрешка. Затим кад видите да се под називом Омладински писци износи идеја по којој су Бранко и М. Кујунџић и други још млађи били једне духовне карактеристике, онда вам је потпуно јасно, да је ово, ако није каква „сенсација“, била погрешка као и она мало пре, јер се по све диспаратне идеје и рад доводе у органску целину. А да је, између осталог, и ову неприродност целине и сам је Г. Скерлић не само видео већ је и бо̂но схватио, кад се у предговору онако меланхолично исповеда, говорећи: „Цела ова књига није потпуна, и ја то врло добро осећам.“ Тога ради износимо и пред читаоце називе главних одељака па да се види како је овој књизи дат погрешан назив. Одељци су овако названи:

Књига I: Српски живот и књижевност од 1848 до 1860., у 5 глава
„ II: Уједињена Омладина Српска . . . . . . „ [illegible] „
„ III: Омладинске идеје . . . . „ 7 „
„ IV: Омладинска књижевност . . . . „ 9 „ и
„ V: Омладински писци: 20 по имену, а без икаквог другог распореда. Па дакле и пре читања све садржине може се и по главним овим називима главних делова видети да је овој књизи дато погрешно име. То се потврђује и кад се цела књига прочита. Само I књига и то по називу изгледа да није подређена осталим које се све односе на Уједињену Омладину Српску — али то је само по имену јер у тој књизи има врло мало садржине која одговара овом научном називу. Према таквом називу очекује се какав значајан екскурс о политичком, социјалном или ком другом животу српског народа, али у

том одељку нема ни најобичнијих приказа о Србима тога доба, какови се налазе и у каквој школској историји. Тако је исто слабо приказано и књижевно стање тога доба. Ту нема ни речи како треба о последњим годинама живота и рада Бранкова и Његошева; не помиње се ни друга књига Бранкових песама, Шћепан Мали, Даворје, Ковчежић Вуков, Даничићева Граматика ни Синтакса. Такође ништа ни о певању Суботића, Грујића, Малетића, Бана, Прерадовића и других. Такође ништа ни о раду Матице Српске и Друштва Срп. Словености. Под тим називом место приказа живота свег народа српског налази се прича о „Дружини Младежи Србске“, а место књижевног приказа прича се о историји већином политичких листова. Без сумње да ту има речи и о чем другом, али тако у опште да се може рећи да оне врло мало казују. Па кад ова I књига својом садржином не ремети јединство, и све друге односе се на Уједињену Омладину Српску, онда је било природно да се је овој књизи дало име које нас директно упућује на друштвени и књижевни значај оног удружења од 1866. Али је Г. Скерлић хтео по некој својој хипотези да покаже истоветност духовне природе Сарајлије и Л. Костића и њихових савременика па је делу дао име неодређено место одређеног, јер омладине и њене књижевности биће увек, али неће бити онакве каква је била шездесетих година. А да је та хипотеза Г. Скерлића више основана на некој спонтаној радњи духа него ли на објективним разлозима видеће се из приказа садржине ове његове књиге.

* * *

Из наше најновије политичке и књижевне историје знамо да се шездесетих година прошлог века јавља зачетак оних идеја које су крајем тога века постале дело, и карактеристика тих идеја дала је карактеристику животу нашега народа у другој половини XIX века. За објашњење тога појава има разноврсних узрока којима се тумачи и у нас нов импулс за даљи живот какав се прво обелодани шездесетих година. Г. Скерлић држи да је удружење, Уједињена Омладина Српска од 1866. најактивније утицала на стварање физиономије и правца нашег живота а нарочито у књижевности тога доба. Зато је он овде опширније испричао њену формацију, живот и крај њене организације и рада. Је ли та Омладина била онако свемоћног утицаја на живот и књижевност, видићемо доцније, али свакојако и она је била један од нерава и ако не nervus rerum omnium. А да ли је онака фабула живота У. Омладине остаје да се потврди разном

грађом и мемоарима још живих Омладинаца; ми само констатујемо да писац своју причу није везао за какву аутентичну грађу, јер је за сву нарацију нашао потврде у неколико бројева Заставе од 1869. Колико пак ми знамо историју У. Омладине држимо да је њену драму г. Скерлић приказао и без јачег наслона и на општа места политичке историје тога доба. На пр. г. Скерлић нам не каже како је било политичко стање у Аустрији и Србији, чије владе беху 1866. пријатељски расположене према Омладини: нарочито требало је казати због чега је Аустрија допуштала да се држи онај велики Сабор Срба из свих крајева 1866. у Н. Саду, а одмах у јесен 1867 обе државе ометају рад Омладине. Рећи за прво понашање да је било либерално а за друго реакционарно личи на просту причу. Јер Аустрија 1866 није била наклоњена покрету, из неке либералности, већ због рата са Пруском, а Србија можда због Критског устанка. Чим су се 1867 погодиле Аустрија и Угарска, а Србија добила градове, разуме се да је промењена политичка ситуација донела и промену у расположењу према једном покрету који се више фигуративно звао У. Омладина. Другим речима: појава У. Омладине не може се протумачити само диспозицијама ђачких дружина већ је тај покрет био јако условљен и другим реалним фактима живота и политике. И само ова напомена показује да се историја У. Омладине од Г. Скерлића мора кориговати. Нарочито је Омладина једнострано представљена према ђацима онога времена. Истина је да су чланови „Зоре" сазивали збор у Н. Саду 1866, али је истина и то да су они и на првој Скупштини били са улогом сазивача јер и на првој Скупштини ђаци немају прве речи. Те ђачке улоге доцније се и Г. Скерлић присећа, али пошто је испричао историју Омладинских Скупштина и отпочео причу о „делатности омладине," тек тада и он каже, да је покрет под именом У. Омладина био општег и сложеног карактера. Заиста је била погрешка свом покрету шездесетих година дати ђачки карактер у толикој мери, да изгледа да су ђаци у општем стању били као неки Leitmotif. И место да се опште стање, поред другог, илуструје и ђачком улогом, овде се остављају и неприказане његове партије само да би статирање ђачко било истакнутије заједно са улогом Св. Марковића и Свет. Милетића. Због ове једностраности многи речени Г. Скерлића о улози Омладине остали су само као фразе. Јер како да ценимо и оне фразе Милетића и других о представницима Срп. цркве у Угарској и тадашњој званичној Србији, него као фразе, из простог разлога, што овде није приказана ни црква ни тадашња Србија. Ту једностраност г. Скерлић овако доцније исправља: „Али одмах на првој Скупштини

1866 у Н. Саду, Омладина постаје један општи покрет свих енергичнијих елемената у народу“ (стр. 150). „И одиста ђаци су представљали само један део Омладине“ (стр. 152). Затим помиње и све друге сталеже (сем сељака) како су и они учествовали у Омладинском покрету. Па кад је тако било зашто се пред оснивањем У. Омладине не приказа и опште стање друштва и мишљења онога доба, већ само оснивање ђачких дружина, као да су само ђаци били све у томе покрету? Кад је то и где је то могло бити да свет тако много учествује у покрету а да није био и припремљен разним узроцима за то. —

Овај одељак (књига II) о оснивању У. Омладине Г. Скерлић завршује са чланком „Делателност Омладине,“ а даљи одељак на реду (књига III) зове се „Омладинске идеје.“ Са оваким распоредом ми се не можемо сложити, јер држимо да је природније прво показати идеје за рад па онда и сам рад. Што је овако учињено држимо да је била такође узрок она Скерлићева хипотеза по којој се дало и неодређено име овој књизи, и отоме ће се доцније више говорити. Али свакојако ни г. Скерлић није могао приказати Омладину на делу а да не говори о каквим идејама, само те идеје он сад не зове идеје већ: „основни, први задатак“ или „главни циљ“ и т. д. И такве задатке овако концизира: „Основни, прави задатак Омладине био је просветно-националан:... побољшање материјалног стања народног... ширење науке и уметности... чишћење говорног и књижевног језика српског.“ А све то под девизом: „Просветом ка слободи, и све на основу истине и с помоћу науке.“ И природно је да се као последица таквих идеја јави „просветно-економни рад (1869—70)“ (стр. 161). Затим се помиње рад на Срп. Уједињењу, али се сав говор своди на помен корица „Омладинске Заједнице“ где су били насликани емблеми срп. земаља (стр. 162), и на причу о једном путовању Вл. Јовановића по Европи да за Српску ствар задобије неке знамените личности, нарочито у Енглеској. „На просветном пољу, Омладина је много хтела, много започела“ (стр. 165). „Исто тако, из Омладине је изашла сва наша романтична књижевност шездесетих година“ (стр. 167), али за потврду не помену ни једно дело, већ писце, а зна се да ни у Јакшића није све романтично, а камо ли у Змаја. И чланак о „Делателности Омладине“ завршује класификацијом чланова тога удружења по њиховим идејама, само што их он овде зове „правци.“ И према тим правцима било их је присталица „магловитог панславизма“, „обичних либерала“, „идеолошких демократа“, и „социјалиста“. Али не рече којих је било већина, већ само: „Било је тешко замислити рад између старијег омладинског покољења, којем су национални ро-

мантизам, култ прошлости, идеја народне културе биле догме и новог покољења, за које је све то било „узак патриотизам“ и „празна метафизика“ (стр. 170). И ако је ово неодређено речено ипак се да закључити да су млађе колено чинили: либерали, демократе и социјалисте, по именце ту су: Змај, Јакшић, Л. Костић, Каћански, Кујунџић, Вл. Јовановић, Св. Марковић и други; њима је национални романтизам и култ прошлости био „узак патриотизам“ и „празна метафизика“. Па кад су им биле такве идеје (т. ј. „правци“ по Скерлићу) противне романтици, култу прошлости и метафизици, како су могли писци таквог духа створити „сву нашу романтичну књижевност шездесетих година“ (стр. 187).“? И према овоме да ли не можемо посумњати како ови писци нису могли бити представници наше романтике прошлог века? И колико у тој сумњи има истине видећемо из прегледа трећег одељка ове књиге, који се зове

„Омладинске идеје“.

Напред смо рекли да је о идејама требало пре говорити него о раду Омладине. Али, рецимо, тамо је узгред писац изнео само принципе па их овде развија у засебне одељке. Не бисмо могли имати ништа противу тога, кад би се сад овде износиле само оне идеје чији су принципи напред поменути, да се објасни рад Омладине. А тамо је овако формулисано. Задатак је Омладине: просветно-национални, просветно-економски, просветом ка слободи с помоћу науке народно уједињење, а у политици та је Омладина исповедала начела либерала, демократа и социјалиста. И према оваквим диспозицијама било је са свим природно што г. Скерлић отвара нарочите одељке: Велико Српство, Омладина и западна демократија; Демократске идеје омладине и Омладина и „нова наука“, јер је напред само укратко речено да се тих начела Омладина држала у свом раду. Али како да се протумачи што се пред људима са свим позитивистичких идеја као што је био Вл. Јовановић, Св. Марковић и други, морао говорити о Хердеру из 18 в., о панславистичком покрету пред 1848., о илирима, о Колару, Штуру и другим панславистима? Што ће све то пред У. Омладином од 1866? Ако је то дошло из каквих других разлога а не да објасни карактер покрета, онда је требало и рећи због чега се то и нарочито чини. Јер за људе од 1866. није новост словенски слом од 1848., Омладинци се држе других идеја, траже другу основу напретку, они нису за васпостављање Словенства на место

Германства и т. д. као што се мислило до 1850. Напротив Омладина гради културну заједницу свих европских народа, у то име ишао је Вл. Јовановић не по словенским већ по западним крајевима. На омладинској скупштини 1867 и не помиње се она утопија словенска од 1848. Омладина прима у своје друштво као равноправне чланове Хрвате; Словенцима и Бугарима допушта само реч на зборовима, а све остале Словене само поздравља (стр. 184). А са свим је друкчије било на скуповима Илира и панслависта до 1850. Дакле писати читаву главу (XI) о „Словенским идејама“ и то оним које су владале до 1850 овде је било са свим непотребно, то је напослетку видео и г. Скерлић при крају те главе где овако говори: „У опште узев, Словенске идеје, које су апсолутно владале око 1848, код Омладине су биле измешене и ослабљене јаком дозом ужег национализма и либерализма“ (стр. 189). За тим износи како виђен омладинац Сандић на једној Скупштини кличе: „Ја сам прво Србин па после Словенин.“ И „млађима се (омладинцима, а њих је већина) никако не допада она реч руског песника о потоцима који треба да се улију у Словенско море... већ у либералној Енглеској траже симпатија и помоћи за дело ослобођења Српског народа“ (стр. 190). Па кад су овакве идеје биле на влади Омладине од 1866. што је било потребно помињати скоро све мисли панслависта из прве половине 19 в. Тим је истина књига порасла бројем страна, али је оштећен табло У. Омладине, а том непотребним епизодом о Словенским идејама није дат никакав нов прилог нашој књижевној и народној историји прве половине 19 в., јер се о Словенском романтизму (панславизму) налазило и више и боље у расправи Мурковој, Шурминовој, С. Томића и других. И ми држимо да је ово писац учинио што му је од скора предмет изучавања Историја Српске Књижевности, па му још нису позната општа места која карактеришу прву, а која другу половину прошлога века Тако исто велика је погрешка учињена кад је за објашњење У. Омладине једна цела глава посвећена пансрбизму под именом

Срби сви и свуда.

Под оваквим називом Вук је писао у своме Ковчежићу, 1849. будући у опозицији тадашњем хрватском илирству, доказујући да су по језику Срби и Хрвати који говоре штокавским диалектом. То је Вук писао онда кад су Хрвати у књижевности прихватили наш штокавски говор, себе назвали илирима и радили да се и Срби не зову

Србима већ онако као и Хрвати. Али тај Вуков пансрбизам од 1849. у омладинским круговима 1867. сматрао би се заблудом, јер су Омладинци истакли, место пређашњег панславизма и Вукова пансрбизма, „мисао свесловенске узајамности" (стр. 182), а Хрвате сматраху за засебну племенску целину без обзира што се у књижевности служи срп. штокавским дијалектом. Све ово приказивати у име карактеристике покрета од 1866. такође је погрешка. Овде се је писац очигледно помео те сличности између покрета до 1850 и покрета после 1860. — узео као идентичности, јер је оно — што је уводило у борбу Шафарика, Колара, Вука, Гаја, Бранка, Даничића и друге — само слично са оним што покреће Вл. Јовановића, Кујунџића, Вл. Ђорђевића, Св. Марковића и друге омладинце. Са овим је било могућно да је било много сличних идеја, а неке су могле бити и истоветне у те две генерације нашег света, али идеје које дају физиономију морале су бити друкчије. Тако исто у очима омладинаца био је друкчији „култ прошлости" и „Велико Српство", они су те идеје раније генерације модификовали према својим новим погледима, тражећи ослона на западни либерализам, демократију и социјализам, и према позитивној науци Дарвина, Миља, Бихнера и других, а остављају науку Добровског, Шафарика, Палацког, Штура и других панслависта. Овакве су омладинске идеје, оне јој чине тип, а оно слично и заједничко са оним до 1850, омладинском духу не чини квалитет већ квантитет. Г. Скерлић је могао овде додати и идеје Рајића, Доситеја па чак и Арсенија III Чарнојевића, али све то не би карактерисало омладину као такву, већ онај део њених особина у колико су омладинци били Срби. А Срби су у току историје имали разне карактеристичне идеје, по њима се разликује једно доба од другога. Па и Срби шездесетих година имају своје карактеристичне идеје, по којима ће се у историји познавати. Само, дакле, непознавање историје могло је учинити, да се овде у име карактеристике Омладине, равним начином и без резерве, износе и оне идеје које карактеришу доба Вуково и његових савременика. Заиста се морамо чудити што је ово све и овако говорио писац кад и сам на стр, 170. вели, да ново покољење није било као старо у погледу на националани романтизам и култ прошлости.

Ко хоће да види оригиналне црте идеја омладинских треба да прочита главу 15., 16. и 17., ту су карактеристике идеја омладине изложене овим редом. Омладина прати идеје републиканизма (стр. 253.); „У душама својим, омладински вођи били су идеалистички републиканци" (стр. 254); „Републиканско надахнуће [illegible] се врло

често у књижевности Омладине“ (254.); „Чак и сам Панта Срећковић говорио је језиком Васе Пелагића“ (255); „Републикански идеал Омладине био је тесно везан са идеалом једног Балканског Савеза“ (256). Омладина стоји према религији и цркви заједно са Хајнеом: антиклерикално (262); „Место патријарха Јосифа Рајачића народни вођ постаје Св. Милетић“ (263): „Омладина удара на црквену бирократију као и на државну“ (266). На једној се скупштини говори: „Сваки има религију, и може о тим стварима мислити по индивидуалној слободи“ (267); „идеја еманципације жена нашла је својих бранитеља у омладини“ (268). Омладина хоће то одушевљење да изведе јер се сад држи „нових наука“; „Дела Огиста Конта, Спенсера, Д. С. Миља, Дарвина, Бекла преводе се и постају нека врста еванђеља“ а Бихнер, Фогт, Молешот и Фојербах постају божанства „нове науке“ (281). А по тим наукама: „старе се традиције руше... човек није више пали Бог, као у доба романтичара, но једна врста из животињског света .... и цела се наука из основа револуционише ... истиче се метод посматрања, експеримента, емпирије, што чини позитивистички дух који прелази и на књижевност те и она некад идеалистичка постаје реалистичка (274). У „Вили“, омладинском листу 1866 налази се: „Славна прошлост српска! То је доба кад су синови ослепљавали оцеве, да би што пре дошли на упражњен престо.... доба сталешке неједнакости..... чупање језика̂ јеретицима и спаљивање вештица... Златни век не треба тражити за нама но пред нама“ (276); и за цео је преображај омладинска девиза: „с помоћу науке а на основу истине ка слободи“ (275). Ст. Новаковић преводи одломак из Писарева, Лаза Лазаревић из „Шта да се ради,“ и све ово завршују својим идејама и наукама Св. Марковић и Љубен Каравелов. Ето такве су биле духовне карактеристике чланова У. Омладине и оне нам и сувише јасно говоре како је та генерација била са свим других духовних диспозиција него она из прве половине прошлог века, која је имала за девизу: име, вера и језик, и борила се „за крст часни и слободу златну“, којој је Прерадовић певао о Адаму и Еви а Његош о палом анђелу. Па се човек мора чудити како је г. Скерлић пронашао, да је и за герерацију шездесетих година типично обележје национални и књижевни романтизам, говорећи: „Романтизам је завладао код нас онда кад је на Западу већ био прецветао“ (275), а он је тамо прецветао до 1850. А то значи у нас је романтизам отпочео шездесетих година и да му је У. Омладина била најкарактеристичнији представник. Да тако мисли г. Скерлић закључујемо и по овом: „у сред нашег романтичног покрета

чују се гласови национализма и реализма, и да се око 1870. та два покрета преплећу" (275.). Дакле по свему се види да г. Скерлић држи да су и Омладинци од 1866., ученици Дарвина, Мила и Чернишевског, били романтичари; а очигледно је да је та поставка и сувише самовољна, изузев случај, ако г. Скерлић под романтизмом подразумева свако одушевљење па и оно за позитивистичке идеје, али такву поставку потребно је и нарочитом расправом утврдити.

Сем ових самовољних тврђења о романтизму У. Омладине у овом одељку има и приличних празнина. Тако на пр. за нашу је литературу шездесетих година био од великог значаја развитак словенске и српске филологије и лингвистике; представник те науке у нас, Даничић има нарочито значајан положај према литератури; а о његовој науци овде нема ништа; такође ништа ни о установи Хрватске Акад. Наука А то нас уверава да није Г. Скерлић ни мислио да прикаже све важније побуде за рад шездесетих година до само рад чланова У. Омладине и њихове идеје. Па је била прилична погрешка држати да се само у делима Омладинаца изражава целокупни карактер живота и књижевности шездесетих година.

Омладинска књижевност

Свако би помислио да ће Г. Скерлић прво говорити о стању наше књижевности до Омладине, да се види какав је досле био еп, лирика, драма и разне врсте прозе, и кад буде то свршио да онда пређе излагању књижевних садржина које имају [illegible] везу с идејама омладинским. Од ове већа је погрешка што се ова Скерлићева Омладинска Књижевност врло мало слаже са идејама људи шездесетих година, нарочито Омладинаца, који су, и по Г. Скерлићу, већином били либерали, демократе и социјалисте, а овамо кад се говори о Омладинској књижевности, тврди се за ту исту омладину, да има Романтичарски дух и Романтичарску поезију, а та је омладина још и антирелигиозна и антиклерикална, и хоће све: „на основу истине и с помоћу науке", а кад је реч о њеној литератури нема ни већег помена о књижевном реализму Омладинаца, а знамо да је та Омладина у своје време била највећи представник култа позитивних наука. Како је и са другим што долази у овај одељак прегледаћемо пишчевим редом.

Омладински часописи. Библиографија, статистика, администрација и имена сарадника, а ни једног прилога литерарне врсте

у њима па да се види колико је тим листовима обогаћена наша литература тога доба.

Утицај народне поезије. По називу одељка изгледа да је Г. Скерлић имао намеру да прикаже утицај нар. поезије на целу Омладинску литературу, и онда је требало прво изложити ту литературу, па утицај нар. поезије, или да ово са излагањем иде упоредо, као што је чинио Вуловић и Недић. Али је овде најважније истаћи како Г. Скерлић мисли о утицају нар. поезије на писце шездесетих година. Њему је требало да каже о утицају нар. поезије на Кујунџића и његове омладинске другове па је с беседничком површношћу говорио о Осијану, Нибелунгу, Гриму, Копитару, Вуку, и опште речи о нар. поезији Европљана. Ко зна ове ствари, мора се питати па шта би друго Г. Скерлић поменуо кад би говорио о утицају нар. поезије на Сарајлију, Мажуранића, Његоша и Суботића. Већ је постала и школска истина да је друкчије нар. поезија утицала на ове писце, а друкчије на оне шездесетих година. Ако г. Скерлић држи да није овако онда је требао да се изјасни тако речи и делом а не само речима, требао је научнички своје мисли на тексту приказати. Место тога само говорити како су Омладинци високо ценили нар. поезију не значи много, јер ми знамо да су они још више ценили позитивне науке, а тај случај није био у време певања Сарајлије. А да „никада српска књижевност није била толико прожета народном поезијом“ (320) треба то ма каквим примером показати, као што је радио Вуловић и пешто Недић, јер ваљада није ни Г. Скерлић ово писао за народ или гимназисте па да се разуме место факта. Требало је речи текстом потврдити и због тога што се Г. Скерлић сада први пут јавља нарочитом расправом о утицају нар. поезије на писану књижевност, па да се види како у томе стоји према Вуловићу, Недићу и другима. А да нису људи од 1860. зато и романтичари што цене и нар. поезију о томе ћемо доцније говорити.

Последње борбе око језика и правописа. За нашу књижевност после 1860. а нарочито после 1866. ово је питање потпуно безпредметно, ако хоће да се разликују ситнице од главних ствари. Треба само загледати у Вукове граматичко-полемичке списе у редакцији П. Ђорђевића, па да се добије потпуно убеђење да у доба Омладине није било борбе у књижевном смислу; од свега, тих су година умирали главне вође борбе. Много пре 1860. Вук ни с ким не полемише о језику и правопису, такође и Даничић, овај је 1858. био секретар Друштва Словесности, писао Вуковим језиком а правописом службеним, не сматрајући да је апсолутна потреба чисто фонетичке

азбуке за реформу књижевног језика. Још 1845. Вук напомиње да се за азбуку толико не бори, говорећи: „како ћемо ријечи писати то је ситнина“ (Грам. Списи стр. 161). А што су службена издања у Србији и Угарској и у шездесетим годинама била са „правителственом“ азбуком, то има неког нарочитог значаја за историју службене практике и наставе у школама, а не и за књижевност. Јер после певања Бранкова, Његошева, Прерадовића, Суботића, Змаја и Граматике Даничићеве нико и не сумња какав треба да буде књижевни језик, а да службена азбука није сметала добрим писцима треба видети дела Његошева, Суботића и других. И према овоме рећи да се води још последња борба за језик и правопис у доба Вл. Јовановића и Св. Марковића држимо да то резоновање у научном смислу не значи ништа. Тако исто била је знатна погрешка говорити о некој историји књижевног језика а то не потврђивати примерима из Грам. и Полемичких списа Вукових. Да је тако урађено не би се овде нашле оне легенде о Вуку каквих има у познатим школским књигама. Такође треба прочитати Акад. Беседу Љ. Стојановића о преносу Вукових костију, па ће се видети да није тачно рећи: мало је ко као Вук био жучно и неправедно нападан (331). У осталом све ово о Вуку било је апсолутно непотребно говорити за неку илустрацију омладинске литературе, то је све већ дотле била историја, тим пре кад се у то питање Вуково не уноси ништа ново. Међутим уз Омладинску литературу било је неодложно приказати Даничићев значај, он је био жив бранич књижевног језика Змајева и других Омладинаца. Да ова партија није изворно рађена види се и по томе што се и овде понавља да је у нас први Доситије објавио идеју о употреби усменог говора у књижевности, међутим о томе је много пре Доситија и доста опширно речено у Славено-Србском Магазину 1768. а Доситије је први најбоље ту идеју у практици почео изводити. Тако исто да је г. Скерлић више улазио у дубину ствари не би нам као неку новост у прелазној речи о Омладини препричаво о Вуку, већ би нам мало више говорио о извесним последицама Вукова и Даничићева рада у стварању филолошке литературне критике, која се је утврдила шездесетих година и траје и данас, први пут у већем обиму изражена у Историји Ст. Новаковића. Таква критика влада од времена Омладине и о њој је требало нешто више рећи. Јер кад се под именом: „филолошка критика“ нађу наведена два реда од Андре Гавриловића и пола реда од М. Драгутиновића где ови истичу језик писаца (351), то је толико као да није ништа ни речено о филолошкој критици, нарочито за њену разлику од других критика.

Мађарски утицај. Одмах на првој страни овога одељка каже се да је био важнији утицај немачки а почиње се прво приказом мађарског, не износећи разлог за тај обрнути ред. У осталом то не мења ствар, ако је главно како треба да буде. Овде је реч о литератури, а г. Скерлић наговештава да ће говорити и о друштвеном и културном утицају Маџара на Србе и ми смо мислили овде наћи у првом реду приказ маџарске школе из које је изашао Катанчић, Мушицки, Петковић, Вујић, Суботић и други, кад се отпочиње са 18 в. Али су то били само звучни наговештаји, цео се тај утицај своди на списак праваца, а без карактеристике маџарског духа и нарави у литератури, па да по том приказу видимо да су заиста нека дела наше књижевности постала утицајем маџарске књижевности, кад нема тога, све је опет остало само на речи. —

Немачки утицај. О овом утицају до шездесетих година објавио је Мурко, Вуловић и други. Хердер, Гете, Шилер, Биргер, Хајне и њихови савременици чине новост за Србе до 1860. Г. Скерлићу остало је да тражи нова имена, или ако је и он хтео да говори баш о утицају ових писаца, требао је да декомпонује неког срп. писца, па да се види како г. Скерлић разуме немачки литерарни утицај. Без тога начина прича губи научни значај, јер прво рећи: Арањи, Петефи, а после: Гете, Шилер и Хајне, без примерног објашњења то за читаоца значи само промена адресе, а он и даље не зна шта је особина маџарског а шта немачког утицаја. Затим г. Скерлић мало истиче боље преводиоце од слабијих, не говори о избору и укусу преводилаца, нити је где год дао бар узгред реч о значају превођења за нашу књижевност, такође ни о вештини превођења. Још нам се чини да се је г. Скерлић много ослонио на библиографију превода не улазећи у квалитет и количину. На пр. он вели за Јована Хаџића: „пун је превода из Шилера, Гетеа, Хердера, Клопштока и Крумахера“ (365). А Даничић је са исте катедре на В. Школи рекао за Хаџића да је толико мало преводио из тих немачких песника, да се може узети као да их није ни преводио. Сем овога овај је чланак непотпун и због тога што г. Скерлић и после 1860 г. налази да је наша литература само под утицајем немачким и нешто маџарским, међутим треба се сетити значајних превода са француског, енглеског и руског језика после 1860 г. па да се види да је једна од оригиналности покрета шездесетих година и ослобођавање од искључивог немачког утицаја. На крају овога чланка, гледао је г. Скерлић да оправда ову непотпуност, називајући овај чланак „податци за једно ограничено доба“ (373). Па онда зашто стављати звучне науч-

ничке називе за овај одељак, кад су у њему само „податци“? Па кад је овде требало само да се изложи утицај немачки за „ограничено доба,“ т. ј. за доба У. Омладине, онда шта ће ту реч о немачком утицају преко Штура, Колара, Копитара; о утицају на Вука Сарајлију; о преводима Вас. Суботића и Вас. Живковића и Јована Хаџића, кад је све то било давно пре У. Омладине? Зашто је онда узет овај план по коме расте број страна, а кад је реч о главном т. ј. о утицају „за ограничено доба“ за доба Омладине, дати само податке? Јер за утицај немачки до 1860. можемо наћи у Мурка и Вуловића и других. Што је то морао понављати г. Скерлић па да му не остане простора за „исцрпну студију“ о немачком утицају Омладинског доба?

Источњачки мотиви у поезији. И ако се ова цела књига у главном тиче У. Омладине не од 1860. г. Скерлић је редовно почињао излагање од 1860. и тим је као што смо видели ова књига изгубила карактер јединства, али у овом чланку г. Скерлић чини изузетак, а није требало. Требало је и овде почети мало издаље (као се тако уобичајило у другим чланцима), јер о овој тачки нема ни у Вуловића, ни у Мурка већ нешто мало у Недића. Заиста се овде дало поље за оригиналан рад, о источним мотивима у срп. литератури. Али је г. Скерлић претпоставио да нам показује источне мотиве у литератури Француза, Енглеза и Немаца, али и то површно, само неке напомене, без нарочитих текстуелних прилога. Напоследку могло би се и ово примити да је под овим називом говорено још о каквом директном источном утицају, јер се само утицај и јављао у нашем животу и литератури много раније од Змајева доба. Очекивали смо наћи обраду директног утицаја, а зато се нуди грађа још из нашег старог доба. Да се је г. Скерлић мало боље послужио и самом библиографијом, видео би и тај директни утицај Истока много пре Змајева доба, и у делима већег значаја као што су: Јудита, Робиња, Јеђупка, Дервиш (из 16 в.); Осман (из 17 в.), Бој Змаја с Орлови (из 18 в.); Сербијанка, Гор. Вијенац и т. д. Да овај назив овог чланка не значи много то нам при његову крају и сам г. Скерлић признаје, говорећи: „Источњачки мотиви јесте и један од најјачих утицаја немачке књижевности на српску“ (383). Па онда зашто се ово није ставило у претходни чланак? Зашто се отварала рубрика кад се на крају крајева баш ништа не казује, кад и даље остајемо са старим знањем о источним мотивима?

Позориште и Шекспир. Овај назив само бележимо, јер

у њему нема ништа значајнијег за литературу, и ако је требало да буде. —

Романтичарски дух. Под овако звучним називом у књизи Академије очекивало се да ће г. Скерлић по делима које развијеније литературе приказати тај дух. Место приказа он нам даје две три дефиниције којима се мало успева. Затим је нашим читаоцима потребно да знају у чему се разликује романтизам романски, немачки и словенски. И у име тога требало је читаоца упутити бар на дела где ће се та разлика моћи лепо уочити. Овде није приказан ни однос Бајрона према романтичарима. Али је овај одељак ипак најинтересантнија партија ове књиге јер у њему г. Скерлић доказује како су Омладинци и други људи тога доба били духом романтичари као и Копитар, Вук, Шафарик, Сарајлија, Илири и други пре 1850., и још г. Скерлић држи да су они били истог романтичарског духа. Данас се не може тврдити ни за Вука да је он у свему био романтичар као што беху у његово доба немачки и француски писци, нарочито кад се сетимо Вукове критике Видаковићевих романа, а у толико мање може се наћи разлога да се дух Омладинаца од 1866. назове романтичарским. Да им буде дух романтичарски тешко је претпоставити кад су имали онако позитивистичке идеје. Зар су могли бити романтичари људи, који су дела Огиста Конта, Спенсера, Џ. С. Миља, Дарвина и Бекла сматрали за неку врсту еванђеља (281)? И још кад знамо да су сматрали „национални романтизам, култ прошлости и идеје народне културе као узак патриотизам и празну метафизику“ (170), јер се то није слагало с њиховом девизом: „С помоћу науке а на основу истине“ (275). За ту Омладину каже г. Скерлић да је била рационалистичка, антирелигиозна, демократска, револуционарна, тражила еманципацију женскиња, и да на њеним скупштинама прву реч воде социолози и социјалисте. И према овоме тврдити да је ова омладина без изузетка била романтичарскога духа, држимо да је таква поставка и сувише слободна. И још је теже доказати да су Омладинцима по духу били једнаки Сарајлија и његови савременици, који се управљаху по девизи: име, вера и језик; или: за крст часни и слободу златну. А то ће рећи да је г. Скерлић по нечем идентификовао по духу људе прве половине 19 в. са онима из друге, и затим се труди да нађе једну дефиницију о јединству романтичарског духа те две духовно различне генерације. Али поред свег навијања није се могла наћи једна дефиниција за дух Сарајлије и Лазе Костића. Чињен је покушај са оваквом: „Лиризам, влада маште над разумом, главна је и општа црта романтизма, и то у велико обеле-

нам и српски романтизам" (310). На затим је улети у помоћ и ова „Али оно што ипак чини романтичну суштину нашег романтичарства то су: национализам, култ прошлости, љубав за народну и [illegible]начку поезију, субјективизам у лирици, „кипеће одушевљење" (307). И напослетку трећа опет о духу омладине: „Главна одлика нашега покољења од шездесетих година то је хипертрофија осећања, стално раздражење маште, потреба непрестано бити у „кипећем одушевљењу," излазити из обичног колосека, кошто по то не бити као други" (405). Као што се види ова дефинација потире предње, јер се у њој ни мало не наговештава оно што се обично назива национални и књижевни романтизам 19 в. А овим се утврђује да су омладинци били само изврсни идеолози, али не и романтичари као они из прве половине прошлог века. —

Романтичарска поезија. Под оваким називом треба да се нађе известан табло наше „романтичарске поезије"; затим да се тај табло прегледа по каквој поетици, и види како смо тада стајали у епу, лирици и драми; још какве су се естетике држали ти песници. То смо ми очекивали наћи под овим насловом у књизи Академије, а не само неке фразе које за ствар мало значе, као што је на пр. „беше Л. Костић enfant terrible наше романтичарске поезије" (414). То знамо још од Недића. Као што за исто доба знамо од Вуловића: да се тада много певало, и имена оних који су тада пропевали, и да ови беху осредње вредности. Такође Вуловић и нешто Недић и осветлише речник и стил тих песника, као и реакцију њима у списима Св. Марковића. Кад г. Скерлић није имао своје инвенције за расправу под оваквом насловом, онда би боље учинио да је наставио своје претходнике. Нешто се хтело самостално па је изашло: „длетом по стени" — али не разбијајући је.

Као што смо видели једно од најглавнијих места у овој књизи јесте о Романтизму, на њега нас упућује и друга половина наслова. али је о романтизму на крају крајева овде речено и нејасно и противуречно. 1.) Не може се одржати мишљење да су Вл. Јовановић и Влад. Ђорђевић и њихови другови били романтичари у опште а поготову још што да су били романтичари као Гај, Шафарик, Сарајлија и други из прве половине прошлога века; 2) У овој књизи има места по којима се може закључити да у нас и није било романтизма у првој половини прошлог века. На пример: „1840 романтизам је у Француској почео заходити, после 1850. био је сасим потиснут

Млада Немачка бледела је око 1840, око 1855. она није више ништа значила у Немачкој“ (397); затим: „Романтизам је завладао код нас онда кад је на Западу био већ процветао. Као и свака мода, он се довлађао до нас онда кад је на своме извору већ припадао прошлости“ (275). Дакле, по овом, почетак нашег националног и књижевног романтизма паде негде у другу половину 19 в. Па због чега се онда на стр. 398. и ово рекло: „Симо Милутиновић био је први романтичар наше књижевности?“ Те противуречности у књизи, доцније у предговору гледао је г. Скерлић да како оправда, додајући још једну Хајнеову дефиницију за писце У. Омладине (стр. X), и још називајући то доба „наш Sturm-und Drangzeit“ (IX) а свој распоред систематику књиге „вештачким и ломним класификацијама“ (XI). И још друге непотпуности гледао је г. Скерлић да некако измири у предговору говорећи да се нашао „на једном необрађеном пољу“ (XIV), а у току расправе види се да је то поље било мало, јер га зове „једно ограничено доба“ (373). Такође у предговору жели објаснити што је много говорио о времену пре 1866, јер се, вели, Омладина није појавила „преконоћ“ (X), а заборавља, да се тај покрет такође није могао „преконоћ“ угасити, т. ј. 31 дек. 1871. већ је трајао дуго и дуго после У. Омладине, и место г. Скерлић да је од тога покрета што више захватио, он је половину књиге дао о ономе „што је некад било“ пре Омладине, а о томе претходноме писао је Вуловић, Мурсо, Шурмин, Магарашевић, С. Томић и други, зато је велики део ако не и цела књига само некаке опширније лекције, а тек неколико места могу бити као нов прилог науци. И ми држимо да на овом месту можемо завршити реч о овим непотпуностима, речима г. Скерлића: „целе ова књига није потпуна“ (XIV). Па онда зашто Академија издаје књиге за које и сами писци кажу да су непотпуне, и то не само у деловима, већ у својој целини?

Омладински писци.

Овде је г. Скерлић казао своје мишљење о двадесеторици писаца, редом коме се не зна зашто је такав. По годинама рођења није, по годинама штампања није, а није ни генетички; такав ред не би могао бити ни по снази певања, јер се почиње Бранком а г. Скерлић не држи да је Бранко међу њима најбољи песник. Нас у опште изненађава, шта ће Бранко међу Омладинским песницима, али је и ту г. Скерлић остао при своме, да се генерација Вл. Јовановића духом

не разликује од генерације Бранкове, јер су сви они романтичари и то једног типа. Доцније у предговору вели увео их за то, што „имају Омладински начин гледања на ствари и. једна књижевна схватања и који су били или активни чланови У. Омладине Српске, или били у кругу њених главних идеја и тежња" (XII). Као што се види ово начело није за литерарну систематику, па ни по овом не знамо шта ће овде Бранко, Атанацковић, Ненадовић и други. Али што је најчудније у предговору не каже г. Скерлић да су они и за то заједно што су романтичари, а у расправи се као такви сматрају. За сада остављамо то неслагање писца са самим собом. А овде ћемо прегледати најважније писце, у намери, да видимо, је ли г. Скерлић показао неку своју нову инвенцију о њиховој уметности, да се то може према досадањем знању сматрати као и нов научни прилог литерарној историји о тим писцима.[1] —

Јануара, 1907. **Гаврило Јовановић**

(Свршиће се)

Рукоположење као сметња браку. Канонистичка радња Никодима епископа Далматинског. Мостар, 1907 год. 8° стр. 59. Цена 1,50 круна.

Ту скоро је наговештено, да ће учени српски епископ у Задру, Никодим Милаш издати свој канонистички рад „Рукоположење као сметња браку". Можда та вест још није ни продрла у све крајеве где служе српски православни свештеници, и сама књига већ је угледала света.

Ко је ма и најмање чуо о раду и учености писца ове књиге, тај ће унапред знати, да ће свако приказивање њено у оваквом облику бити само слаб одблесак неисцрпне и пребогате садржине њене. И заиста је тако. Нема ваљда ни једнога међу заинтересованим, који појаву ове књиге не изгледа жељно, тим пре, што она излази из пера признатог каноничара, г. Милаша.

Сем ове монографије, епископ Никодим је написао још једну, у којој саопштава своје мишљење о наредби 12. канона трулског сабора, да епископ не сме бити ожењен. За сад је изашла на српском језику монографија о рукоположењу као сметња браку.

Свеколика важност овога рада — што и писац сам вели — у томе је, што ће послужити црквеној власти као ослонац, кад се буде

[1] Због нагомиланог материјала није могао изаћи цео реферат, и ако се он код нас налази. — Ур.

бавила питањем о женидби удових свештеника. А зна се већ да то мора бити, јер се тиме не уводи никаква штетна новина у цркви, него се тражи, да се вратимо животу првих хришћана. Тако исто послужиће и државним властима у оним државама, где државно брачно законодавство сматра рукоположење као сметњу браку (стр. 3—5).

Пре него је прешао на саму ствар, писац је изнео данашње стање, у ком се ово питање налази. Црквено законодавство прописује у православној цркви рукоположење као сметњу браку, у римокатоличкој цркви у пуном смислу целибат; код протестантских свештеника су закони о браку у свему једнаки као и за световњака; старокатолици допуштају да свештеници могу бити ожењени; Рим је пређе дозвољавао унијатским свештеницима да живе у браку, али их је поступно подвргао закону о целибату. Државно брачно законодавство у свима православним државама сматра рукоположење као сметњу браку. Румунија чини изузетак. Од западних држава само су Аустрија и Шпанија задржале закон о рукоположењу као сметњи браку, остале не (стр. 7—11).

Приликом писања ове монографије уложена је сва пажња, да се ово питање свестрано расправи и расветли што је могуће више. То, а и систематска његова разрада, казује да је писац необично јак познавалац свега онога што стоји у вези с изнесеним питањем. Сасвим умесно писац поставља четири питања, одговори на њих дају решење главнога питања о рукоположењу као сметњи браку.

Прво питање је: „какво је учење Светога Писма о браку уопште и о браку свештених лица напосе, како су у прва времена учили о браку разни секташи, како ли црквени писци, и какво је било учење о првом браку?“

Од свих наведених места из Светога Писма, која говоре о браку свештеника, за нас је најважније оно из посланице апостола Павла Коринћанима: „може ли које свештено лице да буде без жене, нека буде; не може ли, нека се жени...“ (I Кор. 7, 8—9). Ове су одредбе (види још: I Тим. 3, 2—6), јасне као дан, па ипак данас, после толико прохујаних векова од дана када су објављене, ми видимо у православној цркви, тој верној чуварки науке Христове и његових апостола, да се сасвим супротно поступа: епископ се не сме женити; рукоположити се не може онај, који се два пута женио; свештеници, ђакони и ипођакони, ако обудове, не смеју се по други пут женити.

Ово што данас важи у православној цркви као закон, установљено је крајем VII века, на основу чега писац с потпуним правом пише, да оно „као што се види не потиче непосредно из учења Све-

тога Писма о браку свештених лица". Свето Писмо учи да је брак узвишено и Богу угодно дело, и ово учење је израз природнога закона о браку, који се распростире на све људе па и на свештенике, али — разуме се — да Свето Писмо ипак не прописује безусловно ступање у брак: „које свештено лице може да буде без жене, нек буде; не може ли, нек се жени." Отуда девичанство није ни у каквој противности с брачним животом. „Али, као што свако добро учење људи знају и увек су знали да на зло изврну, тако су изврнули неки људи и ово учење о девичанству, у оно исто доба, кад је Христос сам божанским чудом увеличао славу венчања у Кани галилејској и кад је децу благосиљао и назвао их божјим даром и небеским наслеђем." За потврду ових речи писац наводи и тумачи I Тим. 4, 1—3. Свето Писмо зове ђаволском науком ону, која забрањује брак. Таква је наука била Гностика, Манихејаца и Енкратита. Енкратизам (уздржљивост) проповедао је апсолутни аскетизам, а у верским питањима није одступао од хришћанства. „На ово учење, по мишљењу стручњака, односи се оно место из прве посланице Павлове Тимотеју, где се осуђују дотични лажни духови, који забрањују женити се", а чије се заблуде данас држе као правила у цркви. Сами апологети хришћански много су овоме помогли. Они су истина, ценили људе који у браку часно живе, али су ипак нагињали девичанству.

„Нигде у Светом Писму нема спомена о каквој разлици између првог и другог брака; нити се сматрало протузаконито, кад би се удовица преудала, или удовац оженио, јер их закон првога брака није више везивао." Свето Писмо саветује младићима да се жене по други пут, ако обудове (Рим. 7, 3; I Кор. 7, 8. 39—40; I Тим. 5, 14). Кад је у цркви преовладао онакво мишљење о првоме браку, јасно је, шта се мислило о другом. Црква је према одредбама анкирског, неокесаријског и лаодикијског сабора прописала епитимију за оне, који ступе у други брак, а Монтанисти су исповедали, да су деца од другога брака погана и ђаволски пород. Последица свега је да се не прима у клир лице, које се два пута женило. Овакви прописи о другом браку код световњака пооштрени су за свештенство, те се „под утицајем оваквога суђења развило и црквено законодавство о браку свештених лица у оном правцу, како то данас постоји у православној цркви" (стр. 11—23).

Друго питање. „Какве су, почињући од IV века, издане биле државним и црквеним законодавством законске наредбе о браку свештених лица, кад је и услед каквих прилика канонски забрањени

било тим лицима женити се после рукоположења, и на какве је тешкоће наишло извођење ове забране?“

И овде писац почиње с излагањем учења цркава, које су апостоли основали и у којима се чувала чиста јеванђелска наука и апостолско предање. У тим црквама „епископима, свештеницима и ђаконима слободно је било да буду ожењени, било да су у брак ступили пре рукоположења, било после рукоположења, исто као што је то било слободно и нижем клиру. У случају да би епископ, свештеник, ђакон или други који из клира, обудовио, слободно му је било, ако је хтео, оженити се по други пут“. Тако учи божанско право у речима апостола Павла, да епископ, свештеник и ђакон „треба да је једне жене муж.“ „Основна мисао тога учења је моногамија, која има важити у строгом смислу за свако свештено лице и којом се искључује безусловно дигамија (двојеженство).“ За овим писац утврђује наведеним речима светих отаца и учитеља црквених, да је на истоку и даље преовлађивало тумачење у овом правцу, али да је на западу успео енкратизам. Исписано је такође доста примера из којих се види, да је било и на западу и на истоку другобрачних епископа и свештеника; они који су ово допуштали, бранили су се апостолским речима: „да само онај који скромно живи с једном женом, ако је достојан, може бити епископ.“ Апостол не осуђује други брак, шта више, он наређује да се склопи „да не би било никаквих приговора на свештенство.“ Правилност оваквог тумачења утврђује још и то, што у божанском праву „није нигде ни једном речи споменуто, да је тајна свештенства искључивала тајну брака.“

Од великог је интереса указани хронолошки ред, којим се кретало ово питање. Несумњиви су докази пружени, да је рукоположење као сметњу браку завело државно византијско законодавство. Васељенски сабори у IV и V веку нису се овим питањем бавили, али помесни јесу, решавајући га, додуше, према схватању дотичних цркава, но увек супротно божанском праву. И кад свештеници никако не хтедоше да се покоре решењима државног законодавства, онда Јустинијан II изнесе ово питање пред трулски сабор, који је одредбе о браку из државног законодавства пренео и у црквено. До XIII века није се свештенство могло приволети да се покорава одредбама трулског сабора. „Чињеница је на сваки начин ту, да ни до трулског сабора, а ни за пет и по векова после тог сабора, у практици није се свуда пазило на забрану, да се удова свештена лица могу женити“ (стр. 23—43).

Треће питање. „Да ли би, по учењу канонског права право-

славне цркве, могла бити укинута или измењена ова забрана?" — Свестрано научно познавање предмета, о ком писац у овој књизи говори, овде се пење на највишу тачку стварних разлога. Писац одговара да се ова забрана може (и треба) изменити „са мало добре воље од стране више црквене јерархије." Запамтимо! „са мало добре воље од стране више црквене јерархије."

„Забрана женидбе удовом свештенству не потиче из божанског права, него се она оснива на позитивном праву цркве, и дакле то је црквени закон, који је црква издала по својој законодавној власти. Између закона који потичу из божанскога права и закона изданих црквеном влашћу постоји разлика и по суштини тих закона и по науци црквеног права." — „Кад је црквена власт нашла да може изменити нешто, што има своју основу у божанском праву, тада још лакше и слободније може она да измени једну наредбу, која нема основе у том праву." — „У Светом Писму нема нигде спомена, да би црквена власт имала право да лишава човека природне његове слободе и да га силом подјарми свом закону." — „Забрана ова може се правдати стотином разних разлога... али сви ти разлози падају и морају пасти пред природним законом о браку, који закон сам је Бог прогласио, и Син Божји утврдио га у хришћанству." Ово су разлози, који су диктовали ученом писцу да се определи за могућност и потребу измене ове забране; разлози, пред којима се и сваки други мора или поклонити или уклонити (стр. 44—52).

Четврто питање. „На који би се начин ова измена могла извести?" — „Каква је власт ово узаконила, таква треба да га измени: дакле васељенски сабор. Како се данас не може ни помислити на васељенски сабор, то би онда био најподеснији начин, којим би се могао изменити и закон о забрани женидбе свештеним лицима, кад би наиме једна автокефална црква, на пр. српска или руска, покренула ово питање, и друге би се автокефалне цркве сложиле, те би овим путем измењени онај закон постао општеобавезним за васцелу православну цркву." Но и овога баш кад не би било, писац ипак ауторитативно доказује да „овакву измену у праву је да изведе свака автокефална црква за своју област, а да се тиме она ни најмање не огреши о основна начела православног црквеног права; нити би тиме она прекорачила границе канонски јој припадајуће законодавне власти."

Не би требало да има кога, који се с овим не би сагласио. Али писац као да то ипак предвиђа, па нас овако на крају ове радње саветује: „У питању овом не треба никада заборављати, да забрана

свештеним лицима да се жене није закон божанског права и да, по догматичком учењу православне цркве, тајна свештенства не искључује тајну брака.“

Све што је требало рећи у овој монографији, то је епископ Никодим рекао, питања распоредио у строго логичном реду, а његов јасан стил чини, те се и најдубље мисли лако схватају и разумевају. Своје закључке писац редовно потврђује речима Светога Писма, отаца и учитеља црквених. Српско свештенство је дужно, да проучи ову књигу. Само ће на тај начин оно моћи да погоди пут, којим треба да пође у одбрану својих права. Покрет међу српским свештенством већ постоји: оно је данас покушавало и покушава да питање о рукоположењу као сметњи браку изведе онако како дух Светога Писма то захтева. Што у томе није успело — није се ни чудити, јер није имало никога уза се у тој неравној борби с освештаном практиком и поретком. Данас му прилази један гласовити епископ и оно треба да прими његову помоћ онако искрено, како му је он пружа. Време је већ, да се оним јадницима, нашим удовим свештеницима, пружи утеха ма и из суседства, кад им то њихови укућани не учинише. У два маха је ово питање покретано код нас, и оба пута без успеха. Године 1890. главни одбор свештеничког удружења извршио је савесно своју дужност, кад је молио да Архијерејски Сабор поради (само поради) код Васељенске Патријаршије, да се одобри брак удовим свештеницима. — Одбачено. Године 1897. Архијерејски Сабор одбацује расправу једног свештеног лица односно брака удових свештеника. Сматрајући ово као правилну радњу, наш Сабор прописује у исто време, какве се жене смеју виђати у дому удовог свештеника (Зборник, стр. 73, 74 и 76).

Судећи по овоме, није нам се надати да ће ово питање проћи олако и што скорије. Чује се још и то, како либерално схватање једнога човека руши обичаје и освештани поредак у цркви. Али сам и ја слободан овде рећи, да би сваки хтео да буде либералан — не либералан, него веран чувар Христове и апостолске науке — кад би за то имао основа у својој спреми. Чврсто се држати једностраног, наслеђеног правила, који је у очитој супротности с божанским правом, знак је не бити способан сагледати зле последице његове у цркви.

М.

Царински рат између Аустро-Угарске и Румуније. Штампарија „Доситије Обрадовић“ Ане М. Станојевића. Београд 1906. стр. 16.

Извештај о трговини с храном у Брајили. Штампано у државној штампарији Краљевине Србије. Београд 1906. стр. 32.

Доктор Абералдо Бокалари о квалитету српских волова. Штампано у државној штампарији Краљевине Србије. Београд 1906. стр. 13.

Све три ове инструктивне и корисне брошуре издаване су и написане због неуговорног трговинског стања, које од подужег времена влада између наше отаџбине и аустро-угарске монархије. И ако је један мали број наших трезвених политичара и озбиљних државника и пре овога тзв. заплета тачно предвиђао и позитивно знао шта неминовно мора наступити било раније било доцније, ипак о томе егзистенцијалном питању по наш народ раније је у опште врло мало писано и тако исто мало размишљано. Затварањем границе од Аустро-Угарске за наш извоз нису били изненађени и престрављени само наши сеоски произвођачи и трговци — извозници, већ и многи истакнути државници и читаве политичке партије, за које је ово питање пало као нешто сасвим неочекивано и изненадно. Од особите је важности и то треба нарочито истаћи, да су неке од тих партија годинама владале у нашој земљи а друге су опет долазиле на владу баш онда кад је ово питање било у пуном јеку свога решавања. Традиционалне заблуде и предрасуде и овога су пута показале сву своју фаталну моћ. Све је живо осећало да се по староме начину не може ни живети, а камоли напредовати, наша економска зависност од суседне монархије постајала је са сваком годином све више и више као нека врста Дамокловог мача, који је претио како нашој државној независности, тако исто, и још много више, нашој националној будућности. Па ипак у овоме питању многи наши водећи фактори, из најразличнијих узрока, беху запали као у неки circulus vitiosus, из кога се апсолутно или нису могли или нису хтели извући. Питање о нашој економској еманципацији од Аустро-Угарске све до наших дана, и кад га је когод у ма којој прилици поменуо, сматрано је у опште као један од најлепших идеала — али идеал који ће се можда тек некада постићи. Непознавање потпуно аналогих

примера код других народа и оскудица већег искуства само су потенцирали оно фатално мишљење да се наш извоз мора само непосредно на север кретати, што је имало за последицу давање Аустро-Угарској и оних концесија, које се нипошто нису смеле чинити, а због чега је опет у нашој производњи владала једна таква стагнација, која је очигледно ишла на уштрб и наших народних и државних и политичких и народносних интереса.

Али и сада, као и увек, сам живот и стварне прилике, у којима смо се nolens-volens нашли, учинили су да сви увиде, да се може и да се мора у сасвим другом правцу. Непријатељ је подигао један бедем, и ми смо морали (и могли) да разрушимо стотинама других. Сада су и најплашљивији увидели, не само да не мора него и да не треба да остане онако како је пре било. Наш привредни живот, ослобођен једних тешких окова, почиње да се креће, наша извозна трговина нашла је доста добрих, а ускоро ће наћи још и више и још много бољих пијаца. Привремена криза, која је снашла неке редове нашега народа, треба да заврши онај низ уцењивања, неприлика, препада и малтретирања, које смо за последњих двадесет година доживели од наше северне суседке. Економска еманципација од Аустро-Угарске, на којој се данас, са успехом, енергично ради, има да буде камен темељац и за нашу праву политичку независност...

У брошури „Царински рат између Аустро-Угарске и Румуније“ истиче се, сасвим правилно, истоветност трговинских односа, у којима се наша земља налазила пре последњег сукоба са Аустро-Угарском, са односима, у којима је била Румунија пре овога царинског рата са овом државом. Статистичким цифрама извозне и увозне румунске трговине утврђено је да је пре царинског рата Румунија имала највећи трговински обрт са Аустро-Угарском — исти случај који је био и са нама. Затим се прелази на излошење узрока који су изазвали неуговорно стање и царински рат од 1. јуна 1888. године и нагли обрт румунских трговинских односа. Упоређујући цифре извозне и увозне румунске трговине за време трајања царинскога рата са истим цифрама пре тога времена и износећи артикле, које је Румунија у та два времена извозила и увозила, непознати писац долази до ових тачних закључака:

1.) да је Румунија била непопустљива у својим захтевима и да је смело ишла на сусрет царинском рату;

2.) да је за време царинског рата и неуговорног стања једину тешкоћу имала у извозу живе стоке;

3.) да је губитак у стоци двоструко накнадила јачом продукцијом и већим извозом хране;

4.) да је развила домаћу индустрију и тиме у знатној мери сузбила увоз страних фабриката;

5.) да је Аустро-Угарска претрпела знатан губитак у својој индустрији и да тај губитак није имала чиме накнадити; и

6.) да је она, најзад, била приморана да с Румунијом ступи у уговорно стање.

Доводећи све ово у везу са данашњим стањем и положајем Србије писац овако завршава своју брошуру: „Србија не треба да се ни најмање плаши од царинског рата с Аустро-Угарском. Од тог рата могу се плашити једино — агенти аустријских фабриканата у Србији“.

Друге две брошуре или тачније извештаји о трговини с храном у Брајили и о квалитету српских волова садрже драгоцене податке за наше трговце, извознике ових продуката. Оне су поглавито њима и намењене, њима ће моћи много и користити.

* *

О нашем царинском сукобу са Аустро-Угарском и о евентуалноме царинском рату између Србије и Аустро-Угарске, од како је наступило неуговорно стање, изузев нешто и једног доброг чланка у Архиву за правне и друштвене науке, није скоро ништа значајније написано. Али је то питање у неколико махова претресано у нашој Народној Скупштини. „Дело“ ће ускоро почети доносити опширну расправу о овом питању: о царинском сукобу, о његовом развоју и о свима стварима, које с овим питањем стоје у тешњој вези.

Неће бити без интереса и без значаја, да овом приликом истакнемо један факат, који је од опште важности. Колико је год пута питање о трговинским односима са Аустро-Угарском било на претресању у нашој Народној Скупштини, представници свих странака, које су у њој заступљене, били су сагласни и једнодушни. Сви су истицали принцип: Do ut des као једини могући излаз из ове ситуације која још и данас траје. Ову општу једнодушност, која је била прави израз целога српског народа, није ни мало пореметило држање једне, бројно мале, странке, чији су представници нејасно и неодређено захтевали нешто друго, не хотећи то, за све ово време, јасније и отвореније изразити.

Ми смо дошли до једнога документа, који је од неоцењене

вредности и за данашње наше економске и политичке односе са Аустро-Угарском. То је оставка либералнога кабинета 1880. године, која од речи до речи гласи овако:

„Господару,

„У преговорима, који су са Аустро-Угарском отпочети о закључењу трговачког уговора изненађени смо претенсијом, коју је Аустро-угарска влада изнела на среду, захтевајући да јој се од наше стране призна право највећма повлашћене државе на основу уговора, који је она закључила са Турском 1862 године.

„Влада вашега Височанства, сматрајући само Уговор Берлински као правну основу садашњег међународног положаја Србије, држала је, да је у праву одбити сваку претензију која би се доводила из уговора са Отоманском Портом закључених. Не смерајући, међу тим, ни којим начином, ни суседну монархију да искључи из положаја, који другим државама признаје, влада је изјавила готовост да закључи и са њом, као што је учинила и са неким другим државама привремену конвенцију на основи највећма повлашћених држава.

„Ну Аустро-угарска је одбила ову понуду са тога, што је она обухватала начела узајамности. Тиме је обелоданила, да не смера на положај највећма повлашћених држава, но да хоће, ма којим начином, да заузме у Србији положај искључив, привилегисан. Ову је тежњу она још јасније обележила, кад је аустро-угарски Министар Иностраних Дела положио посланику Вашег Височанства у Бечу захтев, да дамо изјаву, макар и не помињали турских уговора, да ће Србија и од јако респектовати право Аустро-Угарске на положај најповлашћеније државе као што га је и до сада респектовала". Но пошто нам је Аустро-Угарска потом једном већ објаснила, да ово право изводи из Турског Уговора, а с друге стране она не пристаје на узајамност, то влада Вашег Височанства налази, да би се признањем таквог права у ма којој форми нанео тежак удар и младој независности Србије и материјалним интересима њеним, па не може и не сме да га призна. То најмање могу и смеју учинити они људи, који су били срећни да окружавају престо онда, кад сте Ви, Господару, развили заставу независности; људи, који су већ нашили на путове, који, по њиховом мишљењу, имају од-

вести Србију и до економне независности; докле, на против, они држе, да би признање претенсија аустро-угарских дубоко поткопала ту независност. И заиста, привремене трговинске конвенције закључене са другим државама изгубиле би значење своје према привилегисаном положају, који би се признао Аустро-Угарској. Никоја држава не би више имала интереса, да са Србијом закључује трговинских уговора, јер они не би могли никада у живот ни ступити, па ни сама Аустро-Угарска, јака својим изузетним положајем, не би имала интереса, да тај Уговор закључи, јер би се користила и садашњим нашим ђумручким стањем, које јој годи, и свима уговорима, ако би каквих Србија са другим државама закључила, бирајући из њих, по својој привилегији, најповољније стипулације за себе.

„Коначни ресултат тога стања био би, с једне стране озакоњен економни монопол аустро-угарски у Србији, а с друге, укоченост, под којом би пала и последња нада на економну еманципацију Србије.

„Ми смо се, Господару, питали, да ли има изгледа, да би Србија концесијом, која јој се тражи, дефинитивно задовољила суседну монархију? У вези управо са овим гледиштем и добија ово питање виталну важност за Србију. Концесија која се сад тражи била би само почетак читавог једног низа од концесија. После овога питања долази на дневни ред питање о слободној пловидби на Дунаву. Аустро-Угарска тражиће нам и ту концесије; после тога искрснуће друго какво питање итд. Искуство, које смо од Берлинског Конгреса стекли, довољно је, да нас увери, да апетит суседне монархије према Истоку расте, да њено пријатељство ми Источани, а нарочито Србија, не можемо задобити. Пре а после мора Србија ући у политику отпора одбране. Па ако то има бити доцније по што се бесплодно поднесу толике жртве; по што нам руке нашим пристанком буду везане; по што ми изгубимо можда и право на потпору и благовољење других сила, које би вољне биле бранити нас — онда је мудрије да Обреновић IV још сада својим патриотским гласом, повиче својим верним и послушним Србима: „Недајмо се, бранимо се!!!“

„Немамо се, Господару, ни мало бојати, да бисмо у источном заплету били оштећени одсуством аустро-угарскога пријатељства. Ако и нађе наш сусед интереса, да нам на којој тачки укаже своју потпору, он ће нам је скупо продати...

„Ништа нас мање не би чекало у таким евентуалитетима но — „унија“ ђумручка, „унија“ војна итд.

„Ово су, Господару, мисли и разлози, којима сам нашао задахнуте Министре вашега Височанства, кад сам, по налогу Вашем, изнео пред њих ово питање у јучерањој седници. Ја сам се трудио да све ове погледе верно ресумишем. Налазећи за излишно да из њих изводим закључење, ја се ограничавам, да их поднесем на највишу оцену и коначно решење вашега Височанства.

9. октобра 1880. год.
у Београду

Вашем Височанству слуга покорни
Јов. Ристић с. р.“

Српскоме историку друге половине XIX. века и наших дана остаје за задатак, да на основу докумената и грађе, који се још не могу објављивати, изнесе праву слику свих догађаја, који су се у ово време развијали. Он ће, поред осталога, моћи и да повуче тачнију и бољу паралелу између оног догађаја од 1880. године и свега овога што се данас одиграва између Србије и Аустро-Угарске у питању — трговинских односа. Ми смо ово питање једва додирнули, потпуно уверени, да ће наша данашња генерација знати и умети да се користи и сувише очигледним примерима и скупо плаћаним искуством из наше најскорије прошлости.

— а —

Draganof: La Macedoine et les Réformes. Librairie Plouet Paris, 1906.

За предговор своје књиге Драганоф је употребио чланак познатог француског публицисте V. Bérard-а публикованој у Revue de Paris од 15-XII 1905. У своме делу Pro Macedonia (1904. г.) Berard је предлагао, за успешно васпостављање мира у Македонији, иста средства која су примењена на Криту, тј. присуство сувоземне и поморске војске пет ангажованих великих сила. У овом последњем своме чланку он знатно модифицира своје гледиште, јер сматра да ће се питање македонско решити споразумом западних сила, балканских држава и Маџара.

Оваквим би се преокретом постигло да две „највише заинтересоване силе“ Русија и Аустрија изгубе свој досадањи престиж.

Књига је подељена на два дела.

У првом се говори о неуспесима реформне акције, а у другом је прибран материјал убистава, насиља отмице и паљевина које су починили Турци, војска, Арнаути, Помаци, Грци, Срби и њихове чете Бугарима егзархистима.

Први део има 7 одељака. I, II, IV и V говоре о споразуму руско-аустриском, мирцштетској „погрешци“, о устанку од 1903. и начину његовог стишавања, о интервенцији Европе и примени реформама. Сви ови одељци не садрже ничег новог за све оне који су и површно пратили развој македонског питања.

Одељак III излаже веома бедно економско стање македонског сељака.

Писац прилаже извесне статистичке податке из којих се види да чифчија хришћанин, после свих издатака у натури и новцу држави, аги и низу зулумћара, најчешће нема су чим своју породицу исхранити. Ова су саопштења писчева, и ако већ давно позната у литератури маћедонској, лепо изложена и могу се корисно употребити.

VI је одељак посвећен бугарско-турском споразуму. Ово је први пут да бугарски писац коментарише овај споразум од 26. марта 1904. г. Бугари су се увек осећали нелагодно кад им се пребацивало то пријатељство са Турцима. И то у толико незгодније што су они правили овај савез са Портом баш у оно доба када су Грке најенергичније оптуживали пред Европом и македонским становништвом због њиховог пријатељства са Турцима.

Бугарски писац са податцима доказује колико су Турци били неисправни у извршивању својих обавеза предвиђених споразумом. Услед несавладљивих тешкоћа са којима се македонско становништво бори писац тврди да је у току 1904-05. и 06. године емигрирало у Америку до 25.000 особа.

Драганоф, у свом закључном одељку, вели, да, под оваквим околностима, Македонија опустошава. Реформе су, пак, „н а ј в е ћ а х и п о к р и з и ј а н а ш е г а д о б а“.

У другом су делу само побројани догађаји злочина. Маркантно је да се подиже највећа оптужба противу Турака. Тако, говори се о ужасима војничким и административним, о судској анархији и општој несигурности коју проузрокују Турци и Арнаути.

Писац је сматрао за потребно изнети како македонско хришћанско становништво доста страда и од грчких и српских чета. На-

сиља грчких чета изнесена су у много већој размери од оних — српских. Наравно, бугарске чете не постоје!

На неколиким местима указује се како су Србомани (des Serbisants) били денунцијанти код турских власти бугарских поборника за ослобођење Отаџбине?...

Сумње нема да ће књига Драганофа, са предговором Bérard-a, привући пажњу масе читалаца.

Међу тим, то је дело које неће ни најмање утицати на меродавне факторе, са ових разлога:

1. Што оно не износи ничег новог у излагању догађаја.

2. Не предлаже никакву практичну форму за решење питања.

3. Факта изнесена у њему су, са малим изузетком, објављена раније у званичној преписци.

(Жута, плава и црвена књига).

4. Најглавнија је мана овог дела што је по све шовинистичко. Оно је, истина, резултат веома озбиљног рада једне македонске партије — партије бугарске. Али да, би било примљено као рад од вредности, права и претензије осталих двеју партија: грчке и српске нису смеле бити пренебрегнуте.

Dr М. Ђ. М.

P. S. Из приватних извора сазнајемо да је писац књиге сам г. Золотовић дипломатски агент Бугарске Кнежевине у Паризу.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Стихови — Б. С. Николајевића.

Изишли су из штампе Стихови; збирка песама нашег сарадника Г. Др. Б. С. Николајевића, у којој је песник прикупио све боље и зрелије песме из последњих година. Најсимпатичније песме, песме у којима је дао своју пуну меру, дао израза оним осећањима која су му најинстинктивнија, најинтимнија и најближа, осећањима која пренесе на хартију из првог пера, без напора и тегоба, то су Обична Романса нарочито, По Зими, Њој, Студенке, Пред Млином, и тако даље. Основно је расположење, главна је струја њихових најбољих песама извесна ненамерна немарност, ненамештена нехатност и враголасти став у вези с нарочитом врстом пријатне добродушности и ритмом и музиком који одговара њој:

> На стабљици прва ружа,
> Слатки мајски цвет:
> Први лептир од пролећа
> Њој управља лет.
>
> Фин, галантан, облеће је,
> Шарен каваљер:
> Кокетно га гледа она:
> Ah, comme il est cher!

Или:

> Бучи јаз и даље,
> К'о махнити цин,
> А клопотом својим
> Смеје му се млин —
> Клапа - тапа - клап.
> Тапа - клапа - тап!

И тако даље.

У осталим врстама песама; чисто љубавним, философским (свега две), описним и другим, мање је искрености но у горњим, а више вештине и литературе. По гдекоји мотив није свакидањи, по где која је идеја смела и исказана незадржано, једним дахом: равнотежа није много нормална између онога што има да се каже и онога чиме се каже: стилом и обилним речником, каткад, каже више но што има да каже; ритам пун тонова, слик ретко кад празан, речник веома обилан за све врсте нијанси. Стихови Г. Б. С. Николајевића нису обични стихови: не само што нису обични, него су, на против, доста близу необичним, доста близу ређим радовима те врсте.

[1] Ко од писаца (или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

Приповетке и Слике. — Г. Никола Т. Јанковић прештампао је из неколиких новина и часописа под горњим натписом неколико својих последњих радова (три приповетке: Њина љубав, Цепидлака и Напаст; и три слике, Приштина, Дреница, Пећска равница, Пећ.) То му је друго јављање пред читаоце засебном збирчицом. Прва му је књига прошла доста неопажено, „није подигла много прашине“, како се то каже. За то има да „захвали“ што је јакошњи писац, и што пред њиме не иде познато, литерарним ареопагом признато име. И у овој другој књизи огледају се, као и у првој, само у појачаној мери, одлике његова талентна: добра опсервација, брижљива психолошка анализа, доста јак смисао за реалистичко сликање друштва. Отуда и његове мане. Услед брижљивога старања да што подробније објасни душевни живот својих личности, психологија му је нешто успљена, преко мере продужена, те замара и не може да упије нашу пажњу. Ситне људске слабости добро су запажене, али их он појачава, описује суровијим бојама, маркантне црте својих личности много појачава; и тиме место портрета даје карикатуре (Манојло „Цепидлака“: „Јанаћко Ванђеловић“ „Напаст.“)

Од приповедака, боље су успеле (ако се не варамо) Слике. То су мање пејзажи, колико импресије пишчеве из тих места. Ако се она реч: „Chaque paysage est un état d'âme“ окрене: човек своје расположење преноси на оно што га окружује, ето шта су Слике Г. Николе Т. Јанковића. Тај, овде меланхоличан, склад између природе и човека у њој добро је ухваћен и лепо изнесен.

Књигу је издала и оштампала штампарија „Новога Покрета“. И ако није техничком страном онако „лепа и елегантна“, као што се штампарија хвали, шаљући је на приказ, то је, ипак, накнађено — обилним штампарским грешкама. Књига има 71 страну, и стаје 80 пара динарских.

Крајцерова Соната. — Наша преводна књижевност добила је ових дана друго издање познате Толстојеве приповетке која је била дуго предмет дискусије у скоро свима већим странам а нарочито у руској књижевности. Ово је издање приредио београдски књижар Тома Јовановић, док је превод остао исти нашега најбољега преводиоца с руског језика Милована Глишића. И ако је и овако несумњива корист што је ова добра и корисна књига издана поново, јер је више није било у књижарском промету, ипак је, мислимо, требало ово издање мало другојачије приредити. На име, требало је ублажити, или изменити неколико израза, јер би тиме ово дело могло у сваком погледу само добити — много више читалаца и то баш оних, којима оно може највише користити. Даље у другом српском издању Крајцерове Сонате, нарочито данас, никако није смео изостати њен коментар, било као поговор, било као предговор. За нас би био довољан макар и један поглед на сва она мишљења, која су поводом ове књиге изнета. — Издање је доста добро, са приличним бројем штампарских погрешака, а цена је 1·50 динар.

Мала Библиотека. — Као 133. свеска Мале Библиотеке изашле су три приповетке славног енглеског приповедача Едгар А. По-а, које је с енглеског превео Др. Душан Рајичић. Прва је од њих „Бунар и Шеталица“ коју смо и ми прошле године донели у „Делу“; друга „Човек у гомили“ и трећа „Црвена смрт“.

У исто је време изашла и трећа свеска „Прегледа Мале Библиотеке“, која обухвата време од јуна до

децембра 1906. год. У њој се на првом месту налази некролог пок. Сремцу, кратка историја новосадске „Заставе“ од Др. А. Ивића, књижевна студија Владимира Ћоровића о Војиславу Илићу, неколико приказа и више дужих и краћих бележака.

Плави од Марије Роћевичевне. Читаоци поетичног „Девајтиса“ знају за особину ове велике списатељке чији роман почињемо у овој свесци доносити; она и у књижевности, као и у свему другом, тражи неки смисао. Ако се у књижевности не пропагирају и к о р и с н е идеје, она не врши потпуно свој задатак. Зато она у П л а в и м а, уз занимљиво представљање, шиба цео један сталеж, сталеж „плаве крви“, који не воли рада и живи једним бесмисленим животом, износећи, у исто време, на интересантан начин, поступан препорођај једног аристократе који кида са свима традицијама племићским и постаје м о д е р а н П о љ а к који се приближује народу, оном простом плебсу чију је крв до до скора сисао; почиње да га воли и да увиђа колико је несрећан, па се труди да му, колико толико, ублажи патње, бар оне, које му проузрокују саплеменици „плаве крви“, ако не и оне којима је узрок у међународном положају негда сјајне Пољске.

О кривоклетству и осталим кривичним делима ове врсте. Овако се зове расправа коју је написао М. С. Ђуричић, члан касационог суда и коју је оштампао у засебну књижицу из „Полицијскога Гласника“, где је прво била публикована. Ова је расправа израђена по најчувенијим немачким ауторитетима у области кривичнога права, те ће, уверени смо, моћи послужити као добар прилог нашој сиромашној правној литератури. Ова расправа има 80 страна, а цена јој је 0·80 пара дин.

НАУКА

Charles Gide: la Coopération: Conférences de propagande.

Ове године професор Народне Економије на Париском Универзитету г. Шарл Жид штампао је под горњим насловом збирку својих јавних предавања о кооперацији.

И по предмету и по начину излагања ова је књига врло интересантна и корисна. Схвативши тачно процес производње и његове последице: диференцирање класа и њихову узајамну огорчену борбу, у којој радничка класа, предана у руке капиталиста, мора пропасти, писац се заложио за њено материјално и морално побољшање. Прва етапа њиховог еманциповања је у кооперативној асоцијацији, као формалном типу солидарности у борби за материјално осигурање и ослобођење рада. Доба независног, аутономног занатлије је прошло. Оруђа производње, сувише скупа за радника, постала су својина капиталиста. Борба је била неизбежна. Да би је нестало, потребно је, да радник путем кооперативне заједнице, дође до својих инструмената производње. То је историјско-економска нужност. Противан је новоме открићу: да је за еманципацију радника далеко сигурније средство, не кооперација, већ револуција.

Кооперација је једино предходно средство којим радничка класа може скупити плодове свога рада. Политичка револуција је могућа: три су дана довољна, да се престо обори. Али, када један сасвим нови организам економски треба да замени стари, потребан је предходан смишљен рад. Трансформације су увек споре и неосетне. Есенцијални је циљ кооперативне заједнице — потрошачке, продуктивне и кредитне — уништење посредника и довођење у непосредан додир произвођача и потрошача. Тиме би свакој индивидуи биле осигуране

потребне домаће намирнице по врло ниској цени, пошто би посредничке користи нестало.

Кооперативна асоцијација садржи у себи велики економски и морални прогрес. Она чини да ишчезне сваки антагонизам између произвођача и потрошача и антагонизам међу самим произвођачима. Потрошачи производе сада за своју личну употребу. У исто време она чини да ишчезну све оне конзеквенце овога антагонизма: фалсификати продаваца, обмане трговаца, борба за живот и т. д. Једном речи: кооперација постаје школа мира, солидарности и хармоније. Њоме се постиже индентичност партикуларних и општих интереса.

„Проматрања о етнографији македонских Словена“. — У географском часопису Petermanns Mitteilungen, свесци за октобар од 1906. год.. приказао је W. Götz, проф. географије у Минхену, познати рад проф. Цвијића „Проматрања о етнографији македонских Словена“, који се најпре појавио у прошлогодишњој, јануарској свесци нашег листа.

С погледом на развиће политичких догађаја на Балк. Полуострву, проф. Götz придаје особиту важност научном испитивању народа у Маћедонији, јер ће се овим испитивањем утврдити, која од балканских самосталних држава има права заузети се за народ у Маћедонији и којој ће Маћедонија политички припасти; с тога истиче потребу да се нарочито у круговима европске дипломације читају радови који дају истинита обавештења, каква даје рад проф. Цвијића. Као претходника Цвијићу Götz сматра Tomaschek-a, јер је овај још 1891. год. изнео мисао да македонски Словени нису ни Срби ни Бугари, већ само потомци оних словенских племена, који су се у V и VI веку населили на Балк. Полуострву; али истиче две битне црте које одликују рад Цвијића од свих осталих радова, у којима се до сада писало о истом питању: ни у једном се од њих тако темељно не претресају разлози који говоре у прилог или против појединих, супротних, мњења о народности македонских Словена и ни један није постао савесним испитивањем у самој земљи као Цвијићев рад.

Потом Götz прегледно излаже основне мисли самог рада, које су читаоцима овог листа потпуно познате, и Цвијића ставља у ред оних научника „који без икаква шовинизма испитују и потпуно објективно излажу ствари, које су од великог значаја за њихов народ“. Götz је уверен да ће се усвојити погледи Цвијића о македонском питању и да ће се утврдити као неосновано познато мњење Kiepert-a, које је постало без испитивања у самој земљи и било од утицаја на рад учасника Берлинског Конгреса.

РАЗНО

Народне Јавне Књижнице. — Јавне Народне Књижнице код осталих културних народа Европе и Америке сасвим су обичне установе, које су већ показале од колике су важности по културни напредак и, уопште, по друштвени живот народа. Код нас се за њих тек од скора дознало. Покрет за ширење идеје о јавним књижницама за најшире кругове народне тек што се појавио. Ова књига написана у циљу пропагадне, треба што живље да крене започети посао на овој идеји. Васа Царићевић је уложио доста труда, док је израдио ову корисну књижицу.

Изложивши суштину и вредност народних књижница као јаких културних фактора; историјски преглед њиховог постајања на Западу, писац је обратио нарочито пажњу и на њихову

унутрашњу, чисто техничку страну. Оне су на Западу већ изашле из своје техничке периоде и ушле у социјологику, те нам тиме пружају примера, на који би начин и на каквој би основи било најбоље уредити их.

Имајући довољно потребне садржине ова ће књижица бити потребна и корисна радницима народног просвећивања. Ми је препоручујемо.

Пољопривредни календар за 1907 год. XXV година. — Српско Пољопривредно Друштво остало је верно своме великом циљу који је себи поставило још од постанка свог. Основано, да се брине и стара о напретку и побољшању пољопривреде, оно је ставило себи за задатак, да распростире стручна пољопривредна знања у народу, издавањем поучних књига и листова; да распростире, у циљу рационалнијег образовања земље како савременија пољопривредна оруђа, тако и благороднија семења и стоке, да приређује јавна предавања, и изложбе пољопривредних производа и т. д. Ради тога ово друштво, ради теоријске и практичне поуке српских пољопривредника издаје: десетодневни *Тежак*, часопис *Пољопривредни Гласник*, а сваке године свој *Календар*, ради практичких обавештења, поука и савета у разним пољопривредним пословима.

Неоспорно је, да пољопривредник, само из недостатка стручне пољопривредне теоријске и практичне спреме, а уз то, непознавањем најосновнијих привредних начела није, нити може рационално и екстензивно да обрађује своју земљу.

Српско Пољопривредно Друштво, знајући да је теоријско и техничко-практично образовање од неоцењиве важности по обраду земље, удесило је садржину овог Календара, како би могао најкорисније да послужи пољопривреднику. Уз сваки месец изложени су извесни пољски радови, који одговарају дотичном времену. Поред тога има неколико чланака, којима се дају упуства, како би ове гране рада показале што веће користи. И ми га српским пољопривредницима препоручујемо.

Стечај за драму. — По решењу књижевно-уметничког одбора од 6 новембра ове године и одобрењу г. Министра Просвете и Црквених Послова од 20 новембра ове године ПБр. 17238, Управа Краљевско-Српског Народног Позоришта расписује стечај за оригиналне комаде из Српске Историје или Српског Живота, писане стихом или у прози. *Награде су три*, и то: прва 1.500, друга 800 и трећа 400 динара. Награђено дело добијаће осим тога од сваке представе по 15 од сто тантијеме. Награда од 400 дин. може се досудити и комадима који не испуњавају вече, а прва и друга само комадима који могу испунити цело вече.

Рукописи се имају поднети Управи Српског Краљевског Позоришта до 1 септембра 1907 године, потписани или на уобичајени начин под шифром. Награђене комаде Управа се обвезује представљати у току идуће позоришне сезоне. Писац се обвезује да пре представљања награђеног комада у Народноме Позоришту не може исти уступити ком другом позоришту нити штампати.

Резултат стечаја Управа ће објавити преко Српских Новина од 30 октомбра 1907 године.

Нобелова награда за књижевност. — Прошле године је први пут додељена Нобелова награда једноме Талијану. Ту велику почаст доживео је седи талијански песник Ђозуе Кардучи. Он је један из онога славног кола талијанских политичара и књижевника, који су радили и певали, говорили и писали за то, да пробуде

и освесте талијански народ, да се ослободи туђинскога ропства и конвенционалних владарских и верских предрасуда, да постане слободан, уједињен и велики. Кардучи је био песник слободе, песник борбе, песник љубави према отаџбини и према своме народу. Али, поред тога, он није запоставио рад ни на једној грани друштвенога живота свога народа. Кад је Манцони почео упућивати своје земљаке, да свој језик уче не из старих књига талијанских него непосредно од свога народа, Кардучи је то у својим песмама и на делу показао. Многобројни су његови научни радови о талијанској књижевности, због чега је и био до пре неколико година професор талијанске књижевности на универзитету у Болоњи. Кардучи је за савремену Италију својим пером учинио готово исто толико колико је њену стварању допринео политичком агитацијом славни Мацини, али је својим социолошким схватањем критике, својим бујним темпераментом и безобзирном сатиром својих противника стекао себи толико непријатеља, да му је највеће признање и достојна награда могла стићи само — са стране.

Тасин Дневник. — Из трећега кола познатога Тасиног Дневника изашла је већ и друга свеска. У њој се налазе ове скице и прилози: Отац и син, Сељачки сепр, Краљ и официри, У министарству, Официрска завера, Једна дужност и Из бележнице. И ова, као и остале књиге из Тасиног Дневника, пружа доста материјала за најразличније позиве у нашем друштву. Она може корисно послужити адвокату, судији, полицајцу и пружа, нарочито, доста грађе, и то сигурне и аутентичне грађе, за писање романа или добрих приповедака из нашег друштвеног живота. Ова књига има 128 страна а цена јој је 1·20 дин.

ЛИСТОВИ

La Revue Slave. — У новембарској и децембарској свесци овога часописа поред других чланака, који се тичу живота словенских народа, налазе се два чланка, од којих се у једном: „Босна и Херцеговина под игом аустријским“ износи стање нашега народа у овим земљама и плод аустријске окупационе владавине, а у другом говори о најновијим односима Срба и Маџара. Поред тога Звездановић пише о „Обнови словеначке књижевности“ бавећи се нарочито Фр. Прешерном и износећи његов значај. На крају г. Јакшић износи „Белешке о Пазван-Оглу“. — Кад чланак о Босни и Херцеговини буде завршен, ми ћемо се на њега нарочито вратити.

Savremenik. — Овај најбољи хрватски књижевни часопис, ступајући у другу годину свога излажења, доноси од свога уредника у јануарском броју од ове године као неку врсту свога будућег програма. Ту се вели да ће „Савременик“ у будуће служити процесу народнога ослобођавања. „И народ и књижевници нека се осећају слободни. Слобода нека даде полета нашој умној снази, нека нам даде средства, да удесимо свој живот, како доликује просвећеном човеку нашега вијека.“ За уметничку страну уредник даје овакву изјаву: „Све нијансе уметничке од најполетнијега идеализма до крајњега натурализма имаће приступ у „Савременик“. Не естетски моменат него психолошки биће за нас најзнаменитије при оцењивању правих уметничких продуката. Најдраже ће нам бити дело у коме су људска душа и њен живот најјаче одјекнули... Исту меру примењиваћемо и на поучни рад наших сарадника. Место „школске мудрости“ тражимо снажну животну струју. „Школска мудрост“ зауставља и спречава гибање знаности, док

је додир са животом оплођује и посвјешћује. У њој су сустајали вјекови, док се нама жури живјети." „Савременик" излази једанпут месечно у Загребу, а цена му је 12 круна на годину.

Народ. — Од Нове Године је у Мостару почео излазити сваке суботе под овим именом велики српски политички лист, чија се појава у овим нашим, од Аустрије окупираним, земљама од поодавна ишчекивала. Власник је Народа Др. Урош Круљ а одговорни уредник Ристо Радуловић. Судећи по снагама, већином млађим, које су се око Народа окупиле а и по ово неколико бројева што смо их досада добили, Народ ће се врло добро уређивати и достојно одговарати своме узвишеном позиву. Ми се надамо, да ће братски нам „Народ" хтети и умети високо уздигнути заставу ослобођења наше гладне и оголеле браће у Босни и Херцеговини. Народ стаје за Србију 13 динара годишње.

Народне Новине. — 14. јануара о. г. изашао је први број овога листа за народно просвећивање. Власник му је и уредник Живојин О. Дачић. „Мучно је данас живети. Мучно је и онима, који су просвећени и паучени, а још је мучније онима, који само то знају, да треба радити, а мало могу разликовати добро од зла, и често не знају, шта и кад треба, а шта не треба радити. За ове друге и покретосмо новине: да им укажемо на све оно, што је у њиховој кући и њиховој околини зло и ружно, да им скренемо пажњу на све оно што је у њима и око њих добро, и да их поучимо како други просвећенији људи живе, те да и они свој живот тако подесе, да од свога рада имају веће користи и да им живот буде угоднији и задовољнији." То је програм овога листа, који је искључиво намењен нашем сеоском сталежу. Он ће излазити два пута месечно а цена му је за годину 2 дин.

ЧИТУЉА

Димитрије Ивановић Мендељев. — руски Лавоазије преминуо је у Петрограду пре неколико дана у 73 год. Родио се 27 јануара 1834 год. у Тоболску, у Сибиру. Отац му је био директор тамошње гимназије. После учења философије у Петроградском Педагошком институту, постао је проф. гимназије у Одеси, 1856 год. приват. доцент у Петрограду. Одатле је отишао у Хајделберг где је неколико година проучавао хемију у својој личној лабораторији, коју је за кратко време модерно уредио. Из Хајделберга се вратио у Петроград, где се примио за проф. у Техничком Институту, а ускоро је постао редован професор хемије Петроград. Универзитета. Ни као професор се није дуго задржао већ је дао оставку и умро је као председник руске комисије мера и тежина.

Својим новим идејама направио је малу револуцију у философији теориске хемије. У почетку исмејаван због својих оригиналних и спекулативних идеја, доцније је с разлогом назван руским Лавоазијем и достигао ретку славу хемичара. Он се није задовољио голим проучавањима хемиских дата већ је тражио дубљу везу њихову, тежио је да сведе све квалитативне и квантитативне диференције хемиских и физичких појава појединих елемената и њихових комплекса на јединство узрока. Он се питао, шта је то што чини да један елеменат има већи, други мањи спец. волумен. Овај се лакше топи онај теже итд., у опште, шта чини да разни елементи имају различите особине.

Да би дао себи одговора поређао је све елементе по атомским тежинама и одмах је уочио извесну пери-

одну правилност између атомских тежина и осталих особина. Тако је постао закон периодног система елемената. Ту своју оригиналну систематику елемената саопштио је на скупу Руских Природњака 6. марта 1869. год. под насловом: „О односу особина елемената према атомским тежинама“. У исто доба јавља се са таквом идејом и Немац Лотар Мајер. У почетку су обојица називани обичним спекулантима, а доцније кад систем поста продуктиван и бише пронађени елементи, које је Мендељев предсказао у свом низу и до ситница описао по хемиским и физичким особинама, њихов систем називаху највећим умним тековинама 19. века.

Мендељев је до краја живота радио на своме систему тежећи да сведе и разноликост елемената на јединство материје. Отуда он претпоставља да почетак елемената чини етар, кога он назива Њутонијум, који је најпростији комплекс праматерије. Није био тако плодан писац али је увек био епохалан. Главна су му дела: „Основи Хемије“ у коме је кроз целу Хемију провео идеје своје поставке; „Производња Нафте у Америци и Кавказу;“ „Истезање течности“, и многе расправе и чланци у свима стручним часописима на свима језицима. У последње време радио је као неки компендиум руских оригиналних научних радова, који је назвао: „Сазнање Русије“ и које је недовршено.

Интересантно је забележити да није био члан Руске Академије Наука ма да је толиких страних био. Руски званични научари често су га називали потомком Чивута и ако је био прави Рус.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 42. Фебруар, 1907. год. СВЕСКА 2.

ДОЋИ ЋЕ...

Доћи ће доба, кад ћу проклети моћ једнога трепутка.
У немом болу проћи ће ноћи, прохујаће данци,
А ја, играчка, ћуд, или боље за те само лутка,
Срешћу се с тобом, као што се срећу много даљи знанци.

Моје бледило, трептање срца и тугу дубоку
Нећеш видети; осмех ће бити на уснама мојим,
Ни жалбе нећеш ти прочитати, у мојему оку.
— Ја ћу поносно подићи главу пред погледом твојим. —

Можда ће само усне, што некад љубљаху те страсно,
Задрхтат' болно, сломљене јадом, што распињу груди.
И док куцање срца угушим, да не куца гласно,
Твој хладни поздрав мучење ново мора да пробуди.

И стара прошлост и стари боли доћи ће тада,
И све са њима: љубав, несрећа, срце пуно снова...
Познаћу опет понор, пун бола, и суштину јада.
Клечаћу опет крај разорене среће и гробова.

Тад руком снажном, нема, очајна разорићу ране.
И поток крви бризнуће из њих, да живот покоси,
И једва једном мир ће да стиша груди узбуркане
И силне снове и море жеља, што живот доноси!

Београд. Јела

НИКАД ВИШЕ

Охола као султанија с мора,
Заносна ока и образа снежна,
Била си љупка, дражесна и нежна,
К'о свет у хладу мрколисних гора.

Суморног вечно у твом меком крилу
Прошлост ме рана јоште једном звала
Да видимо дивну, проснивану вилу,
И поља чудна и двор од кристала.

Ах, златни, златни прохујали дани,
Још чујем како спомени вам туже...
Ах, наде, што сте повеле к'о руже
У тмурну јесен кад закруже врани!

Прошли нас брзо и занос и вера,
К'о лист под ветром низ пусту алеју,
И дошле сузе — бисер до бисера —
Тужне к'о прича у старом минеју.

Да ми је само она нада ведра,
И летња поља, пуна љупке боје,
И тихо сунце кроз завесе твоје,
И дрхтај топли твога милог недра.

Да ли ћеш доћи опет, срећо, када?
Никада, никада!

Милосав Јелић

ЦРВЕНА ПЕСМА

Дечаци, браћо, кô један
На ноге, горе сви,
На борбу љуту, на мегдан,
Нови нас зову дни.

Чујете л' како тутњи тле?
То стиже живот нов.
Румена светлост ено гле!
Већ лиже трухли кров.

На сусрет њему летимо,
Црвени дижимо стег;
На срце руке метимо,
Закунимо с' на њег.

Смеони, дрски, плахи свак',
У ком још букти, ври,
У коме брекће отпор јак,
Сви отпадници ми;

Вером се чврсто веримо,
Па-напред у свети бој,
Са себе плесан сперимо
До свога нек храбро стане свој.

Смрскајмо грубе окове,
Чим нас је спутô век,
И старом свету бокове, —
Пламен је њему лек.

Све што је гњило, прозукло,
Што рђин глође зуб,
Све извештано, напукло, —
Ма некад био дуб,

Свирепо газмо, рушимо,
Нек' пада све, хура!
Јакрепе, змије гушимо,
С грохотом све у пра!

Нек' плачу згољни филистри,
На част им прогрес њин,
Не чека — „док се избистри“, —
Црвеног стега син.

Ха, ха, како се јејине
Распрштише у ноћ,
Пред зубљом сјајне истине,
— Дивна је њена моћ!...
— — — — — — — — —
А сада на тој чистини,
Уз нове песме звук,
Слободи, правди, истини
Дижимо славолук!

Вељко Петровић

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

V

Crescit eundo

Година 1886. донијела је ново, велико разочарање свијесним Србима на Приморју. Нешто хрватска школска пропаганда, нешто владин притисак, а нешто лакоумност и себичност од неких саможивих Срба допринијеше, да су приморски Срби почели губити, шта су до сада имали. Хрватска школска пропаганда највише је радила у Боки Которској. Од почетка борбе Хрвата против Срба на Приморју, сијало се по школама у Боки Которској сјеме Хрватства. Главни расадник, бар за Боку Которску новог вијека, била је државна гимназија у Котору. Професори у њој великом већином све сами Хрвати, имали су [illegible] да шире Хрватство. Ово се, средствима, која смо већ спомињали, примало младих католика из Боке Которске, који су учили у тој гимназији. По добро смишљеном плану довођени су се у которску гимназију млади Хрвати из других крајева Приморја. Имали су и других гимназија, које су им биле много ближе. У овима нијесу хтели учити, него су их шиљали у Котор, да хрватска пропаганда има бољег ослона. Доведени млади Хрвати из других крајева Приморја дружили су се сами са католицима, ђацима гимназије которске. Главни разговори били су увијек о Хрватству. О њему се нарочито проповиједало у сатовима, у којима се католицима предавало о вјери. Професор католичке

науке о вјери био је у томе вјешт до скрајности. Знао је својим ђацима да улије најпре мржњу против православних. Када је у томе успео, лако му је било увјерити младе мозгове, да они нијесу, не могу и не смију бити оно, што су православни Срби. Тако су постајали млади Хрвати по Боки Которској.

Такву хрватску пропаганду потпомагали су и по неки, иначе честити, али врло лакоумни и ограничени Срби у Боки Которској. Вјерска мржња, коју су почели да шире хрватски попови, наишла је на природни отпор код православних. Тај отпор промијенио се у мало година, у мржњу многих православних против католика. Пркоси, чак у црквеним обредима, били су достигли свој врхунац. Хрватски попови радо дочекаше то. Православни у Боки Которској одбијали су од себе католике. То су исто радили и католици према православнима. Велика разлика била је само у томе, да су католици, нови Хрвати, у Боки Которској међу собом били сложни. Православни Срби, напротив, били су и између себе баш — прави Срби. То је једном у бр. 43. од године 1889., наглашено у Српском Гласу, гдје се у неком извештају из Боке Которске лијепо каже: „Треба казати, отворено, да православни Срби одбијају од себе католике и да програм нашег српског органа (Српство трију вјера), који је продро по свему Приморју и најбоље у Дубровнику, није прошао Оштри Рт“. На то је уредништво додало жалосну истину: „Заиста, то је жалосно, али ето исти православни Срби у Боки..... одбијају се међусобно.“

У таквој мутној води себичњаци су врло вјешто ловили рибе за себе. То се најбоље показало о изборима за далматински сабор 1889. године. Избори су почетком маја расписани за прву половину јула мјесеца. Чим су расписани, настала је велика агитација по цијелом Приморју. Агитација била је потпуно слична оној од године 1885., о изборима за посланички дом царевинског вијећа. И ако далматински сабор, јер је мален и слаб, нема никакве важности у рјешавању државно-правних питања; и ако се средишња влада врло често ни најмање не обзире на његове закључке — агитација за изборе размахала се у велико. Размахали су је људи, који су хтјели по ново да уђу у сабор или су се зажељели саборске посланичке столице ради својих личних прохтјева. Гдје је год могло ишта урадити милом или силом, Хрвати су покушали својим кандидатима

Павлиновић био је, додуше, умро још прије двије године, али је оставио добре насљеднике, који су га по каквоћи и наткрилили у изборним манифестацијама. Ради тога је Српски Глас, који је знао отворено и искрено да брани српске интересе, чим су расписани избори, упозорио Србе бираче на њихову дужност. Није од њих крио никакве тајне, које би дознао, а јавио их је жигосао.

У 20. броју од 17. (29) маја 1899. Српски Глас донио је своју прву ријеч о тим изборима: „Органи хрватске странке у Далмацији наговорили су се, наплакали и још поплакали, између осталога и на немарност, на апатију народну према изборима. Заиста жалостан је биљег ова немарност, баш у ово доба, послије четврт вијека уставног животарења! А за хрватске органе пристојније би било, кад не би ударали у ту жицу. Ако народ узалуд тражи плодове изборних мегдана, ко је томе крив? Ко је крив, ако се у души народној, обзиром на многе гадне изборне призоре, подиже одвратност, гнушање на сами глас о изборима? Свакако, неумјесна је тужба на народ, сувишно је подраживање спокојних бирача, у тијем органима хрватскијем. И тако, и тако, свршетак биће један. С тога посао изборни може се свести на најмању мјеру. Неколико комисија и неколико бирача — шта ће хрпа народа, кад комисије могу одбијати хиљаде бирача, а изборе вршити по принципима закона? Што су једноставнији избори, толико боље, јер је свршетак један, а народна кеса и морал пролазе са мањом штетом.

„Казали смо у прошлом броју, како неки дописник из Сиња у загребачком Обзору подиже сумњу на далматинску владу, да истиче официозне кандидатуре, па и то се да настоји реорганизирати српску странку. Казали смо, како чекамо изјаву од службене Смотре — чекамо је још и данас узалуд — а како у томе ми извјесно знамо, да људи хрватске странке истичу међу Србима своје официозне хрватске кандидатуре. Ту нашу тврдњу ми можемо данас одлучно потврдити, јер смо примили нове и опширне извештаје и доказе. Данас знамо поуздано, да људи хрватске странке, не ситни него крупни и најкрупнији, употребљују сва средства, да затворе врата изборима свијем овијем српскијем људима, који су најдостојнији, који имају сва својства способности, поштења и независности.

„Зашто, хрватски људи и прваци, ако знате шта је образ? Зар се бојите опозиције? Не би требало бојати се. Јер је при-

знато парламентарно начело, да опозицију треба стварати, гдје је нема. Опозиција је контрола, корисна земљи, потребита већини. Опозиција може много добра учинити и потакнути питања, која више пута већина не смије од опортунитета. Или зам је зар слога пред очима? Не вјерујемо. Јер само свјесни и способни људи могу претрести наше размирице, само поштени људи могу утрти пут слози на поштеној основи и без личне трговине, јер само независни људи могу примити одговорност за своја дјела пред народом. Не вјерујемо нипошто. Јер кад би у српским котарима испали све сами мамелуци, кад би у сабору владала тишина као у гробу, то још не би значило, да је постигнута слога између српскога и хрватскога народа или племена. Не верујемо никако. Јер хрватски листови нагласили су јасно, да се не могу сложити ни са умјеренијем Србима, и навијестили су рат. Хоће рат, баш сада на изборима за сабор. Како ћемо назвати овај поступак хрватске странке, послије онијех изјава њенијех, како тобоже живом жељом чека час, када ће се Хрвати и Срби загрлити? Како назвати овај поступак послије нашега попуштања, које је нашу странку потресло, помрсило наше радове?"

О припремама за изборе долазили су и црни и весели гласови. Српски Глас радовао се (бр. 21.), како су бирачи у Боки Которској „наумили, да осветљају образ себи, нама и овој земљи"! Неколико изабраних, виђених Дубровчана издали су овај проглас на народ: „Има скоро двадесет и пет година, да мали број људи, под кринком народности, мало по мало претворене у искључиво Хрватство, наметнуо се цијелој Далмацији, а несрећно и нашему Дубровнику. Заразни утицај поменутих људи, ничим оправдан, а свакому штетан, све је то покварио у нашој земљи: јавну и општинску управу, па и саму сладост приватног живота. Земаљски и општински интереси у толико су посве занемарени, а нико не може ни да дише скоро слободно, ако неће да у свему подложи мисли, савест и радњу њиховој пустој самовољи. Да се једном почне стајати на пут овом неоправданом и несносном стању, неколицина овдашњих грађана, у очи ближњих избора за земаљски сабор, састави изборни одбор са намјером, да се својски опире свакој противзаконитости у извршивању изборнога права, па да се изаберу особе значајне и умне, које ће по своме увјерењу настојати, да се свакоме да своје, да се пажљиво бдије на редовитост јавне и оп-

ћинске управе, на запемарене наше материјалне интересе, на обрану и постепени развитак темељног државног права, држећи се свеђер најстроже законитости, опстојећег устава, те у опће либерелних начела.“

Ову изјаву Дубровчана попратио је Српски Глас у 21. броју ријечима: „Јасније и у мање ријечи не може се исказати лепши и језгровитији програм. Дубровачки прваци хоће, да се једном избије ћорава претјераност хрватска, која је растровала политичко и друштвено живљење у Далмацији. Дубровачки прваци хоће да се једном стане у крај злоупотребама, које су толико зла учиниле и управ упропастиле многе општине. Дубровчани траже помирљивост страначку, политичку и народну сношљивост, хоће праву слободу и праву просвјету. То су у истину једине умјесне задаће идућега сабора. Нико као Дубровчани не може се истаћи таквим програмом, јер је Дубровник огњиште сношљивости и свијести и здраве народне просвјете. У то име Дубровчани позвани су, да предњаче. Извршиће они своју мисију, ако им се допусти. Ми се надамо добру, узмогне ли се радити за добро на изборима. Ми се надамо, да ће у сабору састављати велику већину људи свјесни, не буде ли силе и преваре. Не буде ли тако, испашће петљанија, за коју ће кривци одговарати пред превареним народом.“

Влада је највише у Боки которској радила против Срба. Потпомагали су је Хрвати и неки себични Срби. Док је Српски Глас писао о кандидатима, за које се онда мислило да су способни, није било говора о онима, који су роварили потајно и који су касније успјели. Српски Глас љуто се преварио, кад је у неком извјештају из Боке Которске у 21. бр. писао: „Не јамчим вам за потпуну тачност (кандидата), које не може још бити, док не дође до састанка бирача. Довољно је, што вам могу јавити, да ће на вријеме бити збор и договор, без кога нема озбиљна рада, и да су бирачи наумили бирати људе ваљане и независне, који ће у сабору бранити наше правице и заступати наше интересе, а неће радити за своје потребе.“ Влада са Хрватима покушавала је да помрси Србе и у сјеверној Далмацији. И ту је било пријетња и обећавања. Није ту ни у чему успјела, јер је наишла на сложни отпор. Да је и силу употребила, не би успјела.

Регби, да се Српски Глас присјетио онога, шта се радило у Боки Которској и шта се ту спремало. Док су трајале изборне интриге, писао је у 23. броју:

„На по се намијенићемо ријеч нашим пријатељима у Боки. На то су нас навеле неке особите околности. Прошле године наши пријатељи у Боки исказали су у два маха своје мнијење о нашијем политичкијем одношајима и о пошљедњијем политичкијем приликама. Једном су изјавили, како они пристају само уз људе независне, а опет други пут, како ће они пристати на споразум са хрватском странком само онда, када иста странка и њезини органи даду доказа помирљивости и искрене жеље за слогом. Неки су хтјели окренути те закључке против нас и казивали су, како се они тобоже нас тичу. Према таквом кривом тумачењу ми смо остали хладнокрвни. Шта више, ми смо задовољни били, видећи како излазимо на чист пут. Ми смо се обрадовали, јер смо вјеровали и вјерујемо, да ће наши пријатељи у Боки поступити по онијем изјавама, које морамо сматрати њиховим програмом.

„Сад је вријеме, да се испуни тај програм, који су истакли представници бокешки. Сад је вријеме, да се мисли и жеље дјелом потврде. Ми се томе надамо ради озбиљности саме ствари. Јер би било врло смијешно и врло жалосно, кад би нама пријатељи из Боке давали лекције, како треба бранити Српство, а за своје представнике, који ће радити у име Боке, бирали људе, који неће поступати по том програму, који нам неће помагати, него ће нам још сметати!“

Овако искрене и истините опомене нијесу ништа помагале. Себичност и лични интереси све погазише. Посланички мандати и ту постадоше трговина неспремних и неспособних људи.

Све хрватске новине, а особито Народни Лист, усташе против наведеног прогласа Дубровчана. Биле су им тешке оне оштре, али сасвим оправдане ријечи. Народни Лист дугачким чланцима настојао је доказивати, како у том прогласу нема ни мало логике. Корио је Дубровчане, да су се од једном посрбили — и ако то они нигдје нијесу рекли у свом прогласу — и да су издали програм својих старијих, који су пристајали уз народну странку. Та народна странка по Народном Листу, била је тадашња хрватска владина.

Српски Глас побио је све те наводе Народног Листа чланком У Дубровнику (бр. 28), из кога преносимо ове тачке: „Док ове ретке пишемо, најотменији дио становништва града Дубровника и околине, а на челу му дична српска омладина, предвођена цвијетом дубровачке властеле, тијех достојнијех потомака онијех врлијех умника, који су на просвјетном пољу

Српство толико задужили: док ове ретке пишемо, спремају се, велимо, ти дарежљиви прегаоци, да заметну племениту борбу против познате шаке људи, који се „под кринком народности, претворене мало по мало у искључиво Хрватство, наметнуше цијелој Далмацији, а на жалост и граду Дубровнику." Проглас дубровачкијех грађана познат је већ читаоцима овога листа. Што год у нашој покрајини слободоумнијем духом дише, што год још племенито и поштено осјећа, поздравило је добродошлицом овај дарежљиви позив, овај одушевљени протест из славне колијевке наше древне уљудности. Познавајући племените намјере дубровачке опозиције, сваки, који се год од владајуће заразе знао чист да сачува, морао је у својој души овај дубровачки покрет најљепшим жељама поздравити. Сваки, до душе, осим једино оних, који су противни свакој слободоумној аспирацији и који у свакој поштеној и законитој борби на уставном пољу назиру, и не без темеља, потколпавање своје дрско самовоље.

„Није, дакле, чудо, што је Народни Лист одма из почетка напао на програм дубровачког изборног одбора, пребацујући му тобож неко протусловље са мислима и дјелима старијех Дубровчана. Али кад му ми одвратимо, да је тај програм баш у духу старог Дубровника и старијех Дубровчана, који су се свејер Српством дичили и слободоумљем одликовали, од Ивана Гундулића, који је српским чуствима тако прожет био, да је Србином називао чак и Александра Великог, па све до Меда Пуцића, који је заносном пјесмом славио талијанску слободу и бесмртног прогнаника Данта: кад му ми то одвратимо, тада хрватски орган удари у друге жице. Дубровачки проглас није више наперен против хрватскијех заповједника, који има 25 година да по земљи зулумћаре, него је једино наперен против дубровачкијех начелника. Пусте мудрости! Дакле по Нар. Листу, то је само борба Дубровчана против Дубровчана.

„Сиромах Народни Лист! Је ли баш потреба, да му по стоти пут кажемо, е у такве слане доскочице више ни луда дјеца не вјерују. Не, хрватска господо, Дубровчани се не боре само против неких окорјелих својих карјатида, него се они у првом реду боре против вашег наметнутог господства, против вашег облигаторног господства, против вашег облигаторног Хрватства. Они траже слободу за своје српско име, слободу за свој српски језик и правопис (коме се ви у Бечу душмански

противите), слободу за своје школе: али нада све траже они људе, који ће се малко више старати за материјалне интересе ове жалосне покрајине, толико запуштене и занемарене. А да је њихова борба лојална и оправдана, најбољи је доказ, што се они не боре само ради заступничкијих столица, као што се на жалост другодје ради; већ они раде за начела, за користи јавне. С тога баш и настоје, да уклоне са политичког попришта људе, који су се досле показали недостојни народног повјерења. Они хоће да своје снаге добро измјере, па да у сабор пошаљу оне, који им се свиде способнији. Јер, ако какав медиокритет случајно и располаже извјесним бројем бирача, то још не доказује да је дорастао заступничкој части.“ —

Непосредно у очи избора Српски Глас донио је у истом броју чланак намијењен свим Србима Приморја. И из тога чланка, За изборе, преносимо неколико горких истина, јер су савремене и сада, послије непуних двадесет година:

„Нама се мучно може нашкодити, испунимо ли своју дужност, како нам свијест налаже, које ми имамо, или је, хвала Богу, можемо зајмити, ако је немамо Нашкоди ли нам се, покрај све наше ревности, остаће нам мирна савјест и чист образ. Поштени пораз дичнији је и пробитачнији од полутанског успјеха. Неки кажу и наговарају, да треба бирати људе из свог мјеста. Тобоже мјештанин или комшија, зна најболье потребе свога краја. То је погрјешка. Ми смо једна шака народа. Немамо људи за избор, да можеш рећи: овога хоћу, овога нећу. При том ми се добро познајемо. Знамо шта се коме кува у лонцу на огњишту, а камоли не бисмо знали, какав је ко и колико је способан. Тај локални патриотизам, то је погрјешка, ако није себичност и превара. Више заиста има у њему преваре, него ли невиног увјерења, да ће на сабору само онај заступник испунити своју дужност, који се у твом мјесту родио.

„Каже се опет: треба бирати људе умјерене. Јер умјерени људи виђени су код господе, знају се улагивати, па ће они израдити какво добро. Умјереници, то су људи, који ће довести железницу пред кућу свакога свога бирача, они ће навратити сву трговину у наше луке, умјерењаци позлатиће своје мјесто, а оковаће сребром сву осталу Далмацију.... Овдје већ нема невиности, него је сушта превара. Ко те тако учи, реци му да је варалица и не бој се — неће те на мегдан позвати.

„У рат шаљу се момци изабрани. Пословица наша каже:

пошаљи луда на војску, па сједи и кукај. То је чудо у нас у Далмацији: свак ти је способан за сабор и за оправљање тешкијех и често заплетенијех посала саборскијех. На свако мјесто има хрпа кандидата. Изађи преда њих и кажи им, да ти скроје доламу или потку̂ју коња, рећи ће ти да нијесу шавци ни потковачи. А ипак сваки зна кројити и прекрајати законе.... То је опћа наша мана, која влада највише међу нама Србима. Ако ми баш имамо у изобиљу честитијех људи, то је врло лијепо. Али ипак између тијех, бира се само неколико, и за то треба изабрати најбоље.

Не можемо се варати: српскијех заступника биће само неколицина. Тој неколицини не спада само у задатак, да препоручују пут или локву свога мјеста, већ да брани наше име, наше правице, да се одупире оној струји која би хтјела истријебити Србе. Они наши већи и опћи интереси и наш народни образ више ваљају од свију путова и од свију локава. Ми имамо, као странка, за собом кратку прошлост, али доста јасну и доста поучну. Ми смо имали људи, који су свакоме могли погледати у очи. Ми смо имали људи, који су у сабору строгом савјесношћу испуњавали своју дужност. Имали смо, дакле, људи, који су знали, како заступници иду у сабор, да траже што се народу пристоји, а не да просе: да контролишу, надзиру и на ред позивљу оне, који земљом управљају, а не да им се улагивају. Ти људи знали су чувати част народну, бранити права народна и уједно интересе све земље, па по се појединих крајева, колико је правица захтјевала. Од њих потекло је неколико кориснијих предлога за земљу, који су већ одобрени били, или, ако нијесу, одобрени, задобили су толико симпатије и продрли су у јавно мнијење, прокрчили су пут тако, да ће бити усвојени прије или послије..."

Хрватска странка, гдје је год могла, спремала је изборе, како је она хтјела. Људи хрватске странке наврнули су именике бирача, како ће њихова стотина моћи савладати хиљаду противника. Нијесу допуштали, да се прегледају именици бирача, и ако је било наређено, да се допушта прегледавање, ради незаконитости о изборима 1885 године. Било је, најпослије, стотина других доскочица, које су могли имати само ондашњи људи. Тако се радило не само против Срба и аутономаша. Тако су радили и Хрвати против Хрвата, гдје нијесу

имали других противника. Једини смјер томе био је, да се одрже на положајима, које су освојили или да отму нове.

Баш у то доба били су избори у једној малој хрватској општини код Шибеника. Борили су се Хрвати против Хрвата. Они, који су били на власти, хтјели су да остану и на даље. Били су у мањини. Незаконитим средствима дотјерали су до већине. Српски Глас овако је у 26. броју 1889. године укорио тај поступак, који је био неповољан знак за изборе посланика на сабор: „Нијесу више политички противници, него људи једне исте странке прогоне се силом и преваром. Не познају више један другога и завладала је бабилонска забуна међу хрватскијем вођама, који су до јуче сложно радили у смислу једнога програма и за тај програм још увијек раде. — Али код нас већ није ријетко, него се поступа по спремљеном рачуну и изборне комисије одбијају по пропису о личној истовјетности онолико људи, колико им је потребито за побједу. Син одбија оца, брат брата и, ево сада, међусобно одбијају се политички пријатељи. Ова злоупотреба, која потреса морално чуство, постала је данас обичај. Али тај срамотни обичај одбијамо од нас. Ми га не можемо писати ни у гријех хрватском, по крви братском нам народу. То је обичај далматинске хрватско-клерикалне владине странке!"

У Боки Которској била је јака борба Хрвата против Срба и — Срба међу собом. Да мутна вода буде још мутнија, они Срби, који су потајно за себе радили, порадише да се бирачи српски не састану на договор. Српски Глас — наводимо све туђе ријечи ради објективности — у броју 25. донео је ову карактеристичну вијест о томе: „Срби никако нијесу хтјели састати се и договарати се, шта ће радити на изборима. С тога се можете надати свачему." И било је тако. Српски Глас у 26. броју јављао је: „Виђени Срби бокешки и дотични повјереници никако се нијесу могли састати на збор и договор. Тек у очи избора дошли су повјереници српски и састали су се на договор, мислите ли у српској кући или у српској читаоници? — не, већ у хрватском Дому, гдје се купе највећи непријатељи српски и гдје је одјекивао познати усклих: „Пропала је република Св. Саве!""

Успјех тога био је, да су градови српске Боке Которске, први пут до тада, изабрали Хрвата за посланика. Сеоске општине изабрале су два неспособна Србина. Рачун је био, да

ће ова два Србина помоћи Хрвату. Тај Хрват и влада помоћи-ће тим двама Србима, ако ни у чем другом, а оно барем, да помуте Србе, као што су их и помутили. Народни Лист радовао се избору таквих Срба. Хрватске загребачке новине писале су, да Бока Которска не пристаје уз остале приморске Србе. Српски Глас рекао је тада много, али ипак мало према приликама. Срби приморски могли су се тјешити. Ако им Бока није дала никога, дала им је сјеверна Далмација. У сјеверној Далмацији, између осталих, изабрани су православни Бјелановић и католик Бакотић. Србима није ни требало бољих бранилаца. Они нијесу понова ушли у сабор, ни да постану аустријски витезови, ни да добију какво ситно или крупно чиновничко звање. Њима је одбрана српских, малих и великих, интереса била главна сврха. Град Дубровник изабрао је у сабор посљедњег потомка великог пјесника Гундулића. И у Дубровнику било је јаке борбе. Гундулић је изабран као Србин. Кад је дошао у Задар на сабор, није хтио да приступи српским посланицима, јер да је он — Дубровчанин!

Сабор далматински састао се одмах по изборима. Од рада српских посланика на том засједању треба споменути интерпелацију Бакотићеву о марифетлуцима на изборима у опште. У тој интерпелацији речено је:

„Саблазни, које се честократ збивају при опћинскијем и политичкијем изборима у Дамлацији морају добро бити познати и ц. к. влади; извртање изборнијех листина, фактично препријечавање како се не би могао прегледати њихов садржај, одбијање гласова при самом избору изговором особне непосвјетности дотичнијех бирача, све то обично бива само за то, да се одрже на дотичнијем опћинскијем частима они, који су и до тада те части заузимали.

„Није потреба изричито истицати, како се с тијем злоупотребама квари у народу јавна ћудоредност и како се та изопачена ћудоредност простире, тако да више пута изборно дјеловање изгледа као продукт најлукавије или безобразне хитрине и преваре. Али треба истакнути, да је владин задатак тај, да она помњиво бдије на праведно, а не на неправљено употребљење закона. Истакнути саблажњиви изборни случајеви доказују најјасније, да постојећи изборни закони морају у себи имати битнијех мана, истом је могуће, да се тако саблажњиви случајеви збивају. При таком понављаном покушају,

владина је дужност, да помњиво проучи законске начине, којијем би се могло на пут стати и крај учинити реченијем изборнијем саблазнима, те да уставнијем путем предложи и дотични закон. Државе искусније у такијем питањима пронашле су, да треба установити тако зване сталне листине и строге казне одредити за оне, који намјерно наказе изборно дјеловање.

„Мислимо, да би већ вријеме било, да и у Далмацији буде у томе преважноме питању што год уставнијем путем учињено, и с тога стављамо слиједећа питања:

„1. Је ли влади познато, да се честократ управ законске саблазни догађају при изборном дјеловању? 2. Намјерава ли влада једном изнијети и када сходне законске предлоге на уставно претресање, да се тијем у будуће тако што забрани?“

Исти посланик питао је владу нарочито и о изборима у Дубровнику: „1. Је ли истина, да би ћ. к. котарски поглавар у Дубровнику, приликом избора заступника за град Дубровник, не само својим подчињеним чиновницима, него и престојницима осталијех уреда у Дубровнику живо препоручивао био да̀ гласају за једнога мјеште за другога од двају кандидата? — 2. Кад би то била истина, је ли Намјесништвено Предсједништво — у тадашњем одсуству из Задра и Далмације самога господина намјесника — особитом одлуком, или другим којим начином, наредило таково понашање котарском поглавару у Дубровнику?“

На прву интерпелацију влада није никада ништа одговорила. На другу владин повјереник прочитао је овај одговор: „Питање постављено од господе упитника дира у искључиви дјелокруг намјесника, који није дужан одговарати о унутарњим наредбама, које би нашао сходно дати подређеним чиновницима. Ако се овај пут ипак даје одговора на постављени упит, то бива једино с разлога, што се на неки начин хоће да баци сјена на политичку управу. Ради тога Његова Преузвишеност господин намјесник уобластио ме је, да позивом на већ учињену изјаву од стране владина повјереника приликом верификације избора заступника градова Котора, Пераста и Херцег-Новога, најодлучније надодам, да у одсуству г. намјесника, ни отворено ни тајно, није био подат никакав налог котарском поглавару у Дубровнику, да се заузимље за једног или за другог кандидата приликом избора. — Гледе приговора подигнутих проти котарском поглавару у Дубровнику, а то не

приговом верификације избора заступника града Дубровника, него накнадно у поменутој интерпелацији, остаје искључиво придржано господину намјеснику потребите извиде одредити, и евентуално по истим што је сходно одредити."

Овако је одговарала влада у Задру, и ако су дјеца по Котору и Дубровнику знала, да је било сасвим противно. Которски поглавари у Котору и у Дубровнику ишли су службено по државним уредима и ту би препоручили чиновницима, да гласају за хрватског кандидата. Те препоруке биле су наравно, усмене. Такве препоруке за одвисне чиновнике бијаху наредбе, којима су се морали покоравати.

Четрнаест дана по закључку сабора, 24. августа 1889. г. орган хрватске већине Народни Лист штампао је нови програм народног хрватског клуба. Програм је скројен 6. августа 1889., док је још трајао сабор. Тај нови програм, штампан у 67. броју Народног Листа, каже:

„Нови заступници, приступивши први пут на сабор, пристадоше на стари програм народне странке днева 8. летња 1875. године.

„Сви заступници народног хрватског клуба, остајући при начелима старога програма, находе потребно проширити га према данашњем развитку странке, а то како слиједи:

„1. Народни хрватски клуб стоји непомично на стожерном темељу државнога права хрватскога и цјелокупности Хрватске. Према томе тежи да се Далмација што скорије сједини с Хрватском и Славонијом, и да се хрватској држави поврате све старе њезине части.

„2. Под заштитом тога хрватскога државнога права, Хрвати и Срби у Далмацији уживају иста права у сваком погледу, како сачињавају један исти народ, изван којега не признаје се да има другога у Далмацији.

„3. Народни хрватски клуб дужан је и спреман је у сваки згодни час потражити, да би наш премилостиви краљ, на темељу народних и писаних права, потврђених Његовом светом ријечи, сјединио Далмацију са Хрватском и Славонијом и повратио држави хрватској све њезине части.

„Док се то оживотвори — да се све то боље справи народ на то оживотворење и то лакши му се пут прокрчи — народни хрватски клуб настојаће свими законитими начини: да крцјепи хрватску свијест, да понароди све учионе и уреде у

земљи, да се земља ријеши талијанштине и одбрани од нијемчења.

„4. Народни хрватски клуб, не мијешајући никако вјеру са народности, нити ово двоје спајајући браниће старословенштину у црквеној служби, као стечевину народа и услов просвјете.

„5. Промичући сваку грану благостања у земљи, у овом ће кругу особито настојати, да се Далмација железницом споји са монархијом, као и то да се главне луке на Јадранском Мору жељезницом привежу Босни, природному залеђу Далмације, без које Далмација нема ни хране ни обране.“

Овај програм није донио ништа ново. Поновљене су, у главном, старе фразе. Било је чудновато, што су хрватски посланици, који су га потписали, чекали да се разбјегну кући, па тек онда да га објелодане. Имали су за то довољно времена, и док је сабор трајао. Ново у овом програму бијаше додатак о старим честима Хрватске, које нијесу потање означене, нити су касније икако опредијељене. Издавање програма у то до доба није имало никаквог смисла. Она двадесет и четири посланика, који су потписали тај програм, требало је то да учине прије избора. Програм тај, или сличан, морао им је бити застава, под којом ће се борити. Они су се борили за мандате и добили су их, не истичући никаквог програма о свом посланичком раду. Радили су за своје изборе свим могућим програмима. Продрли су познатим допуштеним и недопуштеним средствима. У сабору нијесу ни ријечи проговорили о сједињењу Далмације са Хрватском и Славонијом. Бојали су се тога, јер знаду да то није по вољи владама у Задру и Бечу. Нијесу проговорили ништа ни о свом хрватском државном праву. Чекали су, да се сабор затвори, па се тек онда разглагољили.

О захтјеву о старим честима у бр. 34. Српски Глас примјетио је врло згодно: „Савременици могли би бити на чуду ради захтјева хрватског клуба, колико се тиче онијех старијех чести, јер није назначено, гдје су и колике су те чести. Заиста та неизвјесност не би се пристојала ни у обичном новинарском чланку, а камо ли у једном озбиљном програму, који су потписали двадесет и четири озбиљна човјека и заступника, изнијели га пред јавно мнијење на уважење и пред владу на извршење. Пошто се у сабору говорило о пашњацима на босанској граници, о нашем далматинском праву на сјечу и пашу,

свијет би могао мислити, да се тај захтјев односи на те пашњаке. Али пошто с друге стране толико виђени људи не увршћују у свој програм ситна питања, као што су ови пашњаци, који просто чекају своје уређење од административне власти, која је већ обећала то уређење — Далматински хрватски клуб захтјева Босну и Херцеговину, приморје од Снича до Бојане и Нови Пазар. То се разумије по самој ријечи, јер се спомињу чести а не честице, и по духу, који провијава програм, јер је познато свакоме на свијету, од Задра до Загреба, да се за Велику Хрватску хоће за сада барем те четири земље, осим свега онога, што Хрватска још нема! Свакако, дакле у једном озбиљном програму требало је назначити земље по имену и по тачној граници, ради дипломата будућег конгреса европског, како би људи на чисту били, па ради народа у овијем честима, како би се и он, сиромах, обрадовао и послао адресе захвалности на предсједника новог клуба у Задру.“

На другу тачку тог програма, о заштити Срба, Српски Глас одговорио је у истом броју: „Нијесмо ли срећни ми Срби? До 24. августа ове године 1889. по Христову рођењу ми смо мислили у својој шупљој глави, да живимо у Аустрији, да подносимо терете и уживамо права ове државе, кад нас одједном пробуди новоскoвани програм новог клуба, који нам објави, да ми живимо под заштитом хрватскога права и да уживамо.... све оно, што уживамо по милости истога права, па да смо ми најпослије један народ са Хрватима!... — Поштована господа заступници, потписани на оном програму, могу знати врло лијепо, да смо ми Срби народ, који живи од памтивијека у овој земљи. Иста господа могу још знати, како су Срби, и они од прве сеобе српскога народа, па и они од друге сеобе српскога народа, за турске навале који су заузели предјеле горње Далмације, запуштене од Хрвата, како су они, дакле, залили својом крвљу сваки педаљ своје и данас наше баштине, како су ослободили од Турака и проширили границе ове земље, која се данас зове краљевином Далмацијом. Та јунаштва није чинио српски народ без туђе помоћи, али их је заиста чинио без заштите хрватскога права, које није тражио и није познавао, као што га ни ми, његови синови, не тражимо и не познајемо. — Ми смо народ — нека знаду господа, па ако ће и браћа, потписани на новом хрватском програму. Као народ можемо се приближавати, слагати се, па и спајати се са братскијем хрватскијем

народом, ако он хтио буде поступати братски, у здравом народном духу, радити с нама за слободу и народни развитак. Али ми нећемо у Хрватску и под заштиту хрватског права, које је до сада показало своју вадљиву тежњу само у нијекању и прогонству српскога народа, у претварању Срба у политичке Хрвате, у рушењу свега онога што је наше, српско и управ народно."

На нови програм новога клуба погледао је свијет и преко граница овог нашег ситног Приморја. Нарочиту пажњу обратио му је Загреб. Програм тај пропраћен је према разним становиштима појединих органа. Agramer Zeitung као орган ондашње владе у Загребу, у броју 198. од год. 1889. донијела је чланак, из кога преносимо:

„Знаменити спис, који су написала двадесет и четири члана далматинског сабора, те је по том изјава саборске већине, која се назива именом народне хрватске странке, заслужује да га расвијетлимо са становишта народне странке у Хрватској—Славонији. Унионистичка странка, која је створила нагодбу, и њезина нашљедница, народна странка, нијесу се никада одрекле мисли о сједињењу Далмације са Хрватском и Славонијом, него је ова мисао баш изражена у закону нагодбе, а не може се сматрати, да је одбијено из службених списа хрватског и угарског сабора, из службених титула и законских наслова. Угарска је допуштала, да се не само с наше стране истиче на овај начин цјелокупност Стефанове круне, него је свечано назначила у свим државним списима, у инаугуралној дипломи, да ће не само бранити цјелокупност земаља свете Стефанове круне, него их опет успостављати. По томе фактично сједињење Далмације са Хрватском може се претресати само са становишта угарско-хрватске нагодбе. Али нагодбени закон, који је не само основа, него и садржина свију привилегија Хрватске, то је заједнички угарско-хрватски закон, те се једина могућност не само идејалног, него и реалног сједињења Далмације са Хрватском и Славонијом може само замислити на основи овога заједничкога угарско-хрватскога права. С тога народна странка у Хрватској и Славонији мора одлучно одбити сваку заједницу са једном странком, која игнорира државно-правну основу, на коју је подигнута хрватско-славонска автономија.

„У питању остварења овог сједињења, идејално садржана

у угарско-хрватском државном праву, пошто је то питање угарско-хрватске заједничке државе, Угарска има државно право да каже своју једнако тешку, али фактично одлучну ријеч, то је акција за сједињењем без Угарске једно државно право, а акција за сједињењем против Угарске при том право политичко чудовиште. Програм хрватске странке у Далмацији, који је састављен без претходног споразума са хрватском народном странком у Хрватској и Славонији, без питања код угарских странака и државника, испада као нека политичка несмислица, која је толико више чудновата, што су је потписали и неки дугогодишњи и искушани парламентарци. У Угарској има данас неколико политичара, који неће ни да мисле на проширење земљишта круне Св. Стефана, као што је у Риму била једна јака патриотична странка, која није хтела никако пристати на проширење римске државе изван Италије. Али, положај Угарске такав је, да се на данашњем становишту неће моћи уставити и неће се уставити; мораће се ширити.

„Балканско Полуострво удара сјеверном границом у Карпате. На њему се владало или са Дунава или са Балкана. Велика струја свјетске историје показује, како су валови моћи ударали некада са угарских равница на југ, или некада са југа на Дунав. Пошљедња велика поплава у овом правцу било је продирање Турака до Беча. Први час узмицања било је прогонство Турака из Будима. Када су га изгубили, њихова је судбина била запечаћена. Примијетио се мир за неколико десетина година, али коначни свршетак процеса не може се уставити. И државе се нађу у стању, да морају бити или чекић или наковањ. Тако ће током времена доћи час, кад ће фактично сједињење Далмације са земљама свете Стефанове круне захтјевати не само интерес хрватски, него и интерес угарски. Наступи ли овај час, тада ће се извршити сједињење.

„Хрватска народна странка у Далмацији може настојати, да се овај час приближи, али ради тога она мора поћи путем сасвим противним. Она мора најпре окупати у Угарској и мора се претворити у чисту и праву мађаронску странку. Тек кад се у Далмицији састави странка, која искрено мисли и која је наклоњена угарско-хрватском државном праву; тек кад се Угарска увери, да ће фактичним сједињењем Далмације са круном Св. Стефана ојачати елеменат, вјеран држави, а не

ослабити; тек тада ступиће питање о сједињењу Далмације у круг озбиљног проучавања. —“

Ни загребачки Србобран није заборавио своје дужности. У 36. броју написао је врло језгровит чланак о новом хрватском програму на Приморју. У томе чланку рекао је и ово:

„Орган хрватске владине странке хтио би, да се то сједињење изведе на основу постојеће нагодбе између краљевина Хрватске и Славоније са Угарском, и то под условима, како ту нагодбу садашња већина загребачкога сабора схваћа и како се она у државно-правним одношајима између Хрватске и Славоније с једне, а Угарске с друге стране, у пракси примјењује. Хрватска неодвисна народна странка око Обзора хоће сједињење Далмације са Хрватском и Славонијом на основу народних и писаних права тих земаља, потврђених ријечју Његовог Величанства Краља подривајући нагодбу правима са значајем привременог уговора, који од времена на вријеме регулише евентуални реципроцитет одношаја између тројedне краљевине са краљевином Угарском, те Обзор, орган те странке, вели, да се и хрватска народна странка у Далмацији у тежњи својој за сједињењем позивље индиректно на нагодбу у таквом смислу. Странка права пак, с ове и с оне стране Велебита, справља сједињење Далмације са Хрватском и Славонијом, али на основу само историских права хрватскога народа без нагодбе с Угарском, захтјевајући, да се хрватској држави поврате све њезине старе части у оквиру самосталном, па у овом жели имати и Босну. —

„Далеко би нас одвело, да се овдје упустимо у дискутирање горе изложених мнијења и жеља хрватских странака о начину сједињења Далмације са Хрватском и Славонијем. То је немогуће у једном или два новинарска чланка, а нијесмо ради ни да прејудицирамо о томе питању мнијење и жељу српске странке у Далмацији, с којом нам је дужност и као Србима и као гласилу српске самосталне странке у Тројedници, понаособ у погледу далматинскијех одношаја, да одржавамо и негујемо већи континуитет и солидарност, но са ма каквом од поменутијех странака. Ми, у име српске самосталне странке у Тројedници, мислимо и дужност нам је, да овдје, у погледу сједињења Далмације са Хрватском и Славонијом, изјавимо, да у начелу нијесмо противни томе сједињењу и да нам је као синовима и грађанима овијех земаља много стало до тога:

да Далмација, Хрватска и Славонија не служе расцјепкане за кусуре туђих рачуна, већ да су у заједници заједничка имовина народа српскога и хрватскога, који је за њих крв пролијевао и костима их својима, као својину своју, обиљежио, те и то, да у њима ми њихови синови, будемо што слободнији у нашој кући и на нашем огњишту са што већим природним и писаним правима на ту нашу имовину. Али, овом приликом изјављујемо и то, да не би желили, да се Далмација са Хрватском и Славонијом сједини у овијем приликама, у каковијем се сада ми Срби и Хрвати у Хрватској и Славонији налазимо и како сада у њима финансијално-економски и политички живот проводимо. — "

Док се овако, ради програма хрватских приморских посланика, бунило и претресало питање о сједињењу Далмације са Хрватском и Славонијом, нијесу мировали ни у Загребу. Почетком октобра 1889. састао се у Загребу хрватско-славонски сабор. Неколико дана касније, иначе врло озбиљни хрватски посланик Барчић, са још дванаест опозиционалних другова, поднио је сабору овај предлог:

„Потписани, проникнути уверењем, да вис. овај сабор не може допустити, да питање о здружењу посестриме краљевине Далмације са овом краљевином неријешено лежи, већ да му је најсвеченија дужност, да ријешење тог питања поспјеши и тиме горућој једнодушној жељи цијелога хрватскога народа удовољи, предлажу слиједећи закључак: 1. Сабор закључује да се Његовом Величанству, нашему премилостивом краљу поднесе адреса којом, понављајући постулат хрватскога народа, утемељен на његовом државном и народном праву, да се краљевина Далмација здружи са краљевином Хрватском и Славонијом, моли, да би Његово Величанство благоизволело позвати сабор далматински, да овај из своје средине бира и изашље посебан одбор од дванаест лица, који би са истобројним одбором овога сабора споразумно установио начин тога здружења. — 2. За израдак адресе овај сабор бира одбор ad hoc, састојећи од пет лица. — 3. Основу адресе имаће изабрани одбор предложити још тетајем ове сједидбе на саборско расправљање."

Изабран је одбор од једанаест лица, који је претресао тај предлог. Већина одборова примила је протупредлог, којим је

препоручила, да се преко горњег предлога пређе на дневни ред. Протупредлог одборове већине гласи у цјелини:

„Сабор краљевина Хрватске, Славоније и Далмације, увјерен стално и не припуштајући ни какве ни најмање сумње о томе, да је Далмација, бивши од почетка владана снагом и сјајем од владара домаће, арпадске и анжовинске крви, још и онда била и остала правно цјеловити дио Хрватске и Славоније, а по томе и цјеловити дио земаља Св. Стјепана, пошто је фактично запала под туђинску власт, те су се апостолски краљеви угарски непрекидно китили у свом наслову и насловом: Краљ краљевина Хрватске, Славоније и Далмације, и на непрестајућа озбиљна потраживања сабора угарских и хрватских сваком згодном приликом свечано изјављивали и присизали, да ће свом снагом радити о том, да краљевине Хрватска, Славонија и Далмација према свому и њихових сабора наслову постану и фактично под једну управу и једно законодарство сједињене, по чем би се провела цјелокупност и земаља круне Св. Стјепана, што је нарочито превишњом својом санкцијом посвједочио и утврдио сада сретно и славно владајући апоштолски краљ Његово Величанство Фрањо Јосип I., одобривши најновији темељни закон, који уређује државноправни одношај међу краљевинама Хрватском, Славонијом и Далмацијом и краљевином Угарском, то ће рећи: законским чл. I.: 1868. краљевина Хрватске, Славоније и Далмације и зак. чл. XXX: 1868. краљевине Угарске, у ком § 65. овако од ријечи до ријечи говори: „— како је (Угарска) до сада више пута ријеч дигла, неће и у будуће престати темељем права св. угарске круне захтјевати реинкорпорацију Далмације, као и захтјевати, да се Далмација придружи краљевинама Хрватској и Славонији:

„не могући ипак овај сабор увидети, да би га државноправни и опће политички одношаји, то у монархији, то у земљама круне Св. Стјепана свјетовали и ободравали, да питање о спојидби Далмације сада покрене;

„желећи напокон с добрих разлога, да то важно питање, кад му драго пронађе сходним, покрене само договорно и споразумно са заједничким сабором земаља круне Св. Стјепана, јер само од тога споразума смије очекивати повољан успјех свога настојања и очувати недирнут државноправни одношај, који веже краљевине Хрватску, Славонију и Далма-

цију с краљевином Угарском: прелази преко предлога на дневни ред.“

И ако није било сумње, да ће огромна већина сабора Хрватске и Славоније примити протупредлог одборске већине, у сабору се ипак заподјела дуга расправа. Са стране владиних посланика истакнуте су многе мисли, које није на одмет споменути.

Право Хрватске и Славоније на Далмацију — говорили су — и одвише је јасно. Хрвати су, којим путем и начином, то се извјесно барем до сада не зна, доприли на Јадранско Море у данашњу Далмацију. Владаоци хрватски владали су за вијекове, борећи се са источним царством и млетачком републиком. Често пута владали су баш сјајно и славно, тако да је и сам римски папа упознао вриједност и цијену ове краљевине. Мислио је, да је мора предобити тим, што је послао посљедњем краљу или свакако једном од посљедњих краљева Хрватске, Славоније и Далмације посланика, да је привеже уз систем својих великих политичких основа. Жали Боже, у посљедње вријеме тих краљева настао је раздор у самом народу, па су се за неко вријеме изгубили не само далматински градови, него се напокон изгубили самосталност краљевине Далмације и Хрватске. Хрвати су, да установе сигурност своје егзистенције, уговорили са краљем сусједне краљевине Угарске уговор, у коме га признају и својим краљем. Он им је признао чување његових права. Нема извјесних и сталних података, какве су врсте била та призната права. Биће свакако, да су морали обећати аристокрацији и племству пријашња њихова права; цијеломе народу његову слободну егзистенцију, а цијелој краљевини такав положај у друштву са Угарском, да су оне савезнице, а не једна другој подложне. Први краљ угарски и хрватски примио је као прву задаћу, да поново придружи краљевини градове, који су од Хрватске, Славоније и Далмације отргнути и сједињени млетачкој републици. Овдје почиње онај час, кад угарски краљ и угарска краљевина долазе према Далмацији у онај исти положај и одношај, у коме је била и Хрватска. Мора се т. ј. признати, да су већ тада угарски краљ и угарска краљевина ступили у право на Далмацију, у којем је праву до данас Хрватска.

Потомци тих угарско-хрватских краљева увијек су настојали, да далматинске градове обезбједе Далмацији. Особито ову

политику, да Далмацију осигурају круни својој и краљевини Хрватској и Славонији, водили су краљеви из куће напуљске и анжувинске већ за то, да имају савез преко мора са својом домовином. Историски догађаји тако су преплели удес и одношај Далмације, Хрватске и Славоније с краљевином Угарском, да се не може рећи, е земље круне Св. Стефана не стоје данас ни у каквој свези, правној, са Далмацијом.

Питање сједињења — говорили су још — није дозрело, јер се не зна, како би се оно извршило. Свака политичка странка друкчије мисли о начину тога сједињења. На то сједињење не мисле озбиљно ни у Далмацији, јер би тада хрватски посланици са Приморја изнпјели свој предлог у сабору, а не у новинама, после саборског засједања. Сједињења, у осталом, може бити само у договору са угарским сабором. На то сједињење треба да пристане изричито и угарски сабор. Без тога пристанка не може бити говора о сједињењу Далмације са Хрватском и Славонијом. Хрватски посланици са Приморја нијесу у сабору изнијели предлог сједињења, јер је то једном од њих забрањено у — Бечу. Један министар у Бечу, који није то радио без претходне привoле цареве, забранио је том хрватском посланику, да се о сједињењу говори у Задру. Дакле, све је узалудно. Што цар не одобрава у Задру, неће одобрити ни у Загребу.

Него, у цијелом овом расправљању, најчуднији су били говори предлагачâ. Предлагали су сједињење Далмације Хрватској и Славонији, а у исто доба били су му противни! Из говора предлагача Барчића преносимо ове тачке:

„— ако сједињење Далмације не би имало слиједити на темељу нашега државнога права и међусобнога договора Хрватске и Далмације; ако би се спојење имало подврћи мађарским интересима; ако би то спојење морало слиједити само уз признање фактичног стања, које је нагодба у несрећној Хрватској створила, ја отворено кажем, да сам одлучно против сједињења. У Далмацији се буди и развија народна свијест, у Далмацији су слободни избори, мањи порези, опћине автономне, у Далмацији сабор може оно, што ми, уз толико слављену magnu cartu, не можемо; може дозволити прирезе да тим задовољи потребама земаљским, одредити корисне земаљске инвестиције. Ја држим, да ми не можемо желети, да се Далмација на темељу нагодбе припаји; да не можемо желети, да Далмација буде подвржена под мађарску власт; да не можемо желети, да

и тамо буду прогоњени хрватски отаџбеници, да се и тамо гуши и убија народна свијест; да не можемо желити, да Далмација буде лишена слободе штампе, слободе удруживања и неодвисности судаца; да не можемо желити да и у Далмацији буде уведен полицајно-административни сустав, који убија појам автономије у општинама и муниципијима, те их подвргава самовољи поузданика егзекутиве; ми не можемо желити, да поносно приморје далматинско буде претворено у угарско-далматинско приморје, да буде потчињено власти маџарског гувернера, који би се, потпун ријечког, уротио са непријатељским елементом талијанским против хрватскога, те тако разнародио хрватске градове; не можемо желити, да по градовима Далмације буде са стране талијанаша гажена и по блату улица вучена славна хрватска застава, обливена крвљу наших јунака, која се борила славодобитно против полумјесеца на одбрану западне цивилизације. Под тим увјетима нијелан Хрват не може желити спојење Далмације."

Хрватско-славонски сабор одбио је великом већином предлог за сједињење, а примио је истом већином протупредлог одборов. О сједињењу, дакле, није било више говора. Загреб га је одбио. Задар га је тражио у новинама. Неумјесно је било једно и друго. Хрватски посланици са Приморја тражили су сједињење са Хрватском и Славонијом, не били усрећили себе и своје. Загребачка опозиција тражила је ово исто, хвалећи прилике на Приморју, а приговарајући својима невољама. И они у Загребу и они у Задру требали су да раде противно. Морали су тражити сједињење Хрватске и Славоније са Приморјем, а не Приморја са Хрватском и Славонијом. Да је до овога дошло, били би се сви поштени у Загребу увјерили, како су на Приморју, заиста, избори слободни; како народна свијест цвјета и напредује; како су на Приморју суци поштени и независни; како је штампа слободна, као у Енглеској и Француској; како су по Приморју у велико корисне автономне политичке општине; како се у тим автономним политичким општинама чува новац и држе у најбољем реду књиге о примању и трошењу новаца; како се не прогоне отаџбеници — у опште, како је све лијепо и племенито, као што је онда било и у Хрватској и Славонији. Слика би таман нашла прилику.

У овој борби за сједињење и несједињење појавило се ново питање. Или боље васкрсло је из мртвих дањске године

закопано питање о слози Срба и Хрвата. Неколико хрватских првака у Загребу протурило је, крајем 1889. године, неки свој предлог чак у земунско Ново Вријеме. У том предлогу изнесене су неке основе за измирење Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији. Није било искључено ни Приморје. Осим новосадског Браника, који је увијек у најбољој намјери идеалисао о слози Срба и Хрвата, тај предлог одбише у том питању најмјеродавнији. Одбио га је загребачки Србобран. На њ није пристао ни Српски Глас, него је примио као своје одбијање Србобрана.

Србобрану нијесу били искрени хрватски прваци, који су потписали тај предлог. На доказ томе позивао се на поступак Хрвата са Србима у опште а на по се на Приморју. У 43. броју 1889. год. Србобран је о томе донио из пера писца ових успомена чланак, у коме су и ове ријечи:

„Шта је нама до студених слова на бијелој хартији? Шта је нама до празних ријечи, када се ријечи дјелом не остварују? Шта је напокон нама до обећања, када се обећања не испуњују? Све су то саме дјетињарије! Све то није друго, већ узалудно трошити вријеме и папир, јер одатле нема никакве користи, нити може да буде пошто нема онога, што је најглавније — нема искрености. Ми Срби у Хрватској и Славонији нијесмо никада били противници искрене и праве слоге, као ни наши једномишљеници на Приморју. Ми смо увијек најрађе примали братску руку, за коју смо мислили, да нам се искрено пружа, па смо често пута и сами нудили жељени мир и слогу — али, жалости наше, браћа нам Хрвати нуђаху мир лукаво, или не примаху наше понуде.

„Осврнимо се малко на задарско помирење, које су прошле године Хрвати на Приморју предложили Србима. Промотримо малко његову историју, па ћемо се лако увјерити, да одише преваром. Срби у горњој Далмацији, вапијући за слогом и братством, на први мах и не примијетише превару, већ великим весељем загрлише браћу Хрвате. Хрвати их примише у загрљај, ну гле несреће — али не по Србе, већ по Хрвате — синови јужне Далмације, Боке и Дубровника, проматрајући хладније предлог, устегоше се и одбацише га, на корист свих Срба Примораца, на корист све браће. Како је сада на Приморју? — Да су тамошњи Хрвати заиста искрено мислили о слози, они би и истрајали, по жељи Срба и ублажили би услове

и ето готовог жељеног мира. Али они тога не урадише, већ се сада на небратски начин освећују свијесним Бокељима и на њих кидишу. Најјаснији су нам сведок о томе задњи избори за далматински сабор. — О искреној љубави браће Хрвата на приморју показују се непрестано најбољи докази у Боки, јер је Бока свему крива, пошто није хтјела да пристане на предлог задарски."

Ни задарски Народни Лист није био задовољан са предлогом, које је штампало Ново Вријеме. Тај му је предлог био сувише великодушан према Србима, и ако у њему није било ништа ново. „Да!" — писао је тада Народни Лист у 87. броју 1889. године — „споменута изјава признаје Србима потпуну равноправност у свему и по свему, но уз признање с њихове стране државнога права заједничке домовине. Жао нам је што речена изјава није била јаснија у означењу тога права; јер је дала одмах повода браћи Србима, да то право назову правом Троједнице, а не хрватским. Да у таковом називу има знатне разлике, то свак лако може да разабере. Ми цијенимо са наше стране, да се Хрвати у залог споразума са Србима могу свега прво одрећи, него ли свога државно-правнога становишта, своје државне индивидуалности, те рецимо чисто, свог хрватског државног имена, барем у оквиру данашње Троједне Краљевине. — Није рећ, да ми нијесмо за слогу са Србима, а тому смо дали доказа и лањским покушајем, који ако је испао неповољно, није очито нашом кривњом, али право да кажемо, не желимо загрљаја, који нас гуши. Државни услов Хрватске, једини је, који јој може зајемчити не само самостални положај, него јој обезбиједити индивидуални опстанак; одреку ли се Хрвати свога државно-правнога становишта, ма било у прилог коме, они eo ipso жртвују не само свој политички него и народни. А пошто хрватска мисао има једнако право опстанка као и српска, што и сами Срби признају; та мисао уз данашње околности једино се равно може уздржати према српској уз њезин државно-правни услов, иначе морала би подлећи, морала би се знатно претопити по све у српску, јер без такова услова не би се могла ни одржати, ни развијати уз оне околности, које српској мисли, уобличеној у двије независне државице, дају маха и живота. Кад би се Хрвати одрекли свога државнога имена, тада не би било потребе чекати, да свијест и будућност сама

народ изједначи, јал нађе неко опће име; јер би то име било доиста српско.“

Ово неколико врло значајних ријечи не требају никаквог тумача. У њима је Народни Лист, отвореније и јасније него ли икада, казао, шта мисле његови људи.

Да свршетак 1899. године буде Србима слађи и да се новом годином могу још многоме надати, спљетски Народ у 86. броју написао је, на талијанском језику, други чланак под натписом Crescit eundo. У томе чланку овако поздравља Србе:

„Српски је елеменат, као што су се могли увјерити и они на нашој страни, који нијесу бјежали ни од какве жртве за зближење, за нас елеменат погибељнији и непријатељскији од самог елемента италијанског, са којим су нам заједничке, ако ништа друго, неке идеје, зависне од западног карактера наше цивилизације. Са Србима још за дуго не може бити оне заједнице; они представљају негацију наше политике; они пред очима имају идејале сасвим различите од наших: борба је њихова борба истока са западом, вјерског фанатизма и политичког калвинизма против сношљивости, које превлађују у обичајима и мислима изображенога свијета. Са њима нема ни мира ни уговора; мржња на све оно, што је хрватско, то је једина јасна тачка њихове магловите политике.“

Dr. Александар Митровић

НЕОСТВАРЕНИ САН

I

Свануло је ведро, румено и прохладно октобарско јутро. На нејасном и далеком хоризонту још су слабом светлошћу трепериле последње неугашене звезде. У ваздуху је било нечега оштрог, нечега што освежава и загрева крв у поспаном и млитавом телу, разнеженом после сна у топлој соби.

У великом и чистом дворишту старе касарне у Ђ.... било је још све мирно. Само из коњских штала чуло се хрзање коња и лупање копита̂ о камените под, и кроз узане прозорчиће куљала је густа пара а мирисало на сено и коњско ђубре.

Дугачки Цвија трубач, из друге батерије, још дремљив и неумивен, довршавао је облачење шињела на вратима дугачког и мрачног ходника, а затим изишавши на двориште ударао је длапом о писак прописно очишћене трубе.

Видевши да је још рано, он се умирен наслони на рапаво стабло гранатог дуда пред касарном, и извадивши из шајкаче половину испушене цигаре, запали је. Слатко је гутао мирисаве димове, и одбијајући их пуним устима, уживао је у свежини влажног јутра.

Широким друмом цврчала су тешка волујска кола, и отуд се ширио мирис умуљаног грожђа, кога су вредни берачи још од свануħа превлачили у варош. Под широком касарнском стрејом гукали су голубови, а са великих дудових грана тихим шумом опадало је пожутело лишће.

....Пре два дана дошао је са осуства у батерију редов Таско Жикић, Цвијин друг из села и први комшија. Цвија га жељно чекао, рад да чује гласе од куће и далеког завичаја.

Те вечери, кад је Таско дошао, седео је Цвија с њим у тескобној кујни батеријској, грејући се крај ватре која је горела под великим казанима. Пушили су љут дуван кога је Таско у листовима прокријумчарио из села.

„Поздравили те сви твоји. Био сам два три пута код куће ти,“ — причао је Таско. — „Мајка ти још непрестано плаче кад ко спомене твоје име. Бадава ја њима причам, како је овде лепо, јок, она вели: тешко њему без мене. Онај мали шврћа, твој синовац проходио, па читав урнебес у кући због тога.“

„Славе ти, Таско, виде ли где Босиљку? Знаш да сам ти нарочито поручио, да се с њом веднеш,“ — сав зажарен питао га Цвија.

Место одговора, Таско гурну руку под копоран и извуче из недара дуњу жуту к'о злато, па је даде Цвији.

„Ето послала ти она. Затекох је прво вече на кладенцу код записа. Кад јој казах твој поздрав, не умеде ни речи да прозбори. Поцрвенила, оборила дуге трепавице, а она пуста недра само јој играју под јелеком. Захвати воде па готово утече. У очи мог одласка дође она на вратнице наше авлије, па ме зовну.

„„Поздрави га, вели, много, и кажи му да га ја чекам. Дај му ову дуњу, па немој да је поједе, него нек је чува у сандуку нек му мирише,““ — Па се заплака и побеже кући. Казала ми још да ће у ову суботу доћи с братом на вашар, и молила да се онда види с тобом,“ — заврши Таско увлачећи последњи дим и отпљунувши далеко од себе.

Светлих очију и зајапурена лица, Цвија узе дуњу па је метну под копоран. Удишући њен силан и опојан мирис, он се сети дугуљастог и руменог лица и црне косе његове Босиљке. Притискивао је дуњу на груди и чинило му се да је она, Боса, ту крај њега и да га додирује својим топлим телом и да му шапуће речи милоште и љубави —

Наслоњен на храпаво стабло старог дрвета, Цвија је будан сањао о блиској срећи и у глави састављао молбу којом ће од командира на рапорту затражити дозволу за жељени дан.

Ако га пусте, молиће каплар-Тимотија за његов преправљени копоран и шајкачу од фине чоје; у глави му је бручала вашарска тишма, писка циганских ћеманета, бубњеви и подвриск ивање у колу.

У своме војничком сандуку имао је Цвија нешто уштеђених

новаца. За њих ће купити пар лепих минђуша и поклонити их Босиљки. Како ће се она обрадовати, кад он отвори малу сомотску кутијицу и унутра заблиста примамљив накит!

„Трубач! Свирај устајање! Сад си устао и опет дремаш, лоло једна!“

Цвија се трже и збуњено се окрете вратима на којима је стајао дежурни потпоручник наслоњен на столу. Затим журно прихвати трубу и принесе је к устима.

Кроз мирну атмосферу проломише се метални и крти звуци налик на пућпурикање препелице у зрелом житу. Стари и искривљени зидови касарнски одбијаху од себе дрхтаве звуке, који се после раширише високо изнад крошњи тихе шљивике и удараху у околна брда.

Као звуци чаробне свирале, тако дејствоваху гласови трубе на поспале војнике. У пространим и мрачним собама забруја као у кошници. Ходником се разлегао шум који је долазио од хитрог превлачења четке преко чизама; из штала одјекиваше звек сабље и мамуза, и чула се псовка поднаредника, док су коњи узнемирено вриштали и хрзали.

II

У облаку од прашине јурила је батерија широким пољем које се пружало одмах иза мале паланке. Коњи су скакали упрошице, топови прескакали и тутњали, а послуга згрчена на својим седиштима, очајнички се придржавала да не испадне.

У једном крају пространог поља већ се беласале вашарске шатре и дизао се дим од ватра. Тамо се још сад спремало за сутрашњи вашар.

На челу батерије, иза командира, јахао је на својој „Голубици“ Цвија трубач. С времена на време он би жељно погледао тамо, одакле је већ допирала тишина разноликог света, а сав блажен помишљао је на сутрашњи дан. Неколико дана како је већ постао нестрпељив, очекујући тај срећни тренутак кад ће загрлити тајом своју Босу. Није осећао ни умор, ни тегобу службе са те срећне помисли, а командир га је зато похвалио пред целом батеријом, и одобрио му унапред два дана осуства о вашару.

И сад док је батерија летела пољем, Цвији су поред очију

пролетале слике сутрашњег дана: весело коло, цигани с ћеманетима, сеоске цуре, његова Босиљка и све вашарско шарениле.

Занесен тако у снове, он и не осети кад му дизгини склизнуше из руке. Његова „Голубица“ се саплете и заједно с њим сруши се на земљу.

Командир чу тресак, окрете се и очајнички командова:

„Батерија, стој!...“

Било је доцкан.

Пакленом брзином прејурио је први топ преко бедног трубача.

Честити капетан хитро сјаха с коња, но кад је пришао Цвији, окренуо је главу да сакрије ужас и сузе у очима.

Опружен на прашљивој земљи, поцепане блузе кроз коју су провиривала поломљена ребра, издисао је трубач друге батерије Цвија Јованкић. У самртничкој борби ноге му се грчиле, уста отварала жељна ваздуха а исколачене очи страховито се превртале у својим дупљама.

Најзад очајнички и страховити крик проломи се ваздухом, и један млад и бујан живот био је угашен.

Тужно се враћала у касарну друга батерија тога дана.

Покривено шињелом лежало је на једној кари мртво тело Цвије трубача; два војника су га придржавала да од трускања не испадне, а дугачким рукавима су утирали сузе које се котрљале низ њихова опаљена и наивна лица.

III

Бледо јесење сунце још није било зашло за планински плаветни венац, када се мирним паланачким улицама кретао мртвачки спровод.

Звук труба, који се на далеко разлегао, казивао је, да је то погреб неког војника.

У гломазним и простим мртвачким колима био је неизграђан и црни сандук и у њему тело Цвије Јованкића, трубача друге батерије. Његови другови из батерије ишли су испред и позади кола, оборене главе и неми, само би звек мамуза и писак трубе с времена на време нарушавали мучаљиву тишину

Лено су вукла кљусад тешка кола, и она су одскакала и трескала преко неравне калдрме.

За колима је ишао гологлав старац коме се вилице грчевито тресле и колена му клецала. Он је гледао тупо у дугачак и црн сандук и још није могао чисто да верује, да је све то што гледа страшна јава. Био је то отац Цвијин, који је дошао са села дотеравши нешто стоке за вашар, па је узгред хтео и сина да обиђе.

Из далека, тамо где је био вашар, допирала је пригушена врева и разнолик шум разлевао се изнад мирне вароши. Тамо у колу, које се вило око гајдаша, играла је с осталима једра, стасита и румена девојка. Њена недра, утегнута у кадифени јелек, дрхтала су и тресла се при сваком њеном покрету. Била је то Босиљка. С времена на време она се окретала и као да је очекивала неког.

Она није ни слутила страшни удес њеног јарана.

И док се широким пољем разлегала писка циганских виолина и сељачких фрула и момци у колу несташно подврискивали, — кроз тихе улице варошке и даље се споро кретао спровод. Седи војнички попа дрхтавим гласом певао је тужну песму, и она се губила у мирним сокачићима и у оној вреви која је допирала с вашара:

„Свјати Боже!...“

Из „Касарнских фотографија“. Милутин Јовановић

БРАК И ПРАВОСУЂЕ

(НАСТАВАК)

На Западу се судска надлежност за брачне спорове развијала на други начин. Док је римска црква улазила у састав старе римске царевине, за то време разуме се и односи цркве према држави били су једни исти како у источној тако и у западној њеној половини. Али од краја петог века, после пада западне половине, почиње се већ развијати папство у средњевековном смислу те речи, показујући свој особити утицај поред осталога и на даљи развитак брачног правосуђа у западним државама.

Разгранавајући постепено своју законодавну власт за грађанске предмете уопште, западна црква је у исто време све већма проширивала и круг своје судске надлежности за брачне спорове. Међутим западно опште-црквено право (jus universale) није једновремено одмах свуда усвајано. И ако се истина римска црква старала од своје стране да постигне јединство како у погледу појединих норми о браку, тако и у погледу њихове практичне примене и своје судске надлежности у брачним предметима, ипак она дуго није била толико моћна да ту своју намеру свуда и до краја изведе. Поједине су државе већином свака на свој начин и према својим домаћим приликама специјалним правом (jus particulare) регулисавале ове односе. У науци је утврђен факт да су „цркве разних држава својим нарочитим путевима ишле; да је готово свака држава имала своје

специјалне законе о браку, без обзира на то што се у понеким стварима показивала извесна веза са законима римске цркве.[1]

На Западу је истина још раније него на Истоку Карло Велики, цар обновљене римске царевине, издао био закон (802 год.), којим се наређивало да епископи и свештеници са старијим људима из народа морају пажљиво испитивати сродство, а затим да се свештеничким благословом брак закључује. Али да ли зато, што овим законом нису биле предвиђене последице у случају ако би брак био закључен без благослова, другим речима, што је он био без довољне санкције, несавршен закон (lex imperfecta); да ли зато, што царска власт није више била у стању да изнуди извршење његово или пак зато, како неки мисле, што није био у складу с општим погледима римокатоличке цркве — црквено венчање и поред тог закона није могло постати владајући облик закључивања брака. Какво је пак гледиште сама црква заузимала у овом питању на Западу до IX века показују нам најбоље одговори папе Николе I (858 до 867) на стављена му питања од стране Бугара.[3] Између осталога они су га питали и о томе, како треба закључивати брак. Папа им је у своме одговору претходно описао какав је је ред у том погледу владао код Римљана: прво заручење с предајом невести прстена верности од стране женика, затим састављање писменог уговора, а после тога бива примање благослова у храму Божјем. Али, све те и друге разне церемоније при закључивању брака заједно са црквеним благословом, по мишљењу папиној, не морају бити испуњене и брак ипак је пуноважан само ако постоји узајамна изјава пристанка брачних страна.[4] Из тога

[1] Freisen J. Geschichte des canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossen Literatur, Paderborn 1893. S. 888.

[2] Види Friedberg Emil Dr. Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts, 5. Auf. Leipzig 1903. S. 445.

[3] Око седам словенских племена најсроднијих Србима потпало је било под власт Бугара. Примивши хришћанство она опазе да се то учење не слаже са оним што је код њих већ постојало. Услед тога скуп поглавица нађе се побуђен да састави списак свега у чему се разликују њихови погледи од хришћанских и пошаље га ондашњем папи Николи I (858—867) да им он одговори. Ти његови одговори од 866. године зову се responsa ad consulta Bulgarorum. Постављених питања има више од стотине и на свако од њих папа даје свој одговор. Извод из тог споменика види Гильфердингъ, Собраніе сочиненій, С. Петербургъ 1868. т. I. стр. 65—71.

[4] Schnitzer Joseph Dr. Katholisches Eherecht Freiburg i B. 1898 S. 150.

се види да црквени облик закључивања брака на Западу у то доба, дакле, још није био дефинитивно усвојен ни од стране саме цркве. Тек од XI столећа може се с поузданошћу рећи западна је црква добила искључиво право законодавства и суда у погледу брака. Од тога доба тајанствена природа његова јавља се већ доста јасно формулисана и нико више није ни сумњао да је то предмет црквеног законодавства и суда тако, да су и кнежеви и народи римокатоличке вероисповести били тога уверења да сва питања и предмети, који претходе закључењу брака или се јављају као његова последица, спадају у искључиву надлежност црквено-судске власти. У времену појаве Грацијановог декрета, дакле, око половине XII века, несумњиво је, каже професор Фарнер, да је црква давно већ важила као искључиво надлежна власт како за издавање закона о браку, тако и за решавање брачних предмета.[1]

Под именом брачних предмета као предмета чисто духовних (causae mere spirituales), што су спадали у надлежност црквеног суда, по папским декретима, који су се налазили у corpus juris canonici, разумеју се уопште сва питања, која се тичу како услова законитости и узрока престанка брака, тако и заручења, законитости рођења, па шта више и имовинских односа у браку. Редовни судија (judex ordinarius) за све ове предмете био је, као и на Истоку, епископ односно његови помоћни органи, међутим брачни спорови владалаца као и други важнији спорови (causae maiores) представљали су обично и предмете искључивог права папске власти свих инстанција.[2] Но при свем том треба имати у виду да у погледу имовинског брачног права ни западна црква никада није оспоравала надлежност грађанског суда. А сасвим „природно је да је и грађански суд при регулисању имовинских интереса разведених супружника морао имати обзира према личним односима које је регулисала одлука духовно-судске власти; пресуда црквеног суда представљала је неку врсту прејудиције у даљем поступку грађанског суда.“[3]

[1] Geschichte der Ehescheidung im kanonischen Recht Freiburg i/B 1903. I, S. 120.

[2] Farner op. cit. S. 223; Schnitzer, S. 557 и 559; Vering Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts Freiburg i/B. 3. Aufl. 1893. S. 527.

[3] Farner op. cit. S. 224.

Као што видимо, дакле, и на Западу, где је живот цркве у неколико био слободнији од утицаја државне власти, као год и на Истоку, где је опет на против утицај византијских закона био много јачи и замашнији, односи између државе и цркве у погледу судске надлежности о брачним предметима у току неколико векова били су дефинитивно утврђени. Сва питања која се тичу услова законитости, узрока престанка и оних права и дужности, у којима се огледа моћ брачне заједнице, било у погледу положаја супружника у грађанском друштву, било пак у погледу њихових личних, унутрашњих међусобних односа спадала су несумњиво у искључиву надлежност црквеног законодавства и суда. Остала пак питања, која се тичу имовинских односа представљају по правилу предмет надлежности грађанског законодавства и суда, а изузетно у исто време могла су улазити и у круг надлежности црквеног суда. Црква је даље прво фактички, под видом добровољног изборног суда с једне, и дисциплинарне власти за своје чланове с друге стране, и то поступно све већма проширивала право судске власти за брачне предмете. Ово њено право, у почетку само на обичају и прећутној трпљивости државне власти засновано, доцније је и позитивним законодавством појединих држава било признато у том смислу, да ипак држави никада није могла бити одузета и оспорена сасвим надлежност у погледу имовинских односа брачних страница.

Ово начело у главноме усвојила су била законодавства готово свих европских држава. По тој општој норми више или мање регулисавана су питања о браку све до XVI века. Од тога пак доба, услед општег политичког и социјалног покрета, а под непосредним утицајем реформације, на Западу се поче мењати дотадањи појам о браку. Протестанти са Лутером на челу признавше истина брак за свету установу, али јој оспорише моћ св. тајне у дотадањем догматичком смислу.

По том новом њиховом учењу та установа егзистира само ради човека, те према томе припада човечанском, а не божанском праву. „Брачни предмети, по речима Лутера, не тичу се савести, већ припадају световној власти.“ „Цркве се брак ништа не тиче, он је ван ње, пролазна, световна ствар, зато припада врховној власти.“ „Нико не може порицати, каже он, да брак као спољашња, грађанска ствар подлежи световној власти исто онако како год одело и јело, као кућа и двориште.“ „Свака

земља има своје обичаје вели народна изрека; па према томе кад свадба и брачно стање представљају грађански посао ми свештеници и служитељи цркве, каже Лутер, немамо ту ништа да прописујемо и да уређујемо, већ оставимо сваком граду и свакој земљи њихове законе и обичаје онакве какви су."[1] При свем том као што смо мало час рекли, он ипак не оспорава сасвим светињу брака. У једној (1915. год.) својој беседи о брачном стању (Sermon vom ehelichen Stande) он ипак, само разуме се, на свој начин, у исто време признаје да је брак тајна, у којој се видљивим знаком оличава „највиша", „најсветија", „најдостојнија" и „најплеменитија" ствар.[2] По примеру Лутера уздижући с једне стране брак на ступањ највишег верског идеала и захтевајући шта више и религиозно освештање па да буде пуноважан, и његове присталице као и други протестанти у исто доба су свима силама тежили да ову важну друштвену установу ослободе измајсторисаних ограничења што их је створила била римокатоличка црква. Они су одузели од цркве и пренели на државу како право законодавства о браку тако исто и право суда за брачне спорове. Символичка књига аугсбуршке вероисповести под насловом: „О епископској власти" у погледу црквено-судског пуномоћија о брачним предметима овако изражава реформаторско гледиште у тој ствари: „Осим тога, тамо се између осталога вели, епископи располажу другом јурисдикцијом у етичким стварима као што су брачни предмети, црквена имовина. У тим предметима они имају специјалан суд и правосуђе по човечанском праву, а није Христос те предмете њиховој власти приписао. Па како они ову јурисдикцију имају од човечанског права то ако је не врше како ваља световна власт мора је узети на се и сама судити, да би мир био очуван."

Сасвим је природно било према томе што је римокатоличка црква сматрала за дужност да поводом ових нових теорија о браку узме у одбрану своје традиционално учење и да енергичним мерама колико може обезбеди надлежност цркве у погледу брачних предмета. Она је морала пре свега да догматички утврди тајанствену природу брака, а то је опет повлачило собом и нарочите брачно-правне прописе од стране цркве. То

[1] Види Friedberg Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung, Leipzig 1865. S. 160 и 159.

[2] l. c. S. 157.

је она усвојила на чувеном тридентском сабору (од 13. децембра 1545. до 4. децембра 1563. год.) који је и сазван био поглавито поводом новог учења Лутеровог. На томе сабору римска црква је одмах свечано санкционисала своје старо учење о браку као тајни. „Онај, који тврди да брак није право и истинска тајна једна од седам, које се у Јеванђељу налазе, од Господом Христа установљена, него да су је људи у цркви измислили, гласи једна одредба овога сабора, нека је анатема.“[1] Чим је пак учење о браку као тајни догматички било објашњено сабор је и у погледу законодавства и суда о брачним предметима донео нарочите прописе бацајући њима анатему како на оне, који би тврдили да црква није у праву да прописује брачне сметње и да постојећи брак може уништавати, тако и на свакога, који би тврдио да брачни предмети не спадају у надлежност црквеног суда.[2]

Ове одредбе тридентског сабора, у колико се тичу апсолутне надлежности црквене власти у брачним предметима, по разуме се могле бити примењене у оним државама, које су усвојиле биле протестантско и реформаторско учење. У чисто римокатоличким пак државама после обнародовања одлука тридентског сабора све норме његове о браку добиле су државну санкцију. Тако је било у Шпанији, Португалији, у јужно-америчким државама, у Пољској, Италији, Аустрији, Баварској и многим другим немачким провинцијама са римокатоличком династијама.[3] У свима тим државама владало је начело да је црква једини носилац законодавне и судске власти о браку и брачним споровима. Само изузетно у појединим местима и од времена на време могло је бити неко одступање од тога начела у погледу државне санкције саборских прописа, но тиме ипак није цркви оспоравано њено право. Овако је у главноме стање трајало у западним државама све до друге половине XVIII века.

Међутим, нови правни појам о браку, из кога се јавила и апсолутна надлежност грађанског суда у западним државама, није поникао под утицајем борбе вођене између римокатолицизма и протестантског учења у Немачкој, већ под утицајем борбе између државне и црквене власти, која се водила у Фран-

[1] Sess. 24. c. 1.

[2] Sess. 24. c. 4. и 12. „Si quis dixerit, causas matrimoniales non spectare ad judices ecclesiasticos, anathema sit.“

[3] Friedberg op. cit. S. 127—150.

цуској. Тамо брачно право после тридентског сабора има особиту своју историју, која заслужује нашу пажњу у толико више што је Француска својим законодавством дала тон или послужила за пример и другим државама у питањима о браку и судској надлежности за брачне спорове.

Одлуке тридентског сабора у Француској нису званично обнародоване. Ни наваљивање француског свештенства, ни посредовање страних владалаца у корист цркве, нису у стању били склонити француског владаоца да одобри обнародовање одлука тридентског сабора. Краљ је то одбио међутим не због тога што у начелу није признавао надлежност цркве у брачним предметима, већ због тога, што је налазио да би то ишло на уштрб његова суверенитета и независности француске цркве.[1] Поред тога, од великог значења био је и сам развитак грађанског законодавства и правних теорија о брачним предметима које су се јавиле у Француској. Тамо су правници, у намери да очувају интересе своје цркве и црквеног права, пришли у помоћ богословима објашњујући од своје стране разлику између грађанског уговора и тајне. Они су у браку разликовали два елемента: религиозно освештање и грађански уговор, који добија то освештање. На тај начин благодарећи најчувенијим француским правницима, чије су мишљење и метод усвојили затим и домаће канонисте и богослови, још у 17. веку сформирало се било особито тако рећи национално-француско гледиште на брак. По томе гледишту у браку се мора издвојити црквена тајна, која по својој природи подлежи јурисдикцији црквеног суда од брачног уговора, који као и сваки други уговор спада међутим у надлежност оцене и суда грађанске власти. Јер брак је по учењу њиховом пре свега један уговор (contractus naturalis), који као и сваки други уговор подлежи државном законодавству. Тек правно закљученом уговору црква даје религиозно освештање услед чега он постаје тајна. Уговор је дакле материја тајне; где њега нема ту не може бити ни тајне. Па као тајна брак подлежи свакојако црквеном законодавству; али уговор којим се брак заснива није још тајна те због тога само држава има право да прописује погодбе под којима ће се признати његова (уговора) законитост. Ово гледиште добило је затим и државну санкцију. Благодарећи новом теориском праву прав-

[1] Friedberg op. cit. S. 502.

ника мало по мало помоћу краљевских указа и парламентских решења, надлежност црквеног суда о браку толико је била ограничена да су крајем 18. века грађански судови у Француској расправљали читав низ предмета, који је помогао везу брачне заједнице. Ово гледиште у погледу судске надлежности за брачне спорове још нешто је било потпомогнуто учењем од стране представника натуралистичке правне школе.

У то доба отпочиње и велика француска револуција. Већ се јако осећао утицај „природног права“. Давно се чуло за „природно право“ сваког човека; давно су најславнији пропове-вале „природним стањем“, које је некада било, по коме се човек, веле, мора повратити. У том природном стању сви човекови односи постају само путем уговора. О „историјским случајностима“, шта је и како некада било код разних народа, натуралисте веле не треба ни водити рачуна, већ треба гледати на то, како по разуму мора да буде. По разуму пак све се оснива на уговору и све потиче из уговора. Људи су између себе поговорили се да оснују државу — и основали су је; они су се споразумели да сва права пренесу на једно лице, коме ће се — покоравати и постала је државна власт. Она је, или државна или грађанска, основана на уговору равноправних уговорача, чланова друштвене заједнице, по природи својој регулише све односе. Она је свуда и у свему, она установљава шта више и догмате грађанске религије својих поданика, она прописује услове и облике свих послова, који имају значења за живот грађана, у толико више у погледу брака, који и сам по себи није ништа друго до уговор, који слободна воља и склапа и раскида. Према томе по мишљењу њиховом брак, као и сваки други уговор подлежи само државној власти. Тајанствена природа његова сад се није више ни узимала у обзир, јер природно право државе, по мишљењу натуралиста, мора истиснути право цркве, до кога је она историским путем била дошла, како у погледу многих других предмета тако и у погледу брака и брачних спорова.

Према целом овом покрету римокатоличка црква, разуме се, није била сасвим равнодушна, већ је напротив искоришћавала сва могућа средства, којима би своја права очувала. Епископи су у том циљу обнародовали били одлуке тридентског сабора старајући се да оне буду и у пракси примењене, услед чега се често

пута долазило и до оштрих сукоба.[1] Сем тога, свештенство је енергично улагало протест противу краљевих наређења у колико су се она тицала брачне везе.[2] Но све то, као год ни научне полемике, које су богослови водили са цивилистама и представницима натуралистичке школе није било у стању да очува црквено-судску власт како за грађанске предмете уопште тако ни у погледу брака. Без обзира на сву строгост одредбе тридентског сабора, којом се бацала анатема на свакога, који би тврдио да брачни предмети не спадају у надлежност црквеног суда, државна власт у Француској ипак је поред свега тога задржала за се право законодавства и суда о брачним предметима. Овакав појам о браку она је изразила потпуно прво у револуционом законодавству, којим је увела обавезни грађански брак. Услед ове пак основне измене самог облика по себи се разуме да је и правосуђе о брачним предметима од тада прешло у искључиву надлежност грађанског суда.

Обавезни грађански брак, који је из Француске одмах већ (1875.) био уведен у Холандији и Белгији[3] (1796.), унет је и у Code civil. По кодексу Наполеоновом брак је признат за уговор и уврштен је у број уговора (contrat de mariage). На тај начин не само за Француску него и за Холандију, Белгију па од 1798. год. и за немачке провинције с леве стране Рајне[4] он је био сасвим оцепљен од црквеног законодавства и постао чисто грађанско-правни институт. Религиозна церемонија пак у погледу закључивања брака остављена је потпуној слободи савести супружника и моралном утицају црквеног ауторитета. Цео пак бракоразводни поступак као год уопште суђење свих питања, која се тичу постојања и важности брака спадали су у апсолутну надлежност грађанског суда.[5]

У Италији је по примеру Француске после дужег колебања такође коначно усвојен грађански брак законом од 1866. год.[6] с том разликом од француског да грађански акт може и претходити црквеном венчању, а може и после венчања бити

[1] Friedberg op. sit. S. 503.

[2] ib. S. 505.

[3] Ib. S. 494 и 586.

[4] l. c. S. 594.

[5] Barazetti, Das Eherecht mit Ausschluss des ehelichen Vermögensrechts nach dem Code Napoléon und dem badischen Landrecht, Hannover 1905. S. 5.

[6] Friedberg, op. cit. S. 611—637.

извршен без икакве кривичне одговорности свештеника, који би венчање био извршио. Ово попуштање учињено је зато, што је у простом народу владало мишљење да је грађански брак дело нечасно.

Нешто раније него у Италији, 1864. год.[1] уведен је обавезни грађански брак у Румунији заједно са француским code civil. Али, француски грађански брак под утицајем православне вере и месних прилика добио је у Румунији особити карактер. За свакога је, истина, обавезан грађански брак, но после грађанског акта по чл. 22. Устава мора бити извршено и венчање изузимајући случајеве, које закон предвиђа[2] што значи да је грађански брак у начелу правни посао под условом. Брак постаје законит тек пошто се испуни услов тј. кад се изврши црквено венчање.

У Швајцарској поједини кантони, располажући неограниченом законодавном влашћу, усвајали су били истина обавезни грађански брак и раније, али тек уставом од 1874. он је усвојен коначно за целу Швајцарску.[3]

У Немачкој је обавезни грађански брак уведен законом од 1875. године.[4] До тога доба пак поједине државе у Немачкој различно су регулисавале односе како у погледу закључења и развода брака, тако и у погледу међусобних личних права и дужности супружника.

У Аустрији истина није уведен обавезни грађански брак шта више ни до данас за све, а до последњих деценија XVIII столећа није било никаквог државног законодавства о браку, већ су важили само црквени закони, а тек законодавством Јосифа II (1765—1790) учињен је један одлучан преокрет у односима државе према цркви па и у погледу брака. Једним нарочитим законом од 1783. год. (Ehepatent) брак је проглашен за грађанско-правни институт, и по њему држава је била својим законима регулисавала брачне односе и сви спорови брачни од тога доба подлеже грађанском суду.[5] До 1894. године важило је нешто на-

[1] l. c. S. 911.

[2] Hahn, Das Eherecht der europeischen Staaten, Berlin 1904. S. 868.

[3] l. c. S. 189. Freigberg op. cit. S. 637—645.

[4] Hahn op. cit. S. 1.

[5] § 1. овога закона гласи: „Die Ehe an sich selbst, als ein bürgerlicher Vertrag (Contract) betractet, wie auch die aus diesem Vertage herfliessenden und den Vertrag errichtenden Gerechtsame und Verbindlichkeiten erhalten ihre

чело о браку и у Маџарској као и у Аустрији, а од тога доба уведен је тамо обавезни грађански брак за све без обзира на исповедање вере.

*
* *

Као резултат, дакле, оне борбе, која је дуже време вођена поглавито противу папства од стране реформатора и француске државне власти јавља се то, да су у току времена по примеру Француске једна за другом, с врло малим изузетком готово све западне државе одбациле раније начело о подели сфера између црквене и државне власти у питањима брачног права. Благодарећи без сумње високом културном положају Француске, чије је законодавство услед тога обично за пример и извор служило многим државама, између осталога и ово ново начело у погледу брака, као што смо видели, на тај начин поступно се све више распростирало док на послетку нисмо добили данашње стање. Грађанско законодавство западних држава сада махом сматра за пуноважне пред судом и законом само оне бракове, који су закључени по прописима грађанског закона без обзира на црквени благослов. А услед измене овог основног гледишта на природу брака, по којој је он сада постао чисто грађански институт, морала је разуме се бити одузета или ограничена и црквено-судска надлежност за брачне спорове. Истина канонски прописи о браку више мање ипак су још остали у снази, али не више као црквено, већ као грађанско право: мада им је понегда ако не баш непосредно, а оно услед супротних прописа и та моћ њихова била одузимата. У колико је пак на тај начин брак нашао себи место у грађанском брачном законодавству, у толико није ни мало чудновато што је готово једновремено с тим и извиђање и расправљање брачних спорова у многим државама поверавање искључиво обичним грађанским судовима.

На супрот и овом најновијем стадијуму развитка брачног права и правосуђа римокатоличка црква је као и увек опет стално и енергично заступала своје старо гледиште по коме је она једина надлежна да решава сва питања о браку. На и да-

Wesenheit, Kraft und Bestimmung ganz und allein von unseren landesfürstlichen Gesetzen: die Entscheidung der hierüber entstehenden Streitigkeiten gehört also für unsere landesfürstliche Gerichtsstellen.“ B. Friedberg op. cit. S. 142.

ние она својим позитивним правом захтева од својих чланова да испуњавају само њене законе и да своје брачне спорове расправљају код црквеног суда.[1] Међутим, она никада не може бити у стању до ово своје начело приведе у живот без пристанка државе. Један од узрока неостварљивости тога начела налази се и у самој природи црквене заједнице. Пре свега, ни одлуке тридентског сабора, на које се римокатоличка црква поглавито позива, ни у колико не потврђују да се њено пуномоћије судске власти за брачне предмете оснива на божанском праву. Затим, што је готово овде понајглавније, црква нема егзекутивних средстава да би могла све своје прописе у дело привести и спречити последице брачног стања заснованог на прописима државног законодавства. Она државну власт ни у чему не може ограничавати, јер у противном случају изгубила би карактер духовне власти или би значило да грађанска власт у предметима чисто грађанске природе мора бити неком потчињена, што се коси са појмом о државном суверенитету. Па пошто се све то не може замислити, а да црква не измени своју основну природу и задаћу, то је несумњиво да њој не припада право суда о правима и дужностима што потичу из брака по природи њеног основног уређења, јер је она то право, као што смо се уверили историјским путем од државе добила. Но то наравно још не значи да јој се тиме одриче и право унутрашњег суда (pro foro interno), по коме је она опуномоћена или боље рећи дужна да утиче на савест и унутрашњи живот својих чланова примењујући тога ради потребна средства, којима располаже. То јој право опет на против не може нико паа ни сама држава одузети. Према својим члановима црква може у свако доба употребљавати дисциплинарне поправне мере за све повреде, које би они својим неисправним животом нанели њеним прописима. Ту спадају поред осталих разуме се и повреде супружних права и дужности. Према приликама и против упорних преступника она може бити у том погледу понегда и строжија, али ипак све те њене мере ма колико изгледале строге могу и треба да се односе само на савест појединца. Оне ни у ком случају не могу по чисто грађанским прописима и даље од тога проширивати своје дејство. Не може се унутрашња, чисто дисциплинарна власт цркве сама по својој природи у

[1] Schnitzer op. cit. S. 46.

исто време имати облик и спољашњег, формалног суда (pro foro externo). Јер, на пример, епитимија коју би свештеник приликом исповести коме наложио, као и све друге мере, које поједини црквени старешина по свом јерархијском положају, па и цела црква може да употреби у циљу моралне поправке својих чланова, немају толику моћ да би биле у стању да регулишу потпуно брачне односе и у погледу приватних права супружника, нити оне могу имати снагу да изнуде извршење одлуке без помоћи принудних средстава, којима опет само држава располаже. Средства, којима црква располаже, по својој природи недовољна су да би могла реализовати на пример одлуку о одвојеном животу парничара под неким теретом; о материјалном издржавању невољне стране; о обостраним и специјалним правима и дужностима супружника; о њиховим правима у погледу наслеђа и т. д. Само државној власти припада то право да цени и одлучује о правним последицама правних послова грађанске природе. Она је једина у стању да изнуди извршење одлуке, којом се регулишу поједина приватна права и дужности грађана. То управо и јесте главни њен циљ. Но ово своје право држава може разуме се и на другог пренети. Па на основу таквог једног њеног овлашћења, као што нам историјски развитак правосуђа о браку показује, црква је и вршила дужност судске власти за брачне спорове кроз дуги низ векова. Међутим, и не упуштајући се у строго испитивање и оцену баш свих узрока, који су довели до овога расцепа, ми можемо претпоставити да је један од тих могла бити и злоупотреба при суђењу од стране органа црквено-судске власти. У осталом, судећи по неким историјским подацима изгледа да је то баш и био први и готово главни повод целог овог новог учења о брачном правосуђу на Западу. У неколико нам то сведоче и раније наведене речи из символичке књиге аугсбуршке вероисповести. Говорећи о епископској судској власти за брачне предмете тамо се, као што смо већ видели, између осталога вели: „ако је не врше (епископи) како ваља, световна власт мора је узети на се и сама судити да би мир био очуван“, из чега се може претпоставити да је већ бивало случајева, који су и изазвали ову мотивацију. Осем тога има и других доказа о злоупотребима црквених органа при суђењу онога доба. Тако на пример у појединим т. зв. жалбама немачке народности (Beschwerden der deutschen Nation) из доба рефор-

маније један од главних прекора противу тадашњих духовних судова уопште, поред неспремности судија, спорости њиховог рада, прекорачења круга надлежности, наводи се нарочито још и глобљење. На наравно „ни јурисдикција за брачне предмете није била поштеђена од оних злоупотреба, које су се овде по речима Фридберга, још у толико јаче морале испољити и имати веће значење у колико се ствар тиче не само имовинских, већ и породичних правних односа“. И овде се, вели он, могла применити Алапусова изрека: „Nummus vincit, nummus regnat, nummus imperat universis“.[1] У таквом ето случају кад се констатује злоупотреба, држава је, мора се то признати, не само у праву да одузме дато овлашћење, већ што више тако рећи приморана је да тражи начин, на који ће поузданије обезбедити и загарантовати грађанска права својих поданика.

У осталом чак ни теорија о двојакој природи брака, која се више у заштиту интереса цркве јавила у Француској, није у стању била да створи убеђење о судском праву цркве на брачне предмете. У одбрану тога њеног права сами богослови су истицали учење да је брачни уговор материја тајне брака, па према томе, по њихову тумачењу, о важности и неважности брачног уговора као особинама материје, која сачињава једну тајну, само црква има право да суди. Али њихови противници су противу оваког објашњења износили много убедљивији разлог. Они су том приликом наводили за пример да вода и зејтин такође представљају материју тајне крштења и јелеосвећења, па ипак састав воде и зејтина испитују хемичари и физичари као вештаци, а не црквени представници. Исто тако, вели они, и у питањима о важности брачног уговора, као једног чисто правног посла, који одговара закону, ако се он узме као материја тајне брака, о његовој правилности и сагласности са законом може бити меродавно мишљење само грађанског суда зато, што су у том институту стручна лица, која по свом позиву, као год и други вештаци, најбоље могу ценити предмете своје струке. Она најбоље познају законе, баве се искључиво њима и умеју да их правилно примењују. При свему томе ипак није ли намерно изражена жеља једног римокатоличког канонисте: „да црква и држава увек једна другу имају у виду: црква да се обзире на поједине односе и потребе појединих држава, а држава да цени

[1] Das Recht der Eheschliessung, S. 162 и 163.

достојанство и светост хришћанског брака."[1] Но кад се то већ постигне, кад црква своја начела помоћу државних закона унесе у живот и на тај начин у свему и потпуно хришћанизира брак, онда је, по нашем мишљењу, за њу сасвим од споредног значења, који ће суд примењивати те законе у самом животу. Од суда, без обзира на то да ли је он црквени или грађански, тражи се само да правично суди. Он мора увек бити неумитна логика, чија су правила исписана у позитивним законима.

Dr. Чед. Митровић.

(Наставиће се)

---

[2] Schnitzer op. cit. S. 51.

НЕЧИСТА КРВ

— БОР. СТАНКОВИЋ —

(НАСТАВАК)

Знала је да је лепа, и то не оне обичне, свакидашње лепоте, нарочито оне првобитне женске лепоте, када се девојком постаје у бујности и набрекнутости снаге, већ да је она друга, виша, јача, лепота која се често не рађа, која брзо не вене, која је све лепша, све заноснија, од које се увек при ходу и покрету њен мирис осећа.

Било јој је двадесет и шест година. За њене другарице које су се одавна биле изудале она је била већ стара. А међутим једино што је од оне гојазности, сувишности меса, и то као због тога што се није удавала, чезнуло те то са ње нестало, ископнило. Дошла сувља, изразитија. Остало, рамена и плећа била су једнако пуна и развијена; горњи део руку, мишице биле су обле и једре тако да су је заједно са пуним плећима и раменима чиниле навек праву, витку и због тога су јој стас, бедра били изразитији. Мало дугих руку са истина сувим али нежним прстима и више длана са још нежнијим чланком који је показивао сву белину њене коже. Лица не толико свежа колико бела, нешто мало дуга, омекшала, али са чистим, високим челом, црних, мало уских и уморних очију и навек стиснутих танких устију, тек при крајевима влажнијим и стрвеним. Браде више овалне но дуге. Једино, као још у почетку, једнако јој је коса бујала и расла. Црна, мека, негована. Увек је осећала како јој по врату и плећима лако тежи.

Софка је све то знала. Била је свесна те своје лепоте, која

је чинила њу, „ефенди Митином“ Софком и њоме била задовољна, горда. Не зато што би тиме друге, нарочито мушкарце, задивљавала, запрепашћавала, јер сваки од њих био би срећан кад би њу имао, него што је она сама у себи уживала, саму себе више волела и више неговала.

Онако наслоњена на миндерлуку чисто је лежала мислећи о томе. Кроз прозоре, више ње играјући се и добијајући ружичасту боју од црвених ћилимова трнула је светлост сунчева која је, залазећи иза брда, сноповима обасипала варош. Трнула је она и кроз отворена врата од собе и преко кревета и низ степенице губила се доле, у двориште и у башту. Из вароши све је више и више нестајао онај жагор. У осветљеном ваздуху изнад главне чаршије дизао се и лелујао облачак од прашине. А доле, из кујне и оне велике собе ништа се није чуло. Такође ни из дворишта ни из баште. Само Софка узнемирена баш том тишином, мирноћом, предвечерјем, кроз раширене ноздрве осећала је како се из дворишта покреће и почиње да осваја онај свежи баштенски ћув. По башти, лишће како почиње да шушти; из траве и алеја цвећа да се диже влажан и зрео мирис.

А знала је како ће се то све више одвајати, снажити и отуда кроз ту тишину овамо код ње продирати. А та ће се тишина све више, све јаче ширити. Чак и из комшилука, из улица и од свуда почеће да се осећа. Све, као уморивши се од дневна рада, и свршивши што је требало, као почело да се повлачи, одмара и чека вече, ноћ. Тек по које, као задоцнело, што би се чуло крцкање ђерма на бунарима; тек по који бат улицом; тек по који слуга, чирак ако промакне носећи из чаршије, што је газда тога дана за кућу накуповао, а обично на машинама навучене и испеглане фесове, или готове хаљине било мушке било женске узете тек сада од кројача. Једино што ће се са цркава и гробљанске и варошке и чак шапраначке непрестано чути вечерње звонење. А све ће друго бити тишије, мирније и тамније. А тога се Софка највише бојала и плашила.

Знала је да је капију затворила, али доле кујна, она велика соба и долапи по њој, дакле цела кућа ипак је била отворена, сама. Зато она скочи. Бацив шамију и на косу и на прса као кријући се да је ко не види такву, ма да је знала да је неће моћи нико видети од високе капије и околних око куће

високих зидова, сиђе доле. Чисто са страхом, као грабећи док је још видела и дана, затвори врата од оне велике собе. У саму собу, није смела да уђе јер тамо, у крај собе, око долапа, већ је било мрака. И када и кујну затвори, осети се чисто слободна. Још једном оде до капије и пошто се поново увери да је заиста затворена поче се враћати мало умиренија и сталоженија.

Вече је било све свежије, мокрије. Горе у ходнику ничега није било. Ишчистило се. И она враћајући се од капије, пролазећи поред бунара као увек при таквим вечерима кад би била и тако сама, затворена, поче осећати неку драж. И то драж у покретима плећа, половине. Намрштивши се, само што промуца као стресајући се:

— Хм! И љутито бежећи од саме себе, оде горе.

Седе, спусти се међ јастуке све више и јаче намрштенија и узрујанија све због тога, на саму себе, што ето она никада не може да буде као остале, као све друге. Што, знала је, да би да је доле у дворишту остала одмах почело да је одузима оно „њено“. Да ће, ма да јој је сада мати на гробљу, кроз неколико дана ускрс и цела ова недеља страсна и плачна када човек не треба ни да се насмеје — ипак, ипак поред тога што би знала да је грех, ваљда услед ове самоће, одмах испред ње почети, онако у предвечерју, башта да се њиха, да шушти и њу саму да све више обузимају ти осећаји, та драж, то миље, голицавост.

И што је највише naљути, узруја да све на пречац прекину и побеже горе то је што је знала: да ће то што је вечерас почело све јаче, све веће, неспосније бивати. Не ће знати где јој је глава. По некад, нарочито у летњим ноћима, да ће као луда ићи.

Зими и које како. Лакше се подноси. Целе зиме повученост. Ретко се одлази и излази. По кад кад ако би матер отишла горе, у родбину, па и то брзо, на кратко време, тек да се види. Одмах би се враћала јер зна да је Софка сама и да по зими не може тако лако и брзо као лети, ако јој што или ко затреба, да оде у комшилук и то нађе или позове кога. Или једино кад би зими настали празници: Божић и други благи дани, па се мора услед дочека гостију, нарочито оне из родбине и из најближег комшилука, али тек ипак да се човек облачи и као појављује у живот. Док је остало преко зиме било сасвим лакше,

Били су усамљени, ограђени кућом и зидовима. Никога нико није гледао. Али већ сада у пролеће и у лето било је друкше, теже. Нарочито за њу Софку било је најтеже. И то зато што је дотадања усамљеност и повученост престајала. Што људи, живот почео би изван куће да излази и по улицама, по црквама, службама божјим, и по црквеним славама, саборима, и весељима и да се, заједно, измешани налазе. Па и то Софки није било зато тешко што она не би ваљда имала да је у најлепше обучена, или што би имала да се боји да ће тамо, пред којом другом, нарочито новим девојкама које би биле тек тада задевојчене први пут почеле са родитељима да излазе, па као све нове привлачећи општу пажњу, да би онда њима Софка била као потиснута, бачена у позадину. То не. Знала је она да то не би било. Али зато што је све то било страно, друго, а не оно, њено, баш због тога јој је и све то било неугодно и тешко јој падало.

Колико је пута она одозго, из оних соба на горњем спрату из њихне куће равнодушно, са потсмехом, гледала како разилазећи се или са сабора или из цркве где су биле не толико ради службе божје већ колико да се виде у новим, тек тада први пут обученим хаљинама, разилазе се кућама и пролазе поред њих. Нарочито млада, мала, пуна и чиста лица Ната газда Миленковиih, увек са маћехом и оцем. Она је била из првог брака а њен отац, истина у годинама, али још држећи, оженио се другом и то младом. Маћеха јој је пре личила на старију сестру. Само је од ње била сувља и црнопурастија и обучена у загаситије хаљине. Отац би ишао иза њих, насмејана лица, већ не у чакширама него у панталонама и капуту, завучених руку у џепове и ситним корацима, навек их прати гледајући више у жену него у кћер. А она, кћер, Ната, сва срећна што је тако отац и маћеха свуда собом воде, уживајући у својим новим хаљинама, једнако се окреће око себе да види да ли је сви гледају, таку младу, лепу, и на њој тако раскошно одело.

Тако исто и више њих. У истој улици су кћери Тешка Самарџије. Њих четворо, све једна другу сустигле а само један брат. Истина да су им отац и мати били још сељаци, тек од скора из села се доселили, али обогативши се, њихна деца, нарочито кћери, брзо изиђоше на глас. Све у једнака одела обучене, већином лака, танка и у отвореним бојама. Лица и очију нежних, кадифених, да нико не би помислио да су то кћери њихове,

нарочито по оцу који је био буцмаст и једнако тамна, препланула, сељачка лица. Радосне што су тако лепе, и што тако зачуђавају, понека је од њих увек била на капији; увек је отуда на улицу по нека истрчавала. А на свакој служби у цркви, на сваком весељу, игри и сабору њих је такође било. Чак нису изостављале ни саборе у оближњим селима. Испрва у простим колима са оцем, са пуно корпи јела и буклија вина да тамо целог дана преседе, доцније на њиховим колима и то лакованим и само са матером и братом. Па и то не изјутра да целог дана седе, него после ручка када сав богат свет из града иде; више шетње ради.

Па колико је пута Софка исто тако презриво и равнодушно гледала и самога трговца Тоне, њихног некадањег слугу и његову жену, сељанку из оближњег села, која му је велики мираз донела и због које је цело то њено село, само код њега пазарило. Он је допрати из цркве до ове њихне, праве улице и онда се одваја и иде у чаршију, и у дућан. Али се не одваја од жене све донде док не види како слушкиња им са децом на рукама а сва у лепо, бело обучена не предусреће; тобож да спашку од газде она прихвати и онда она да је до куће прати да спашка не би сама ишла. А Софка је знала да је у ствари само то да свет види како они имају слушкињу, и да су њихна деца богато, лепо обучена.

Истина да је и Софка одлазила по кад кад на те службе црквене, и то када слави саборна и собниска црква и када, као по некој дужности, зна се, да онда цела варош, сви богаташи и њихове кћери, накићене са низама дуката као такмичећи се долазе. И око цркве, у редовима поређане и збијене, стајале би као при неком избору и гледању.

Особито на Духове, о Св. Тројици, матер Софку никад не оставља да с њом тамо не оде. Не ради самог сабора, игре весеља већ света ради се морало ићи. И то трећег, последњег дана када сељаци и обични варошани заситивши се од прва два дана и две ноћи почињу да одлазе а прави варошани газде, богаташи, хаџије са својима да долазе.

Цела та прва два дана чак до њихове куће допирале би отуда граја, свирка, зурле и бубњеви. Ноћу могло се јасно да види више цркве круг светлости помешан са прашином. Око цркве, по оближњим механама једнако граја. Дубоко у ноћ чуо

би се отуда бат или трчање, бежање неких које би гонила полиција или одвођење пијаних и избијених.

Већ трећег дана, и то после ручка, изашле би њих две: Софка као увек, ако не баш у новом, тек сада сашивеном оделу, али ипак скупоценом. И увек, од њене матере по неколико дана нарочито измишљавање, кројење и дотеривање било неког минтана, било плетење косе. Нарочито кићење цвећем да би се Софка свакада одликовала од осталих. Не што би то било толико лепо колико би било укусно и ново.

На порти црквеној, кроз гужву, метеж улазиле би њих две. Једва би чекале да прођу тај ред који је био закрчен с обе стране тезгама, асталима пуним лимунова, помаранџи, колачима, зашећераних вода и бозе и што пре да дођу испред саме цркве, где су главна врата и где ниже и више њих већ су биле поређане, начетане и гушиле се од тескобе из првих кућа жене, девојке и где је од увек и њима тамо било место.

Радосно дочекивање од свих њих, нарочито од познаница (а њих су већ све знале) све су се помицале да им начине места здравећи се, а највише са њеном матером:

— Оди, оди Тодоро! — говориле би старије од њене матере као храбрећи је.

Млађе жене од матере јој љубећи је у руку већ су је топлије и усрдније поздрављале:

— Како си снашке? Шта радиш?

Око Софке обично почеле би млађе девојчице да се врзу, да умиљавају дивећи јој се, загледајући је и запиткујући је за сваки део одела.

— Од чега ти је ово, лале? Како је ово лепо! Кад си ово правила?

Софка је највише те девојчице и волела док друге, веће, девојке у годинама, које су се сматрале да ако нису од ње лепше, а оно да су равне њој, оне би према Софки само окретале главе, и кратко, суво, јављале јој се.

— Како си, Софке?

И онда настало би стојање и гледање сабора. Свет би из вароши све више притицао. Пролазећи овамо поред њих, поред главних врата цркве одлазио би и нудио се доле, иза цркве где је била ширина, где су играла кола, свирање свирке и где је нарочито за те игре сва трава била, која се целог пролећа неговала, тада тамо и свуда око цркве покошена да би се, по

обичају, широка и велика црква са осталим зеленилом од грања и лишћа на тај дан испунила и застрла. Као што је и било. Софка, стојећи близу тих главних и отворених врата осећала је како отуда из цркве бије мирис од те покошене траве помешан са тамјаном и много горећих свећа испред икона.

Али одоздо, из оне ширине испод цркве поче да се све више отуда разлаже и шири жагор, врева. Већ се тамо светом испунило. Почеше да се мешају, губе. Пролазе, улазе и гушују се. Гомиле мушких, женских да се потискују, смешњавају, и да настаје оно од момака који би отуда, из ора долазили и тобож тражећи некога овамо међ женскима, девојкама да се гурају, пролазе. Нарочито око оних које они воле, ради којих целог дана играју, расипају новац, једва чекају да кад се овако све измеша, почне да потискује, они пролазе гурајући се, онако ознојени од игре, раздрагани, до саме ње лактом, раменом јој додирне прса, осети јој дах.

И код Софке, овамо код њих поче тискање.

И оне су заиста прве одлазиле онда, када почну још, за виде̄ла, да одлазе први богаташи, већином старији који су дошли више обичаја ради, цркве ради, да као и сваке године тако и сада приложе свој дар, остављајући својим млађим укућанима да они даље тамо остају и седе. Међу тим првима и њих две би одлазиле.

За њима, нарочито за Софком, нико да би од мушкараца као за осталим девојкама полазио, из далека, да је кришом прати; преко споредних улица сваки час да истрчава пресеца јој пут да би је немогући за све време испред цркве да је се нагледа, још једном је видео, јаче јој се урезује у очи. Никада и нико са Софком то није покушавао јер се знало да би било узалуд. Одавна се то знало да се ма шта учинило, ма колико око ње се трчало, гледало, лудовало, да се она не би ни окренула, камо ли тога погледала, још мање да би јој се допао, и да би она као остале сва срећна црвенила.

И зато увек њих две су могле мирно, и усамљено да истина не уз зид, крајем, већ средином улице иду и одлазе својој кући.

(Наставиће се)

ТРАГЕДИЈА

— Х. Хајне —

1

Бежи са мном, буд' ми жена,
Почини на срцу мом.
Оно ти је у туђини
Отаџбина, очев дом.

Не пођеш ли, ја смрт чекам,
А теби ће бити знај,
Остављеној, напуштеној,
И дом очев туђи крај.

—

2

Изнад њена гроба липа гране шири,
Ту певају птице, поветарац пири.
Испод липе седе, сред зелена сага,
Млад млинарски слуга и његова драга.

Ветрови дувају час више, час мање,
Слатко је и тужно птичије певање.
Заљубљени ћуте, она гледа њега,
Обадвоје плачу, не знају због чега.

—

3

Пала слана у пролећњој ноћи,
Даривала нежне плаве цветке,
Сад су они увели и суви.

Млад је момак волео девојку,
Обоје су побегли од кућа,
Не рекоше ни оцу ни мајци.

Лутали су сироти по свету,
Немадоше ни среће ни звезде,
Обоје су страдали, умрли.

Влад. Станимировић

ЈЕЗЕРО

— *Ламартин* —

И тако, увек гоњени к новим обалама, у вечитој ноћи, не враћајући се више натраг, зар се никада нећемо моћи укотвити на океану векова бар за један дан?

О језеро! тек је минула година дана, а мене ево сама крај ових вала, које је она требала понова видети; ево ме, гле! долазим сам да седим на овом камену, на коме се она некад одмарала.

Овако си исто хујало под овим сурим стењем, овако си се исто ломило о његове раздробљене бокове; овако је исто ветар бацао пену твојих вала на њене дражесне ноге.

Сећаш ли се? једне вечери пловили смо у тишини. На води и под сводом небесним и у даљини чуо се само шум и удар весала, којим веслари складно удараху о твоје вале.

Одједаред, са бајне обале твоје одјекнуше на све стране земљи непознати гласи. Ућуташе се вали, а глас мени мио изусти ове речи:

— О време! обустави лет; а ви срећни часови! обуставите ток ваш, оставите нас да се наслађујемо брзим насладама наших најлепших дана!

— Доста вас несрећника овог света моли, теците за њих, теците за њих; са данима им одузимате и бриге које их даве; заборавите срећне.

— Али узалуд тражим још неколико тренутака, време ми измиче и бежи; ја кажем овој ноћи: Буди што дужа! а њу ће зора скоро отерати.

— Љубимо дакле, волимо! Кратки су часи, журимо се и

уживајмо! Човек нема никаква пристаништа, време нема никаквих обала, оно тече а ми пролазимо! —

Завидљиво време, да ли је могуће да ти трепуци заноса, у којима нам љубав валима сипа срећу, одлећу далеко од нас онако исто брзо као и дани несреће?

Како? Зар ни траг им не можемо забележити? Шта! Зар минуше за навек? Шта! Зар потпуно изгубљени? Време што нам их нуди и што нам их одузима неће нам их повратити.

Вечности, ништавило, прошлости, мрачни амбиси, шта чините са данима које гутате?

Реците: хоћете ли нам вратити она узвишена усхићења која нам отимате?

О језеро! немо стење! пештаре! мрачна горо! Ви, које време штеди или које може да вас подмлади, сачувајте од те ноћи, сачувајте ако ништа више, оно бар успомену!

Лепо језеро, она је у твојој тишини, у твојим бурама, у изгледу веселих ти обала; и у овој црној боровини, и у овим дивним стенама које се дижу врх твојих вала.

Она је у зефиру који с дрхтајем пролази, у одјеку који се разлеже са обале на обалу; у звезди сребрнаста чела која озарава твоју површину својом меканом светлошћу.

Нека ветар који цвили, биље које уздише, нека лаки мирис опојнога ти ваздуха, нека све оно што чује, види или дише, нека све каже:

Љубили су!...

Превео **С. Д. Петровић**

ЛАЛА И ЛИЛА

Сунчани зрак, продревши косо између капака на прозору, спусти колутове свог сићаног праха на црномањасту Лилину главицу. Она се одједном пробуди, усправи, протрља очи малим рукама и викну:

— Мамице.

И Лала се беше пробудила. Њихове постељице биле су једна до друге, с намакнутим мрежама са стране и покривачима од зеленог дамаста. Отворивши лепе плаве очи, с којих је полако слазио сан, рече Лала:

— Ћути, лудице; мама је умрла.

И Лила је ућутала. Обе беху селе на мекана, угњетена узглавља и гледале су се као да хоће једна од друге нешто да докуче: Лила црнпурасто девојче, лица као у циганчице; Лала витка, сувоњава, плавуша, озбиљна. Сунчани зрак спуштао се, мало по мало, између њихових постељица и оне су кроза њ махале ручицама, узбуркавајући онај ситни прах.

— Мамица је умрла! — понови Лала тужним гласом.

Сад је она морала да буде мама том малом, несташном ђаволку, који је само умео да плаче.

— Како то умрла? — упита Лила, која је признавала сестри неку надмоћност. И одиста, између четири и шест година већи је размак него између четрдесет и шездесет.

Лала јој објашњаваше:

— Затворе се очи, заспи се, па онда те однесу у гробље, па онда летиш кроз ваздух до неба.

Лила се убезекнула. Она би тако волела да затвори очи, да заспи, да лети као каква птичица! Птице лете у вис, па се враћају на земљу.

— А кад ће се вратити мамица?

— Ах, лудице једна! не враћа се никада више!

Али Лила, која то није могла да разуме, стаде плакати:

— Хоћу моју мамицу, хоћу моју мамицу...

Лала ју је тешила:

— Ако будеш била добра данас ће донети две лепе црне хаљинице и два лепа бела шешира с дивном траком од црне свиле.

Лила одједном ућута.

— Па ћемо онда ићи к мами?

— Дабогме.

— Ко је учинио да мама умре?

Одговор не беше лак, Лала није о томе још размишљала. Ко чини да се умире? Да ли Бог?... А не, Бог, који је тако добар, не узима деци мајке. То је морао бити неко други, и да би се извукла из неприлике, она рече:

— Доктор.

Али то јој се одмах није допало, јер јој је доктор понеки пут доносио оне мирисне и слатке чоколаде у сребрној хартији.

Лила се није томе чудила: Доктор ју је подсећао на уље и неке лекове који су били грки као пелен. Спазивши у подножју постеље своју лутку, лутку којој не беше потребан лекар ни лекови, упита:

— Може ли умрети лутка?

— Ако јој разбијеш главу онда може, — одговори Лала.

Лила подиже, с необичном нежношћу, своју лутку, чије се крупне црне очи отворише одједном, и спустивши је на место на ком је она лежала покри је огртачем. Усправљена уз наслон од постеље, у оној краткој кошуљици, с њеним пуначким ножицама што у листовима беху мало искривљене и покривене нежним маљама које су се сјајиле као злато према светлости, Лила је личила на мушкарчића.

— Да дођем у постељу к теби? — упита Лалу.

Лала не одговори; мислила је о нечем тајанственом, о нечем што није могла себи објаснити, што ју је мучило од јуче, а то је: како је могла мама да одлети у небо кад су је на ужетима спустили у једну дубоку рупу и затрпали земљом? Једну

шаку те земље бацио је тата, једну шаку она, једну Лила, и чула се лупа грудвица што су падале на дрвени ковчег; па онда су бацале тетке, па мамине пријатељице и многи други као да се играју неке игре; па онда су три човека у дугачким црним капутима лопатама гртали земљу у рупу све док је нису напунили тако, да се преко ње могло прелазити. Тетка Карлота узела је Лалу и Лилу за руке и рекла им:

— Сад вас мама гледа озго, будите увек добре и слушајте тату.

Како је мама отишла горе? Лала је хтела да пита тетку кад су се враћали кући, али се стидела, јер јој се чинило да би то било глупо. Лила је била мала, те је могла за свашта да поставља питања.

У цркви, докле су попови обилазили око катафалка, певајући погребне песме и све госпође клечале оборене главе, Лала је напрезала очи да види маму како се уздиже и лети онамо горе где беше насликан рај: Богородица која седи на једном беличастом облаку између круга од анђелака с трубама, виолинама и бубњићима. Али мама се није кретала испод оног великог црног покрова од кадифе опточеног сребрним ресама.

И Лала је очекивала да ће то бити на гробљу; али кад је видела да се у гроб набацује сва она земља, осетила је како јој се срце стеже.

— Ако тако чините, јадна мама неће моћи да оде на небо...

Те речи није изговорила, бојала се и тада да не каже нешто глупо.

Лила, пошто је спустила мрежу, беше прешла на Лалину постељицу и ту је сад стала грлити и љубити сестру. Контраст се показивао још јаче у њиховој нагости. Лала је била плава, правилнија, нежнија, Лила црномањаста, здепаста, снажнија.

— Знаш ли како се иде на небо? — рече Лала тоном као да је питала и нудила се да даде објашњења.

— Знам — одговори отворено Лила.

— Како?

— Онако како је учинила мамица.

— Ах, једва једном! — Лалина радозналост беше постала грозничава.

— Јеси ли је видела како лети?

— Да, видела сам је како лети, лети....

Лила је била поносна што је могла одговорити. Али Лала

се једила и гризла: дакле сви су је видели а она не. За што? Она која је толико волела своју маму, која ју је увек називала душом својом, она која кад би порасла велика не би се удала ни за кога другога него за маму, није је видела кад је одлетела. То је био пркос, просто пркос њене маме, која је хтела, и пошто је умрла, да је наједи. Долазило јој је да јурне на Лилу, да јој опали шамар по оном глупом лицу, по оним димњичарским образима, по оним устима што су се кевила те су се видели сви зуби. За што Лила да је види а она да не види?

— Кад си је видела?

— Сутра — одговори Лила победнички. За њу је „сутра“ било данас, јуче, прошлост, будућност, ма које време.

И Лала је разумела да је то морало бити јуче, на дан сахране. Али где? Да ли онде где беху сви они велики камени анђели, они лепи вртићи с ниским оградама и свима оним крстачама?

— Да, да, ту. Хајдемо да се играмо тамо, тако је лепо — додаде Лила једећи се што је морала напрезати се на даље мишљење. Она је била веома способна у измишљању и увек је се потврђивала; а одрицала је само онда кад учини какву штету. Њено интересовање било је сад пак цело окренуто на Лалину лутку, коју је покушавала да приближи врхом ноге до ручица.

И већ је хтела да је дохвати, кад је Лала сурово гурну натраг, рекав јој:

— То је моја, не дам.

Лила лако лупи главом о постељу, а то јој је био добар разлог да удари у плач.

Лала се није освртала на њу; она се беше удубила у своја размишљања. Мисао о смрти развијала јој се први пут у памети. Чинило јој се да је то била тако проста ствар умрети а оно... Мора се најпре разболети, лежати у постељи дању и ноћу, трпети многе болове, кашљати непрестано; долази доктор, опипа било, наслони уво на леђа, мора се дубоко удисати и изговарати „ррр“, тако да језик тандрче као оно чекићак о звонце на будилнику. Тада доктор каже: „Госпођо, причувајте се, не крећите се, немојте да назебете....“ Међу тим мама није послушала: једно вече кад је тата био у позоришту, устала је из постеље у кошуљи да види Лилу која је плакала у сну.

Јадна мама. Она је непрестано хтела да посматра своје девојчице, и кад би оне скакутале по соби, она се смешила, пру-

жала руку, руку веома хладну, и говорила слабачким гласом: „Лала, Лила, душице моје....“ Али кашаљ јој није допуштао да доврши: поцрвенела би, стала превртати очима, села с рупцем на устима и навалила се на узглавља, мршавија и блеђа но пре.

Да би ућуткала сестрицу, која је плакала, Лала јој даде лутку.

— Твоја је лепша — рече Лила, као да би јој тиме хтела да захвали, и разведривши се стаде страсно љубити задобивену лутку.

Лила је љубила и псе, и столице, љубила је све, па чак и дршку од метле пољубила би да јој је нешто даду.

А Лала је премишљала о мами, о својој мами с главом заваљеном у брдо од узглавља, с полуотвореним очима и нежним шиштањем што се чуло између усана.

Крај постеље отац, држи мами руку на челу, а из очију му теку сузе, баш као каквом детету. Што ли се мама није кретала, што ли више није говорила?

Ето како се умире. Лала је то схватила, али Лила беше још веома мала. Лила је у наручју њихала лутку, којој су се стаклене очи, према покретању, отварале и затварале. Тако је очима чинила и мама кад је хтела умрети. И готово као да је Лила погађала Лалине мисли, те је упита:

— Кад ће се вратити мамица? Је ли сутра?

Не, ни сутра нити икада више. Кад неко умре не враћа се никад, јер чека тамо горе све оне који га воле, и с тога је потребно бити добри, врло добри, иначе се не може тамо отићи. Један велики светац стоји на вратима и вели: „Ти си била рђава,“ и не отвара.

Али кад год је мама причала те ствари, тата се смејао и, цупкајући Лалу и Лилу на коленима, говорио: „Хоп, хоп! Сви ћемо заједно у рај, а ако нас тај светац не пропусти, најурићемо га у пакао. „Хоп, хоп!“

Међутим нису отишли сви заједно; мама је отишла сама, сасвим сама, без тате, без своје Лале и своје Лиле. За што? Па чак није хтела ни да је виде како се пење на крилима.... Можда је сачекала ноћ кад се појављују звезде и излази месец; дању се може опрљити на сунцу.

Али зашто тај Бог што је на небу не да никад недељом допуштење за повратак доле? Та и служавка има недељом своје слободне часове. Можда с тога што је дуг пут, те мама не би

стигла на време? Па онда за што не умру сви заједно, хоп, хоп, сви одједаред? То би било лепше. Тада би се Лила, морајући да иде чак тамо горе где су звезде, одмах заморила те би плакала не би ли је понели у наручју.

Међу тим Лила беше учинила једну од својих несмотрености: свлачећи лутку откинула јој је руку, те је сва дрхтећи покушавала да је намести. Разгневљена Лала истрже јој је из руку.

— Знала сам ја то, гадна лудо.

— Хоће ли сад да умре? — упита Лила понизно и престрављено.

— Да, али ја ћу откинути једну руку твојој.

И Лала пође да изврши своју претњу.

Лила је схватила да је казна била више но правична те се није противила. У осталом допадала јој се мисао да имадне лутку без руке, као што је био онај сиромашак што је сваке суботе долазио под прозоре и певао, да би му бацили коју пару.

Али Лала коју беше прошао први наступ гнева, увиде да то неће бити најбољи начин да би се накнадила штета, те и ако је Лилина лутка имала изгребено и унакажено лице, рече

— Сад ћу ти поклонити моју а задржаћу твоју.

Међу тим Лили се та размена чинила сувише сурова, те је протестовала свом снагом. Оне су се препирале дуго, тихим гласом, јер тако беху навикнуте од неког времена, да не би узнемиривале маму,

Лала је морала попустити и овај пут, али потом је запретила да ће све испричати сињор Антонију:

— Па ти сињор Антонио неће никад ништа више поклонити, кад све разбијаш и ломиш.

Лила злобно слеже раменима. Увиђала је да је крива. Кад год би сињор Антонио долазио к њима, прво питање им је било: „Шта си донео?“ А сињор Антонио турио би руке у џепове свога капута, у којима још само што није било и од птице млека, и сваки пут би извадио по нешто, велећи: „Ово за Лилу, а ово за Лалу.“ Лилу је особито волео, јер је личила на једну девојчицу која му је умрла а које је слику и коврџицу косе носио у заклопцу од сата.

— Кажи му, он ће ми опет донети поклона — рекла је Лила.

На спроводу је сињор Антонио ишао крај кола и држао једну траку. Кола беху потпуно црна а стубићи на њима украшени гранчицама, које сасвим црне с перјаницом на врху и

с покривачима што допираху до земље, кочијаш сав у црној одећи с белом власуљом и бичем задевеним у седиште. Па онда су били многи венци од цвећа црвена, жута, плава с атлазним тракама које су висиле и на којима се између набора виђаху речи исписане златом.

Баш у средини, да би мама боље видела, била је кита белог цвећа, Лалиног и Лилиног. Иза кола је ишла дуга поворка света; било је ту чак и баба, које су носиле у рукама погашене свеће, а ишла су и кола у којима не бејаше никога. Штета што још није била и банда!

Лила и Лала почеше да осећају глад, али у другим собама не чујаше се ни жива душа. После толиког лома беше се вратио мир. Читава два дана била је кућа пуна света, лампе су гореле сву ноћ и огроман посао владао је у салону, у кујни и у соби у којој лежаше мама, обучена у белу свилу као каква млада, с две упаљене свеће са стране и цвећем расутим по ногама, по грудима и по коси. Оставили су је да спава онако крај отворених прозора, њу којој је увек било хладно. Беху дошле тетка Адела и тетка Карлота, које нису никако стале и које су заповедале служавци да ради те ово те оно као да су оне газдарице, докле је тата ходао тамо амо као луд, улазио и излазио, стискао руку свету уз речи: „хвала, хвала“, а ни за часак се није осврнуо на своје девојчице, нити их посадио на крило, да им кликне: хоп, хоп! .. Чинило се да је тата постао други човек, стар, веома стар.

Тетке су довеле Лалу и Лилу до маме која је још једнако спавала између упаљених свећа и крај отворених прозора. Рекле су им да клекну крај постеље, склопиле им руке, а затим су им шапутале молитве, које су оне понављале, а које су биле мало друкчије но оне што су их свако вече читале за дедину и бабину душу као и за душе свих оних покојника који чекају да их пусте у рај.

Полако сиђоше Лала и Лила с постељице и онако у кошуљицама, голишаве, стадоше ходати по соби и доводити у ред своје играчке, кујну са шпоретом, тигање, шерпење и бакрачиће од правог бакра, дрвеће за грађевине, сиво магаренце што креће главом и вуче колица... И Лали паде на ум једна мисао: да приреди спровод лутки без руке. Положи је на колица, покри је црном кецељом с црвеним порубом и иза кола наниза војнике од коситра; Лила је морала да буде кочијаш и

да вуче магаренце, а она напред, умотана у огртач од зеленог дамаста, држећи у руци књигу са сликама, наличило је да буде поп и да мрмља кроз нос. Али Лила се умори чим су једном обишли собу и хтела је да буде свет што посматра, те тако одустадоше од спровода.

Али како то да нема још никога? Лала се попе на столицу и отвори капке. Бејаше свануло. Отворише врата на побочној соби у којој су држале хаљине. Ту је било мрачно.

На врховима прстију, држећи се за руке, крочише неколико корака напред и угледаше једног човека где седи на једном креветцу опружених руку... Уплашише се и умал што не вриснуше, али видеше да је то био отац. Мирно су га посматрале, дивећи се и чудећи шта ће он ту, у тој соби, на том креветцу на коме није нико никад спавао.

— Је ли умро и тата? — рече наједанпут Лила.

И оне се сагнуше, загледаше му оздо у очи; оне беху затворене. За тим инстинктивно клекнуше обе, склопише руке, као што су чиниле кад је умрла мама, и стадоше мрмљати своје молитве.

Отац, препувши се из онога сна који му беше као олово пао на болом заморени мозак, угледа обе девојчице и грчевито стиште на своје груди плаву главицу и црномањасту главицу и обасу их пољупцима:

— Кћери моје, кћери моје....

Лала и Лила гушиле су се од јецања. Лила која поче плакати некако се извуче из очева загрљаја.

— Хоће ли данас донети лепу црну хаљину с лепим белим шеширом? упита она.

— Да, душо.

Па ћемо ићи к мамици?

— Да...

Сиромах човек гушио се од јецања, а Лила сва срећна скакала је пљескајући и кличући:

Како ћу бити лепа, како ћу бити лепа....

Лала, која осећаше како татина суза за сузом пада на њену плаву косу као што је била и у маме, рећи ће озбиљно машући главом:

— Како је луда, је ли? Ништа не зна.

(с талијанског превео **М. Добрић**) **Силвио Замбладн**

РАФАЕЛ

Ђорђо Вазари, познати животописац талијанских уметника, наводи 28 март као дан Рафаелова рођења. Тада беше Велики Петак; а умро је истога дана и на исти празник, навршивши 37 годину.[1] Више вероватноће садржи надгробни запис у римском Пантеону, састављен на латинском од кардинала Пјетра Бемба. Сликар који за живота „природу побеђиваше, а због чије смрти страхује и она за свој опстанак“, престаде да бипише баш на сам рођен-дан — 6 априла. Рафаел је, дакле, угледао света тога дана, а године 1483.[2] Његов завичај, град Урбино, припада крајини Анкони и лежи на северо-источној повлаци Апенина, близу размеђе тосканске и умбријске области. Некад беше он престоница једнога омањег војводства, којим господарише срчани херцези из лозе Монтефелтро. Они су умели да измире ратоборност и уметност, и да другу пригрле, док прва почива. Нарочито се том карактерном цртом одликоваше Федериго II, о чијем љубитељству лепих вештина сведочи раскош његовог замка. Из једне стиховане кронике, коју је Рафаелов отац срочио о јунаштву Федерига, види се да је војвода морао каквим доброчинством задужити породицу Санти (или Санцио). Да између ње и Монтефелтра постајаху свезе пријатељства, доказује и доцније заузимање за Рафаела од стране војводине сестре Ђоване. Сам Рафаелов отац, Ђовани Санти, беше

[1] Vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architecti (из 1550 и 1568). Издање Миланезијево. Одељак о Рафаелу IV, стр. 311—416.

[2] Passavant: Raphael d'Urbn et son père Giov. Santi (Париз 1860) I, стр. 26 и Таузинг у Repertorium für Kunstwissenschaft III, 431.

несталан човек, те можда зато није далеко дотерао као сликар. Али су његове вером скрушене иконе ипак дуго обузимале душу синовљеву, коме доцније требаше доста времена да се одвикне од те умбријске богоугодне кротости. Само он није никад престао бити нежан, и ја мислим да за ту његову особину има мати више заслуге од оца. Рафаелу је, без сумње, сликајући небесне мадоне и описујући кичицом љубав и бригу материнску, морао пред очима лебдети лик рано изгубљене мајке. Јер док је извесна школа уметничка кадра да определи правац и дух стварања једнога уметника, дотле има нешто што никаква школа ни учитељ дати не могу, а то је она топлота уметникова стварања, која се шири из личних осећаја, туге и радости уметникове. Да ти осећаји буду код Рафаела снажно изражени и да он баш приказу богомајке посвети своје најбоље уметничке моћи, долази и отуда што је рано осиротио. Без матере остаде у осмој години, а три године доцније, 1494, умре му и отац, пошто је сину заменио мајку маћехом.

То је први важан моменат живота Рафаелова, јер су у њему сабрани утисци ранога детињства, којима он доцније врло често даваше уметничку форму. Други моменат, који неко време једини одређиваше правац његовој уметности, допуњујући урођене наклоности сликарске, јесте доба његовог школовања. Рафаел беше од почетка ученик смирене и готово затуцано-побожне умбријске школе сликарске. Филијали те школе, са Перуђом као главним седиштем, беху расејани по свој Умбрији, тако да се један налазио и у вароши Урбино. Мада се не зна позитивно, ипак се за првога учитеља Рафаеловог сматра Тимотео Вити (рођ. 1467), ђак Франческа Франче из Болоње. Што се у Рафаеловом школовању одржало јединство и доследност, има се приписати блиској сродности између болоњске и умбријске сликарске школе. Оно што је млади почетник научио од Витија, није се по духу ни мало разликовало од онога, чему се неколико година доцније учаше у Перуђи. Главно је да се једно и друго подударало са његовим интимним сликарским темпераментом, и да је он, дошав у Перуђу, имао да прими само већу количину и бољи квалитет исте уметничке хране. То би, фигуративно речено, овако изгледало: Рафаел је у месту рођења свршио сликарску основну школу, а у Перуђи гимназију. Он је тамо дошао са већ потпуно савладаном сликарском азбуком, из чега се оправдано

закључује, да му најраније слике датирају још из Урбина. Овај закључак поткрепљује и та чињеница, што на реченим сликама преовлађује извесна детињска наивност осећања, која сасвим лепо одговара духу тадашњега уметниковог узраста. Не треба заборавити да је Рафаел сликао те ствари као дечак од 15—16 година. То су: једна утакмица између Аполона и Марсијаса (Лувр), „Три Грације“ (збирка херцега од Омала), затим слика арханђела Михаила, како испред пакленога замка убија аждају, што му се под оклопом ноге немоћно копрца (Лувр),[1] и сан младога витеза, који окружен двема алегоричним женскама, спава сред бујнога предела (лондонска национална галерија).

Одлазак Рафаелов у Перуђу пада око 1500. Кад је ступио у сликарску радионицу чувенога Перуђина (управо Пјетро Ванучи), имађаше једва 17 година. Глава умбријске сликарске школе, Перуђино, беше онда најбољи, зато што бољега није било; у самој ствари, он није велики уметник. То је меко чуствен сликар, који знађаше да побожном душевношћу осећања надокнади приличну оскудицу форме и бојā. Осим њега, тада у Перуђи делаше и нешто млађи Бернардино Бети, назван Пинтурикио, који је такође имао испрва јаког утицаја на Рафаела. Изгледа чак да су неке мадоне Рафаелове рађене по цртежима Пинтурикијевим.[2] Наравно да доцније, када се Рафаел отео — а то не потраја дуго — постаде сразмера обрнута: и Перуђино и Пинтурикио, дотле учитељи, постадоше нека врста ђака. Али су при свем том Рафаелове мадоне тога доба скроз прожете духом умбријске школе, њени непосредни производи, готово полу-средњевековни по својој црквеној побожности и званичности. Дева Марија наличи на тим сликама младој калуђерици или милосрдној сестри из каквога богоугодног завода за одојчад. Преко финога и бледог јој лица као да никад није прелетео осмејак земаљског задовољства, њене очи као да се

[1] Lermolieff (Реперторијум V, 161) сматра ову слику за најранији рад Рафаелов.

[2] Мадона Solly и берлинска мадона, на основу Пинтурикијевих цртежа, од којих се први налази у Лувру, а други у бечкој Албертини. Вид. Lermolieff: Реперт. V, 154 и Die Werke italienischer Meister in den Galerien von München, Dresden und Berlin. 1880, стр. 305. Исти писац држи да је Мадона Конестабиле рађена по Перуђиновом цртежу у берлинском кабинету за бакрорезе (Lützow's Zeitschrit für bildende Kunst XVI, 250).

боје да право погледају! Па ипак, и таква каква је, она скрива у себи једну чудновату, топлу милошту, која се битно разликује од милоште доцнијих Рафаелових мадона. Док се у овој последњој меша земаљско са небесним, дотле она прва, умбријска милошта, носи искључиво религиозан карактер. Иста опаска важи за Младенца у наручју богородичином. Он у Умбрији не само што није право дете, но је чак донекле стар-мали за своје године. Час га видите како подигнутом ручицом благосиља светитеље крај себе: — „Мадона са св. Јеронимом и Фрањом“, у берлинској галерији; час опет држи птицу, али се не сигра с њом, већ помно управља очи небу — „Мадона Solly“, такође у Берлину; или заједно с мајком чита молитвеник: — „Мадона Конестабиле“, округлога формата, која је 1871 доспела из перуђијске палате истога имена у петроградски Еремитаж. Све су то неприродне одлике једнога детета, ма̂ оно било и Христос — одлике које су традиционалне за умбријску школу и којих се Рафаел тек онда почео ослобођати кад је иступио из ње. Наравно, да је он одатле понео и доста добрих страна, као што су на пр. необично лепи пејзажи на сликама, која својим ведрим и цветним пределима под чистоплавим небом разблажују, колико могу, сувишну збиљу приказаних ликова.

Трећи значајан моменат живота Рафаелова јесте одлазак у Фиоренцу. Пре тога је доконао још неколико слика за известне цркве Перуђе и варошице Città di Castello, као што су: „Маријино Крунисање“, на небу поврх испражњеног гроба, из којег ничу руже и љиљани (слику чува данас ватиканска пинакотека); затим, „Крунисање св. Николе Толентинског“ (сликано изузетно на платну, и пропало), и један „Христос на Крсту“, окружен Маријом, Јованом, Магдаленом и Јеронимом (припада лондонска збирка). Ове слике — прва чини живошћу радње донекле изузетак — још једнако очитују застарели манир умбријске школе, те се нећемо дуже задржавати на њима; али не можемо ни даље ићи, док не споменемо најлепши међу овим последњим Рафаеловим радовима из Перуђе — „Обручење Марије с Јосифом“ (Sposalizio), које се сада налази у миланској Брери. Та је слика важна из два разлога. Прво зато, што је исти sujet обрадио и Перуђино (музеј у Кајану), од кога је Рафаел узео потку и непрерађену грађу, а друго с тога, што се из поређења тих двеју слика истога предмета најјасније види,

колико је Рафаел био већ тада већи мајстор од свога учитеља Перуђина. Рафаелове су појединости боље, племенитије и зрелије, а укус пречишћен; он ту показује и више уметничке мудрости и више уметничкога такта од учитеља. Док су Перуђинове фигуре равнодушно једна крај друге стављене, дотле код ученика свака живи сопственим животом, а све су духовно повезане једном заједничком мишљу. Изгледа да и саме руке учествују при говору и са своје стране оживљују композицију, а тога такође нема код Перуђина. Све су то заметци из којих ће се, као биљка на сунцу, развити под утицајем Фиоренце Рафаелов таленат у својој правој величини.

Наскоро после тога оде Рафаел у главни град Тоскане, понесавши собом препоруку од споменуте војвоткиње Ђоване на фиорентинског гонфалоњера, Пјетра Содеринија. Препорука гласи: „Доносилац овога писма, Рафаел из Урбина, располаже са добрим талентом, а жели провести неко време у Фиоренци зарад даљег образовања. Као што му отац беше изврстан човек и мој добар пријатељ, тако је и син скроман и наравствен, с тога га препоручујем Вашој Светлости и молим да му мени за љубав укажете помоћи и благовољења.“ Пошто писмо носи датум 1 октобра 1504, може се узети да је Рафаел још истога месеца приспео онамо.

Ако је тачно што рекосмо: да је Урбино био за Рафаела основна школа, Перуђа гимназија, онда му Фиоренца беше университет сликарства. Оно што тамо виде и сазнаде, разликовало се из основа од онога, што га у Умбрији окружаваше. Мада златни век под Медичима беше минуо, а Рим, благодарећи својим великим папама, почео засењивати Фиоренцу — ипак престоница Тоскане тада још не преста важити као краљица међу уметничким градовима Италије. Најбољи уметници, чијим се делима Вечни Град и данас поноси, беху њени синови, који увек налажаху времена да мајку обиђу и оките је каквом новом творевином својом. Тако, када Рафел тамо стиже, Леонардо да Винчи стајаше на зениту славе, а звезда његовог, двадесет и две године млађега такмаца, Микеланђела, изгреваше пуним сјајем. Кратко време пре Рафаелова доласка, беше Микеланђелов огромни кип Давида већ изложен на уласку палате ве́ћа (сињорије). Сада су пак оба супарника довршивала своје епохалне картоне, на основу којих су имали бити убојним сликама украшени зидови велике дворнице. Када ти картони бише из-

ложени, слегаше се пред њима сав фиорентински уметнички свет, и Бенвенуто Челини има право када их назива „школом света“. Ни Рафаел није изостао. Он је 1504 донео собом из Перуђе једну поштовања достојну црту: волео је да учи, да стиче нових знања, да се усаврашава. Осим ње, и другу једну која — видећемо доцније — прилично штетно утицаше на његову оригиналност: — моћ прилагођавања и прерађивања онога што прими. Међу сликарима који тада стално наста접у у Фиренци, налазио се и фра Бартоломео, онај осећајни уметник кога је трагични свршетак његовог пријатеља Савонароле отерао у манастир. Слике се његове одликују идеалном, срдачно-побожном збиљом, живом карактеристиком, величанственошћу боја и, на прво место, необично вештим умењем: да ликове распореди у строго архитектонни настрој. Због тих својих одлика, ове су се слике јаче дојмиле Рафаела, олакшавши му прелаз од традиција умбријске школе новом, слободнијем, живахнијем и дубљем схватању. Свакако је Рафаел дао фра Бартоломеу у размену и нешто свога, тако да се на приличном броју дела обојице опажа узајаман утицај. Рафаел је још даље ишао, учећи се не само од живих, него и од старијих мајстора који „бише па преминуше“. Тако је он ревносно проучавао фреско рано преминулога Масача, у цркви св. Марије дел Кармине, које су истином и природношћу ударише камен-темељац слави фиорентинске школе, и чије су се фигуре, због своје пластичне испољености, наметале под кичицу чак и једном Микеланђелу при саздавању Сикстинске Таванице. „Тако младом Урбињанину — вели Вазари — пође за руком да се изванредно усаврши у вештини и начину извођења.“ Али се Рафаел није ни најмање сасвим отпадио од свога старог учитеља; по неки пут, шта више, провеје и кроз његове доцније творевине дух умбријске школе, само је он сада здружен са слободнијим подавањем Природи, а форме су пуније и садрже више и јачега живота. Од свију фиорентинских уметника — а њих тада беше тамо много ваљаних — на младога су сликара највећма дејствовали радови протомајстора Леонарда. Пошта Рафаелова према њима беше одиста неограничена, а утицају ненадмашног описивача заплењиве женске лепоте не могадоше ни много искуснији уметници одолети. И сам фра Бартоломео стајаше у знаку Леонардове уметности, која баш тада би крунисана једном новом тековином. То је онај, никад довољно нахваљени, сфу-

треће супруге фиорентинског великаша, Франческа Ђоконде — загонетно насмешена, и сва струјом различитих боја обливена, Мона Лиза, или Ђоконда, у Лувру. Тајна њене лепоте оста и до данас неоткривена, те се према том може замислити запрепашћење што га у добу свога постанка изазва међу фиорентинским уметницима. Младом Рафаелу лебђаше она такође као недокучан узор, који вреди, ма̂ и споља, подражавати. Он је то збиља и учинио у првим својим портретима жена — на пр. лик „Магдалене Строци-Дони“ (галерија фиорентинске палате Pitti), или скица пером једнога женскога лика (Лувр) — на којима се — особито на париској скици — сасвим јасно огледа намерна имитација Мона Лизе.

Али међу првим сликама овога фиорентинског периода Рафаелова деловања, има их и две три, које својом насновом (композицијом) и образбом типова, држањем и изразом фигура својих, још једнако носе дословно обележје умбријске школе. Оне су рађене по наруџбини из Перуђе, камо је Рафаел због њих морао 1505 поново навратити. Једна од тих слика беше првобитно намењена женском манастиру св. Антонија у Перуђи, одакле након многострукогт умарања доспе до Лондона. Ту је американац, мистер Пјерпонт-Морган, откупи пре неколико година за нешто више од два милијона динара, због чега је управо слика и постала славна, јер јој унутрашња вредност не хармонира баснословној суми. Слика се састоји из три де̂ла: главна површина, лучно поље (тимпанон) пад њом, и пречага (преде̂ла) на подножју, са приказима из живота и страдања Христова, који су данас растурени по разним енглеским збиркама. Главну површину запрема „Марија на Престолу“, окружена светитељима и светицама (лево: Катарина и Петар, десно: Доротеја и Павле). Лучно поље заузима Бог Отац између анђела и благосиљајући. — Друга слика, такође у побожно-званичном духу умбријске школе, захваљује свој постанак наруџбини једне перућијске породице, по имену Анзиден: „Мадона Анзиден“. Богородица је ту такође схваћена као краљица светитеља̂, и краљује данас у лондонској народној галерији. Умбријски карактер је још јаче на овој слици испољен но на претходној, и огледа се нарочито у неслободном, везаном и готово бојажљивом односу између богородице и присутних светаца.

Међу тим, трећа једна слика, једно фреско — први Рафаелов рад те врсте — у капели камалдуленског манастира св.

Севéра у Перуђи, открива високо схваћеном композицијом светитеља, који поврх облакâ и посађени на престоле образују свечану свиту Спаситељеву, добре утицаје фиорентинских мајстора и фра Бартоломеа. Фреска представља обожавање „Свете Тројице", али је данас јако порабоћена. Горњи, завршни члан композиције — лик Саваота — ишчезао је сасвим, а доњу је половину сâм сликар оставио неупотребљену. Празнину испуни доцније Перуђино низом светитељских фигура. — Исто тако јак утицај фиорентинске школе у правцу веће реалистичности и тачнијег схватања Природе одаје слика „Св. Ђорђа убија аждају", рађена 1506 по наруџбини умбријскога херцега Гвидобалда за енглеског краља Хенрика VII, а данас се налази у петроградском Еремитажу.

Од 1506—1508 ствара Рафаел Санцио своје прве праве, велике мадоне. Какву улогу игра мати Божјега Сина у сликарској каријери његовој — свима нам је више-мање познато. О томе ће бити од сад и онако чешће говора. Главно је за сад знати, да тежиште Рафаелове фиорентинске делатности почива у чаробно лепом приказу Богородице с Младенцем, која се први пут на фиорентинском земљишту онако непролазно пролепшала.[1] Она се ту, на тој реалистичној груди, ослободила верско-сањаличке званичности умбријске школе — сетите се Мадоне Solly, Конестабиле и берлинске мадоне — и почела бивати мајка и грађанка у најбољем смислу. Чисто људска расположења обузимају сада и њу, као и сваку другу мајку, веселу кад јој је чедо здраво и раздрагано, брижну и нерасположену кад га нешто заболи. Па и само дете поста под небом фиорентинским друкчије. Изгледа као да се и оно поред мајке разгалило, и видевши је веселу, брже-боље пронесташило. То није више умбријски стар-мали младенац, који се већ од сада спрема за судију света, него дете игре жељно, весели шипарчић међ веселим вршњацима. У Фиоренци је Рафаел први пут потпуно осетио сву лепоту и чар стварности, онога што нас окружује, из чега је цео наш журни и хујави, али ипак по нешто тако лепи живот изаткан. Ту се он, као што некад чињаше бесмртни класични мајстори, навикао да најсавршенију људску лепоту сматра средством за приказ божанственога. Пошто

[1] Вид. Кнакфусофу монографију о Рафаелу, 1896. Стр. 19—22.

се пети на небо, када и међу нама има облика̄, достојних једнога Аполона и Христа, Афродите и Марије?

На челу Рафаелових богородица овога идеално земаљскога правца стоји „Мадона великога Војводе“ (Madonna del Granduca) у фиорентинској палати Pitti. Првобитно беше својина Фердинанда III од Тоскане, који се од ње чак и на путовањима не растајаше. Ко се — вели Кнакфус — удуби у слику, тому ће бити појмљива онолика оданост војводина наспрам ње. Од једноставног загаситог позађа одудара полу-фигура Девичина, носећи у наручју божанско дете, које на себи здружује светлину појаве и пуну опипљивост свога малога, нагог тела. Мадона је савршена као девичанска светица. Капци су јој оборени, али — а у том и јесте баш разлика између ње и умбријских мадона — испод трепавица пада на нас читаво море неизмерне благости очију. Ми јој осећамо надземаљски чисту душу и купамо се у њеној надземаљској милошти; али је лице, које та душа зрачи, праструјено крвљу што и нашим жилама тече — једно земаљско лице, преображено небесном веровношћу, љупкошћу и дражесношћу. Даље једно, на први поглед незнатно и споредно одступање од традиције, које слици придаје чар земаљске лепоте, јесте нешто назад затурена шамија, те се златна коса расула по слепоочицама и образима, а чело остало полу-обнажено финим и провидним велом. Младенац се прињубљује уз мајку — њихов однос још није сасвим слободан — а поглед му мирних, крупних детињих очију почива на гледаоцу.

За овом, нижу се друге мадоне те фиорентинске епохе, као сјајни докази јединственог и рапидног уметниковог напретка. То су: „Мадона лорда Каупера“, испред красна пределнога позађа; „Мадона Николини“ (збирка истога лорда, а названа именом ранијега сопственика), са Младенцем који је сада постао весело и насмејано дете; затим „Мадона из куће Темпи“, карактеристична, и дражесна уједно, због топло-срдачнога односа између мајке и чеда. Гледаоцу се чини да је Рафаелу, сликајући мајку како жарко притиска на груди јединче, пљубљује свој образ с његовим и рони, блажено смешећи се, својим погледом у његов, морала лебдети успомена на сопствено детињство и рано му преминулу мајку. И над тим најсветијим људским, земаљским осећајем, којем се и са̂м уметник подао, изливен је млаз надземаљске све́тости, у толикој мери, да је ипак

та насликана љубав — љубав оне мајке, која је родила једнога бога. Сличан је однос и на „Мадони из дома Орлеан" (својина херцега од Омала), само с том разликом што су ликови овде пренесени у скровну осаму једне собе, да се ту срећна мајка на тенане пошали с голишавим првенцем, који се малочас пробудио и тражи да буде подојен. — „Мадона из куће Колона", у берлинском музеју, смештена је поново под ведро небо и у бујан предео. Она је постала пред сам одлазак Рафаелов из Фиоренце и мада није у бојеном погледу сасвим свршена, ипак је дражж њене уметничке замисли цела ту. Она има у толико сличности са старијим сликама, тј. Рафаеловим умбријским богородицама, што и ова мадона држи молитвеник у руци. Али једар и наочит дечкић нема ничега више од умбријских младенаца. Док они с мајчинога крила свечано управљају очи к небу, дотле се овај разиграо на њему и узнемирује мајку при молитви. А мајка — обавезни умбријски огртач, који јој скрива облике, такође недостаје — шта је знала да ради: окренула се и управила на њ поглед пун материнске среће.

(Наставиће се)

Д-р Божидар С. Николајевић

ПЛАВИ

I

(НАСТАВАК)

— Кад сам била последњи пут у Шпанији... поче г-ђица Ливија, изненада удари на некога и ућута.

То је био козак Сила. Нагао се мало напред, прислонио руку изнад очију, загледао се у ону светлост разрогачених очију и врло узнемирен. Био је као пијан и без свести. Из засенка у страни, где је до тада стајао очекујући заповести, изишао је чак на сред терасе, и кад га је гурнула г-ђица Лавинија, није се ни макао, ни уклонио пред њоме, ни освестио.

Месец је сада изгревао нарочито. Светлост се она пружала високо над земљом и брзо је заливала хоризонт. Испод ње је било још веома мрачно, мрачније него на другим местима.

Г-ђица Лавинија погледа на слугу, и, обрнувши се барону Амадију, који је ишао за њом, рече:

— Овај је човек сигурно месечар. Погледајте, нити што чује нити разуме.

Барон га додирну штапом по рамену.

— Шта је, момче, хоћеш ли нас пропустити! —

Сила, увек миран и пажљив, сада се једва за један корак помаче у страну и не измени положај.

У томе се тренутку заустави кнез Леон.

— Чини ми се да смо се преварили — рече он. Ова појава већ постаје нешто, што не виђамо сваки дан. То је пожар!

— Пожар! Тим боље! — повикаше сви. — Ce sera plus grand rose!

— Али шта то гори, Леоне? — упита Иза.

— То не знам, али можемо послати кога да види, ако желиш. Сило!

На глас господарев слуга дође к себи. Приђе, али се не поклони, нити погледа у очи. У ону је светлост заронио и поглед и мисли.

— Је ли то пожар? — упита Леон.

— Пожар — одговори Сила промукло.

— А где?

— У Красним Седибама, милостиви кнеже.

— Откуд ти то знаш?

— Тамо је моја чатрља.

— То је дакле село?

— Село, милостиви кнеже; ваше село, на путу у Чартомељ.

— О, онда нећемо имати бог зна какав призор — рече кнегиња Идалија. — Те олепљене чатрље горе брзо а пламен се не диже високо.

— Гори село, узвикну барон. — Ја бих сва попалио, јер су гадна, прљава и кваре најлепши предео.

— Имате право, бароне. У осталом, сељаци су тако навикли на живот напољу, да ће им губитак тих димљивих ја-бина бити од користи — додаде графица Лавинија.

— Мора да је тако дивно спавати у хладовини, уз песму славуја! — рече кнегињица Иза.

— Хоћете ли бити љубазни да примите од мене овај букетић? — шапну јој Машковски, пружајући јој киту неранџиног цвећа. — Учините ме срећним.

Госпођица порумене мало и поче се колебати.

— Нећу да вас лишим награде, коју сте добили на утакмици.

— Части ми, ова ми награда ништа не значи! — узвикну он.

— Ах, кад је тако, онда вас могу ослободити те непотребне драгоцености! — са осмехом одговори госпођица.

— Бубнуо сам будалаштину, јел'те? Врло је могућно! Ви ћете ми опростити. Хтео сам да кажем, да сада то цвеће не вреди ништа, али чим га ви узмете, постаће драгоцено. Части ми.

— Али неће бити пријатно тетка Лавинији, кад види свој поклон у рукама другога.

— Зар ће се наљутити? Којешта! Та ваљда кнегињица Лавинија не може мислити, да ћу се њоме оженити! Шта ви желите?...

— Chut! — шану Иза — а ко говори о таком чему?

— Опет сам лупнуо нешто глупо. До врага! Омакло се, тако ми бога. Али г-ца Лавинија није чула. Будалаштина.

— Није чула, али чим види цвеће у мене, сигурно ће се наљутити на вас. Чувајте га ви, господине.

— Збиља? штета! Решио сам се да га вама поклоним. Хм, сад одиста не знам шта да радим.

— Да приђемо друштву и да уживамо у пожару.

— Али ја имам да вам кажем једну ствар.... уздахну забринути барон.

— Зар не можете сутра? — усиљено прошапта Иза.

— Не могу. Сутра зором морам отпутовати, јер сам добио депешу односно септембарске трке. Тркаће се три моја коња: вранац, парип „Ring of. Poetry", дораташта кобила од „Michagine" и „Read-Maid" а и мој љубимац и највећа нада, трогодишњак ајгир од „Röder-Fife" и „Gypsy", „Кастелан Машковски"... Сам сам га тако назвао, да ли је добро?

— Врло добро — одговори кнегињица механично.

— Одиста? Хвала вам! Хуртле, мој џокеј, мршти се на ово име, јер није енглеско, али сам га ја ипак задржао. То је истина мало commun, али као ређе, оригинално. Части ми.

— Сигурно — потврди Иза, која се загледала у светлост.

Приђоше осталом друштву.

Пожар је већ обузео и небо и земљу. Од дима су се начинили тамни облаци који су се издизали у виду стубова над лепим хоризонтом. На земљи је ватра, као запенушено море, бацала бесне таласе и бичеве од пламенова.

Кнежевски су се гости снабдели дурбинима и уживали су у дивној игри светлости и сенке, правећи разне досетке на француском језику.

— Царски ватромет!

— У част новога господара!

— Ја бих више волео, да се овај дан друкчије завршио рече барон, зевајући.

— На пример? — умеша се подругљиво кнегињица Лавинија.

— У чијем друштву? — додаде кнез Прољски.

— Сигурно у друштву глумица — објасни Машковски.

Даме гневно сакрише насмешена уста лепезама. Прољски стаде пљескати сав срећан. Машковски, рад што му одобравају, смејао се на глас.

Леон се стресе и погледа на спортисту пренеражено и ужаснуто.

Он, човек рафиниран, привржених великосветских манира, осетио је овај испад Машковскога као шамар.

Поцрвене, затим пребледе, пређе руком преко чела, и једном фином фразом започе разговор са снахом.

— Варате се, графе! — одговори барон. — Остатак вечера желео бих да проведем на зеленом пољу, у друштву четири краља, њихових жена и пажева.

— Бакарат![1] Живео! ви имате диван предлог, г. бароне! узвикну г-ђица Лавинија. — Изо, иди види јели кнегиња већ отишла у своје одаје. Сило, столове и карте! Кнеже, молим за руку. Играћемо до зоре. То ће ме подсетити на Визбаден и Хамбург.

— All right! — додаде Машковски.

— Хоћете ли нам ви правити друштво? — упита Леон снаху.

— Као твој партнер врло радо.

— Ви сте узор милосрђа.

Г-ђица Лавинија, извештена од сестричине да је домаћица већ одавна отишла да спава, енергично предузе команду.

Спазивши карте у великој сали, викну на слуге:

— У кабинет за пушење с тим!

Леон скочи пренеражен.

— Тетка! — рече — зар у кабинет за господу? Нема смисла.

— А зашто, молим?

— Али, тетка! Тамо даме не могу бити! При картању! Јамачно не познајете Машковскога и ујака кад се развеселе?

— Ха, ха! Како си наиван! То ме баш и привлачи. Знам ја већ ноћи при картању. Мушкарци су веома занимљиви кад почну ћеретати. Шта, зар нисн играо бакарата у иностранству?

— Напротив, али тамо није било ни моје тетке, ни снахе, нити сестре.

— Али су биле тетке и снахе других. Уосталом, Изу ћемо отправити да спава. Ћути, Леоне, и слушај мој добри савет.

И остави га на сред сале и отрча.

— Узалуд сам се борио с тетком око места, где ћемо се играти — забринуто је објашњавао синовац. — Бојим се, да домама не буде непријатно у друштву веселе господе.

[1] Врста игре карата. Пр.

— Али нам остаје слобода, да напустимо забаву — насмеши се књегињица Илавија; — а како не волим усамљеност, повешћу тебе у шетњу.

— Леоне, Леоне! — викала је из далека г-ђица Лавинија. — Чека те председничка столица. Седај!

Послушан, скривен, не показујући ни да му је пријатно, ни одвратно, седе и игра се отпоче.

Гомиле злата и новчаница појавише се на столу.

Леон и књегиња играли су хладно, г-ђица Лавинија и Машковски су правили читаву ларму; кнез се жалио на судбину и нешто вражао; барон је, после четврт сата играња, био сав зажарен а из очију му је био непријатан блесак старога играча. Срећа је мање више била свима наклоњена. Само је Леон свакога тренутка завлачио руку у шпаг.

За један сат нестаде му новаца.

Он завуче руку у шпаг за стране и извади новчаник. Кад је вадио из њега свеску банака, испаде му, случајно, неки сјајан предмет и скотрља се под ноге кнегињици Лавинији.

Он се брзо саже да га дигне, али га тетка предухитри, и триумфално принесе светлости нову сребрну медаљицу, црно емаљирану.

— А шта је ово? Исповедај се одмах! — узвикну тетка.

— То је, тетка, моја својина — одговори Леон пружајући руку.

— Због које, на срамоту, губиш једнако. Ја ти желим добро, и зато ћу ово задржати код себе. Ја волим овакве тужне ситнице. Ти ћеш ми је, наравно, поклонити.

— Врло радо, вама ништа не могу одбити. Само пошто се у овоме случају слажемо у укусу, то ћете ми вратити ту ситницу на неколико дана, да бих могао поручити за себе сличну,

— Ти си врло духовит! Задржаћу је за увек код себе заједно с оним, што она скрива... јер, сигурно има нешто унутра. Ти ћеш ми свакако рећи, откуд ти ово.

— Од кујунџије, тетка.

— Та не можеш ме уверити, да је дошла непосредно од кујунџије у твоје руке. Холшански кнез не купује такве ствари Ти си ово добио од некога.

— Госпођице! — викну барон Амадије — док нам кнез исприча, где и на који је начин дошао до тог парчета плеха, ми ћемо много драгоценог времена изгубити.

Леон га погледа.

— Варате се, бароне! — одговори. — Ја нећу ништа причати.

— Чини ми се, да се усуђујеш опирати се — узвикну госпођица Лавинија. — Попустићеш чим, чим завирим у унутрашњост ове успомене.

Кнез седе опет. Дебелу свеску банака мету преда се и, спуштајући главу, предаде се игри.

И поред тога што је собом потпуно владао, у зеницама његовим засија нека кобна светлост, ма да су му тон и одговор били веома учтиви.

— Опростите ми, тетка, али ја немам шта да причам, тим мање под претњом, коју ви нећете испунити.

— Зашто?

— Јер нећете моћи да будете тако непажљиви.

— Ја ти саветујем, да у то не верујеш много. Ја сам женска. Него, гледај свој посао. Хоћеш ли у медаљон?

— Кад ми понестане новаца, пристајем.

Мирно је бацао карте. Али је кнегиња Идалија, која је седела крај њега, запазила како су се кроз образину учтивости и слободе грчиле и дрхтале фине црте на лицу његову! Једнако је губио.

— On vous a dore! — насмеја му се она кокетно.

— Жао ми је, што не знам ко! — одговори.

— Наравно, дама с медаљоном.

— Мала утеха.

— Зашто? Ти је мораш волети.

— Ја волим све женскиње — заврши кнез, клањајући јој се.

Г-ђицу Лавинију беше игра потпуно занела. На столу пред њом обожавана мала драгоценост чудно се одвајала од савијених таблица, ишараних кредом, остатака од цигара и женских рукавица.

Није је отворила, и ако је претила. Мала и скромна ова медаљица скривала је у себи можда цвет прве среће двају срдаца, а можда и последњу искру давно раскинутог ланца осећања. Била је затворена, прљава и нема. Читав је свет могао у њу гледети, али ништа не видети, ништа не чути. И од целога света само би рекла девојци: шта је била, шта садржи, шта значи и на који је начин дошла — тако јадна — у диван новчаник пребогатог господина.

Заборавили су за њу. Госпођицу Лавинију поче већ карта да издаје кнез ни једанпут не погледа у њу; свеће су већ догоревале на полилеју; кнегиња, електришући суседа погледима и тихим гласом, водила га је на клизаве стазе салонске кокетарије. Машовски је клео енглески; барон би се смешно грчевито, кад год би изгубио.

На столу су све више и више расле гомиле папира и сребра, прелазећи из руке у руку. Али пред г-ђицом Лавинијом бивало је све мање и мање.

И последњу суму ставила је на коцку и изгубила.

Тада јој се очи зауставише на медаљици — усамљеној.

Гурну је лепазом тако да се откотрљала кнезу Леону.

— Cette horreur! — рече. — Узми је себи. Сигурна сам да ми је она донела несрећу. Не бих је сада додирнула ни за живу главу!

Леон Холшански пружи руку и својину своју брзо мету у шпаг на прснику.

— Ах, како ти је задрхтала рука! — рече му снаха пронично. — Много ти је стало до тог парчата плеха!

— Доиста, кнегињо! Ја спадам у оне људе, који мало о чему воде бригу, али кад нешто зажеле или имају — чувају...

— Јеси ли сентименталан кнеже?

— Ја сам такав, какав ви хоћете да будем!...

Изнад зелених чести у парку небо је почињало да се оцртава јасније.

При овој светлости јутарњој пожар је бивао све блеђи и слабији — можда је већ све уништио. Само се собар Сила још загледао у њега, усплахирен и суморан.

Кад су господа села да играју карата, он је отрчао настојнику двора, своме претпостављеном, и молио га, да га пусти на неколико сати; али га је настојник погледао као лудака.

— Зар не знаш, да је кнез само тебе запамтио из ранијих времена, и кад виче, виче само тебе? Да се нси макао!

Сила остаде, али га је немир свакога тренутка изгонио на раскрсницу, одакле су летеле ка оној светлости мисли његове, страховање и потмули јецп.

Није опазио, да догоревају свеће на столу код играча; нису опазили то ни сами играчи. Тек кад је пола свећâ догорело, г-ђица Лавинија, зачуђена, што је мрак, погледа у прозор.

— Гле, већ дан! — узвикну. — Да идемо, књегињо! Какве ћемо данас изгледати после овакве ноћи!...

— Та даме ће се набелити! — примети Машковски.

Леон сложи карте, а барон згрну новац. Истрезнили су се, кад угледаше бисерну зору. Почеше да се опраштају. Домаћин пружи руку снаси и одведе је у њене одаје.

Господа у пратњи слугу одоше у своје собе; у соби за пушење погасише остатке од свећа и почистише тако, да се није познавало да се ко картао.

Кнез Леон остаде сам и, испунивши савесно своје дужности, упути се левоме крилу палате, где му је у дугоме ходнику био стан.

Био је врло блед и измучен. Салонска образина брзо ишчезе, уступајући место самртничкој досади и клонулости. Изгледало је као да то лешина корача аутоматично за слугом, који јој је светлео кроз таман пролаз.

Кад је ушао у своју спаваћу собу, приђе прозору и отвори га. Свеж, као балсамиран, ваздух бану у собу и освежи га. Стајао је ослоњен на руку и гледао мутно у двориште.

Бивало је све видније.

Из другога крила, које је било на супротној страни, изиђе професор. Погледа на небо и благо се насмеши као да је захваљивао на светлости и јутру.

Имао је на себи избледели капут и црвенкасте ципеле; на ћелавој глави неку чудновату капу, а у рукама је носио једну зелену кутију, лопатицу, неколико старих књига и један ибрик од глине.

Приђе чесми, која је на средини дворишта непрестано дисала водом, напуни ибрик, и тако натоварен изиђе на капију.

Спазио га је кнез још једном, кад је крај кућице вратареве помиловао по глави једно дете и нешто му рекао; затим се изгубио у зеленилу пред палатом. Кнез пређе руком преко чела и седе тромо на фотељу. Тек тада спази Силу.

— Зови ми Бернарда! — нареди. — Ти ми више ниси потребан.

После прилично дугог чекања, дође собар и поче немо свлачити господара.

Кнез је нервозно зевао, и само би по каткад задрхтао. Собар спусти завесе и донесе воду са шампањцем, а кнез само

што је оквасио уста, одгурну чашу. Леже најзад и као да је дремао, блед, са затвореним очима, без трага од живота на лицу.

Мало после изви се и помаче.

— Дај ми, Бернарде, хлора! — рече тихо. — Заборавио си!

— Нисам, кнеже, него сам мислио, да после данашњег умора...

— Мислио си, да ћу оздравити и заспати природно! То би било нешто необично, за што ја не знам ево већ три године.

— Зашто не пробате, кнеже, мало морфијума? — упита слуга тихо.

— Пробаћу, можда... после — одговори, узимајући из руку лакејевих спремљен прашак.

У соби завлада мртва тишина.

Сунце беше високо изгрејало и радознало посматраше палату. А она је била нема, као проклета. На прозорима завесе, двориште пусто, све је спавало, не марећи што је дан.

II.

Задудња мост под ногама дивног америчанског коња Машковскога, подиже се прашина под точковима фијакера кнеза Проњског, ишчезоше најзад жерави холштански, возећи на далеку станицу железничку барона Амадија.

У двору остадоше само укућани.

Кнез Леон, користећи се самоћом, запали цигару и шеташе по тераси; даме беху отишле да се преобуку за ручак.

Прва се указа Иза, и кад спази брата, журно дође к њему.

— Да те не прекидам у размишљању? — упита га.

— О, ни најмање — одговори, бацајући цигару и пружајући јој руку.

Они су увек говорили само француски и никад се нису звали по имену. Познавали су се само у салону, нису никада били близу, нису се никада забављали заједно.

Иза је расла у иностранству у манастиру и тек је пре годину дана дошла отуда као одрасла девојка. Млађег је брата виђала само за време распуста и то мало: никада нису проговорили ни три речи више, него што је по етикецији било неопходно.

Сад му она завуче руку под мишицу и отпоче бојажљиво:

— Хтела бих да те питам за нешто.

— Да чујем.

Јуче је мајка добила писмо од графице Машковске. Знаш ли то?

— Не, не знам!

— У том писму она тражи моју руку за сина.

— Тако! Très correct! — рече спокојно.

— Хтела сам те питати, шта би ми ти посаветовао у томе?

— Како! Јел' ти мајка оставила на вољу, да одговориш?

— Мајка ми је само прочитала писмо.

— Онда она сигурно има већ своје мишљење о томе. Према њему ће и бити,

— А ја?

— Ти ћеш се покорити!

— Али кад ја нећу! Ја га не волим! Кад гледа у мене, чини ми се, да ме мери, као свога коња. Нас су учили, да је брак нит који спаја две душе, које се воле.

— Врло су те рђаво учили. Брак је у нас — ту удари гласом — веза, која спаја два равна себи имена, или два имања. Љубав, то је прерогатива плепса.

— А ја бих тако желела да волим! — прошапта кнегињица.

Нервозно грчење које само он има, скупи му лице.

— Жеље, најблаже да се изразим, некорисне. Ја ти саветујем да их не спомињеш пред мајком — рече хладно.

— Дакле, ја не могу чак ни сама собом, животом својим располагати? Зашто? Да ли ми брат и мати жале дати холшанског ваздуха? Онда ми допустите да се вратим у манастир. Ма куд, само да не видим Машковског. Ја га мрзим!

— И мрзост је прерогатива плепса. У осталом, мене немој мешати у то. Нама је допуштено само: не осећати, не мислити и не радити. Ја ћу тако и чинити. Налазим, да је Машковски партија према теби; у осталом, ти зависиш од мајке, а од мене само мираз који ћу исплатити онда, када будемо правили уговор. С ким, то ме се најмање тиче.

— Дакле, ти ми нећеш помоћи? Нећеш ме заступати пред мајком? У манастиру су ми говорили да је брат најбољи старатељ и бранилац...

— Тај твој манастир мора да је био врло демократски.

— О! Алфред је био бољи од тебе! — рече сузних очију, извлачећи руку испод његове мишице.

— Јамачно, слушао сам то врло често у животу — одговори потпуно миран, идући даље поред ње.

— Они ће ме, дакле, приморати на брак, је ли? — упита тужно.

— Неће они, већ ћеш се сама приморати. Noblesse oblige, драга моја. Од правила нико не одступа, а да не буде смешан. Ти не можеш изменити поредак у свету, него ћеш се, као и сви, покорити.

— Онда је noblesse ablige ништавна ствар.

— Не, то је поштовање традиција и конвенционализма. Немој, драга моја, да будеш тужна, Машковски није гори од осталих, и има све особине које треба да има добар муж. Могла би да наиђеш на куд и камо горег.

— Али ја га не волим! Он ми је одвратан! — понављала је Иза кроз плач. — Ја ћу му то рећи!

— Надам се да ћеш се опоменути, ко си ти, откуд водиш порекло, и да ћеш се застидети од бескорисног скандала! Ако мати одговори, да пристаје, ти ћеш онда морати поштовати њену озбиљност, њену вољу и домаће традиције.

Иза погледа у хладно и непомично лице његово. Следи јој се крв у жилама, стеже јој срце неизмерна туга. Осетила је, да је изгубљена, осуђена, кажњена, мртва.

У том тренутку изиђе из побочне алеје тетка Лавинија.

— Шта радите ви? Иза плаче, а мој витез изгледа као проповедник методиста[1]. Шта је било?

— Ах, тетка, хоће да ме удаду за Машковског! — Прошапта очајно кнегињица.

— Није могуће! Шта? Већ ти изјавио? Сам? Како је то било? испричај нам. Quelle farce!

— Његова је мати писала мами.

— Тако, родитељи да те заведу! — рече тетка. — Oh! que c'est ouit!

— Али, тетка! Такве се ствари у нас увек тако свршавају! — упаде кнез Леон. — У старим документима нашао сам петнаест—шеснаест писма сличне садржине.

— Tiens! Читао си старе листине? Да нису то биле реколекције за снажење у вери?

[1] Секта, коју је у Енглеској основао Wesley на почетку осамнаестог века. Пр.

— Кнез ућута и немо се поклони.

— Али ја никако не трпим Машковскога, татка! — рече Иза

— Зашто? Заљубила си се, можда, у барона Амадија?

— Ах, нисам! Ја никога не волим....

— У тим годинама! О младежи! — патетично уздахну г-ђица Лавинија.

— Ја бих желела да се удам из љубави — заврши Иза.

— Како? А тек што си рекла да никога не волиш?

— Али ћу, можда, негда заволети.

— Е па Машковски ти у томе неће сметати.

— Како то?

Стара г-ђица мрдну главом, показујући на Леона, и намршти се цинично.

— Видећеш, драга моја, видећеш! Него, удај се за Машковског. Што је муж глупљи, тим боље.

Пренеражена, јадна девојка, погледала је час у тетку час у брата, чекајући одговор, али су они већ почели говорити о нечем другом: о Италији, одакле се кнез вратио, о Шкотској, где је зими ишао у лов, о Мисиру, који је пропутовао. Све је то познавала и тетка којој је живот био непрестано лутање, вагони кућа, а хотели домовина,

Брзо су заборавили тужну Изу која пати. Сигурно нису ни разумевали њене чудне жеље; сматрали је за дете.

У трпезарији водио се разговор о прекоморским дивотама и знаменитостима, само што́ је слане примедбе тетке Лавиније и оштре француске двосмислице кнегиње Идалије умањавала стара кнегиња својим присуством.

Сем Леона нико није запазио празно место у дну стола.

С почетка је мислио да ће професор доћи, као и обично, у невреме; али кад донеше црну каву, а старог професора још нема, он се обрте Сили.

— Зар професор неће доћи?

— Звао сам га трипут, милостиви господине, али он не хтеде оставити бубе.

— Носите му ручак у стан.

— Одмах!

По ручку Идалија одвуче девера у шетњу; баш су излазили на терасу, кад достојанствени глас домаћице прикова сина за место:

— Кнеже Леоне, дођи у кабинет.

Извини се снаји и оде. На знак материн ишла је и Иза бледа као смрт.

У кабинету седоше сви; настаде ћутање.

Мати, седећи на фотељи за писаћим столом, прегледала је своје беле као алабастер руке, увијене чипкама. Иза је сва дрхтала и мењала се у лицу. Кнез Леон, чупкајући брчиће, очекивао је шта ће наступити.

Најзад на писаћем столу зашушта хартија.

— Јуче сам добила писмо од графице Зимбрам-Машковске, у коме проси моју кћер за свог сина. Позвала сам вас да удесимо одговор... Мислим — обрати се сину — да немаш ништа против овог предлога и да ћеш пристати.

— Немам ништа. Само налазим да ни предлог нити пристанак на њега нису дошли у згодан за то тренутак; јер нас је тако скоро задесила ова несрећа.

Кнегињи се није свидела примедба, јер је била тачна — а није је она изнела. Приметила је у том тренутку да је учинила погрешку и у таким случајевима постајала је још већи деспота него што је иначе.

Погледа оштро у сина.

— Ја не налазим, да је тренутак незгодан и нисам питала за то. Против Машковског немаш ништа, дакле?

— Ништа. — одговори још упореније,

— Истина, по роду су нешто нижи од нас, али женскиње може често и да се спушта. Иза ће нам отићи из Холше.

— Мамо, ја бих тако радо још остала у нашој кући — прошапта девојка.

Мати је само немо погледа и продужи, обраћајући се сину:

— Имања имамо довољно. И кад дамо уз Изу један део као мираз, ипак ће остати доста за нас. Зато дајем у моје и твоје име пристанак на тај брак, с тим, да свадба буде другог фебруара у Паризу, куда ћемо ускоро отпутовати ради припреме. Због жалости, весеље ћемо провести у кругу сродника... Ово је то писмо!

И пружи се за табак с грбом и свечано га прочита у дубокој тишини.

Иза чак није ни смела гласно јецати.

Прочитавши писмо, мету га у коверту и зазвони.

— Ово ћеш предати надзорнику коњушнице — рече слузи, који уђе, — с наредбом, да одмах преда графици Машковској у Забужу.

Иза пређе очима по куверти. Била је сва као сломљена, збуњена, клонула.

— Драга кћери моја, можеш ме загрлити — рече кнегиња, пружајући руку.

Иза, ћутећи, приђе к њој, и њене хладне усне клонуше на руку чију нежност није познала, а чију равнодушност сад осећа.

И с тим је било све свршено.

Немајући на чему да захваљује, кнез је само чекао да га мати ослободи кабинета.

Било му је непријатно, кад би му ко сметао да по ручку не попуши неколико цигара.

Али је Мати само Изи допустила да оде, да јави о удадби тетки и снаји. Леон је остао.

Кнегиња извади из фијоке два кључа и даде их сину.

— Један је од Алфредових соба, а други од његове канцеларије на крају ходника. Узми их — и власт с њима. Алфред је оставио све у реду и у слави. Ох! он је био по крви Холшански, без прекора и без мрље!

(Наставиће се)

Марија Рођевичевна.

(С пољског преводи **М. Ст. Јанковић**).

НЕКОЛИКО СТАТИСТИЧКИХ ПОДАТАКА

О НАСЕЉЕЊИМА У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУЖЈУ 1836—1839.

Бавећи се од дужега времена испитивањем прошлости Јагодине и њене околине дознао сам, да се у јагодин. првостепеном суду налази богата, доста добро уређена и чиста архива, чији су почеци још у 1822 години. Оваква прилика свакако да се није смела пропустити, те сам, користећи се добротом и услужношћу г. Драгутина Милићевића, председника, био у могућности да и пажљиво прегледам и препишем нарочито интересне белешке географске и историске садржине. Тај посао испунио ми је све ферије 1905 6 год., па је ипак остао несвршен. Из тих преписа износим овом приликом нешто материјала за боље познавање насеља при стварању наше државе.

Јагодинско окружје имало је од 15 маја 1835 године до марта 1836 год. 2 капетаније: левачку под Живком Шокорцем и темнићску под Миленком Радојковићем, сином Милете Радојковића. Пре 1835 год. постојала је и беличка капетанија под Димитријем Ђорђевићем, која је после те године подељена између оних двеју. Марта 1836 год. обновљена је беличка капетанија те је у окружју било опет 3: беличка под Стеваном — Стевчом — Михаиловићем, левачка под Шокорцем и темнићска под Стеваном Недељковићем — Пироћанином. Из ове последње године остао је списак насељених места у беличкој и левачкој капетанији са бројем пореских глава у појединим местима. За темнићску капетанију нашао сам само број пореских глава, али не и списак села.

Беличка капетанија имала је 27 села са Јагодином:

Јагодина	510	пор. гл.	Буковча	29	пор. гл.	Каленовац	7	пор. гл.
Коларе	32	„ „	Рибник	24	„ „	Црнча	31	„ „
Главинце	28	„ „	Ланиште	108	„ „	Међуреч	41	„ „
Бресје	22	„ „	Копривница	35	„ „	Свиоковац	32	„ „
Мијатовац	59	„ „	Доњи Рачник	35	„ „	Деоница	40	„ „
Праћина	110	„ „	Горњи „	21	„ „	Винорача	47	„ „
Ракитово	38	„ „	Врановац	26	„ „	Вољавча	21	„ „
Рибаре	143	„ „	Доње Штипље	32	„ „	Драгоцвет	74	„ „
Пањевац	74	„ „	Горње „	20	„ „	Трнава	39	„ „

Свега је пореских глава у беличкој капетанији било 1678.

Левачка је капетанија била много већега обима: она је имала 68 села:

Михаиловац	29	пор. гл.	Белушић	52	пор. гл.	Ломница	22	пор. гл.
Рујишник	18	„ „	Лепојевић	36	„ „	Лукар	8	„ „
Мала Сугубина	38	„ „	Каленић Прњавор	12	„ „	Урсула	29	„ „
Божуровац	29	„ „	Горњи Дубич	17	„ „	Рековац	66	„ „
Рињац	39	„ „	Комаране	20	„ „	Ратковић	79	„ „
Пољна	91	„ „	Доброселица	12	„ „	Рабеновац	13	„ „
Мала Дренова	47	„ „	Богаљице	40	„ „	Медојевац	18	„ „
Милутовац	85	„ „	Малешево	9	„ „	Лоћике	65	„ „
Страгаре	46	„ „	Мадрље	26	„ „	Вукмановац	60	„ „
Вел. Дренова	207	„ „	Баре	13	„ „	Течић	36	„ „
Селиште	64	„ „	Жупањевац	44	„ „	Кавадар	47	„ „
Медвеђа	246	„ „	Мотрић	22	„ „	Ковачевац	6	„ „
Богдање	59	„ „	Пуљце	56	„ „	Топола	3	„ „
Љубост. Прњавор	27	„ „	Волујак	46	„ „	Шантаровац	41	„ „
Доњи Дубич	13	„ „	Сибница	56	„ „	Белица	37	„ „
Планиница	25	„ „	Дулене	21	„ „	Бунар	26	„ „
Рајинац	50	„ „	Пчелица	91	„ „	Врба	16	„ „
Лободер	14	„ „	Доња Сабанта	67	„ „	Лозовик	23	„ „
Грабовац	58	„ „	Горња „	55	„ „	Јошан. Прњавор	5	„ „
Опарић	99	„ „	Вел. Сугубина	34	„ „	Шуљковац	57	„ „
Калудра	47	„ „	Цикот	29	„ „	Слатина	13	„ „
Брајиновац	39	„ „	Крушевица	37	„ „	Мишевић	17	„ „
Превешт	46	„ „	Сељевица	35	„ „			

У левачкој капетанији било је свега 2932 пор. главе.

За темнићску капетанију нема имена села из 1836 године али из једнога списка од 1839 године, у коме су наведена сва села Јагодинског Окружја, види се да је она имала свих 49 села:

Падеж
Вратари
Залогојевац
Мареново
Варварин
Секурич
Рашевица
Обреж
Поточац
Својиново
Доњи Крчин
Горњи „
Карановчић
Мала Крушевица
Тољевац
Пајковац
Избеница
Оращје
Бачина
Церница
Шашиловац
Каменари
Крвавица
Маскаре
Јасика
Крушевица
Срње
Кукљин
Бела Вода
Брајковац
Бошњане
Шанац
Коњух
Љубава
Лазаревац
Парцане
Глобаре
Катун
Беочић
Драгошевац
Прњавор
Доњи Јовац
Горњи „
Дворица
Остриковац
Рамново
Црешњевица
Сињи Вир
Мајур

Темнићска је капетанија имала свега 2520 пор. глава.

Из самих бројева пореских глава за поједина села још се не може видети права величина тих насеља; не зна се број становника, што једино може послужити за мерило насељености. Број становника износи нам један акт од 11 септ. 1836. год. у коме су означене нурије манастира Каленића, Љубостиње и Јошанице; поред тога броја налази се и број домова у нуријама. Тек помоћу оваквих података могућно је аналогијом сазнати број домова и становника и оних села, која нису означена да припадају нурији којега од поменута три манастира.

Манастир Каленић имао је ову нурију:

Опарнће	75 к.	420 д.	Надрље	24 к.	166 д.	Сибница	49 к.	345 д.
Белушнће	43 „	300 „	Доброселица	9 „	90 „	Прњавор	23 „	145 „
Брајиновац	32 „	230 „	Богаљинце	36 „	250 „	Превеш	42 „	287 „
Пуљце	39 „	283 „	Жупањевац	37 „	305 „	Калудра	43 „	324 „
Волујак	40 „	310 „	Малешево	8 „	60 „	Гор. Дубич	16 „	90 „
						Лепојевнће	34 „	216 „

Манастир Љубостиња:

Прњавор	27 кућа	191 душа	Рајинац	48 кућа	336 душа
Грабовац	56 „	283 „	Лободер	13 „	78 „
Богдање	53 „	345 „	Михаиловац	31 „	188 „
Плапиница	23 „	130 „			

Манастир Јошаница:

Црнча	29 к.	225 д.	Прњавор	7 к.	37 д.	Шуљковац	53 к.	333 д.
Каленовац	8 „	68 „	Мишевиће	14 „	73 „	Ковачевац	7 „	85 „
Д. Штипље	32 „	217 „	Лозовик	22 „	136 „	Шантаровац	37 „	244 „
Гор. „	19 „	126 „	Белуца	37 „	211 „	Бунар	25 „	163 „
						Врба	16 „	120 „

Из овога излази да је Манастир Каленић имао свега 550 домова и 3851 душу, манастир Љубостиња 251 дом и 1551 душу и манастир Јошаница 306 домова 1988 душа.

Ако се пажљиво упореде бројеви пореских глава са бројевима домова оних из села из манастирских нурија, видеће се, да су први бројеви стално већи, т. ј. пореских је глава, са врло малим изузетком увек више него домова. Те су разлике негде (Опариће, Пуљце, Бајиновац) доста знатне. Обрнутих примера је врло мало (Каленићски и Јошанички Прњавор). Стога се према овоме сме тврдити, да је и у осталим селима, за која не постоје бројеви о домовима и душама, већ само о пореским главама, број пореских глава увек већи од броја домова.

Нека је број пореских глава у свима селима, осим нуријских, само за 2 већи од броја домова (код Опарића је већи за 24, код Белушића за 9, код Пуљца за 17, код Брајиновца за 7, код Волујака и Богдања за 6 итд.) и нека је у свакоме дому просечно само 5 душа (узимам најмањи број, јер га од 36 нуријских села имају само 2, Грабовац и Ковачевац), остала ће села у беличкој и левачкој кпетанији имати овакво стање:

Беличка Капетанија:

Јагодина изузетно	500 домова	2500 д.	Копривница	33 домова	165 д.
Коларе	30 „	150 „	Доњи Рачник	33 „	165 „
Главинце	26 „	130 „	Горњи Рачник	19 „	95 „
Бресје	20 „	100 „	Врановац	24 „	120 „
Мијатовац	57 „	285 „	Међуреч	39 „	195 „
Параћин	108 „	540 „	Свиоковац	30 „	150 „
Рабитово	36 „	170 „	Деоница	38 „	190 „
Рибаре	141 „	705 „	Винорача	45 „	225 „
Рибник	22 „	110 „	Вољавча	19 „	95 „
Пањевац	72 „	360 „	Драгоцвет	72 „	360 „
Буковча	27 „	135 „	Трнава	37 „	185 „
Лапиште	106 „	530 „			

Левачка капетанија:

Рујишник	16 домова	80 д.	Божуровац	27 домова	135 д.
Мала Сугубина	36 „	180 „	Рињац	37 „	185 „

Пољна	89 домова	445 д.	Цикот	27 домова	135 „
Мала Дренова	45 „	225 „	Крушевица	35 „	175 „
Милутовац	83 „	415 „	Сињевица	33 „	165 „
Страгаре	44 „	220 „	Ломница	20 „	100 „
Велика Дренова	205 „	1025 „	Лукар	6 „	30 „
Селиште	62 „	310 „	Урсула	27 „	135 „
Медвеђа	244 „	1220 „	Рековац	64 „	320 „
Доњи Дубич	11 „	55 „	Ратковиће	77 „	385 „
Комаране	18 „	90 „	Рабеновац	11 „	55 „
Баре	11 „	55 „	Меѓојевац	16 „	80 „
Мотриће	20 „	100 „	Лоћике	63 „	315 „
Дулене	19 „	95 „	Вукмановац	58 „	290 „
Пчелица	89 „	445 „	Течиће	34 „	170 „
Доња Сабанта	65 „	325 „	Кавадар	45 „	225 „
Горња „	53 „	265 „	Топола	1 „	5 „
Велика Сугубина	32 „	160 „	Слатина	11 „	55 „

Темнићска Капетанија, о којој нема скоро никаквих података осим броја пореских глава, 2520, имала би по овој аналогији око 2500 домова са 12500 душа.

Кад се саберу ови бројеви види се, да је Јагодинско Окружје имало 1836. год. 144 насељена места, 7130 пор. глава, 6877 домова и 36194 становника. По појединим пак капетанијама било је ово стање:

Беличка	27 села	1678 пор. глава	1622 дома	8306 станов.
Левачка	68 „	2932 „ „	2755 „	15388 „
Темнићска	49 „	2520 „ „	2500 „	12500 „

По попису од 1900 год. (јер онај од 1905 немам) у овим истим насељима било је 16227 кућа са 98731 ст.; по појединим пак срезовима (капетанијама из 1836 год.) стање је ово:

Белички	3231 кућа	19067 ст.
Левачки	7087 „	44562 „
Темнићски	5909 „	35102 „

Поређењем ових бројева са онима из 1836 год. долази се до закључка, да је број кућа и становника 1900 год. за 2·5 пута већи од онога из 1836 године.

Политичка су средишта овим капетанијама била Јагодина, Пољна и Катун.

Негде у јуну 1839. год. Беличка Капетанија је опет била укинута и подељена међу оне друге две; о овоме тврди акт од 7 јула 1839 г., који набраја општине у Јагодинском Окружју,

подељене на Левачку и Темнићску Капетанију. По томе акту било је свега 68 општина: левачких 32, темнићских 35; јагодинска је општина, изгледа, била ван ових. Неће бити без интереса ако и општине изнесем:

Темнићска Капетанија:

Падешка са Вратарима
Залогајевачка са Мареновом
Варваринска
Секуричка
Рашевичка
Обрешка
Поточка са Својиновом
Крчинска са Г. Крчином, Карановићем и М. Крушевицом
Тољевачка са Пајковцем
Избеничка са Оращјем
Бачинска са Церницом
Шашиловачка са Каменарима и Крвавицом
Маскарска
Јасичка са Крушевицом и Срњем
Кукљинска
Беловодска са Брајковцем
Шапачка
Бошњанска
Коњушка
Копривничка
Ланишка
Буковачка са Рибником
Пањевачка
Рибарска
Праћинска
Беочићска са Драгошевцем и Прњавором
Мијатовачка
Мајурска са Бресјем
Љубавачка са Лазаревцем
Парцанска са Глобарима
Катунска
Коларска са Главинцима
Доњојовачка са Г. Јовцем и Дворицом
Остриковачка са Рамновом
Црешњевичка са Сињим Виром

Левачка Капетанија:

Медвеђска
Прњаворска са Планиницом и Грабовцем
Рајиначка са Г. Дубичом и Лободером
Великодреновачка
Богдањска
Милутовачка са Страгарима и М. Дреновом
Пољанска
Калудранска са Превешти и Лепојевићима
Опарићска
Малосугубинска са Михаиловцем и Рујишником
Опарићска
Богаљиначка са Сиљевицом и Доброселицом
Белушићска са Брајиновцем
Мотрићска са Комаранима
Волујачка са Пуљаком
Жупањевачка са Надрљем
Риљачка са Божуровцем
Слатиначка са Ципкотом и Ломницом
Рековачка са Крушевицом

Ратковићска са В. Сугубином
Горњосабаначка са Д. Сабантом
Пчеличка са Дуленом
Течићска са Кавадаром
Шантровачка са Шуљковцем
Вукмановачка са Рабеновцем
Лоћичка са Тополом и Медојев.
Мишевићска са Белицом, Ловиком и Прњавором
Бунарска са Врбом и Лукаром
Сибничка са Малешевом
Деоничка са Црнчом, Свијуковцем, Вољавчом и Каленовцем
Доњоштипљанска са Г. Штипљем, Г. и Д. Рачником и Врановцем
Драгоцвечка са Међуречи
Винорачка са Трнавом

Јагодина је са Ракитовом образовала општину јагодинску.

Додајем да је по овоме списку свега 138 села у Јагодинском Округу, али их је било 144 као и 1836 год., јер су: Баре, Доњи Дубич, Урсула, Ковачевац, Селиште и Каленић. Прњавор погрешком нечијом изостављена.

М. Ђ. Милићевић је нашао поређењем свога списка села са оним из арачкога тевтера (Кнежевина Србија, с. 207). да су Кованлук и Поњак нестали; да су Комарана два: у Темнићу и у Левчу, од којих се прво не налази ни у једном Речнику; да су нова села Доњи Јовац, Сињи Вир, Шљивица, Рујишник, Гавез, Селиште, Љубава и Мареново, и да су од ових последњих Рујишник, Шљивица, Селиште, Љубава и Мареново поникла од 1822 год. Гавез пак још доцније.

Кад се ови закључци Милићевићеви упореде са испитивањима Ст. Мијатовића и Т. Бушетића (Етнограф. Зборник, књ. V и VI) утврђује се, да Кованлука није нестало, него се то село изместило па тиме и своје име изгубило добивши ново Божуревац. Село Поњак ако је и постојало као такво, без сумње се доцније свело на заселак; није га дакле нестало, јер се и данас налази између Планинице и Рајинца, у срезу трстеничком. Комаране у Темнићу новијег је постања; оно је млађе него што за њега наводи и Ст. Мијатовић, јер се не помиње ни у ономе списку општина од 1839 год. Можда је то био првобитно само један крај Љубаве, чији су га становници, по Мијатовићу, и населили. Рујишник, Селиште, Љубава и Мареново постали су негде између 1822 и 1836 год., јер се помињу у списку од ове последње године. Шљивица и Гавез морали су постати после 1840, те су и најмлађи. Волујци и Пуљци са много млађом по постанку Дубницом, спојише се у једно село, Драгово, 1900 год.

Јагодина.

Емило J. Цветић.

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Царински спор између Србије и Аустро-Угарске.

О царинском спору, који је настао између Србије и Аустро-Угарске, код нас је мало писано, како је требало и како је захтјевала велика важност тога питања. Сјем кратке, али језгровите студије Гершићеве у првој књизи Архива за правне и друштвене науке, није ми познато, да је што друго писано о томе. Не говори се, наравно, о чланцима и расправама, које су доносили наши политички листови. Сви ти чланци и расправе имали су часовиту вриједност, а одмах су се заборављали, чим би се бацио дотични политички лист. А и ко би стигао да о томе пише? Зар није за Србију и за цијело Српство важније какво ситно паланачко питање, о коме треба дуго и озбиљно претресати у народној скупштини у Биограду? Зар царински спор између Аустро-Угарске и Србије вриједи више од питања, ко ће гдје бити капетан или кмет? Зар Срби ван Србије, који су требали да схвате и политичку важност тог спора, немају пречег посла? Зар њима није важније, да се брукају пред свијетом, називљући лоповима своје виђеније људе? Зар им није боље и кориснije, да износе на пазар, пред страни свијет, своје прљавштине, па да се тим диче и поносе?

Што није урадио ни један Србин, учинио је Француз. У свесци 1. фебруара 1907. познате Revue des deux mondes француски књижевник René Pinon написао је опширну и врло поучну студију о царинском спору Србије са Аустро-Угарском. У тој студији, којој се може и замјерити по која маленкост, изнесени су не само економски, него и политички разлози том спору. Те разлоге хоћемо, у кратко, да изнесемо.

Када су велике силе, на Берлинском Конгресу, хтјеле да уреде односе и судбину малих балканских народа и када су, по својој вољи, дијелиле земље, могле су замишљати, да су за много врамена створиле равнотежу по формули лорда Биконсфилда. Политичари мучили су се, да располажу будућношћу, али је живот много јачи од њихових рачуна, те је реалност изиграла њихове комбинације. У Берлину углављивало се само оно, што је било у интересу великих сила и што је могло изједначити њихове амбиције. Тада су политичари нагађали, да Бугарска, која је створена 1878. године, неће моћи бити друго, него као нека врста продужења руске силе, као што се ни Србија неће моћи отети Аустрији и Угарској, с којима је у непрестаном додиру. „Ја сам Рус у Софији, а Аустријанац у Биограду“, говорио је Бизмарк. Мале државе, и сувише слабе, а да се саме узмогну одбранити од навале Турске, мораће да буду под заштитом великих сила; живјеће од милости Европе и како им она буде допуштала. Енглези бојали су се, да велика Бугарска из св. Стефанског уговора не постане предстража Русије према Цариграду. Нијемци, напротив, надали су се, да ће Србија бити главна тачка за план Drang nach Osten према Егејском мору Али, ни један ни други нијесу замишљали ни за Бугарску ни за Србију, да постану потпуно автономне и независне.

Велике силе на скоро су се увјериле, да не може бити трајног мира међу народима, кад њихови односи нијесу уређени по њиховим жељама и потребама. Непотпуно ослобођење балканских народа, којим се ишло за тим, да их испод турског јарма пренесу под европски јарам, уродило је познијим кобним заплетајима. Тако је и морало бити. Крње државе, које су створене на Балканском Полуострову, морале су настојати да к себи привуку племена, која су им сродна или по раси или по историји. Русија и Аустрија, ако су рачунале на осјећаје захвалности, само да могу држати под својим упливом мале државе балканске, у велике су се превариле. И код народа и код појединих лица захвалност, за добро које он вели да је учинио, неће добити друго, него незахвалност. Балкански народи били су захвални за услуге, које су им, у истину, учињене. Крвне свезе, успомене на заједничко ратовање и јединство вјере створише свезу, искрену и отворену, без утицаја министара и дипломата. Али, била ја природна посљедица, да су се ови народи, који су тек били добили потпуну политичку не-

зависност, највећом снагом успротивили полу-вазалству, које им се хтјело наметнути. Била је природна еволуција, да ојачају и истакну своју индивидуалност и да настоје к себи привући елементе исте крви и исте расе. Овај двоструки смјер управља историјомБалканског Полуострова од Берлинског Уговора. Начело народности, које је подигла и истакнула Француска Револуција, није још испуњено на Истоку. Од Беча до Босфора није још уређена Европа. Она је у радњи и револуцији, да постане нова Европа. С једне стране, народности настоје, да се прикупе и учврсте као јаке јединице; с друге стране, велике силе, ради својих личних рачуна и ради непријатељства једних против других, утркују се по Балканском Полуострову и настоје да испуне своје амбиције.

Зна се, како је Бугарска, мало година послије 1878., сама по себи анектовала Источну Румелију и како се ослободила протекције Русије. Посљедних мјесеца гледамо у Србији еволуцију исте врсте. Под копреном економског спора са Аустро-Угарском, повела се политичка борба. Србија је исписала нову страницу у историји еманциповања словенских народа на Балкану.

За живот појединих држава није довољно уписати њихову егзистенцију у међународне уговоре. Треба још, да њихов организам може живјети, да се може бранити и да се може развијати. Берлински конгрес, тешући Србију, каква је сада, врло је зло удесио њену борбу за опстанак. Нема у Европи земаља, којима је положај тако тежак. Србија се ни са које стране не приближава мору. Да дође у свезу са осталим свијетом, Србија, мора да иде преко туђих земаља. Са стране Јадранског мора нема никакве жељезничке свезе, него огромна брда, дивљу Арбанију и Босну и Херцеговину у аустро-угарским рукама. Да се споји са Црном Гором, гдје живи исти народ, треба да пређе, без пута и жељезнице, Новопазарски Санџак, гдје Аустро-Угарска држи своју војску. На јужној страни, према Егејском мору, силази жељезница пут Солуна преко Ниша и Скопља. То је Србији најближи пут до мора. Али и то је далеко. Жељезница иде преко Македоније, гдје нема никакве сигурности за живот. Та жељезница, на турском земљишту, власништво је друштва, чије су главнице и управа у аустријским рукама. На истоку је Дунав, који је међународан и неутралан. Ту су и жељезнице, бугарске и румунске. Све то води у далеко. Црна

Море. Србија нема, ни са које стране, природних граница. Има главни град, који је на домаку туђим топовима. Њено земљиште ни из далека не обухвата све предјеле српске. Повише свега тога, на сјеверу су јој сусједи, који не воле Србију.

Према таквом положају, чињело би се, е је природно, да је Србија морала тражити код Аустро-Угарске ослон за своју политику и економску помоћ, која јој је неопходно потребита за њен живот. Више дунавска, него ли балканска држава, Србија се обраћала сјеверу, а није гледала на југ. Она је налазила продају својих производа у градовима Аустрије и Угарске. Али је све то скупо плаћала својим одвисношћу од Беча и Будимпеште. Прије садашњег спора, Аустро-Угарска дозвољавала је производима Србије минималну царину. Србија је од тога имала економских користи, а Аустро-Угарска политичких. Сав производ Србије, са врло малим изузетцима, преко Дунава и Саве продавао се по добрим цјенама. Србија је према таквој аустро-угарској влади била предусретљива, што јој је било потребито у почетку њеног независног живота, али је било погибељи да сасвим задријема у њеном политичком и народносном развитку. Бечка вада могла је тада зауставити сваки политички рад у Београду. Није јој требало за то да мобилизује батаљоне војника. Било јој је довољно да мобилизује своје марвене љекаре. Под изговором кужних болести, забранио би се увоз блага Србије у Аустро-Угарску. Сваки политички рад у Београду, који није био по вољи Бечу, убијао би се економским репресалијама, којима Србија није могла да одоли. Такав царински рат примјењивала је аустријска политика, да одржи под својом власти краљевину Обреновића. Није допуштала Србији, да буде потпуно неодвисна. Била је у пола вазална Аустро-Угарској. Бечки Балплац имао је великог утицаја у сваки политички посао Србије. Аустро-Угарска натјерала је 1885. год. Србију, да зарати против Бугарске. Тај рат створио је жалосни антагонизам између два братска народа. Аустро-Угарска најпослије зауставила је продирање побједноца у том рату. Краљеви и министри владали су према жељама и потребама Аустро-Угарске. Или новцем или страхом успјевали су аустро-угарски агенти. Они су закрвавили присташе Обреновића са присташама Карађорђевића. Аустро-угарска политика подржавала је и помагала је обје династије. Она је знала да буни синове против родитеља и да обара министре. Побјеђени налазили су заштите

и прибјежишта у Аустро-Угарској. Свргнути краљеви тамо су добро примљени и заштићени. Политички осуђеници слободно су живјели у Аустро-Угарској. На тај начин продужавала се анархија у Србији великом користи аустриских интереса.

Чудновати дух и карактер Краља Милана није се томе противио. Он је врло радо испуњавао жеље аустро-угарске владе. Чињало се, као да је извјесно, да је Краљ Милан год. 1882. углавио са Аустро-Угарском уговор, којим му је Аустро-Угарска гарантовала краљевину и династију. Као уздарје за то, Аустро-Угарска добила је овлаштење, да преко Србије својом војском иде у Македонију и у Солун, кад се појави згодна прилика, да тамо уреди несређене односе. Жеља младога краља Александра, да буде потпуно неодвисан, није да није имала свог утицаја у повратку Краља Милана 1898. год. и у трагедији 11. јуна 1903. Краљ Петар дошао је на пријесто пристајањем и помоћу Беча, али без евентуалних намјера не живи у Будимпешти незаконити син Краља Милана.

Чињело се, да сав политички живот и државни организам Србије морају да остану под тешким притиском Аустро-Угарске. Војска Србије није могла ни снијевати, да зарати са аустро-угарском војском, која је Србију са свих страна затворила у велико војничко гнијездо. У Босни, у Херцеговини и у Новопазарском Санџаку Аустро-Угарска држи своју војску. У Скопљу аустро-угарски официри подучавају и реорганизују турску жандармерију. Гвоздени обруч притискује Србију, а да не може рачунати ни на чију помоћ, особито од када су догађаји на Далеком Истоку и унутрашњи немири натјерали Русију, да се мање брине за Балканско Полуострово. По свему се, дакле, чињело, да се мала краљевина мора покоравати захтјевима свог моћног сусједа. Било је тешко искуство и од год. 1896. Политичке потешкоће доведоше до економских неприлика и прекидања трговинских односа. Србија је брзо осјетила тешке посљедице тих догађаја. Тешким жртвама успоставила је поново трговинске односе са Аустро-Угарском. Србија је, по свом незгодном географском положају и по врсти њеног економског живота, била осуђена да живи, како је хтјела Аустро-Угарска.

Долазак краља Петра, и ако је било тешких препрјека, дао је нови правац владању и политичком животу у Србији. Монархија је престала да буде персонална, а постала је уставна. Краљ Милан и Краљ Александар узимали су за министре људе

према којима су они лично имали повјерења. Нијесу гледали на јавно мнијење и на парламентарну већину. Нови Краљ ослања се на државу и води рачуна о жељама народа. Истина, политичко наображење земље, гдје је већина народа неписмена, не може да буде високо. Али, свакако, данашња парламентарна већина у Београду одговара правом стању ствари.

Уређене су државне финансије строгом и постојаном економијом. Пређашње расипање било би довело земљу до банкротсва. Од године 1881. до 1895. Србија се задужила за више од 362 милиона динара, од којих није примила него само 260 милиона. Автономна администрација монопола, која је установљена 1895. године, мало је помогла, да поправи државне финансије.

Трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске свршавао је годином 1905. Пашић и друтови му, од када су дошли на владу, спремали су се да обнове тај уговор. У исто доба одлучили су да ослободе своју земљу, колико узмогну, од притиска Аустрије и Угарске. Радикална политика у Србији значи: у унутрашњости владати уставно и подићи економске односе; у спољашњим приликама независност према Бечу и Будимпешти, сокољење свих Срба, који живе ван краљевине и настојање, да се што јаче међу собом приближе све земље словенског језика и расе. Потајно, ланске године отпочела је дипломатска борба, која је по Европи тражила помоћи, да се отме економском и политичком притиску сусједне Аустро-Угарске.

Државници Србије нађоше први одјек у Софији. У декембру 1905. Европа је чула, да су Србија и Бугарска углавиле царински савез. Та вијест није била по вољи Аустрији. Јака свеза трију словенских држава на Балкану, Бугарске, Србије и Црне Горе, не би се допала Бечу. На тај начин, на југу Дунава и Саве створио би се јаки отпор аустро-угарском уплиbу на Балкану и немачком продирању пут Егејског Мора. На овако јасан доказ словенског договора, Аустро-Угарска одговорила је изјавом, у којој је енергично протестовала против тог царинског савеза и отворено рекла, да неће обновити, трговински уговор са Србијом, већ да ће затворити границу свим производима Србије, ако се коначно углави царинска свеза. Влада у Београду одговорила је мирно, достојанствено и одлучно, пружајући руку измирења, али без икаквог попуштања у својим

правима, које је одлучила да одбрани. На Балплацу помислише, да се за ово треба осветити. У јуну прошле године прекинути су економски односи. Затворена је граница благу и земаљским производима Србије. Ипак, нијесу прекинути преговори за обнову трговинског уговора. Беч је отезао у тим преговорима, надајући се, да ће наступити час, кад ће Србија молити да се углави уговор, а и да ће, само да дође до уговора, у Аустро-Угарској тражити новац за нови зајам. У исто доба јављале су се мобилизације аустро-угарске војске дуж Дунава и Саве, а и у Босни. У Београду разносили су се погибељни гласови. Мислило се на војничку окупацију Београда. У народу шириле су се најсмионије хипотезе. Влада у Београду није се ничега устрашила. Одлучила је, да помоћу пријатеља нађе других излазака производима Србије. У томе је и успјела.

Искушење било је тешко, али је награђено успјехом. Прођоше љето и јесен. Покушало се, како се могло. Србија је продала своје свиње, и без Аустро-Угарске, по добру цијену. Благо и земаљске производе Србија је продала у Њемачкој, у Варни, у Браили, у Солуну и у Ротердаму. Велике лађе преносиле су благо у Египт, на Малту и у разне луке Средоземнога Мора. Све је то било скопчано великим потешкоћама, које је требало савладати.

Овакви трговински односи Србије према Аустро-Угарској имали су велики и срећни успјех и на другом пољу. У питању наоружања српске војске и у углављивању новога зајма Србија је успјела не само без Аустро-Угарске, него и против њеног рада. Она ће, мало по мало, успјети, да углави корисне трговинске уговоре са свима државама, сјем са Аустро-Угарском. Него, Аустро-Угарска неће јој више ни требати.

Било би, можда, претјерано рећи, да је Беч, у овом спору са Србијом, подлегао. Ријеч не би би била згодна, када се тиче једне велике силе, каква је Аустро-Угарска, према много слабијем противнику. Свакако је истина, да Аустро-Угарска није ни помишљала на такав и толики отпор. Србија је изненадила. У Аустро-Угарској морали су уважити, да Србију није одржала у том отпору сама жеља за економским побољшицама. Такав отпор може се протумачити једино жарким родољубљем и ријетком спремом људи, који су га повели и који су га подржавали. Влада у Београду може се похвалити, да је овога пута окушала терен. Кад се увјерила, да је згодан и јак, могла је урадити, шта је заиста и учинила.

Под изговором благотворног царинског спора, велике силе европске, а особито Енглеска и Француска, разумјеле су, да се ту ради и о много узвишенијим питањима. Неодвисност, али не само по имену, малих балканских држава, много ће помоћи трајном реду и миру на Балканском Полуострву, а према томе и равнотежи и миру у Европи. Кад би друкчије било на Балкану, настала би међу великим силама у Европи велика погибаљ. Енглеска је још године 1885. помогла Бугарској да анектује Источну Румелију, у нади, да ће таква Бугарска бити запрјека између Русије и Босфора. Тако су и године 1906. Енглеска, Француска и Италија разумјеле, да довољно неодвисна и јака Србија може бити гарантијом политичке стабилности на Истоку и у цијелој Европи. Послије трагедије 1903. године Енглеска, која се много осврће на пуританске осјећаје јавнога мишљења, кад се не тиче њених интереса, поставила је Србији познате захтјеве. Ти су захтјеви и извршени.

Од Трста па до Солуна Италија је на Балканском Полуострву у утакмици са Аустро-Угарском. Природно је, да Италија настоји, како би у Србији и у Црној Гори подигла јаки зид против германског мора, које хоће да продре на југ. Италијанска краљица кћи је књаза Црне Горе, а свастика краља Петра. Недавно се говорило о вјенчању књагиње Јелене од Србије са једним принцем из куће Савоја. Таква веза била би доказ о добрим односима између Србије и Квиринала. Добри су односи и између Србије и Француске. То се показало о овом царинском спору, када је Француска у велике помогла Србији, да не страда у тешкој ситуацији. Ове симпатије Француске према Србији, које долазе саме по себи, помажу Србији не само материјално, него и морално, у потешкоћама, у којима се налази. Оне помажу Србији, да позна и увиди, какав је њен положај а особито, какав би могао бити у политици дунавској и балканској.

Снага појединих народа не мјери се само по њиховој материјалној моћи, него и по надама, које имају, и по ривендикацијама, на које мисле. Важност њихова у свијету оснива се највише на оно, што такви народи могу да постану, а не само на оно, што су сада. Они, који су прелазили Дунав и Драву, увјерили су се, да је то Европа, која још није добила свој коначни облик. То земљиште још је помично. Чини се, као да народности нијесу потпуне, да су границе привремене, а др-

жаве несталне. У свако доба могу се створити нове народносне комбинације. Државе, које су створене без народносних аспирација, непрестано настоје, да сломију вериге, у које су их спутали европски дипломати. Те државе иду за тим, да створе јединства јача, која ће бити основана на етничкој или историјској реалности. Такав је случај и са Србијом. По географској карти, данашња Краљевина Србија ни из далека не обухвата све земље, гдје живи српски народ и гдје се говори српски. Њене границе нијесу једнаке ни границама старе Краљевине Србије. Српске су, мал' да не, све земље, које се налазе око граница Србије, а које су јој самовољно натурили међународни уговори. Црна је Гора српска, као и Србија. Између Дунава и Саве простире се Срнјем, на коме се, са града Београда, виде простране и богате равнице. На сјеверу Дунава има више округа негдашњег Тамишког Баната, гдје живи српски народ. На југу Србије простире се Стара Србија, гдје живе православни Срби, које муслумански Арнаути непрестано кољу. У Босни и Херцеговини, које су по имену султанове, а њима управља Аустро-Угарска по Берлинском Уговору, такође живи сами Срби. Српски је осим тога, са врло мало Арнаута, и Новопазарски Санџак. Најпослије, Хрвати у Хрватској, која је придружена круни Св. Стефана, Хрвати у Далмацији и Словенци, и ако нијесу Срби, Словени су и Србима су врло сродни по народности и по језику.

Сви ти народи састављају узаједно једну породицу Јужних Словена. Сада су ови Јужни Словени подијељени у разне групе, које су и непријатељски расположене једне према другој, али ипак траже заједничко средиште преко садашњих граница. Вјештина аустро-угарске политике састоји се у томе, да одржи данашњу подјелу и да препријечи свезу разних грана великог јужно-словенског стабла. Има Срба у Србији, али их има и у Угарској, и у Хрватској, и у Босни, и у Турској, и у Црној Гори. Босна и Херцеговина, којом управља Аустро-Угарска, испријечила се између Срба и Хрвата. Новопазарски Санџак служи као пролаз између Босне и Македоније, а дијели Србе у Црној Гори од Срба у Краљевини. Ту је политички и стратегиски чвор цијелога краја. Туда је пут продирања, који води на Косово Поље.

У Босни и Херцеговини, врло малим изузецима, све су сами Срби. Срби у Србији и у Босни и Херцеговини устали су за-

једно 1876. године, да збаце турски јарам и да се сви сједине у једну државу. Св.-Стефански Уговор није ништа учинио за Босну. Он је на јужној страни, према Старој Србији, малко повећао Србију. Продуљио је Црну Гору до мора, али је, да удовољи Бечу, оставио Босну под Турском. Берлински конгрес својим радом уништио је наде Бошњака и у исто доба дао је други правац српској политици, у толико што је Србији спријечио пут према Истоку и што је одијелио од Црне Горе. Између краљевине Србије и Јадранског мора има много земаља, којима Аустро-Угарска влада, управља или их је окупирала. Бечка политика настоји, да се радња Србије окрене Македонији и бугарској граници. Одатле је настао рат од године 1885. Аустро-Угарска, док настоји да Јужни Словени буду одијељени, у Босни и Херцеговини ради да утврди свој уплив и своју власт.

Требало би много страница, да се проуче поступак и успјеси аустро-угарске администрације у земљама, које јој је повјерио Берлински Уговор. Не обзирући се на жестоке нападаје, оји су о томе писани у пошљедње вријеме, довољно је констатовати, да јавно мнијење у Босни и Херцеговини није ни најмање наклоњено аустро-угарском господству. Не може се порећи, да већина Срба — неће да помишљају, него најодлучније одбијају присаједињење Аустро-Угарској. То се врло добро видјело године 1906. Преко цијелог прошлог љета говорило се и писало се још, да ће аустријски цар присуствовати великим војничким вјежбањима у Босни. Говорило се, и писало се још, да ће се том приликом прогласити анексија Босне и Херцеговине Аустро-Угарској, или барем да ће многе католичке депутације предати тада цару петиције у том смислу. И ако су такви планови били врло сумњиви, вјеровало им се у Босни, у Србији и у цијелој европској штампи. Прилика је била згодна, јер је Русија имала посла у својој кући, а Њемачка је Аустро-Угарској свечано обећала у томе своју помоћ. До тог покушаја није дошло, или што Беч није хтио или није смио. Огорчење код Срба било је тако јако, да се цар одрекао путовања у пошљедњим часу. Мјесто себе послао је нашљедника пријестола, коме је наредио, да се ограничи на саме војничке маневре.

Љетошњи догађаји изнијели су на видјело до онда потајно, али од дугог времена, незадовољство у Босни и Херцеговини. Срби у Босни, Херцеговини и Србији, који заједнички ратују

у исту сврху, увјерили су се боље него икада о својој солидарности. Идеја о јединству Јужних Словена против притиска са сјевера у велико је напредовала у духовима, а почела је да се усађује и у срца. „Босна је наша Елсас-Лорена“ рекао нам је недавно један Србин. Срби у Босни и у Србији заједно су ратовали у рату за ослобођење, лијевали су исту крв за исту сврху и неће да испод турског јарма оду под њемачки јарам. Они траже своје право у народном животу и слободи.

Какав год био резултат велике силе не смеју заборавити, да ће балканске државе водити своју политику, на свој рачун, па своју можда погибељ, али и на своју корист. Ови народи, које Европа није утврдила, неће више и не могу више данас да буду кусур за подмиривање међусобних рачуна великих сила. Они хоће да живе својим слободним животом, а не да служе комбинацијама својих сусједа. Румуњска и Бугарска успјеле су, великом муком, да о томе увјере Петроград. Србија сада настоји, да о томе увјери Беч и Будимпешту. И ово је прва лекција, коју Европа може да научи из спора мале дунавске и и балканске државе са царевином аустро-угарском. Него, има у томе и друга лекција.

Мале источне државе, које хоће саме да живе и саме да рјешавају, по својој вољи, питања, која се њих тичу, треба да рачунају на саме себе. Пошто њихови народи нијесу велики а ни војске им нијесу јаке, да се могу појединце опријети навали и саме једне велике силе, треба свакако, да су међу собом сложне. До сада се није могло успјети у томе. Велике силе ометале су тај споразум. Ипак се нешто ради. Бугарска не може да заборави разлоге, који је нагоне да буде у споразуму са Србијом. Већ прошлог пролећа собрање у Софији једногласно је примило царинску свезу са Србијом. Та чињеница врло је карактеристична. Она показује намјере балканских народа, које ће се остварити, када постану потпуно слободни у сваком погледу. Неприлике у царинском спору са Аустро-Угарском запријечиле су Србију да са своје стране утврди ту царинску свезу. Историја од прошле године добро је научила Србију, да не смије никако бити усамљена и да мора тражити помоћи код балканских народа. Намјере и жеље владине и скупштинске већине морају натјерати Србију да заборави многе тешке успомене, само да се што прије споразуме са Бугарском. Србија не

треба ништа да предузимље, што би могло у недоглед отегнути тај споразум.

И Француска треба нешто да научи у царинском спору између Србије и Аустро-Угарске. Ми Французи увјерили смо се 1906. године да можемо, не помутив ни најмање наше добре односе са Аустро-Угарском, од Србије имати користи за нашу индустрију, за наше финансе и за нашу трговину. Француска нема на Балкану никаквих својих амбиција. Она је, можда, једина, која не побуђује никакве сумње код народа на Балкану, били они Словени, Грци или Румуни. Француска уљева повјерења код тих малих држава, јер је она и сувише далеко, а да им смета, и јер они Француску поштују, као велику народност, која ослобађа. Добро је да се зна код нас Француза и ово: У Србији, у Бугарској, у Румуњској и у Црној Гори воле Француза, љубе његов језик, диви се његовој цивилизацији, тражи његову културу и врло радо, кад може, углављује с њим и трговинске послове. До нас је хоћемо ли на нашу корист употребити то добро расположење балканских народа према Француској.

Фебруара, 1907. **Dr M. A.**

ХРОНИКА

УМЕТНИЧКА ХРОНИКА

Изложба југословенске колоније.

Приређена изложба од чланова југословенске колоније несумњиво обрадовала је београђане, давши им прилику, да и иначе досадну зимску сезону разгале. Друштво „југословенске колоније“ састављају, издвојени чланови, из већ постојеће југословенске организације „Ладе“. Издвајање није учињено из уметничких побуда, те за то верујемо, да ново-организовано друштво неће постићи очекивану корист, ма да је идеји југословенског савеза ослабило општи значај.

Код осталих народа, великих и малих, свуда се уметност развијала у почетку искључиво у духу националном и у току времена тек по осигураном темељу, појединн уметници делили су се у групе, по жанру рада, као и на већа интернационална друштва. Код нас је обратно учињено. Пре но што је се и покушало заједнички радити, наши су се уметници организовали са југословенима и то у цељи, служећи нашој савременој политичкој амбицији, од које неће имати велику корист уметност ни једног од југословенских народа, а специјално ми Срби поднећемо највећу штету, експлоатишући на тај начин нашу младу неразвијену уметност.

Српски чланови, који су у југословенској колонији, учинили су и другу грешку, не организовавши се са независним српским уметницима, у српску националну групу. Но то што је пропуштено овога пута, убеђени смо да ће учинити једнога дана сви српски уметници, којима не лежи само на срцу лични

интерес, већ искрена будућност наше уметности. Ми се нарочито уздамо у уметничку омладину, да ће она учинити по примеру осталих народа оно што су старије колеге пропустили.

Прва изложба југословенске колоније, може се рећи, карактера је декоративног. У њој нема ни једног рада од праве уметничке вредности. А има их доста несигурно студираних и толико слабих, да их не би требало ни излагати. Нарочито су многобројни радови, који испољавају имитацију страних уметника, и то не само старих већ и модерних, Индивидуалних радова врло је мало.

Господин Мештровић, вајар, представио нам се као најјачи члан југословенске колоније. У нашој суморној културној атмосвери, нарочито на пољу скулптуре, слободни радови Мештровићеви велики су. На Извору Живота, Зидању Скадра, Гуслару, Медецинарки и другим радовима Мештровићевим, изражена је уметникова амбиција за песимистичким развијањем идеје као и чврста воља за техничким савлађивањем. Много душе, лепих линија и покрета имају Мештровићеви радови, нарочито На Извору Живота, где је дата сразмера површине врло велики утицај имала за решавање једне тако широке мисли, да би се дошло до целине. Отуда је уметнику и допуштено, да се служи најслободнијим покретима тела па и неприродним. Непропорционалност у појединим деловима Мештровићевих радова показује, да је уметник на путу сазревања.

Од сликара г. г. Јама, Грохар и Видовић дали су добре пејзаже, ма да се код последње двојице указује воља за имитирањем, и то Грах Монеа а Видовић Сегантинија. Њини пејзажи сведоче да сва тројица владају пријатним колоритом и јаком опсервацијом. Ми не можемо апсолутно појмити од куда је пронашао један наш критичар да повуче паралелу између Видовића и Каријере? Он то свакако не би учинио да је познавао дела скоро умрлог француског уметника, у коме се случају не би пребацити могао, да је Каријерова палета сиромашна у колориту и што је најцрње сиромашнија од Видовићеве палете!! Каријера прави и велики колориста један од најоригиналнијих до данас у историји уметности, чији се тонови колористичком лакоћом и хармонијом могу упоредити са најосетљивијим звуцима Бетовенове тихе музике, назват је сиромашним колористом од једног неблагодарног српског критичара! Видовић нема сличности у колориту да би се могао упоређивати

са Каријером, већ очигледно показује да се инспирише Сегантинијевом школом, која у Италији броји масу имитатора.

Господин Јакобић, поред два—три доста добра мања пејзажа, изнео нам је неколико рада из атељеа, који су слабо конструисани а нарочито један од тих је „интеријер“ у коме дама која седи на фотељи чини импресију једне бачене драперије, без икаквог цртежа и пропорције.

Господин Михаилов је изнео више портрета и чуди нас, да он гледајући својим очима кад ради, мисли на Ленбаха, Рубенса, Ванданка, и на све друге велике уметнике само не на своје ја! Штетно је заиста позирати друге а занемарити цртеж, пропорције и валер.

Господин Рачки је у две слике изнео декоративном техником, илустрационе замисли. Г. г. Божинов и Кризман заступљени су као карикатурсте.

Госпођица Петровићева има неколико скица — предела пријатних у колориту а доста слабих у цртежу. па ипак знатно су јој боље те несвршене скице од већег јој рада са села „На Кладенцу“ у коме нема ничег доброг.

Господина Вучетића су најнезахвалнији радови: портрет г-ђе Ризов и Магдалена, први зато што је неблагодарно инспирисан са једне од најлепших београдских особа, а други што је у њему уложно велики труд па ипак ни у цртежу ни у колориту нису му добри. Чобанка и Чобанин, мале пленер скице пријатне су студије и много су боље од велаког рада му „Сељанке“. Студија женског тела с леђа, једини је рад Вучетићев где је добро опсервирао природу те му је ту цртеж добар, пропорције тачне и колорит пријатан и има и лепих линија. Вучетић греши што мало студира природу, трошећи се у шаблонским радовима.

Милан А. Миловановић.

Макс Клингер

— НЕМАЧКИ ЦРТАЧ, СЛИКАР И ВАЈАР —

Један необичан уметник особењачких замисли и жилаве творачке снаге, једна од најоригиналнијих појава савремене уметности, Макс Клингер, напунио је 5 (18) фебруара о. г. шездесету годину богатога живота. О његовој вредности још није

донесен коначан суд, а можда ће проћи још доста времена, док се његова сложена личност потпуно не дефинише; али је он при свем том човек општега значаја. Радови Макса Клингера садрже чудно својство, да код посматрача изазивају дубље размишљање и да га управо нагоне на заузеће извеснога става према њима. Обична уметничка дела немају ту особину; она наличе људима, које нико не мрзи нити воли. Можда то долази и отуда, што је лепота Клингерове уметности неприступачна сваком и што за њено тачно разумевање треба имати предиспозицију озбиљнога мислиоца. Клингер је филозоф и симболиста; једна дубока, германска природа која је, ронећи у суштину материалног света, снажно осетила свеопшти бол човечанства, онај Weltschmerz, из којег је поникао Гетеов Фауст. Многобројним цртежима, који су највећим делом извођени помоћу игле на металу („радирунг“) и штампањем умножени. Клингер је, као некад Дирер, дао речиту исповест своје фантастичне душе и апсолутно савршене уметничке ствари. Његови радирунзи образују неких тринаест циклуса, али су најјачи: „Ева и Будућност“, „Један Живот“, „Једна Љубав“ и „Циклус Смрти“. Сви покрети људске душе, од колевке до гроба; најразноврсније страсти, јади и невоље, којима бујица живота изложи човека; она очајна и запенушена великоварошка борба за опстанак; немили улични призори; пљачка, зеленашлук, клевета, проституција — речју: најцрња страна модернога живота, његово мрачно наличје, добило је у тим циклусима језовито симболичан израз. Клингер мисли кад ствара; његов поглед открива на свему што га окружује известан симболичан смисао, извесну спиритистичку свезу између видљивог и невидљивог.

Клингер је рођен 18 фебруара (по нов.) 1857. у Лајпцигу, од имућних родитеља, те тако беше ослобођен свакидашњих брига, без којих је мало који уметник на почетку своје каријере. Прве му је уметничке упуте дао Гусо (Gussow), један бољи берлински сликар, са тачним опажањем стварности и учитељском способношћу. У Берлину се тада утврђиваше слава Адолфа Менцла, чији цртежи дадоше очевиднога подстрека и Клингеру за рад исте врсте. Примивши на тај начин прве утицаје једне реалне уметности, он се 1880 даде на путовања. Боравак у Паризу од 1883—1886 и Риму од 1889—1893 беше од пресуднога значаја по његов уметнички идеал. Он је у Паризу

први пут пришао монументалној уметности: — цртач постаде ту и сликар великога стила. Француски импресионизам — оно слободно сликање природе, онако какву је видимо — подударио се са Клингеровим интимним наклоностима. Једна од најзнатнијих творевина његових, „Парис и Три Грације“, датира из тога времена. Она је, колико карактеристична за Клингерово схватање телесне лепоте, толико и занимљива због савршено новога приказа једне класичне теме. Добре Немце беше грдно узбунила потпуна нагота чулно лепих тела, сматрајући да се тиме вређа успомена јелинских богова! Осим ове слике, из Париза воде порекло и први гипсани пројект Бетховенове статуе, скице за бисту Саломе и циклус гравирâ „Једне Љубави“.

Рим је био лајпцишком уметнику крајње чистилиште форме и последње облагорођење његова чуства лепоте. Уметност талијанског ренесанса јесте уметност јасних погледа, крупних облика, и због тога — као што недавно рече један Немац, пишући о Клингеру — још увек велика учитељка за фантастичноспекулативнога, неформастог Немца. Мада Клингер беше већ далеко одмакао, ипак је тек у Италији потпуно сазрео. Фигуре су му сада пластичније и већма индивидуалне, што се најбоље види на пространој слици „Распећа“, једној од најчудноватијих сликарских творевина целокупне модерне уметности. Ретко је кад тако оригинално и непосредно кичицом испричан страховити моменат Христове трагедије, као на тој слици. Од осталих важнијих радова, који су у Риму постали, треба споменути: гравире ка „Другом циклусу о Смрти“ и „Брамсовој Фантазији“, затим слике „Пјетà“, „Сирене“, „На Пилу“ и „Плави Час“. Огромни приказ „Христа на Олимпу“ такође је онда започет, а довршен тек 1897.

Као вајар, Клингер је такође створио већи број скроз оригиналних радова, од којих је Бетховенов кип изазвао читаву сензацију у своје време. Данас уметник ради на Брамсовом споменику за Дрезду и Вагнеровом за Лајпциг.

Читаоцима „Дела“, који би желели да што више сазнаду о животу и раду Макса Клингера, можемо препоручити Шмидову студију у познатим Кнакфусовим монографијама уметникâ, Сервесову из збирке „Die Kunst“ и чланак Ф. Авенаријуса у мартовској свесци минхенског „Kunstwart-a“ од ове године.

Бож. С. Николајевић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Јован Скерлић: **Омладина и њена књижевност (1848—1871).** Изучавање о националном и књижевном романтизму код Срба. У Београду 1906. Цена 5 дин. (Издање Српске Краљевске Академије). (свршетак)

Бранко Радичевић.

Г. Скерлић не каже а и ми не видимо које се књижевне естетике држи у оцени, и нема ни метода у излагању. На пр. не приказује се садржина по грађи, па онда облик и укус, затим језик и стих; или песникова личност и историја. Све је то овде измешано, што пре дође на ред о томе се и говори. Тако и ми морамо ићи начином писца е да бисмо што пре могли видети у чему се ова расправа разликује од Вуловићеве, и какав изгледа Бранко и после ове оцене. —

Вуловић је Бранка највише обрадио филолошки и неким редом. Овде се не зна која је критика узета за основу: филолошка, естетична, психолошка или каква друга; највише се служио писац неком интерном опсервацијом, која се може донасти или томе противно — нарочитих разлога нема. Говор се отпочиње овим: „Нема вишу образовану публику коју је имао пре тридесет година“ (429). Нама остаје да погађамо која је боља читалачка публика, садашња или она пре 30 година, јер г. Скерлић не износи доказе зашто Бранко није сада за вишу публику. Да ли није из оних истих разлога по којима су „образовани“ и у његово доба више волели поезију Његошеву? Ми не бисмо поставили ни ово питање да је г. Скерлић за свој суд дао ма какав разлог. А одмах затим вели: „У своје доба поезија Бранка

Радичевића је одиста морала бити нова и лепа" (429). А зашто? „Она је млада, ведра, лака, она има свежину лепога јутра у пољу, умивених шума, ливада са росом, ветрића који милује, сунца које својим топлим и младим зрацима купа природу" (430). Ово је неодређено речено па се не зна, је ли оваква ова поезија била или је и сад оваква; или ако сад није оваква, зашто није? Нарочитих доказа нема. Даље: „то је са свим зелена, анакреонска поезија" (431). А камо примери па да се види каква је зрелија поезија о истој теми? „Без широких умних видика, који чине величину правих песника" (431). То је одавно рекао Л. Костић, а ни Вуловић не узима Бранка за пример правог великог песника. — Г. Скерлић држи да је Бранко у лирици романтик па о његовој љубавној поезији вели: „љубав код Романтичара била је сентиментална и плачевна, а Бранкова је чулна и прилично вулгарна" (431). Које је од тога двога боље или горе? Камо примери да нас и они убеде? И Вуловић је рекао да у Бранковој љубавној лирици има и порнографских израза, али је истакао и њене врлине. Ово је све од г. Скерлића о љубавној лирици песника „Враголија и Јадне Драге" и других. „Ђачки растанак" је само опис грубе ђачке баханалије испод Магарчева Брда" (431), и ништа више. Зар г. Скерлићу није познато да Естетика не оглашава пропаст дела за то што је оно неприлично за неку врсту морала, већ ако је естетички немогућно? Где је приказ композиције? О свему ни речи. Даље каже: „добар део дражи (Бранкову певању) долази због лаке, скакутаве, нове форме". То је реч о Бранкову стиху и језику. „То није више укочена, педантна поезија, туђа и језиком и тоном, то су стихови, који теку као поток по ливади, чисти, бистри, свежи, несташни, блиски своjем српском читаоцу, мелодични да је човек у искушењу да их отпева. Песнички језик шездесетих година изашао је добрим делом из те мелодичке поезије Радичевићеве" (432). Ту оду Бранкову језику Вуловић је краће и без емфазе овако рекао: „Језик је душа сваке поезије, а у језику Бранка ни до данас нико није достигао, камо ли престигао" (186). „Пушкин је највећи део своје славе стекао језиком својих песама" (186). А г. Скерлић за стих: „ти стихови и ако су често одиста лепи, у целини су далеко од савршенства" (432); а Вуловић: „Да је Бранко и метрику народних песама проучио био онако као језик народни, за цело би много лепше било рухо његових песама". Где је велика разлика? Она је само у томе што Вуловић то говори после свршене анализе, а г. Скерлић без ње. Вуловић продужава и о стилу поетском, о сатири, хумору, осећању за природу, о патриотизму, елегији и о другом

којечему; и још додаје како је највећи успех постигао у Ђачком Растанку. Од свега тога у г. Скерлића ни речи. А своје естетичке емоције (јер то друкчије не можемо назвати кад је без доказа) завршује: „Бранко се одликовао лаком љубавном лириком и дао неколико епских песама“ (433). Чији ли ће ђаци више знати о Бранкову певању?

„Ма колико Бранкове историјске заслуге биле велике, данас се он не може више узети као велики песник“ (434). А Вуловић о томе: „Његова (Бранкова) је лирика поглавито младалачка, у епској поезији дао је само огледе, драмску није био ни додирнуо. Језик му је сјајан, стих необично лак и леп, па и слик доста углађен; али опет није био стигао да уметничкој песми потпуно изради спољашње рухо. У опште је у њега све један огроман, сјајан — покушај. Бранкове песме не могаху бити јеванђеље, јер бејаху само катихизис, српској уметничкој песми“ (195). Дакле, да Бранко није велики песник какав је Гете или други, рекао је то Вуловић још 1890. Па зашто г. Скерлић понавља стари резултат, само у другом стилу, о величини Бранкове поезије? Затим и о историском значају понавља се старо. „Релативна његова вредност знатна је и његово место у развитку српске поезије веома је „угледно“ (439). Тако г. Скерлић а Вуловић: „Ниједан песник није имао толико подражавалаца колико Бранко, који показује боље и јасније по Његуш пут којим треба да иде уметничка песма. За то, историски значај њихов није једнак и не може се на пола између њих делити“ (185-6). То је и тако је у г. Скерлића о Бранку, нових већих идеја о његовој уметности нема, већ прорицање да ће с Бранком бити исто што и са Милованом Видаковићем.

Богобој Атанацковић.

У Просветном Гл. за фебруар 1903. речено је да треба — по књижевно-уметничком успеху — Атанацковића упоређивати са М. Видаковићем а не са Бранком. Тамо је анализом доказано да се Атанацковића дела грађом разликују од Видаковићевих и приликама другог времена, иначе је Атанацковић био дилетант своје публике као и Милован своје. Дела су му без инвенције и композиције; без снаге уметничке и идеја о правој уметности. Због тога је Атанацковић своју књижевничку појаву у нашој литератури по све почетнички обележио. Једном речи, у историји наше новелистике није био „сјајан покушај“ па да се с Бранком пореди. А г. Скерлић о Атанацко-

вићевој уметности овако: „Атанацковић је ђак слабе немачке и мађарске романтике, и сачувао је верно сву њену нелогичност, извештаченост и усиљеност. Стварност, природност, вероватност, смисао, све је жртвовано и потиснуто пред ћудима једне „поетичке" и доста баналне фантазије" (443). „Атанацковић је био сасвим обичне природе, без већих способности, без правог уметничког осећања, и његова права, независна од свих обзира, апсолутна књижевна вредност, сасвим је мала" (444). Другим речима, способност почетника као што је речено у Просв. Гласнику. Па онда што се то морало понављати у издању Академије? Било би корисније нарочито говорити о његову истор. значају, а не само то помињати, а опширно описивати садржину његових дела. Затим овде је г. Скерлић изнео мало оригиналну поетику. Писци у којих је „све разум и акција", мушки су писци, а где је „све осетљивост и осећање" то су женски писци. А да ли је довољно научно држати се „естетике пола"? Да ли права естетика има посла и са органским осећањима као што су полна? Такође неукусно је рећи: „имао темперамент, идеје и осећања једне девојке у годинама" (443). Овакве изразе можемо тек онда примити пошто г. Скерлић нарочитом расправом утврди у естетици норму „девојке у годинама".

Ђура Јакшић.

О овом песнику имамо више оцена у нашој књижевности, али за сада највише се ослањамо на оно што је о Јакшићу рекао Вуловић и Недић. Г. Скерлић у овом приказу мало помиње Вуловића а Недића никако. Зато ћемо ми овде пре свега да видимо колико је г. Скерлић, својом инвенцијом о Јакшићу друкчији од Вуловића, и, нарочито, Недића.

Г. Скерлић ни код овог писца нема одељака у приказу, нити каквог истакнутог метода кога се држи, те ћемо и овде просто ићи за писцем да видимо шта је он приновио о Јакшићу после Вуловића и Недића. И одмах можемо рећи да г. Скерлић не даје портрет Јакшићев по песмама као Недић, већ више као човека из друштва, као „сеоског учитеља и малог чиновника са великом породицом и малом платом, који се бори против тиранских конвенција и чаршиског морала и т. д. (493). Али ми овакве портрете не ћемо прегледати, већ каква је Јакшићева поезија по Скерлићеву нахођењу. И о томе почиње, прво, како је Јакшић био романтичар и бајроновске природе. То знамо и по Вуловићу. Затим вели био је песник плаховита темперамента, песник личности (492), песник од расе, песник целим својим би-

њем према којем други — између осталог — изгледају и као канцеларијски мољци, који недељом после подне пишу песме" (494). У поезију шездесетих година „Јакшић уноси скроз нову ноту која — поред другог — даје ону дрхтавицу велике поезије" (494). О овом Недић овако: ни један (песник) није, целином својом, толико песник као он, нема толико темперамента, толико расе, тако одређене своје индивидуалности (личности) као он (24). Због оваквих места мораћемо често сравњивати г. Скерлића с Недићем, који је ово рекао: „у њима је лирски елеменат најјачи" (24). Па је затим нашао да је Јакшићева природа: „песник искрен.. бујна, страсна, права песничка природа... бујан и плаховит" (301). И то је све примерима потврђено. Ово Недићево само разбијено такође се налази и у г. Скерлића. На пр. „Његова је лирска поезија искрена" (495). „С једне стране његова плаха бунтовна природа" (507). „Свему давао обележје свога силног лирског темперамента". Вазда ће остати најбољи песник личности, најјачи лирски темпераменат" (508-9). После овога Недић је у Јакшићу истакао песника сликара, а о томе г. Скерлић вели: „оно што одликује целу поезију Јакшића то је нека ретка живописност, нешто што личи на сликарство" (499), али то примерима непотврђује као Недић, већ прича историју Јакшићеве кичице „која га је често хлебом ранила". Недић је рекао како је Јакшић у тој врсти песама био најјачи, и за доказ анализира песму „Поноћ", оглашујући је као најбољу овим речима: „У овој песми својој Јакшић је највећи; у њој он достиже врхунац своје песничке моћи. То је јединствена песма у свој нашој поезији" (45). А г. Скерлић о томе: „оне песме „На Липару" (а ту је и Поноћ), које су врхунац његовог песничког стварања, иду у најбоље песме испеване на српском језику" (495). Али г. Скерлић не каже, да ли је то опис или што друго. Тако исто слаже се г. Скерлић са Недићем и у патриотској лирици, али без приказа целог реда песама као у Недића, већ нам место тога прича како је Јакшић отишао болестан „на дринско бојиште", ваљада да тим утврди како је Јакшић био искрен и у том певању. Само дотле и тако говорио је г. Скерлић о Јакшићевој лирици, а и Недић само о лирици јер је држао да је Јакшић најистакнутији у лирици, а г. Скерлић изгледа има и противно мишљење, јер каже: „много је важнији његов рад на епској поезији" (497). А мало пре с Недићем је рекао да је у Јакшића врхунац стварања у лирској песми На Липару. И после овог тврђења очекује се приказ епа ма по каквој естетици, да се види Јакшићев успех у тој врсти поезије. Али тога приказа нема: ни речи о композицији, нити помиње какву епску песму за коју држи

да је најбоља, па нема ни лепих места. Место свега тога овде нам г. Скерлић прича само један мотив из тих песама. На пр. „Бајну српску девојку одвукли у харем... њен се вереник одметне у гору итд. То вам је све у име Јакшићева спа за кога држи г. Скерлић да је био „важнији Јакшићев рад“, него онај лирски. Тим испричаним мотивом држи г. Скерлић да је открио Јакшићев епски ars. Па опет и кад ту по све непотпуну реч о епу завршује слаже се с Недићем. „Оно што ваља у тим епским песмама то су лирска места, сликарски описи“ (498). На какав је то био важнији Јакшићев рад на епу? — Тако исто и при речи о Јакшићевој драми било је потребно да г. Скерлић анализира који драмски комад па да се види колико је Јакшић и у томе уметник; или да је приказао те драме по њиховом историском значају, јер оне долазе после Стеријиних, Банових и Суботићевих. Тога нема, већ ово — ако желите да знате — „На 6000 стихова његових епских и лирских песама долазе 12.000 драмских“ (498). Нешто мало приказа Јелисавете: „овде су личности претеране, апсолутне како у добру тако и у злу; оне су понете олујом страсти, и не знају шта говоре и раде. Радња је произвољна, психологија површна; местимично се лети задихано и запенушено, да се после развуче, развије, и тапка у месту“ (499). Да ли се овде овако лепо представља радња или психологија како лети и пенуши, како се развлачи и тапка у месту? О другим драмама ни оволико ни овако, до само неке опште речи, које се без доказа не могу примити. А о њиховој општој вредности слаже се са Недићем: „заостају за његовом лирском поезијом“ (499). И још ово: „лирски изливи и живи описи спасавају од пропасти ове романтичарске драме“ (499). А на страни 502: „Јакшић је био један од првих драматичара српских“. Које да узмемо за тачније?

Недић је истакао Јакшићев манир, честу употребу речи са сугласником р, и употребу извесних епитета и падежа, такође и г. Скерлић, и за ту особину Недић каже: „овај је манир био само на штету унутарње вредности (његове поезије)“ (61). А г. Скерлић: „Али та реторика била је и његова мана“ (501). Затим г. Скерлић продужава нешто у име Јакшићева стила, говорећи тако да се не би ни Јакшићу тако допустило. На пр.: „сувише се титрао са запаљеним тропима... и његови реторски периоди често изгледају као железничка локомотива која са тутњавом прелеће преко равнице, вукући за собом празне вагоне. Епитети се прилепили уз речи као паразитске биљке на стабла... целе песме слепљени епитети... Стих сав покривен украсима и цвећем са поплавом од метафора... код Јакшића то је готово стално, увек подједнако задихано и усплахирено, тако

да је човек у искушењу када слуша његове јунаке да им повуди чашу хладне воде“ (501-2). —

Г. Скерлић имао је у програму да говори и о Јакшићевим приповеткама. Али на том месту више је говорено о Јакшићу као савременику Св. Марковића, и како је он био расположен према Српству и према социјалним и политичким питањима; а требало је приказати његов ars приповедачки, његову философску концепцију о свету итд. Тек после свега тога могли бисмо се одлучити за дефиницију: „било би погрешно узети Јакшића као приповедача“ (508). —

Као што се види естетички покушај г. Скерлића о Јакшићу остао је у границама оцене Недићеве и нешто Вуловићеве у погледу идеја; разлике су ситније, највише у речнику и стилу. Каква „тамна места“ нису осветљена, нити се дошло до нових резултата. Тако исто није утврђен ни Јакшићев положај у књижевности. —

Змај Јован Јовановић.

Ко је млад или воли панегирике или панегиричан стил тога ће наћи доста у г. Скерлића. Тога он има у предговорима разних књига, у сумарним прегледима писаца. Једном речи, где је (за ово неколико година) било потребно реторских евокација г. Скерлић је у томе од многих умакао. Као што има људи којима мало треба за импровизацију здравица, тако има и критичара којима такође мало треба да о неком писцу дођу до заокругљена израза. А мало је читалаца који могу да виде колико је савршенства и дубине израз таквог критичара. Ма како да се мисли о импровизацијама оне су само неки даљни сродник правог талента. У тим критичарским, публицистичким, импровизацијама и јесте сва брзина Скерлићева рада; с помоћу њих ће г. Скерлић убрзо превазићи све наше литераторе бројем штампаних књига — али ће га, без сумње, оне доводити и у велике неприлике, ако их за времена не корегује.

Из досадашњег видели смо да г. Скерлић о писцима није ништа важно ново рекао, какво треба да се чује са места одакле долази. Ми очекујемо научну студију о уметности писаца, а он нам даје „говоре“ или некакве заокругљене лекције. Нарочито ово о Змају прави је некакав „пригодни говор“. Јер ми друкчије не можемо ово о Змају назвати кад имамо пред собом Недића и Бог. Поповића, нарочито Богдана. Они су нас поред других научили да о ars-у литерарном имамо веће принципе него што их овде износи г. Скерлић. Овако почиње Б. Поповић о Змају: „О његовом положају у историји наше књижевности, о његовим заслугама као народног просветитеља,

и о његовом политичком и народносно-политичком значају нећу говорити;... моја је намера задржати се само на књижевној вредности његовог песништва" (С. К. Г. 1904. 16. јун.). Заиста, ко год буде говорио ма шта и ма колико о Змају, ако му не буде главна реч о песниковој уметности, говориће о неком споредном прилогу за познавање Змајевог певања. Г. Скерлић није послушао Б. Поповића, говорио је о Змају али му није било главно говорити о књижевној вредности Змајеве поезије; нити је усвојио Поповићеве резултате о Змају, а још мање Недићеве. А ми опет додајемо, да је г. Скерлић врло мало говорио и о Змајеву положају у историји наше књижевности. Није на пр. казао како стоји Змај према претходницима: да ли их је у чему надмашио, или садржином или обликом; нити је расветлио, да ли, је и како је Змај утицао на доцније песнике. Је ли Змај створио какву поетску школу? На сва ова питања у овој великој књизи Академије нема никаква одговора. Овде је говорено о Змају тако да се ово лепо може ставити у књигу: „Знаменити Срби XIX века". То доказујемо овим.

Кад није хтео узети резултате Поповића или Недића о Змају песнику, онда се очекивало да ће г. Скерлић својом анализом открити друкчије Змаја песника. Тих анализа он нема, а оно што на то личи видећемо доцније, а већина његова говора о Змају своди се на ове поставке: „И све своје изузетне способности Змај је ставио у службу своме народу. Он није поборник себичне и штуре теорије „уметности ради уметности." Он је био песник по идеалу Прудона: песници и уметници јесу човечанству оно што су певци у цркви и добошари у пуку... Змај је за пола века био еолова харфа целог српског народа... У том погледу његова поезија је морална историја срп. друштва у другој половини XIX века" (483). Таква је по г. Скерлићу била естетика Змајева. Али г. Скерлић не каже какве се он естетике држи при оцени песника, нити рече, да ли ова Змајева естетика ваља или не ваља. То је оно ново што у овој прилици очекујемо од г. Скерлића, а да се Змај често држао Прудонове естетике давно је речено, само другим речима. Али што идемо даље у прегледу Змаја све се више утврђује, да је и г. Скерлић ово о Змају писао по Прудону или Чернишевског естетици. Јер он код толиких песама Змајевих не узе оне (да истакне) за које се може рећи, у њима је био сам песник без моралисте, већ налази да је врхунац Змајеве лирике у „Ђачимо школе" и „Светли гробови". Као што се види овде је г. Скерлић присталица старе школе по којој су уметности потчињене моралу и резону. Па зашто онда вели за Јакши-

ћеве „Кроз поноћ“ и „На Лишару“: „да их у свом роду нема равних у целој књижевности нашој“ (495). Зар то није она особина Скерлићева за панегирке: тамо је умео хвалити и оно што није морално и дидактично, а сад опет уме и оно што је „прекрасно величање рада“ (485). А где има више поезије, неће или заборавља да се изјасни. Тако исто не каже, да ли је Змајева поетска дидактика боља од других врста Змајева певања. А то тражи и школа и наука од г. професора. Остављајући нас тако без одговора, г. Скерлић у панегиричном тону прелази на „Ђулиће“ и вели само оволико и овако: „Ђулићи су песма срећне и ведре љубави“ (486), а „Ђулићи Увеоци“ допадаће се тим силним и свежим дахом, простоте, срдачне непосредности и искрености и својим широким опште човечанским карактером“ (487). Као што видимо и овде су хвале и емоције дошле на место одредбе и то прецизне о поезији у „Ђулићима“. Не знамо, и даље, да ли нису ово најбоље песме Змајеве? И ако јесу, зашто, и ако нису, опет зашто, и по каквој естетици? Јер се емоцијама само нећемо моћи убедити.

Кад је говорио о Бранку, због нечега, није му требао панегирик за похвалу и рекао је за Бранкове песме: грубе сензуалности: „поне беле, љубнути“ и т. д. А да би противно рекао Недићу, који каже за љубавне песме Змајеве: „немају својих унутарњих поетских лепота“ (82); и Б. Поповићу који такође за Змајеве љубавне песме вели: „као да их је писао ожењен човек својој жени“ (1006), он их прво назива слободовима, па онда ставља ове дефиниције у одбрану Змајеве љубавне лирике: „Али то баш чини врлину његове лирике, тај опште човечански карактер, то просто и искрено опеване стварних и свакоме познатих осећања, без ичега извештаченог и књишког. Ту се више не осећа литератор, који окретно, отмено и вешто развија једну књижовну тему. То су крици са срца који иду право срцу“ (486). Ово треба да буде одбрана, оног Змајевог „обичног и земаљског“ у љубавним песмама. Али по овој естетици и логици г. Скерлића излази, да се од песника љубави не тражи да је отмен и да је литератор, а то опет даље, значи, да је по г. Скерлићу, љубавна песма само копија стварности. Ако је тако онда, следствено томе, много је поетичније гледати љубљење или и сам љубити уз „крик срца“, него ли читати највеће љубавне песнике. По таквој естетици, ваљада и држи г. Скерлић, да је врхунац Змајеве љубавне уметности у ова два стиха:

„Пољупци, пољупци.
Сад дужи, сад краћи...“ кад код толиких само њих изабра. —

Овим примером г. Скерлић је тако отишао у крајност, да ми морамо упитати: па има ли разлике између органских љубавних осећања и поетских љубавних осећања? Јер ми чујемо у сличним приликама „крике“ у врстама које нису homo sapiens. Зар ово резоновање не упућује нас на нешто више од допуштеног сензуализма у поезији? Тај сензуализам код Бранка је г. Скерлић осуђивао, ваљада зато, што је Бранко из далека говорио: пољупци, љубнути и т. д., а требало и он пређи на „пољупце, сад дуже, сад краће“ ... јер је то по г. Скерлићу, опште човечански карактер“. На напослетку морамо поново питати, које се естетике држи г. Скерлић, кад он за „Светле Гробове“ рече да цела „Српска поезија“ нема такве песме због „високог моралног идеализма?“ Ова неодређеност г. Скерлићева, без сумње није ни сместа помакла оно мишљење Б. Поповића и Недића о Змајевој љубавној лирици.

Б. Поповић дао је разлоге како Змајеве дечје песме не чине део славе песникове и то резоновање завршује: „Као ни душу човекову, ни душу женину, Змај није проучио ни душу детињу“. На ту тешку реч г. Скерлић се и не осврће као да је то написао неко чији се суд не тражи у нашој литерарној и другој уметности. Већ се супрот томе износи оно старо: „Змај је био песник деце, и у великој мери то може рећи сваки од нас који су на Чика-Јовиним песмама ломили језик и учили читати. Он је искрено волео децу, и као уман човек који зна да будућност народа и човечанства почива на дечјим главицама, и као несрећан отац који је рано изгубио своју децу“, (186). Таким стилом и естетиком брани г. Скерлић Змајеве дечје песме. Зашто г. Скерлић не наведе бар једну Змајеву дечију песму да видимо, да су заиста „без трунке школске педагогије“?

Да је Змај био „духовит човек и сатиричар“ то су нам казали и ранији критичари, а г. Скерлић додаје био „јувеналске сатире“, али за то нема примера ни доказа и такође не каже да ли о Змајевој сатири не мисли као Б. Поповић.

Богдан Поповић је у одличној анализи изложио своје мишљење по коме Змај није велики песник, јер „није имао дубљег унутрашњег живота. Као што није био јак мислилац и посматрач, он тако није био ни врло узбудљив човек. Змаја не можемо с великим песницима изједначити ни по другој најважнијој песничкој особини, по јачини и дубини осећања“ (1012). „По својој машти, он не може да се мери с великим песницима... по свом укусу он не иде у ред оних књижевника врло углађеног укуса“ (1013). А г. Скерлић пре него ће говорити о песмама моралним, љубавним, дечјим и другим,

у напред рече: „Главна снага Змајева то је његов изузетно јак иеснички таленат, богата, снажна песничка душа, увек свеж и бистар извор поезије“ (482). А доцније кад је требало бранити извесну Змајеву поезију, он се не осећа ових премиса, већ износи у помоћ, код „Ђулића“ „опште човечански карактер“, а ко „Светлих Гробова“ „високи морални идеализам“, а у дечијим песмама „добродушну љубав према деци“. А кад је почео да броји Змајеве недостатке онда је г. Скерлић сам демантовао све ове „изузетне таленте“ Змајеве овим речима. Ако Змај ширином свога духовнога видика, дубином и тананошћу својих осећања, отменошћу и савршеношћу изражавања одиста није велики песник у европскоме стилу, он је јоште мање ладан стихотворац, окретан сатиричар и само добар дечији песник.“ (490). Па какав је напослатку Змај песник по г. Скерлићу? Зар ово није боно извијање испод јаких разлога Поповића? Да ли није Змај велики у неком неевропском стилу? На све ово чекају се одговори. И још нам је дужан одговорити г. Скерлић: је ли и Змај изгубио образовану, књижевну публику? Да ли он „све више прелази из живе књижевности у историју књижевности“ (430), као и Бранко? Зато што и Змај као и Бранко нема правих, дубоких, интимних осећања, ни широких духовних видика који чине величину правих песника (431 и 490). Да ли није и Бранко у неком неевропском стилу велики песник?

Као што видимо после свих панегирика и г. Скерлић рече, ма и завијено, да Змај није велики песник. Али се доцније присећа другог критеријума где престаје свака моћ Б. Поповића, и по коме Змај може бити велики песник, па вели: Ако су против Змаја естете, снобови и староверље сваке врсте, за њега ће увек бити људи који верују у виши задатак књижевности, не себична омладина која има идеала и виших схватања живота, цео српски народ у свима сталежима и свима крајевима, за којега је име Змајево постало синоним поезије“. (492) Зар ово посве не личи на реч држану на неком народно-омладинском банкету? По овоме излази да и оне Скерлићеве резоне о Бранку треба да одобри омладина и цео српски народ, а тамо г. Скерлић није звао тај свет у помоћ. Већ за Бранкову песму омладини: Ал' што невах пропанути неће, рече г. Скерлић „песник се варао“ (439), а овде зове у помоћ омладину и цео Српски Народ. И још: ако је за народ „Змај синоним поезије“, ми знамо да је за тај исти народ и Вук Бранковић „синоним издајства“. Да ли ће и даље г. Скерлић остати при оваквим аргументима у решавањима књижевних питања?

Г. Скерлић, старајући се, да Змај добије ма какав суперлатив учинио је још једну погрешку против себе кад говори: Змај представља најразвијенији, најобилнији песника наше омладинске књижевности, он је максимум онога што је српска књижевност у оно време могла дати". (491). А о Јакшићу је овако завршио: „најјачи лирски темпераменат, најснажнија и најоригиналнија природа наше романтичке књижевности" (509). Па, дакле, који је од њих двојице већи песник?

И ово није јасно. Б. Поповић вели: „Змај ни у колико није био романтичан песник„ (931), и г. Скерлић у целом говору о Змају не истиче га као романтичара, а реч о Јакшићу овако почиње: „Српска романтичарска књижевност имала је два велика песника: Змаја и Јакшића" (492). Зашто није говорено о Змају као великом романтичару?

О утицају народне песме на Змаја исто је као и у Недића, узети су и исти примери. Само се разликују у томе што Недић држи да је змај „подражавао", а г. Скерлић вели да је то био „Срећан утицај", али доказа нема. —

Ето такав је естетички суд г. Скерлића о Змајевој поезији!

Стеван Владислав Каћански.

Интересантно је погодити на кога је мислио г. Скерлић кад је ово писао. Овде је тако мало и у опште речено, да се човек мора чудити како је ово Академија примила, и зашто је примила. Бар да је неки приказ у ком би било у нечем главном друкчије него у Недића. Ни једна песма, нити се одељак приказује. Нити се зна у којима је песмама песник најјачи. Каква је песникова естетика, књижевна култура и опште опсервације, какав положај у књижевности. Све ово мора знати и ђак, али тога нема у овој књизи. Па где треба да нађемо више о Каћанском него у књизи Академије? Да ли и критичар Академије држи да је овде Каћански академски приказан?!

Лаза Костић.

Никакве нове идеје о лирици, нити је приказује. Признаје песнику таленат али га не карактерише. Недић није волео Костића али му је талент приказивао. Недић није писао о Костићевој драми, и ту је г. Скерлић могао више доларнути „то необрађено поље": да видимо како Костићева драма стоји према Јакшићевој и старијој, али и овде код Костића волео је више ићи по Недићеву трагу. Зато ми

морамо и даље о драми Костићевој тражити у Б. Поповића или Свет. Стефановића.

Као што је имао вољу да више говори о Змајевим преводима, требао је и овде г. Скерлић да што више рекне о преводима Шекспира, да би се видео и какав њихов утицај на нашу драму. За тим за Костићеве драме вели: и Костићеве драме имају нечега много литерарнијег по драме нарочито историске, доцнијих срп. драматичара“ (515). И то је све, а очекује се, објашњење те „литерарности драме, Костићеве“. Г. Скерлић и овде личи на човека који вам прича о некој покривеној слици, јер он ретко за своје назоре даје и текстуелну потврду. Да ли Костић има вишу или нижу читалачку публику? По чему држи г. Скерлић да је Костић романтичар? Где је то у његовој поезији? Како стоји Костић према осталим савременим песницима? Какав му је општи положај у Књижевности? Кад ми немамо одговора на ова питања, шта нам је вајде о Костићу in figura. Зашто академијска оцена о Костићу није боља ни исцрпнија од Недићеве?

Јован Илић

Кад се није имало шта више рећи од Вуловића и Недића о овом песнику, онда је бар требало да излагања теку неким редом. Почне биографијом па скок на утицај књижевни; па онда како је до смрти носио фес и „кокетовао“ са мухамеданским бошњаништвом; и онда упад у какvoћу поезије по Недићу. Тако иде излагање као да читате књигу без свих листова. Не види се шта је главно а шта споредно. Али је једно јасно: о песнику не знамо ништа ново у смислу поезије. Шта више о овом песнику г. Скерлић нема ни своје дефиниције, већ узима неку од 1859. по којој Илић: „не пева изташте славе, него што му је душевна потреба мисли и осећања своја осличити“ (462). О његову односу према Змају збег нар. поезије ни речи, тако исто ни о његову књижевну положају.

Милорад П. Шапчанин

И овде је тешко одвојити ствар од форме, јер г. Скерлић и за најмању ствар употребљава емфатичан стил, њим и овде почиње: „Шапчанин је писао у свима родовима књижевности, и то свуда ако не са сјајем а оно са извесним успехом“ (516). „Као сви људи његова нараштаја, он је почео лирском поезијом“... Тако непотребним стилом испуњене су многе стране књиге. За тим и овде као и код других песника, не вели коју ће врсту нарочито истаћи, да се види

шта је у писца најважније. Нити износи неки свој естетички експозе па да видимо како стоји према Недићу и другима. Тако исто не казује како је пре њега о песнику, речено. већ тако догматички говори, као да је написао естетику и поетику па су његове мисли постале опште и познате. А међутим има врло много паралела са Недићем. На пр. Недић одмах каже да се у Шапчанина прво мора говорити о лирици и ради карактеристике износи мотиве „конвенционалне лирике“: зора, вече, поток, драга и т. д. и за целог песника вели: „он је идиличан какви су песници некада били“ (180). А г. Скерлић каже: „Његове су песме безазлене идиличне“ и даље: „А какав је Шапчанин био 1863. такав је и остао 1883.“ Дакле опет по Недићу: песник идиличан у свима песмама. Даље Недић: Назив Жубори и Вихори не приличи песмама којима је дат“ (179), а г. Скерлић: „Наслов не одговара садржини“. Недић: „тежи да буде поетичан“, а г. Скерлић: „код њега је болест „за поетизирање“ (517). Недић је дао концепцију по којој прима лирику Шапчанинову, са њеном конвенционалношћу и поетизирањем. Г. Скерлић то не чини већ о тој поезији овако говори: „То је бледа, малокрвна, млитава и слабуњава поезија... за албуме девојчица из пенсионата, а врло је мало искрених стихова“ (518). Логично би било да је за овакву поставку г. Скерлић дао и анализу или бар навео једну песму за пример тако слабе поезије, па да видимо како је Недић грешио. Али за то нека ни једног навода а куди толику партију песама.

Недић је рекао да су „најлепше песме Шапчанинове из прве младости; па пр. „Божић и Излет у село“. А. г. Скерлић: „Оно што једино ваља у тој поезији то су оне песме са села, село у детињским успоменама“ (518). Недић: „Од поетске нежности долази и слабост за деминутиве: осећанце, чергица и т. д. (186), а г. Скерлић: „Утисак нежности има да се добије и шеркутавим диминутивима“ (516). Даље г. Скерлић вели за приповетке у стиховима (Монах, Невеста Љ. Богдана) да су развучене, троме и у приличној мери досадне, али то никаквом естетичком анализом не доказује. Тако исто коре Шапчанинову драму а без примера, бар њеног шаблонског типа.

Недић је у приступу прегледа Шапчанинових приповедака рекао: иста поетска природа што у свему налази романтичност и све су му приповетке романтичне“ (191). Г. Скерлић: „Он је рођен да буде романтичар и сентименталан“ (521). Недић објашњава каква је Шапчанинова романтика, а г. Скерлић о томе ништа, а међутим 20 писаца назива романтичарима, а код најистакнутијих не приказати

типове њихове романтике, заиста је велика непотпуност. А на том месту Недић каже: „Шапчанин је наивно романтична природа“ и њене типичне црте илуструје изводом и одељцима приче Хомољска Лепотица, и још рече да је таква и Владичина Сестра. Г. Скерлић без икакве речи о типу Шапчанинове романтике, узима иста места из Хомољске Лепотице. Да ли неће исти примери значити и исте мисли о Шапчаниновој романтици?

Недић каже да је Шапчанин имао дара и за приказ реалног живота, нарочито маловарошког и у том смислу истиче „лепу хумористичну причу Двадесет Шести“. А г. Скерлић: „има и бољих, вернијих приповедака као Двадесет Шести“, али опет не каже по чему су боље, и какве су грађе, већ неодређено: „где има реализма“ (521). А за остало рекао је Недић, да су онакве каква је Хомољска Лепотица: „мање-више и оне које су боље и оне које су слабије од ове: такав је и недовршени роман „Сањало“ (199). И још: Недић није ни једну приповетку огласио као најбољу у смислу приповедачком, већ је истицао оне које су најтипичније за Шапчанинову романтику. А г. Скерлић завршује реч о Шапчанину говорећи: „најбоље прозно дело Шапчаниново јесте Сањало“, па нам кратко прича садржину; али то још не значи да нам је објаснио по чему га држи за најбоље. Јер само рећи да је у том роману интересантан тип учитеља Максе и професора Љубомира, мало значи за објашњење и уметничког успеха. Тако г. Скерлић завршује своју реч о Шапчанину, а заборавио је да је на стр. 521. рекао за Двадесет Шести, Поремећен План и Туђу Крв, да су: „његова најбоља ствар у прози, — где има и реализма“. Па на ком је месту истина?

Недић је дао и свој експозе о могућности естетике по којој се могу примити Шапчанинове приповетке и неке песме. Г. Скерлић тога нема већ се држи највише својих интерних опсервација, али је таква метода у сазнању истине мало важна, јер се ово, ваљда, није писало ради срца, већ ради резона и критеријума о тим питањима; а ту срце нема прву реч. Тако исто Недић је говорио и о форми и садржини, а г, Скерлић пређе толике песнике а о томе ни речи. Такође овде нема ни речи о Шапчанинову историском значају.

Љубомир Ненадовић

Да г. Скерлић није потпуно уочио типску особину омладинске књижевности види се и по овој речи о Ненадовићу, који је као и Бранко, већ био потпуно показао своју поетску индивидуалност до омладинског покрета — дотле певао више од 20 година. Овде има

неколико реченица којима г. Скерлић демантује начело по коме је узео Ненадовића међу омладинце, а најснажнија је ова: „почетком четрдесетих година, он је почео певати у духу дидактике, „објективне лирике и у томе, у главноме, остао целог свога живота“ (145). као што се види по овим речима Ненадовић са својом естетиком није могао ући међу омладинце.

По Недићу он је у неком смислу Доситије 19 в., то прихвато и г. Скерлић, тако исто, и оно тврђење да је моралиста и дидактичар, али без анализе за то мишљење. Г. Скерлић још додаје да је Ненадовић био философ, али такође не наводи примере за философију Ненадовића. тако и о утицају Шилера прошло је без примера. Овде је узето и о Ненадовићеву панславизму слично Недићу.

Познато је Ненадовићева патриотска лирика. о њој Недић даје читаве одељке, а г. Скерлић два три реда, и прима готов резултат и о најбољој песми из те врсте, само то каже својим стилом: „Једино у популарној Снази Народа нашао је јачих акцената“, о љубавној лирици као и у Недића, а па слободоумље Ненадовићево у поезији г. Скерлић се и не осврће. Недић је био једностран, али отворено вели да не може да схвати дидактичну поезију у опште, јер је био присталица самоосећања у поезији, али ипак признаје да се Ненадовић довољно обележио својом поезијом. О томе г. Скерлић неодређено: „Ненадовић се као песник не може озбиљно узети.“ А због чега, не каже.

Прелазећи на путописе Ненадовића г. Скерлић понавља стару фразу, како ће му путописи „сачувати име од заборава.“ А за литературу је главније да се утврди какав положај у њој ти путописи заузимају, и још, кад ће се по путописима најдуже помињати Ненадовић, да се боље прикаже та врста литературе у опште, па затим и таленат писчев. Да је то г. Скерлић прво приказао како треба у овако озбиљној књизи, онда би и он могао поновити ону стару фразу о Ненадовићевим путописима. Али овако где се о том раду литерарном у опште ништа и не говори, могле су похвале и изостати. Г. Скерлић се врло мало старао да својим читаоцима каже своје мишљење о суштини путописне, и описне литературе: он о томе нема принципа, па разуме се да се ослања на емоције; али нама треба од критичара откривање писчеве уметности у првом реду, па онда и критичарева субјективност. На том месту за Ненадовића вели Недић: нема поетске визије у описивању, не уме да описује пределе већ живот: види што и цео свет, ништа ново (75). Како г. Скерлић не износи неко генерално гледиште о дескриптивној литератури, он гледа

да се Недићу одупре, не идејом већ фразом, говорећи: „Он има очи на све“ — а завршује: „Ненадовић је имао довољн духа да види немоћ својега пера у описивању те сјајне природе (Италије)“ (453). Другим речима, то је у еуфемизму, опет поновљено оно Недићево: да Ненадовић не уме да описује пределе. Затим нам г. Скерлић даје још једну фразу, небили како Ненадовића представио са талентом песника путописца, па вели: „Можда најпоетичнија ствар у његову делу то су описи путовања по обалама Балтичког мора и по Швајцарској,“ па одмах се исправља: „Ти описи писани су без књижевних претензија“ (451). А то опет значи, да није умео да описује. Недић вели да су најбоља Друга Писма из Немачке, а г. Скерлић, и то у делу Академије, оставља читаоцима без одговора на то важно питање. Па како се могу дела приказивати, кад се не хтедне или неумедне, одлучно рећи, која је партија најбоља или најгора, и зашто? Такође г. Скерлић нема своје идеје ни о Писмима из Црне Горе, већ и ту је с Недићем само у другом стилу. На пр. Недић каже из љубави даје идеалисану слику о Црногорцима; а г. Скерлић: „Да би је (Ц. Г,) издигао и прословио он је написао то дело песничке и патриотске идеализације“ (454). А о Ненадовићеву хумору, сатири ни речи, о стилу неке мале напомене, такође ништа о приповеткама. Академија је била дужна да тражи од писца да приказ Ненадовића буде цео и нов, између осталога и зато, што је он био један од највреснијих њених чланова. А зашто Г. Скерлић ништа не рече о Ненадовићеву романтизму, кад је то опште обележје (по г. Скерлићу) свих овде узетих писаца? . . . .

О другим писцима, који се овде помињу, нећемо говорити, јер за карактер времена не дају веће, а неки и никакве физиономије своје. Друго о многима је г. Скерлић тако мало говорио, да не могу ни бити предмет оцене, до простог помена, и ми смо њихова имена напред исписали.

* * *

Недић је био amateur у литерарној критици. Он то и сам каже прикрају своје речи о књижевној критици, говорећи: „Али ја нисам ни имао намеру да будем потпун; него само да изнесем понешто од чега сам мислио да може бити корисно ако се изнесе“. Истину говорећи он је и био само „у понечем — али одлично — користан“ нашој књижевности. Али због његове једностраности, јавила се од времена његова повелика забуна у литерарној критици. Као и свуда, и у нас се у томе очекивала моћна реч са Универзитета

или од Академије, да се једном и у овим питањима нађе критеријум за решавање. Па кад смо видели ову књигу, и у њој реч о двадесеторици разних песника, и то од проф. Књижевности на Универзитету, а то прихватио и представник књижевне критике у Академији, истину говорећи, држали смо: ево, једном, великог решења многих наших естетичких заблуда. Очекивали смо да ће онај књижевни критеријум кога је Б. Поповић (у речи о Змају) онако снажно нагласио овде бити у својој опширности приказан; или, да ће ту бити изложене до детаља оне методе књижевне критике, које Цар врло лепо описао у VI св. Летописа за прошлу годину. Ко је могао очекивати да и после речи о двадесеторици писана ми опет не знамо ни какве се теориске естетике држи г. Скерлић: да ли је по укусу интелектуалиста или релативиста или што друго. Нити из ове обимне књиге знамо да ли има неке норме и за уметничко стварање као што има норме за науку и морал. Ово је требало бар поменути говорећи о толиким песницима. Г. Скерлић не каже какве се научне естетике држи кад пред читаоцима Бранка потцењује а Змаја уздиже. Изгледа да је ту био утилитариста, али за своје тврђење требао је дати неки критеријум. Опет у предговору вели, да је „Симпатија душа историје“ и у овој књизи врло често оперише са: симпатичан, пријатан, ружан баналан и т. д. Па је г. Скерлић био дужан да нам и ту естетику симпатија мало више прикаже. Затим г. Скерлић се врло често у расправи држи естетичке теорије по импресији („утиску“) и то о делима која припадају историји. Да ли то може бити, и како може бити потребно је да се објасни. А после овога можемо рећи да је по све ненаучно било што се г. Скерлић служио разним теоријама естетичким како му кад згодно дође, да изведе округао говор. Тако исто врло често г. Скерлић износи неку градацију и квалификацију у речима: оријентализам класицизам, романтизам, сентиментализам, објективна и субјективна лирика и т. д., али нигде не вели, да ли он с тим појмовима оперише у смислу конвенционалном, или ти називи заиста и у теориској естетици нешто или ништа не значе. Да ли према овој скали мери Бранка и Јакшића према Његошу и Ненадовићу? И у опште ми нисмо уочили по чему мери г. Скерлић успех песникâ? Врло често одмерава г. Скерлић успех песника и према нар. песзији. Да ли се то може чинити и на основу чега? То је требало опширно објаснити приликом говора о утицају нар. поезије на књижевност. Г. Скерлић је употребио стотине страна износећи неке опште диспозиције, али не каже зашто то чини; да ли то чини ради самих диспозиција, или да њима песме објашњава. А ту је морао рећи може ли се апсолутно песник објаснити диспози-

цијама историје. Због ове неодређености нису писци довољно представљени као засебне личности. Г. Скерлић, по Недићу, само код Јакшића истиче песникову личност, као да други немају личности. А све ове напомене не би биле потребне, да је г. Скерлић истакао неки одређени естетички критеријум.

Природно је да су и критичари као и писци врло различних духовних диспозиција, има их сентименталних у разном степену, хумориста, резонера, моралиста, психолога и др. Дакле и критичар кад улази у посао има неко расположење за дело, али он суд о том делу мора оснивати и на неким општим и објективним разлозима. Ако критичару не можемо тражити норме за његове личне симпатије или антипатије према делу, немогућно је опет примити његово резоновање без извесног објективног критеријума. Б. Поповић унапред изјављује да има симпатије према Змају, али анализом тражи објективнију меру за Змајеву поезију. Г. Скерлић у својим расправама ово објективно начело у оцени писаца ретко где употребљава, већ се највише држи својих интерних опсервација. Као да је заборавио да се интерне опсервације и спонтане радње духа примају само од уметника као такве, а критичар и литерарни историк мора своје опсервације потврдити и помоћним наукама, ако мисли да од својих опсервације колико толико створи и научни суд о неком књижевном делу. И зато што се г. Скерлић није држао какве објективне норме у говору о писцима, а није се служио никаквом естетичком методом, јавља се као природна последица, да његове расправе о писцима не могу бити у научном смислу прилог нашој књижевној историји. Дали ће то бити узрок што је у опште литерарни део ове књиге слабији од оног другог у коме се говори о историји У. Омлад. Српске.

О релативном и практичном значају ове књиге можда ћемо којом другом приликом говорити.

Јануара 1907. **Гаврило Јовановић.**

Adela Milčinović: **Dragojla Jarnevićeva.** — Životopisna studija. Savremenik 1906. II књига.

Драгојла Јарневићева, једна од најодушевљенијих Илиркиња, заузима знатно место у књижевности хрватској. Она је отпочела свој књижевни рад још као млада девојка — родољубивим песмама. Одатле је прешла на приповетку, роман, драмско писање и свој велики

књижевни рад завршила је педагошким делима. Али најзанимљивија од свију њених радова јесте њена аутобиографија. Њен дневник, помоћу кога нам је г-ђа Милчиновић и дала ову „повјест“, писала је она све до пред своју смрт, и у њега је унела оно од своје велике душе, што није хтела или могла ма коме рећи и поверити. Од природе обдарена дубоком душом, интензивним осећањима и трезвеношћу, интелигентна и са широким погледима на свет, Драгојла Јарневићева се осећа скучена и незадовољна у својој околини. Ниво интелигенције њене околине врло је много под њеним и она састављена сва од осећања, осећа то врло јако. — Али једно карактеристично осећање, јаче од осећања неправде и природе према њој јесте „домољубље.“ Она воли своју домовину силно, тако да се та љубав граничи са страшћу. Она све жртвује тој отаџбини, која јој то враћа милоштом маћехе. Она пати због тога и у опште много воли а да че би много и патила. Није то само отаџбина коју она обожава, није мили „домовински“ језик који је приближује Илирији и који она цени нада свим! Не, Драгојлина обимна и плодна душа воли све што је лепо и узвишено. Али силна у љубави, врло је јака у самоодрицању. Она се увек сећа своје прве љубави, и увек жали за њом, па ипак је врло јака да се одупре болу који осећа. Али она има јачих и већих болова — њу нико не разуме. —

У своме дневнику, који је врло искрен, она се често јада како је сама и неразумљена. Она је увек тај који даје али не добија никад, или бар врло мало. Њено „врело срце“ је пуно осећања али се свака симпатија свршава тиме што она, мислећи да се природи може одупрети, савлађује саму себе и оставши „побједница“ проводи тужан живот испуњен љубављу према домовини и ништа више. Домовина је узрок због кога одбија проспоца туђинца, ма да би то више користило њеним живцима но што би одузело самосталност, осећање родољубља и јачину воље. Жртвујући све домовини посвећује јој обилан рад, велику душу и непроживљени свој живот. Она пева домовини, одушевљава се њеним напретком, радује се да научи домовински — илирски — језик (који је у туђини заборавила) и, сва задовољна, после издања „Domorodne povjesti“, пише: „Синоћ имах једну серенаду од самих домородаца, који пјевајући наше пјесме под мој прозор се у великом броју сакупише и иза како се удаљиваше, иза свега гласа кликцаху: Живела доморотка! Живеле доморотке!“

Као што се види и најмањи знак симпатије и разумевања, нарочито од стране домородаца, њој је годио. Њу је болело што је

сирота те не може све Илирце скупити да раде за домовину а она да их крепи и подстиче радећи и сама на светој ствари. Њено срце, које много жели и осећа, тада би се можда смирило и она би, и сама срећна, усрећавала све око себе. Но и овако сирота она је ипак сваког утешила, усрећила га и помогла му, колико је могла.

И ако је волела силно и много, дубоко осећала својом узвишеном душом, Драгојла није никад могла да се преда да поверује. Иначе еманципована, индивидуална и жена каквих је и сад мало, Драгојла Јарневићева, још док је имала „млађано срце, врућу крв и живу машту“, није двојила љубав од чулних потреба. Њој је то чинило једну целину, требало је волети па се подати! А кад је престала волети и кад је се предала, тек тада увиђа да: „Брегови се нису грохотом смејали, земља се није под њом растворила, ништа се није особито догодило и ствар је била чињена!“ Али што многа друга не би записала у дневник који ће за њом наћи, јер га зато и пише, Др. Јарневићева је имала храбрости да запише, и у њеном дневнику налазимо белешку која почиње: „Ствар је чињена“ — где признаје да је престала бити девојка, искрено и мирно говорећи: „Четрдесету сам годину минула и у овој доби текар то учинила.“ — И ако је у томе сва њена трагика што је изневерила оно своје тврђење „да ће се подати само из љубави“, ипак она остаје верна своме убеђењу да не треба ступити у брачне везе. „Чврсто сам у себи одлучила да се у јарам брака не дам“, вели она. Размишљала сам сва размерја и положаје у које би могла доспјети чим би моју самосталност и независност мужу жртвовала и развидјела сам да среће за мене у брачном животу не би било. Цијела поданост од моје стране према супругу никако не би могла опстајати, нити би ја хтјела са свим од његове воље зависити“. —

Овакви погледи на брак и овакав начин писања одговарали би више појмовима данашњег модерног друштва а за време у којем је Драгојла живела и писала били су врло напредни и слободоумни.

Јаке воље, велике душе и високе интелегенције, природно је што је задобила, у доцније време, симпатије свију „домољубаца“. Посестрима Ивана Трнског, пријатељица Ст. Враза, Гаја и других, у бољим околностима материјалним, била би ова жена центар свега интелигентног у ово доба. Овако, сиротиња је гони у најинтимнији круг где, због неразумевања, трпи увреде, самоћу и беду, појачану већ и иначе, без живота надраженим живцима. Њен плодан дух трпи највише од тога. Све те незгоде не дају јој да ради и тек у доцнијим годинама постаје врло продуктивна. Почевши да задовољава

природну страну живота и отишавши из куће од сестре, Драгојла, и ако већ у годинама, почиње да ради, надокнађујући нерад у млађим данима. Њу позивају за сарадницу свију чувенијих листова тога доба. Невен, Наше горе лист, Хрватски Соко, Драгољуб и т. д., гостољубиво јој нуде своје ступце — и она их попуњава. Али за све те своје многобројне радове добила је три хонорара, који укупно износе 100 форината награде за тридесет и шест година литерарног писања. Због тога није чудно што у дневнику прве хрватске списатељице налазимо и ово записано: „Али и што ми напокон писање користи? За славу! Нека им буде слава. Да ми име живи док буде хрватске књиге. Имену не треба хљеба и одјеће. Дајте ви мени у жива уста — у мртва не требам!“ —

Али и поред тога писала је она и после таквих резоновања и ми је као већ болесну старицу видимо, где се спрема за једно педагошко предавање, које јој штампају у „Slovenskom pedagogu“ (у Прагу). На том предавању је добила цвеће: „.....На свршетку надоше двије ките прољетна цвијећа пред мене. Доста одликовања мени староој, за моје настојање“. — И оно што јој је у младости било украђено у старости јој се надокнађава. 1872 год. постаје члан „Hrvatsko-pedagšoko-kniževnog zbora“ и од тога доба ради само на педагошком пољу. —

Половином 1873 год. стаде побољевати и тако се мучила и животарила. „А у пролећу — 12 ожујка 1875 — смирила се Драгојла за увјек“, вели списатељка ове чудне „повјести“, која нас подсећа на биографију Милице Стојадиновић — Српкиње, чији је живот исто тако разорен и испуњен љубављу за домовину.

Г-ђа Адела Милчиновић ничим није боље могла послужити историји српске књижевности, но што је искрено предала јавности овај дневник. Својом интелегенцијом и проницљивим духом г-ђа Милчиновић се задржала на оним местима дневника Јарневићеве, која најбоље карактеришу један усамљен а плодан живот. Она је схватила овај непроживљени, аскетски живот и, оне ствари које би други прешао олако и летимице, она је изнела у пуној светлости, хотећи да растумачи и оправда све оно што је Драгојла Јарневићева доживљавала и осећала. Г-ђа је појмила шта то значи савлађивати и осећаје, да би се тиме оправдале туђе грешке чији терет сноси неодговоран.

Драгојла Јарневићева, по својем тачном расуђивању, могла је

још пре дођи до појма о двојењу љубави и човечанских прохтева и потреба, да је сиротиња и живот породице а нарочито сестре, не гони на повученост и савлађивање.

Г-ђа то износи са добрим разумевањем. Она се унела у живот Јарневићеве, она оправдава хистеричну уседелицу са младом душом, она хоће и успева да појми жену.

Посао г-ђе Милчиновић није био лак. За њега је требала солидна интелигенција и огромно разумевање људи и живота. Г-ђа задовољава обе потребе и, пружајући један прилог за познавање велике а заборављене Илиркиње, ствара читаоцу то задовољство да позна њен добар стил и тачна опажања.

Својим трудним радом учинила је да се многи отресу заборава и проговоре штогод о Драгојли Јарневићевој. И тридесет и једну годину после њене смрти, јавља се Davorin Trstenjak у „Savremeniku“ (св. IV књ. II 906 г.) једном белешком о Драгојли Јерневићевој.

И тако ће можда да се оживи спомен на врлу Илиркињу и да се подигне „за њу најлепши споменик у срцу хрватског народа“, како вели г-ђа Адела Милчиновић.

Фебруар 1907 г. **Милица М.**

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Тодор Стефановић Виловски: **Стјепан Митров Љубиша, утисци и успомене.**

Г. Виловски чини велике услуге историчарима наше књижевности што сад, у позну јесен свога живота, срећује и штампа утиске и успомене који су му остали мешајући се и радећи, као уредник „Српске Зоре“ и као политички радник, с многим књижевницима и политичарима. То би требала да буде једна од главних дужности свију наших старијих књижевника, с претпоставком, наравно, да своју личност, заслуге, личне симпатије и антипатије, што је могуће мање уносе. Сваки детаљ, извесна анегдота, понашање извесне личности у каквом догађају, начин на који су писци радили своје списе, политичко гледиште, друштво у коме су се кретали и разговори који су вођени, лектира њихова и тушта и тма таквих „ситница“, — све је то добро дошло историчару да личност коју посматра види у што пунијој светлости и прикаже што јасније и што изразитије.

Књига Г. Виловскога, у том погледу, значајна је и Г. Виловски не треба с њом да престане. На многе неосветљене стране Љубишине личности он је бацио доста нове светлости; нарочито на политички рад Љубиши на који је, по приказивању Г. Виловског, и сам Љубиша много полагао: сва делатност његова на саборима и његова трезвена политика услуге за услугу коју је водио с аустроугарским представницима, трвења и сукоби у које је, због такве политике, долазио са осталим српским представницима у сабору, агитација која је вођена против њега, итд.

Од осталих интересантних и употребљивих докумената треба поменути и књижевна посела у кући Г. Виловског у Бечу у којима је учествовао и доминирао Љубиша својим народским хумором и трезвеним разговорима. Занимљива су и његова мишљења о тадашњем вођењу државне политике у Србији; погледи његови на књижевност и улогу њену; његове симпатије за књижевни рад: Милићевићев, Мијатовићев, Јакшићев, нарочита симпатија према поезији Др. Лазе Костића коју је он, уз поезију Ђуре Јакшића „највише ценио“; ње-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

гове антипатије према књижевном раду Јаше Игњатовића („Јашине романе није ценио ни у шта"), Мите Поповића, Никанора Грујића итд. Нарочиту пажњу привлачи, трезвеношћу и критичким духом својим, његово мишљење у спору Мажуранић-Његош: он је јако ценио „Смрт Смаил Аге Ченгића", али „сваки који би покушао да упореди Ченгић Агу са Владичином поезијом, нити познаје њене особине, нити уопште уме да цени Његуша и његова песничка дела." Г. Виловски помиње још да је од Љубише остало и једно нештампано дело: Историја Црне Горе. Тај је рукопис имао чудну одисеју: по смрти Љубишиној наследи га његов син који није имао новаца да га штампа те га с тога, преко Манојла Ђорђевића Призренца, да краљу Милану да га „прочита и оцени"; после смрти његове и сина Љубишина Митра, удовица га његова затражи, али је одговорено да га нема у краљевој архиви. Тај је рукопис, после толике одисеје, или пропао или остао у архивама бивших краљева.

„Утисци и успомене" Г. Виловског приказују веома живо књижевну и политичку личност Љубишину, и доцнијем историчару, обилном грађом која је сигурно искрено и верно изнесена, биће од велике помоћи да конструише Љубишину слику каква је она била ван његовог приповедачког дела.

Мали Пријеглед. — Г. Владимир Ћоровић, у најновијој свесци „Малог Пријегледа", штампао је студију Војислав Илић. О Војиславу Илићу писано је у нас доста: Марко Цар у другој свесци „Мојих Симпатија", Љубомир Недић, Милан Беговић, Јован Скерлић, први пут у нашем листу приказујући Цареве „Симпатије", и други пут у „С. К. Гласнику" приказујући студију М. Беговића. Последња је студија Г. Ћоровића. Она је и по времену и по вредности последња. Очајна непотпуност; лабави и некритични закључци до којих се дошло више од ока и по којој секундарне вредности чињеници но по чињеницама које саме собом чине оно што је битно у поезији Војислављевој; слабо коришћење извора из Гербељове „Антологије"; недовољно и самовољно познавање његове књижевне културе о којој је, поводом рада Г. Ћоровићевог, проговорио и његов брат Г. Драгутин Илић у „Бранкову Колу" (7 и 8 број) и бацио нове и довољне светлости; закључци о епском таленту Војислављевом који су исписани из претију а никако из песама његових; задихан и испретрган тон; несигурно владање материјалом и, по каткад, неслагање материјала са закључцима из њега изведеним — то су особине које студији одређују последње место међу студијама о Војиславу.

Велика школска песмарица. — Р. Огњановић, наставник срп. гимн. и учитељске школе у Скопљу приредио је ову велику школску песмарицу. Цела збирка ових најразличнијих песама подељена је у седам одељака. У првом су одељку дечије песме од Чика-Јове Змаја, у другом су песме и декламације за први разр. осн. школе (заједно са песмама уз дечије игре) у осталим одељцима су песме распоређене за разне разреде осн. и грађанске школе, и на крају кратка антологија, извод из Песничког Зборника Јована Максимовића. И ако је за ову књигу потрошено прилично времена и још више новаца (563 стр.), она не може ни издалека подмирити осетну потребу за добром антологијом наше књижевности.

НАУКА

Општа историја позоришта у Француској. — Евжен Лентилак, некадањи предавач књижевности на Сорбони и сенатор почео је од пре две три године скупљати материјал за једну општу историју позоришта у Француској.

До сада је издао две своје књиге. Прва носи наслов: Le Théâtre Cérieux du Moyen Age а друга La Comédie Moyen âge et Renaissance.

Писац је марљиво сабрао литературу о поменутим делима и дао један добро израђен преглед о почетцима француског позоришта. Стил и ако ни мало китњаст, већ доста сув, научнички пријатан је за читање. У осталих 8 свезака што ће овда онда излазити биће изнет даљи развој француског позоришта. Тако трећа ће књига донети о „Трагедији, од почетка до Корнеја.“ Цео развој позоришта биће изнет до Скриба и Анри Бека, са једним критичким инвентаром данашњег француског позоришта.

Основи електронске теорије од Др. Милорада Поповића

У овој књижици у лепом издању г. Поповић покушао је да збијеним стилом изнесе пред читаоца најновију теорију, управо хипотезу о крајњем узроку електричних појава. У почетку имамо као мали увод где се износе важније хипотезе о природи електрицитета. Затим писац прелази на најглавнија факта која су примећена у новије доба код извесних електричних појава и која модификују чувену Максвелову теорију, која је како Херц каже систем његових једначина, а чине основе електронској теорији или теорији корпускула, како је хемичари називају. Напослетку при крају износи главне контуре те теорије, али нам ништа не каже како та теорија објашњава разноврсне појаве електричне и да ли је у опште чињен такав покушај до сад. С тога је она за сада само хипотеза и тек кад успе да подведе под себе сва факта постаће теорија.

Ниједна грана науке која се код нас негује не оскудева толико у делима на српском као физика, и ово дело је добро дошло, и ако је, истина, непотпуно, свима, који се интересују знањем из те науке.

ЛИСТОВИ

Savremenik. — Изашао је трећи број „Savremenika“ часописа Друштва Хрватских Књижевника са одабраном садржином. Др. Л. Кн. Војновић штампао је свој чланак „Finis reipublicae“. Милан Марјановић наставља своје „Књижевне профиле“. У овом броју је његов есеј о Др. Ђури Турићу. Даље има једна песма „Визије“ од Ст. Бешевића-Петрова, две песме млађих песника и песма „С нашег Универзитета“ од Невесињскога. Одштампан је и други чин драме Франа Хрчића „Море“. Јосип Косор наставља своју овећу приповетку „Цупало“. Јосип Милаковић штампао је свој покушај о „Трискоме“. В. Т. Борота штампао је омању приповетку „Повратак“ а Јурај Турић шалу „Човјек с погрјешкама“. Има чланак од Др. Анте Тресића-Павичића о „Философу Петрићу и његовом добу“. На крају је критика и ваљане белешке из књижевности, науке и друштвенога живота.

„Школски Радник“. — Од нове године почео је излазити у Горњем Милановцу овај педагошко-књижевни лист, као орган учитељског збора за округ руднички, који му је и власник. Уредник му је Јов. М. Поповић учитељ у Горњем Милановцу. До сада су имала два броја за јануар и фебруар — оба су примерно уређени.

„Школски Радник“ излази у месечним свескама од 3—4 табака. Стаје за Србију 5 динара а за друге земље 8 круна на годину.

ЧИТУЉА

Јозеф Левински. — 27 фебруара ове године, по новом, у седамдесет другој години, умро је у Бечу чувени глумац и режисер бечког Бургтеатра Јозеф Левински. Родио се 20 септембра 1835 године у Бечу. Његова глумачка каријера, у почетку, као што се то често дешава, била је врло тешка. Са својим малим растом, великом главом према расту, уским и упалим прсима и незвучним гласом, уопште својим екстеријером није могао да освоји, у доба кад се на то много пазило, ниједног од позоришних директора којима се пријављивао. Инспектор Бургтеатра Вилхелм Јуст кад му се Левински пријавио нашао је да је „за љубавника и сувише мали и недовољно леп а за улоге карактера безначајан.“ То га ни мало није збунило, јер је он био уверен у своје глумачке способности које је имао у унутрашњости својој, тамо где треба да их има. Каријеру за Бургтеатер почео је да тече ван Буртеатра. У једном омањем бечком позоришту одигра с успехом једну споредну улогу; оде у Тропаву и ту буде од публике свесрдно дочекан у улогама Науклероса („Херо и Леандер“), Козинског („Разбојници“) и Шилера („Фауст“); у Брину, у улози Карлосовој („Клавиго“), показа се доцнији највећи приказивач карактера у Бургтеатру. Одавде је хтео да се крене за Немачку, али се прво одлучи да оде Лаубеу на поклоњење да му он процени способности. О пријави и уласку Левинсковом за Бургтеатер Лаубе је писао у својој књизи „Бургтеатер“. „Пробна“ му је улога била Карлос која му је донела право на ангажман. Ангажман му је био у улози Франца Мора. Страст и жар с којом је играо, сјајна рецитација, ново и одлично схватање и приказивање Франца Мора, окретност и ретко добра употреба свих средстава, и костимских и говорних и бинских, успеше га на прво место међу приказивачима карактера. Успех је после долазио за успехом; репертоар му се проширавао освајајући и нове улоге и публику. Репертоар му је, у последње време, бројао неких 319 улога. То показује сву разноврсност његовог глумачког талента. И интриганта Јага, и крволочног Ричарда III, и љубавнике, и хумористичне улоге, и Мефистофелеса, Франца Мора — све је он те улоге, контрадикторне и искључиве, играо с великим успехом. Јачина једног глумачког талента мери се по том разноврсном репертоару, по тој способности да ускочи у све улоге, у све страсти. Ценећи његов дар, дали су му титулу „дворског глумца“ и режисерство. Последње своје дане, пошто је оболео и остарео, провео је ван Бургтеатра.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.)

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 42. Март, 1907. год. СВЕСКА 3.

АВАЛИ

Када спутан клонем под немим притиском,
Када ми се негве усеку у жиле,
Када се увијам са безнадним вриском,
А под тврдом шаком немилосне силе;

Као рањен орô, мој дух теби летне,
Са смирене груде суморних равница,
О Авало, што си облаке плаветне,
Као вео свила око горда лица.

Али ти си хладна, — и ја узалудно,
Са уздањем чврстим и с љубављу штедром,
Облећем те, љубим и преклињем жудно,
Тебе, што се холо дижеш небу ведром.

— Као деспотица, круном овенчана,
У глухој осами порфирнога трона,
Ти не ћутиш боле закорелих рана,
И не чујеш ропски вапај милијона!...

...О ал' можда ове речи, речи нису,
Тек очајни јецај у лудилу бола, —
Можда твоја душа стрепи и у вису,
За пасторчад худу заточених дола.

Поноситост твоја можда је тек варка,
А срце се твоје кô наше крвави;
Под студеном кором крв ти кључа жарка,
И душа се твоја отима и дави.

— О ја имам веру тврду, као стена,
— Дивно ли се с њоме и страда и пати! —

Да у теби живи још спомен времена,
Кад си била нама свима, свима мати.

О ја имам веру, да ће доћи тренут:
— Запенил' се крвљу и Дунав и Дрина, —
Душмани ће наши поражени бленут,
Кад ти груне најзад срџба из дубина.

Из утробе твоје покуљаће лава,
И од твога срца пламенога жара,
Усахнуће Дунав и Дрина и Сава,
И стопит се опет отаџбина стара!

А на крају буре и подвига славни',
О царице наша, с твог највишег крша,
Као прво славље наших златних равни,
Рујне ће слободе стег да залепрша!...

Вељко Петровић.

НА МАТЕРИНОМ ГРОБУ У ПРОЛЕЋЕ

Сневај слатке снове ту у кутку мирном,
Мила мати моја! Дал' осећаш како
Дах новог живота већ струји полако,
С висова планинских? Простору етирном

Уздиже се мирис расцветалих јова.
У одори белој већ пролеће драго
Обилази поља. Ветар душе благо,
И шумори поток стару песму с нова.

На твом гробу бршљан с ружама се сплиће,
И поменак мири када вече па'не, —
Певају ти шеве док с истока свиће.

Под земљом је боље, добра моја мати, —
Свет ти само знао љуте згедит' ране.
Спавај мирно, мајко, — небо ће да плати.

Милутин Јовановић.

ПАДА ЦВЕЋЕ

Усплахирено цвеће ветар њише...
Пролеће. Сунчан и насмејан дан.
И пирка ветрић миришљав и знан:
Разноси врелим зраком зоре сјај,
Разноси мирис, успомена дах,
И блешти младост и живота бај,
А ветар с пута дигне трошни прах,
Да допуни нам пролеће.

У тај
Заношљив тренут године и снова,
Ја сам волео, срећан био, знам,
Исти је био врућ пролећа дах,
Исти је ветар нихо врх од зова
И пуно цвећа што на један мах
Стресе на земљу.
А оно замири

Што му пролеће још узима дах,
Тужно замири... У овакав дан
Ја сам волео, и сећам се сад
Када је душу притиснуо јад,
Сећам се на то и на своју жуд,
Врео, врео дах.

И сада је драг
Тај спомен, тако оживен и сетан:
Изгледа да је тренут истоветан,
Јер цвећу и сад тепа ветрић благ,
И мирис спомена по земљи се креће
Ко најлепши сјај.
И сад пада цвеће...

Сима Пандуровић.

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

VI

Мала утјеха и велике паде.

Crescit eundo! Главна садржина тога чланка био је нови знак нове борбе. Борба Срба и Хрвата никако није престајала. Она је налазила увијек нове снаге у догађајима, који су се низали непрестано. Година 1890. која је настала, није обећавала ништа добро. По познатом утицају и помоћи из Беча Хрвати су и с једне и с друге стране Велебита наваљивали на Србе. Привремена побједа Хрватства у Боки Которској о изборима за далматински сабор посоколила је још више Хрвате. Борба је била тако оштра, е се чинило, да јој никада неће бити краја.

О новој, 1890. години Српски Глас у бр. 1., а у чланку Десет година, овако је поздравио своје читаоце:

„Десет година навршио је овај наш лист. У нашем новинарству нема их много старијих од нашега, по годинама, али заиста, то можемо без хвалисања казати, још је мање српскијех листова, који су у тежијем приликама од нашијех постојано стали на бранику, на овој мртвој стражи, не узмичући, не повијајући се, ни пред непријатељем, који нам је у лице ударао, ни пред горијем непријатељем, који нам је иза леђа залазио.

„Нашем листу још није допуштен улазак у Босну и Херцеговину. Колико мислимо и премишљамо, па ипак ми не разуми-

јемо зашто и сад траје забрана у сусједне земље овом листу, који излази у једној аустријској земљи, где царује аустријски казнени закон. — За све то многи читаоци хају и не хају. Жао им је, ако им лист не дође на вријеме, а није им ни на крај памети, како га може изјести помрчина, нити се случајно сјећају, јесу ли послали претплату, или у опће јесу ли извршили своју дужност према народном програму, као Срби и људи. Колико је овај лист урадио за наш српски програм, и како смо ми своју дужност извршили, то могу наши пријатељи срачунати, сравне ли доба његова постанка са данашњијем. Ми се на њих можемо позвати, можемо се позвати на сав наш народ.

„У оно доба, кад је српски народ на свему овом западно-јужном крају најпоштеније своју дужност народну извршио, кад се у борби изморио и истрошио, подигла се хајка на Српство од браће и небраће. Наступио је био час, кад се сматрало злочинством или тешком поврједом што каквијех умишљенијех права, само спомињање имена српског. У оно доба покренут је наш лист. Његов поклич није одјекнуо само на нашем Приморју, него на далеко преко Велебита и Динаре. Српски се народ на свем овом крају тргао, сабрао и стао на отпор. Борба је тешка и немила била али није прошла без успјеха. Данас га већ опажамо, кад се и код нас и с оне стране Велебита тражи српска десница. До тога не бисмо дошли без борбе, као што нећемо доћи до никаквог бољег успјеха, ако постојано и поштено не устанемо на обрани свога програма, који је врло прост и праведан, јер тражи да нам се призна само што је наше и да се народни послови упуте на правом народном духу и вишијем народнијем потребама.

„Него, ако смо ишта постигли, ипак наша странка није напредовала колико је могла, није увијек на свом мјесту била, како је требало. Истина се може изговорити и признати. А тиме опет нијесмо криви ми, него они, који нијесу хтјели с нама бити, који су глуви остали на наше позиве и опомене. Стара наша мана! Док се једни боре, други остају прекрштенијех руку. Кад већина скочи на посао, неколико себичњака пане у засједу и квари га.

„Знали бисмо ми исприповједати грднијех историја. Нијесмо без невоље казали, како нам се иза леђа залази. Та се борба не види, али је она с тога опаснија, мука много већа. Сада о томе нећемо говорити. Ми смо само хтјели казати искре-

нијем пријатељима, поштенијем родољубима, на свршетку године десете, нека прегледају шта смо урадили и шта нам још треба радити. До њих је хоћемо ли наставити наш народни посао, до њих и само до њих, хоћемо ли сачувати овај мали лист, али велику народну одбрану, од свијех удараца и потајнијех поткопавања, прошлијех и будућијех."

Српски народ на Приморју није, заиста, могао тада, да се похвали никаквим особитим успјехом. Десет година мучне и тешке борбе, под самосталном заставом, није ни у чем побољшало његов положај. Неколико себичњака — како је згодно речено у горњем чланку — знало је да квари, сваки и најмањи напредак. Отворени противници нијесу српском народу на Приморју били толико погибелни, као оно неколико себичњака. Лако је борити се против јавног непријатеља, ма колико он јак био. Тешко је, па чак и немогуће одбијати насртаје и од туђих, а камо би од својих себичњака. Не зна се, ни од куда ће, ни кад ће, ни чим ће потајно и подмукло насрнути. Српски Глас, у десет година живота, могао је врло добро да упозна оно неколико себичњака. Њима је Српство било само изговор за њихове себичне сврхе. Било је таквих људи а има их и данас, и код Срба и код свих других народа, гдје се свијест није подигла на достојну висину. Себичњаци, под изговором Српства, хтјели су да се истичу на политичком пољу. Пливајући тако на површини воде могли су да крију своје нечисте послове и рачуне. Народ, прости, који је највише страдао ради таквих нечистих послова и рачуна, није имао довољно моралне снаге, да скине образину таквим себичњацима. Српски Глас, само их је потсећао, да зна и њих, да их зна у главу, и по именима и по дјелима.

Прилике су пак биле такве, да се нијесу могле јавно жигосати такви себичњаци. Српски Глас, као орган српскога народа на Приморју, требао је да рачуна на све. Требао је у првом реду, да чува општи српски образ. Морао је да зна, као што је и знао да има мало, врло мало Срба на Приморју, са којима је могао да води политичко коло. Неким таквим Србима морао је кроз прсте гледати. Требао је да не види, и да не чује, што је добро гледао, а још боље чуо. У ситном друштву требало је дати мјеста и таквим себичњацима. Они су, својим упливом, моралним и економским, знали да се натуре на такве положаје, са којих их Српски Глас није могао истиснути.

Чланак спљетског Народа Crescit eundo одјекнуо је и с друге стране Велебита. Ријетко је било читати у каквом приморском хрватском листу, да су Талијани ближи и мање погибељни Хрватима од самих Срба, и то ради западне културе. Загребачки Србобран није могао, а да и том приликом не каже своју мјеродавну ријеч. У чланку Ко је коме ближи? у 4. броју 1890. год. Србобран је овако прорешетао спљетско Crescit eundo:

„Ето тако се дословце о нама Србима изјавио споменути лист браће Хрвата с оне стране Велебита, који, мимогред буди овдје речено, стоји у интимнијим односима са Обзор-ом, хрватскијем листом с ове стране Велебита, који се сваком приликом хвали, да је „искрен и топли заговаратељ слоге између Срба и Хрвата“ и чији нам предњаци понудише слогу. Па је ли само то, да далматински Хрвати хоће да су им Талијани ближи од Срба и да се нас Срба више боје него Талијана? Не! Ево пред нама је и друга изјава Хрвата и то с ове стране Велебита, коју је у овдашњем Tagblatt-у, опозиционом листу на њемачком језику прије три недјеље јавности саопштио предсједник клуба странке права. У овој изјави, доказујући првак странке права, да велико-хрватска идеја није погибељна Мађарима, тијем 800-годишњијем савезницима хрватскијем — вели, „да је Хрватима, Мађарима и укупној овој монархији двоструко погибљено велико Српство и његови остали сродници.

„Није нужно, да обадвије ове изјаве подвргнемо подробнијој анализи и критици. Оне су обадвије јасне. У првој изјави гласно и јасно веле далматински Хрвати, да су им Талијани ближи него Срби и мање опасни од Срба; а у другој изјави тако исто гласно и јасно изјављује првак странке права с ове стране Велебита, да је Хрватима Српство двоструко погибељно и да су Хрватима ближи Мађари него Срби. Једној и другој изјави не треба поближа коментара. Ми Срби једну и другу добро разумијемо, па их само овдје — у злу нам не требале — успомене и нашега равнања ради обадвије биљежимо, те констатујемо, да су оне поникле баш онда, када се о слози између Срба и Хрвата у највећем јеку расправљало, и шта више, још се са хрватске стране хвастало, да су они „искрени и топли заговаратељи“ те слоге.

„Ми смо у своје вријеме, расправљајући о понудама браће

Хрвата за слогу с њима, изјавили наше зебње, да се онако, како нам Обзор-ови људи ту слогу понудише, неће никада доћи до слоге између нас и Хрвата, јер сумњасмо у искреност њиховијех понуда и не хтједосмо се с њима загрлити под језуитским плаштом, нити нам се допадаху њихове једностране понуде, јер не хтједосмо с њима само страначку слогу, већ слогу васколиког српског народа са васколиким хрватским народом свију странака и на свијем позицијама, која ће нас трајно у злу и у добру као браћу и синке једне нам мајке Славије загрљене водити у борби нашој за наш опстанак и срећнију будућност српског и хрватског народа. Та се наша зебња ево на жалост у кратком размаку времена обистини. Поткријепише је горе споменуте изјаве с ове и с оне стране Велебита, у којима нам браћа Хрвати препоручују, да су им Талијани и Маџари ближи од нас.

„Народ је српски у своме животу, у борби за свој опстанак и за своје светиње, испио много чаша жучи. Међу овима било их је и таковијех, које су му и браћа Хрвати налијевали. Ми смо их грчевитим гутљајима испијали, тумачећи их као здравице ривалства између Српства и Хрватства, у коме их је трећа рука гуркала; али се никада нијесмо надали да ће нам браћа Хрвати, на ужас цијелом Славенству, сопственом иницијативом, довикнути да су им Талијани и Маџари ближи од нас Срба, који смо заједно с њима гранчице словенског стабла.“

Година, која је већ настала, 1890., донијела је мало утјехе — како се онда мислило — Србима на Приморју. Та утјеха дошла је од Срба католика, којих је тада било лијепи број на Приморју. Појава католичких Срба била је значајна ради подвале, да Срби на Приморју оснивају своје Српство само на православној вјери. Јака хрватска пропаганда није могла сасвим да уништи онај општи српски осећај на Приморју, који се био завитлао седамдесетих година. Прво одушевљење, разочарано или услијед јачег притиска, попустило је, и код неких католика, који су и на даље осјећали српски, наступило је увјерење, а са увјерењем и хладни, научни разум. Како су ти католици мислили о свом Српству, најбоље се види из бистрог чланка Срби Католици, који је у 9. бр. Српскога Гласа од год. 1890. штампао читаоцима већ познати Dr. Павловић. Његово онда вјешто а давно разочарањем затупљено перо, овако је тумачило појаву Срба католика на Приморју:

„Ко не сматра ствар са уског становишта једне политичке странке већ са високог гледишта културног развитка народа, нема никаква узрока, да збрка народна са политичким питањима, ни да сужује културне појмове у границе једног страначког програма. Срби и Хрвати нијесу двије политичке странке; то би они тек онда били, кад би се подијелили на либералце и клерикалце, на радикалце и конзервативце итд., те кад би примили дотични назив; али ка́о Срби и Хрвати, они су двије културне струје у једном народу. Ни Хрвати не одричу природну чињеницу, да су један народ са Србима: само тврде, да имају своју засебну културу, која их дијели од Срба, те да је културни дуализам њихова тежња; док Срби католици, одбијајући културни дуализам, као штетан за народни развитак, истичу културно јединство, као пошљедицу народног јединства, које и Хрвати признају, ко нужан увјет народном опстанку у вјечитој борби за живот против јачих културних народа, који нас опкољују. И ако је Српски Лист, својим постањем пружио прилику католицима либералцима да могу остати Словени, а да и не жртвују своја либерална начела, опет у томе не стоји значај овога листа и српског покрета у Далмацији, већ чисто у томе, што су овај покрет и овај лист удесили згодне прилике, да се истакне Вукова мисао, да се изједначе католици са православним Србима у народним тежњама, да се оствари народно културно уједињење.

„Успјех и плод тога покрета у првом реду јесу: Срби католици.

„И ако је доказано, да прелазом у латински обред није се потпуно у свакоме и свуда, угасила српска искра, опет је она само у појединцима тињала, као неко нејасно осјећање; али до Српског Листа, то осјећање није се никада до јасне свијести развило, ни до културног начела оличена у читавој једној странци. До Српског Листа, сви ми католици — изузетак и овдје потврђује правило — мислили смо, да су Срби само православни, а да ми, католици, не можемо бити него Хрвати. Посттњем Српскога Листа та обмана ишчезава. Смјерно, тихо, без друге потпоре, осим оне коју истина даје, прогоњен од већине, Српски Лист јавља католицима, да у разлици вјере не може бити разлике народносне, те обара најтврђу преграду што је подигао био утицај стране културе из-

међу католика и православних. То је било доста. Остало ће оборити сами Срби католици.

„Док многи, у намјери да ријеше српско-хрватски спор, расправљају о археологији, о старим политичким границама итд., у Далмацији Срби католици ријешавају то питање, не на папиру, већ практично, и остварују га у животу. Међу католицима Срби се не броје више на прсте; има их по читавој Далмацији, и јавних, и тајних; има их по градовима и по селима; има их и међу чиновницима, и међу поповима, и међу фратрима. Прије смо мислили, да су нам путови одијељени, да православни Срби теже к истоку, а католици к западу; сад знамо, да смо један компактан народ, да смо природна цјелина, ми католици са православним Србима; цјелина, која не тежи ни истоку ни западу, већ хоће да се развија на свом земљишту. Прије смо мислили, да нас дијеле двије културе, да је тобоже наша латинска култура нуждан фактор у нашем народном развитку; сад осјећамо, да је нас католике западна култура отуђила била од наше народности, док иста култура није готово ништа шкодила, ни православној интелигенцији, ни православном народу у Далмацији. Прије смо мислили да ћемо бити срећни, ако се одијелимо од православних Срба, од прилике као што се у Чешкој Нијемци дијеле од Чеха: сад знамо, да би у томе била наша препаст. За нас више не постоји српско-хрватско питање; ми смо то питање ријешили: ми смо католици Срби као и православни. Хрватска странка у Далмацији проглашује културни дуализам и народни расцјеп; ми проглашујемо културно јединство. Она признаје и Српство и Хрватсто, да их дијели; ми, да ујединимо, да спасемо и једно и друго, признајемо само народно Српство.

„Може ли се сад истицати питање: шта је корисније за наш културни развитак: заједница у раду или расцјеп? — Да смо ми велик народ, као на пример, Нијемци; да смо развили своју народну културу до високог степена па коме су народи, који нас опкољују, као Нијемци и Талијани; тада, и ако би наше цијепање по култури било чудо у данашње доба, опет нас то не би барем излагало опасности, да пропанемо као народ. А и нас је мало; у нас је народна култура тек у заметку. Треба, дакле, оштро бранити ту клицу. Наравно, ми се нећемо осамити од осталог изображеног свијета. И Срби примају плодове западне културе, као и Хрвати; у томе разлике нема. Али је

питање, хоћемо ли допустити, да нас живе закопају испод подова латинске и немачке културе, или ћемо се постепено развијати на својој народној словенској основи, примајући с двора само онолико душевне хране, колико наш садањи народни организам може да присвоји без повриједе своје народне самосталности.

„У борби за живот, која једнако влада у читавој природи и у развитку народа, велике, јаче културе намећу се мањим народима, уништавајући њихове особине. То смо осјетили сви ми Словени католици у Далмацији. Ако мали народи немају довољно развијена оружја, да очувају своју особност; ако се цијепају, ако у самом народу постоје зјала растворена неограниченом продирању страних култура, тад се не могу одржати у борби за опстанак. Истицањем народног дуализма, као што чине наши Хрвати, народна се обрана слаби; а истицањем западне културе, по којој — како ту скоро рече српски Народ — Хрвати су ближи Талијанима, него ли Србима, стварају се зјала страним културама, да подаве и Србе и Хрвате. С тога Срби католици сматрају, да је народни дуализам погубан опстанку словенског народа у Далмацији и да нам се намеће заједница у раду на народном пољу, као нуждан увјет за спасење свога бића.

„Али се овдје намеће питање, која струја треба да нас уједини у обрани своје заједничке народности: српска или хрватска? Заиста није било, нити данас има лица, који је Србин или Хрват само за љубав према тијем словима, сложеним у ријечи. Али свако од тијех имена има свој садржај, свако представља правац, струју народном развитку. Треба, дакле, извидити, који правац боље обезбеђује народни опстанак и развитак Срба и Хрвата, јер ће тај правац, или прије или послије, побиједити и у Срба и у Хрвата; а на то нам одговара наука, и читава природа. — — —

„Приговорило се, да су Срби боље очували народне особине, за то што нијесу, као Далматинци и Хрвати, долазили у сукоб са јачим културама. Али приговор није оправдан, јер су у истим приликама били и католици у Босни, док у читавој босанској повјести под турском власти нема ни једнога примјера народног покрета међу католицима; приговор не ваља, јер су и православни у Далмацији били изложени једнакој опасности, као и католици. Него је и православна црква бра-

била народност; за то што немајући средишта изван народа, ни властита језика, оставила је слободну употребу народног језика, и за то што православна црква није била накад црква народних противника. У сваком одношају живота Срби су долазили у дотицај са својим побједитељима и осјећали тежину турског ропства. Само у правосла́вној цркви Срби нијесу виђали своје прогонитеље. Ту су били сви Срби, сами Срби. Кад је читава српска земља пала под турским ударцима, кад више није ни било земље српске, остало је било на тој земљи још једно мјесто српско, а то је била православна црква; и с тога се православна црква прозвала српском. Ту се збјегла народност, јер је то било народно уточиште. То је био народни бедем, који нијесу могли оборити нападаји страних култура. С тога православна црква има народну знаменитост и за православне и за католике. Знаде ли хрватска странка, зашто су стране културе нападале на православље на Балкану; зашто су подупирале Латинство? А ћирилица? То је не само оштро осје, то су трње и драче страном утицају. Нека само Хрвати и Словенци помисле, што би казали Нијемци и Латини, кад би они примили ћирилицу, кад би се само у томе постигло јединство!

„Може ли, дакле, бити сумње о великој моћи културног јединства, о коначној побједи јаче српске струје у обрани народног опстанка? О томе Срби католици већ не сумњају. У чињеници, што је овај правац завладао, што се ова мисао остварила и међу католицима, стоји знаменитост Српског Листа и српског покрета у Далмацији. Овај се покрет више неће уставити, он ће се ширити свуда међу католицима, гдје се год осјети потреба народног живота; а ако у борби за живот пропане наша народност, појава Срба католика остаће барем као успомена најозбиљнијег покушаја у католика на обрану народног опстанка.“

У то доба приближавали су се општински избори у Дубровнику. Хрвати, који су тада били на власти, хтјели су по сваку цијену, да одрже ту власт. Против Хрвата, који су били на управи, удружили су се сви Срби Дубровчани, неки автономаши дубровачки и неколико њих, који нијесу хтјели да буду ни Срби ни Хрвати, него само Дубровчани. На неколико дана прије избора, који су били половином маја 1890., нарочити изборни одбор издао је овај проглас на народ, препоручујући људе, које наводи на крају прогласа:

„Суграђани! Назад мало времена опазисмо, на жалост, да они људи, који за готово четврт вијека заступаху нас у опћини, на земаљском сабору и на царевинском вијећу, не држе се више нашег старог правца, но иде за тијем, како би нас, мало по мало, лишили наше племенске индивидуалности, те нас, нашу дјецу и овај наш чувени град похрватили. Вјеројатно том жељом заслијепљени, при опћинским изборима неразмјерно подупираху и бираху привржениках својијех политичкијех намјеравања, људе заслужне иначе и вриједне, али што не познаваху потребе овог нашег града, а камо ли начин како би им се управ доскочило. Надом да ће се освијестити, мучасмо и трпјесмо, али се напокон одрекосмо дуготрајног устрпљења, отресосмо се обичног мртвила и апатије, те при пошљедњим изборима за земаљски сабор, јуначки се опријесмо тој тежњи поменутијех људи и одржасмо сјајну побједу.

„Та побједа бјеше први просвјед пробуђена Дубровника и прва јавна наука удијељена нашијем противницима. Просвјед оста користан и сјајан, али наука не научи никога од онијех, којијем би намијењена е се стари људи држаху свеудиљ старога пута, пак је борба свеудиљ трајала, а сада треба да буде жешћа и одлучнија при нареченијем опћинскијем изборима, гдје ће се ријешити наши најмилији интереси.

„Ове ће интересе најбоље бранити људи, те вам их ево сада износимо и препоручамо, да вас заступају у опћинскому вијећу. Гласујте поуздано за њих, е смо тврдо увјерени, да ће сви без изнимке, свуда и у свакој пригоди, држати непомично и зорно свети барјак народа и материнскога језика, а занемарити неће ону латинску образованост, којом поткријепљени наши стари блисташе у свијету, пак и сада из својијех гробова некако нас штите самим одсјевом сјајне нам прошлости. Бдиће, да се не повриједе ваша права; бринуће се за ваше моралне и економне потребе; неће имати једну мјеру за сиромаха, а другу за богаташа; пазиће на чистоћу, сигурност, благостање и складност са највишом помњом у граду, а не мањом у Жупи и у Гружу. — Гледаће се врху свега онијех мана, с којијех је садашња управа изгубила ваше повјерење, пак ће настојати, да их унуци не прекоре, да су у чему, и за један часак, занемарили углед и понос славнога имена дубровачкога. Напокон, неће, нити ће имати кад, да се угнијезде на своме мјесту. — Лед је већ пробијен, а, након три године,

биће вам ласно изабрати друге људе, ако се у толико појаве какви бољи и достојнији вашега жељенога и цијењенога повјерења. Живио Дубровник!“

Проглас је штампан латиницом. У њему нема нигдје спомена о Српству. На изборима је заиста побиједила струја, која је издала тај проглас. Ондашњи власници на општини нијесу се ни приказали на изборе. Побједа је била потпуна. Разглашена је као српска. У цијелом Српству настало је особито одушевљење. И није било шале! Племенити, богати и мудри Дубровник јавно се приволио Српству. Дубровник, који се својом мудрошћу вијековима отимао мрежама разних великих и моћних држава, овим општинским изборима доказао је, да је у њему српски дух у већини. Дубровник, за који су Хрвати хтјели да буде хрватска Атина, а Срби, да буде српска Атина, пристао је сасвим уз Српство! Та побједа разглашена је на далеко. Одушевљење код српске омладине било је толико, да је нас педесет и пет ђака, који смо онда учили у Грацу, тај избор требао да одведе с оне стране браве. Послије ђачког весеља, које је, наравно, трајало до зоре, послана је у Дрбровник брзојавна честитка. У том брзојаву искривљена је од власти једна ријеч, која нам је задала много бриге. Широки погледи и поштење универзитетских професора у Грацу успјеше, да су власти заборавиле на то и нас оставиле на миру.

Сви српски листови, и у Задру, и у Загребу, и у Новом Саду поздравили су тај избор, као побједу српске мисли. Вјеровало се у то и у Београду и на Цетињу. Српски Глас, у првом броју послије избора, 16. (28.) маја 1890. донео је чланак под натписом: Српска побједа у Дубровнику.

„На опћинскијем изборима у Дубровнику побиједила је српска странка у сва три изборна тијела. Побједа велика, а страшан пораз хрватске странке, која се није ни приказала на изборима. Очекивали смо, пријатељи су нам поуздано писали, али оваки нас је успјех ипак изненадио, као да је дошао неочекиван.

„Дубровник је већ увек проговарао, а у пошљедње вријеме најјасније. Чули смо глас Дубровника приликом прославе Гундулићеве, када је цвијет дубровачког грађанства пристао уз свечаност српског академског друштва Зоре у Бечу. Видјели смо га на дјелу, за пошљеднијех саборскијех избора, кад је Дубровник згазио насиље и сплетке хрватске странке, кад је

општенио сву Далмацију и нашу странку. Сад је Дубровник запечатио нови лист своје славе, а нашег препорода.

„Овај административни избор има велику народну и политичку важност. Изборни проглас наше странке првом тачком позивље народ на изборе против хрватске странке, њезинијих претјераних и сулуднијех тежња народнијех и политичкијех, колико и административнијех погрјешака. С тога је овај успјех сјајна протеста против све политике, као и управе хрватске странке, у Дубровнику и у Далмацији. Слијепа недјела, луде братоубилачке пркосе хрватске странке видјели смо и још гледамо сваки дан. У истом Дубровнику ова је странка све покушала: њезини људи, који су били до сад на опћинској управи, најпослије су створили нову музику и помогли је опћинскијем новцем, против своје старе музике, како би се метеж унио у народ, како би се раздор пренио на улицу, по примјеру осталијех мјеста, гдје су оваква и слична средства стварала згоду за њезине жалосне побједе. У Дубровнику овака изборна борба није јој помогла. Нијесу јој помогла застрашивања, пријетње и сплетке.

„Хрватска странка претворила је изборе у праву бруку нашу. Људи најгоре врсте и најкраће памети, покварен наравни и законити свршетак једног избора, изврну већину у мањину, крећу ли једном длаком власти, или случајно ако њихова рука досегне до изборнијех лисница. Наши избори чули су се по свијему свијету. Ми смо морали у земљу гледати. Али у Дубровнику обичаји хрватске странке нијесу успјели. Јер у Дубровнику има просвијећеног грађанства, које зна бранити уставна права и цијенити свој образ. Дубровник задао је ударац хрватској системи за пошљеднијех саборскијех избора, а овај пут исту је уништио. Хрватска странка није ни изашла на изборни мегдан, и ако је била на опћинској управи.

„Тако је у Дубровнику. У многијем другијем мјестима другачије се мисли и другачије бива: неколико људи на управи могу пркосити већини, свему народу. У некијем мјестима стало се говорити: не помаже борба, нити вриједи ићи на изборе, кад је свака опозиција немогућа, кад десеторица могу побиједити стотину. Пониженье постало је увјерењем. Дубровник је задао ударац овом нашем моралном опадању. С тога ми се радујемо успјеху као далматинци, као људи. Дубровчани су умирили нашу савјест, подигли наш дух, опрали наш образ. Да,

јер Дубровник није једно мјесто с реда. Задар је главни град политички. Спљет је бројем душа већи, али Дубровник био је и остао је први наш народни град, наша пријестоница морална. Српска и словенска Атина даривала нам је до дана данашњега пјесника, научењака, умјетника; само у њој, и нигдје више на нашем Приморју, племство, интелигенција и грађанство остало је народно, уздржало нам народни језик и сачувало народну свијест. Увијек Атина по књижевности, уљудности и политичкој зрелости. —

„Побједа у Дубровнику створила је за нас особито задовољство, јер је то прва велика побједа нашег програма. Вук је био вјесник нове културне мисли о Српству трију вјера, али је остала у теорији. Нигдје се није примјењивала у Српству, на друштвене и политичке одношаје, до нашега листа и нашега покрета на Приморју. Ми смо ову заборављену и закопану мисао подигли и ми смо ево с њом побиједили. Дубровник је у великој огромној већини католички град. Католичко племство и омладина, главни фактори ове побједе, коју су створили разбором једни, младеначкијем заносом други. Задовољство је наше тијем веће што тамо и амо, у многијем крајевима нашијем, православни Срби попуштају или клецају. Они, који би по вјери хтјели створити за се неку врсту народне искључивости или првенства, а могли би по правици само изводити за се веће дужности, нека виде сад Србе католике у Дубровнику и нека се угледају.“

Новосадски Браник написао је о тим изборима у бр. 55. врло важан чланак под натписом: Наше врлине и наше мане. Из тог дугачког чланка преносимо ове главније тачке:

„Ова побједа има двострукот значаја, посредног и непосредног. У нас је до скора важило као опште правило: ко није православан, тај није Србин. Ово правило, наравно, да је погрјешно; оно није ни било потекло из народног живота, него је с једне стране из књига наметнуто народном схваћању, а с друге стране туђом пропагандом натуривано. Никаквог научног разлога, никаквог историског темеља нема за овако схваћање. Нигдје у свијету не постоји, да је вјера обиљежје народности; језик, схваћање, осјећање, све то може бити али вјера не. Оно је било, да је вјера дала држави тип или обратно, али народ се није никада дијелио по вјери. У старој српској држави било је римокатолика; каже се, да су и сами Немањићи

били у почетку своме припадници западне цркве. Али предрасуде умију да у једном народу ухвате дубоког коријена; тако је и у нашем народу било, гдје се мислило, да је само онај Србин, који је православне вјере. А на то је наишла она искључивост, која нам није допуштала, да се бринемо за осталу браћу своју.

„Ову појаву ваља посматрати и са вишег народног гледишта. Од нас на све стране откидају и чупају. Наш народ изгледа, као неко острво, које са свију страна запљускују узбуркани вали и границе му одроњавају, а ми нити се бринемо, да утврдимо те етнографске границе, нити се старамо, да току ријеке дамо такав правац, који ће по нас бити мање опасан. Приликом ових далматинских избора српска мисао први пут је показала своју пропагирајућу моћ. То је у нас једна новина, којом се обарају старе предрасуде и која може бити, ако буде среће, и знамење бољег схваћања и љепшег рада у будућности.

„Нека би се Срби и по другим крајевима угледали на браћу нашу у Далмацији. У добу, у ком се војује с пушкама репетиркама, не улази се у борбу са копљем старих јунака. Некад су се копљем стварала војничка чуда. Данас војевати с тим оружјем, значи улазити у неједнаку борбу, гдје је пораз сигуран. Некадања наша искључивост, оно господско схваћање о народним идејама, треба да уступи мјеста савременом кретању у свијету. Што раде други народи, радимо и ми, а немојмо стојати скрштених руку, као они, који чекају на обали да отече ријека, те да могу сувим пријећи на другу страну. Ми смо мален народ, коме није на одбацивање ни један атом народне снаге, а живот народни захтијева многих покретних сила, ако ће да буде здрав и ако хоће да се одржи. Народи као и поједини људи, воде борбу за свој опстанак. У тој културној утакмици ми смо били добри само у дефанзиви. А оно што смо створили, то је било стално само, што смо физичном силом подигли.

„Срби су трешњевим топовима обновили против силне турске царевине своју државу. То су били у стању. Али приуготовити земљиште за даљи народни посао на истоку — културним путем, оним освајањем, које се обавља сигурним путем, али без шума и клопута — то већ теже иде. Тако је у Срба на све стране, а не само у Србији. Но на томе не смије остати. Дао би Бог, да покрет Срба у Далмацији значи обрт у схва-

тању српскога народа, да то значи да се српски дух умије одјенути новим временом, које и нама ставља нове захтјеве."

Загребачки Србобран штампао је у броју 19. из пера писца ових успомена, под утиском првог одушевљења и према ондашњим приликама, чланак Слава српској Атини!, који је ради своје оштрине, још више помутио односе Срба и Хрвата. Хрватски листови на Приморју, а особито Народни Лист, нијесу никако били задовољни тим изборима. И ако је Народни Лист у многим тачкама, сводио на праву мјеру значај тих избора, ипак га је болио пораз његових људи. Осим тога, грдио је Дубровчане, као нико до тада. Испод његовог гњева провлачила се и жица старога лукавства. Неколико пута пишући о изборима, рекао је, да Срби нијесу побиједили, него автономаши и Дубровчани, који неће да буду ни Срби ни Хрвати, него само Дубровчани. Друкчије није писао ни спљетски Народ. Много озбиљнији био је загребачки Обзор. Увјерен, да је побједа у Дубровнику чисто српска, Обзор је 31. маја 1890. донио чланак, у коме каже и ово:

„У развитку политичког живота у Тројединици, испадак опћинских избора у Дубровнику, симптом је, преко којега се не смије прећи. Тим симптомом треба рачунати. Омаловажавање, фраза, презир, игнороваље не вриједе.

„Кад је изишао Српски Лист у Задру, кад су се Срби устројили у странку, хтјело се је тај појав игноровати. Кашње се је могло увидити, да то није било у реду. Послије успјеха српске странке, мислило се је и рекло се је, и то неком темељитошћу: Што су добили, добили: напријед није могуће да иду, јер у осталим котарима или опћинама Срби не располажу православном већином. Успјеси дубровачких избора опет су доказали, да је тај рачун био крив. Срби католици нису више у Далмацији изнимка. У Дубровнику има католика — и не незнатан број — који хоће да буду Срби. Између изабраних вијећника нијесу него три, која су православна, а ипак већина бираних је српска. То је тим значајније, што је у Дубровнику католичко чуство у опће живо; што број православних није велик; што је до задњих година мало у којем крају Далмације била толи моћна предсуда проти православнима, као што је у Дубровнику.

„Могуће, да одвише отворено и окрутно говоримо; али мислимо, да треба тако говорити; мислимо, да се, особито у

данашњим околностима, може користити, једино, ако се тако говори. Побједу народне мисли под српским именом, ми не жалимо. Не, успјехе српске мисли ми не можемо жалити, особито кад та мисао хоће да представља радикалнији правац у народном смислу. Ми желимо успјехе те мисли ондје, гдје су они наперени проти братској хрватској мисли, а тој опријеци није мјеста.

„Сматрајући ствар са вишега гледишта, ми не жалимо успјех дубровачких избора, ни обзиром на биране особе. Истина је, да у именици бираних не видимо ниједнога од старих Дубровчана, који су пробудили народну свијест у Дубровнику; који су се у борби за народна права дично одликовали. Видимо, насупрот, имена толиких младих људи, којима се не може занијекати патриотског заноса, слободоумних осјећања и знања. Што су млади, то није зло. Добро је паче, да и млади почну радити на јавном пољу; добро је, да младеж донесе у јавни живот нешто свога жара; добро је што се појавља младих сила, кадрих и ваљаних да замијене старе."

На овакво писање Обзор-а плануо је Народни Лист. У свом чланку За хрватско право! напао је Народни Лист на Обзор, доказујући, како Обзор, за љубав Србима, напушта хрватско државно право, једини ослон Хрватима. Обзор је на то, у 198. бр. год. 1890., овако одговорио Народном Листу:

„Ако је наш чланак забезекнуо Нар. Лист, ми искрено кажемо, да је нас забезекнуо већ сами наслов његова чланка: За хрватско право! Задарски колега устаје проти нама на обрану хрватскога права! То нам је нешто чудновато, јер смо опћинске изборе у Дубровнику, особито у другом дијелу нашега чланка, промотрили баш са гледишта тога права, жалећи да побједа Српства у Дубровнику значи побједа мисли проти удружењу. Кад та побједа не би имала то значење, ми кажемо истину, да је не бисмо ни мало жалили, јер напредак српске мисли ми жалимо само ондје, гдје је она у опријеци са хрватском мисли, а тој опријеци није мјеста.

„Ну, ма колико ми жалили то знаменовање побједе, не мислимо, да нам га је тајити; јер се тим ништа не помаже, а могуће је, да се губи. У велико се је у почетку омаловажавала појава Српства у Далмацији; па се, по нашем мнијењу, не смије тај систем наставити. Погријешило би се такођер, кад се не би хтјело схватити велики, недохитни замашај оне истине,

која произлази јасна из дубровачких избора: Хрват и Срб у Далмацији неће више рећи католик и православан; хрватска и српска странка не дијеле се више по вјери, барем у Далмацији. У том су погледу општински избори у Дубровнику чињеница епохалне знаменитости. Та чињеница, обзиром на успјех избора, јест моментани пораз за хрватско-народну странку; али кад се ствар промотри са вишега гледишта, она може бити од великих консеквенција за нашу народну будућност. —

„Истина је, да су данас Срби у Далмацији противни здружењу. Али то још не значи, да морају бити увијек противни зато, јер су Срби. Тешко би било за хрватско право, кад би нам оно сакрило истину, непобитну, да су се у Далмацији у почетку народних борба Срби борили за здружење, као што нису Хрвати и да су били најгорљивије присташе сједињења. Они су били за сједињење онда, кад се за ту идеју реално радило, а није била нешто платоничкога, као што је, на жалост, данас; они су за ту идеју радили онда, када је то стало жртава и неприлика. Па ако је то онда било, зашто то не би могло опет бити? Ако су у Книну и у Дрнишу Срби и Хрвати, као присташе једне народне странке, уједно падали од хитаца жандарских пушака; ако су уједно чамили по тамницама, чему их сматрати данас као непомирљиве противнике? Будимо Хрвати душом и тијелом: не допуштајмо никоме, да нам дира у хрватко право, али ово не смије да буде у опријеци са истином, јер онда не би било јасно и чисто, као што треба да буде. А истина је, која се не да нијекати, да су Кривошијани отворили године 1869. једно око господи у Бечу; те ако су доласком Родића престали азијатски одношаји управе у Далмацији, има се захвалити крви, проливеној у Боки, гдје су сви били изврнгнути прогонству, али особито српски дио пучанства.

„Па ако збиља услијед западне културе Хрвати — а можда бисмо тачнији били, кад бисмо рекли приморски Хрвати — имају неке предности, нек те предности не служе на истицање, већ на изравнање разлика; нек оне не раствараjу јаз, већ нека иду затим, да се преко јаза сагради мост. Још нешто. У културном погледу ми имамо неке предности: али у народном? Ко би то уствpдио, да су западни Славени сачували

народни карактер чишћи, него ли Славени, који су били у дотицају са истоком? Више одговара истини, ако се рече, да је запад покварио славенски значај. Ако Хрвати у Далмацији имају културних предности, Срби у неком погледу имају народних, које им се могу завидјети. Да других предности не навађамо, позваћемо се на свагдању упорабу народнога језика с њихове стране. Мјесто, дакле, од тих предности, било културних, било народних, правити елементе разлике, боље је правити елементе равнотеже и спојења.“

Било како му драго, избори у Дубровнику сматрали су се, да су побједа српске мисли. Та побједа српске мисли била је, као нека утјеха приморским Србима за лањски губитак у Боки Которској о изборима за далматински сабор. Дуго се, и по српским и по хрватским новинама, повлачило расправљање о дубровачким изборима. Хрватске новине на Приморју не хтједоше никада признати, да је то била српска побједа. Понављале су стару тврдњу, да је то побједа автономаша и чистих Дубровчана.

Избори у Дубровнику заоштрили су још више неповољне односе између Срба и Хрвата. Заоштрили су их не само на Приморју, него и у Хрватској и Славонији. Ипак, и послије лањских избора у Боки Которској и послије избора у Дубровнику, било је, и код Срба и Хрвата људи, који су настојали да дође до измирења. Непосредно послије избора у Дубровнику, ондашња београдска Велика Србија, у 43. броју од 1890. год., донијела је мисли једног хрватског првака о измирењу Срба и Хрвата. Велика Србија није казала име тог хрватског првака, али по врло оригиналним и умјесним мислима, које је изнио о том питању, види се, да није био обичан политичар. Мисли су изнесене у облику разговора са писцем Велике Србије, а ишле су овим редом:

„Мени је особито мило, што сте ме удостојили те почасти, јер и онако, на жалост, ријетко бива, да се когод из Краљевине Србије овамо упути. Ми јужни Словени ријетко се виђамо и састајемо, а то је узрок многом неспоразумљењу; данас смо, на жалост, једни од других сувише удаљени, ма да су нам земље у непосредној близини. Биоградска даљина има мали значај, само кад су људи близу. Срби и Хрвати, и по географској и етнографској околини и историји, и из политичких рачуна, требало би заиста да су близу, или бар много ближе, но што су данас. Узрок је томе, што се не разумијемо и што ни

једни ни други нећемо искрено и отворено да изиђемо са истином на сриједу, те да кажемо, шта хоћемо, а шта нећемо, шта желимо и чему тежимо. Ова наша неслога само међутим зауставља и кочи онај природни ток догађаја, онај процес, који је неизбјежан и који прије или послије мора наступити, а који би ваљало да свим силама потпомажемо. Овако одуговлачење природног процеса служи нам на штету, а иде у корист нашим непријатељима.

„Чињени су покушаји за зближење Срба и Хрвата, али су остали без успјеха; ту је утицао уплив са стране и одозго, личне амбиције, предрасуде, личне користи, и од стране Срба аустријских и од стране Хрвата. Ја сам дошао до убеђења, да се тим путем неће никада успјети. На против ја сам потпуно убијеђен у могућност овога зближења, али досадањи пут није ваљао. У овоме дјелу иницијатива припада Краљевини Србији. Завађену дјецу може да поравна и измири само родитељ. Срби Хрвати то су завађена дјеца. Они имају своје личне шпекулације, предрасуде. Ту има и бескорисног јогунства и упорства, но као што рекох, и утицај са стране врло је јак. Све ово побиједити ми сами не можемо; међутим, и сам положај и међусобни однošај Хрвата и Срба у Аустро-Угарској овакав какав је, тако је створен и такве је природе, да даје узрока и повода расцијепу и антагонизму. Ово је врло важна околност и њу не треба изгубити из вида. Да се све чињенице хладно и непристрасно оцијене, да се елиминирају лични интереси, да се сузбије утицај са стране, нуждан је неко трећи, који би стајао узвишен изнад тих околности и који би био довољно јак, јачи но што смо ми, те да отклони све те околности, које сметају хрватско-српском јединству. Тај неко, по мом тврдом убјеђењу, не би нико други требао да буде, но Краљевина Србија. Њој припада иницијатива.

„Велико-хрватска идеја, по мом дубоком увјерењу, јест бесмислица и утопија, нарочито данас, кад на југу словенском постоје два центра, Биоград и Цетиње. Велико-хрватску идеју измислили су људи, којима најмање на срцу лежи слобода и уједињење јужних Словена, а прихватили су је безазлени Хрвати, који не познају право стање ствари и не предвиђају ток догађаја, који ће у свом ходу све оне фантасне снове порушити“.

Ове нове, а по нашем мишљењу сасвим исправне мисли, нијесу биле по вољи онда ни Србима ни Хрватима. Исти Српски Глас, који је иначе имао широке погледе о Српству, био им је одлучно противан. Противио се особито предлогу, да из Србије дође иницијатива о измирењу Срба и Хрвата. Та противност није никако била оправдана. Србија би, свакако, морала да буде Српски Пијемонт. Да је среће, као што није, из Србије морала би потицати свака мисао за Српство. У Србији морали би бити сви конци сваког српског рада. Тако је некада и било у Србији. Било је тако у доба, када Србија није имала никаквог сродног такмаца на Балканском Полуострву. И баш у доба, када је добила и сродног и несродног такмаца, Србија је много заборавила од својих негдашњих намјера и негдашњег рада. Угледни хрватски политичар Велике Србије, кога добро у главу знамо, а који и данас мисли, као што је онда мислио, знао је и зна, који би морао бити прави смјер цијеле хрватске и српске политике. Он Србију назива родитељем Срба и Хрвата, јер је онда био увјерен, а и данас је, да би једина Србија могла све то изгладити и уредити.

Није то, наравно, посао ни од неколико дана, ни од неколико мјесеци. Не треба ту ни војске ни оружја, која ће узалудно гинути и које ће се узалудно трошити. Ту је потребит друкчији, систематски и истрајни рад, којим се мора припремати будућност. Ту је потребито ново оружје, ни од гвожђа ни од мједи. Гвожђе и мјед већ ће касније доћи, кад ново оружје обухвати све што треба.

Српски Глас у два пута, у бр. 1. и 2. године 1891., настојао је да побије главни предлог угледног хрватског политичара. У чланцима На мисли једнога Хрвата, орган приморских Срба овако је, у главном, писао:

„Ми држимо, да овакри предлог треба проучити с његове практичне стране. Ми држимо, да треба имати пред очима успјех свакога предузећа и да га треба прихваћати према приликама. Прилике нијесу никако повољне за овај предлог. Ми смо му противни, јер нам је стало до ствари искрено, као и хрватском родољубу. Хрватски родољуб мисли, да би Срби из Србије могли успјешно заподјети акцију измирења међу овамошњијем Србима и Хрватима. Он ту улогу повјерава Србији. А ми смо још баш с тога противни, наиме, кад би се заиста ова задаћа пренијела на Србију.

„Наши разлози могу се лако схватити. У Хрватској велика већина народнијех заступника налази се сложна у народној, илити владиној странци, и до сад сложно ради. Ту су и Хрвати и Срби. Ти људи нијесу без прошлости, а нијесу и без упливa. Они би одбили лако сваку акцију из Србије, са врло простијем одговором: не треба нам боље слоге, кад ми већ у лијепој слози живимо, одбили би предлог као сувишан, или као сумњив и опасан.... Ова би се примједба могла пренијети и на вође хрватске у Далмацији, који не признају никакве заједнице са народном странком у Хрватској, али се држе истога њезина правца и исте тактике. Вође хрватске у Далмацији траже мир у сабору и на изборима, да им опозиција српска не смета, али до узрока раздору никад им није било стало.

„Има људи — рећи ће нам се — изван владинијех странака; има новина независнијех. Може се код њих кушати, и код њих се може успјети. Али баш код овијех људи и код овијех новина прилике су још неповољније за предлог. У хрватком народу у опће нема подлоге за мир. Хрватском штампом провијава фанатизам народни. У истину, за тијем заносом народнијем, крије се фанатизам вјерски. Штампом хрватском највише владају попови... Па кад је све то тако, каква ће одзива наћи рад о слози са српске стране, још из Србије? Како ће дочекати Хрвати понуду с оне стране Дрине, кад су Хрвати научили мрзити све Србе овдје, јер су браћа онијем у Шумадији? Ми смо толико пута истицали, узалуд, како Хрватима нема опасности од српскога народа у никаквом погледу. Нема опасности ни имену хрватском, ни вјери католичкој, до које је много стало вођама хрватскога народа и у мантији и у капуту. Срби су и немарни, и нестални, и несташни. Нијесу створени за агитацију, ни за пропаганду. Заиста и Биограђани, и Шумадинци, и сви православни Срби, не насрћу на своју цркву од велике љубави, па неће насртати ни на туђу од мржње. Али није такве равнодушности код вођа хрватскога народа. Код њих је фанатизам ушао у крв. Они виде своје мане у своме брату. Они га мрзе. И зато они неће од њега примити лијека, него ће се још више успламирити, ако им се с те стране пружи лијек.

„У оваквијем моралнијем околностима међу Хрватима, покушај са српске стране не може успјети. Акција за мир има поћи од самијех Хрвата. Свијесни људи, који даље виде од засли-

јепљенијех фанатика или интересиранијех политичара, нека поуче свој народ, нека његове захтјеве сведу у могућне и законите границе, нека повикну на одступ од насртања, и тад ће се слога сама по себи успоставити. Срби показаће се онаки, какви су били, и помагаће браћи Хрватима, као што су и до сада помагали. Дакле између самијех Хрвата треба најпре створити повољну струју за споразум. Рад у овом смислу могу предузети само хрватски људи, који с вишега гледају наше размирице, који с тога могу видјети наш виши заједнички циљ.

„Пишући наше примједбе на мисли једнога Хрвата, ми смо закључили, да се племенита намјера хрватског политичара за мир између Срба и Хрвата не може испунити друкчије, него акцијом из средине хрватске и радом у том духу међу Хрватима. Јер смо ми увјерени, видимо и стотину смо пута доказали, да од хрватске стране потјечу насртаји на страну српску. Овај пут, дакле, друга су доказивања сувишна.“

И ако је, заиста, истина била, да су од хрватске стране увијек потицали насртаји на Српство, предлог хрватског политичара био је ипак умјестан. Као што су и сви Хрвати, прије мало година и прије уплитања прста из Беча, били одушевљени за Србију и у њу гледали једини свој спас, то доба могло се понова повратити. Да се то доба поврати, могла је израдити само Србија. Српски Пијемонт, напротив, заплео се својим унутрашњим приликама. Српски политичари у Србији, за много година нијесу видјели ништа ни преко Саве, ни преко Дунава, ни преко Тимока ни преко Дрине. Њихова унутрашња партијска борба, без икаквог вишег српског смјера, натерала их је да забораве све, осим мале Србије. Србија је — писао је у то доба један угледни српски државник — заморена и смалаксала. Остављена самој себи, она изнемаже. С њом је извршен цио низ експеримената, који су предузимани. За двадесет и пет година утрошен је безброј министарстава, један устав и један владалац. И, кад је посљедњи експеременат окушан почело се опет изнова. Живот се народа потреса без одмора и њим се исплаћују сви покушаји и сва грјешења. Личне заблуде и страначка заслепљеност сисају и исцрпљују најздравије сокове. Корупција се размилила у све слојеве и на кужном вјетру, који не престаје над Србијом дувати, правда обамире, истина блиједи, а грађанска слобода испира се крвљу. Све кретање народа свело се на непрестано посртање и спотицање. Нијелан

од оних основа, који државу државом, а народ народом чине, није остао усправан. Све је зањуљано, све је искривљено. Људи су без ауктoритета, закони су без снаге, установе су остављене на милост и немилост разузданих страсти, које се укрштају и сударају, а судари роне и односе обале бића државног.

Таква Србија није могла радити оно, што је мислио хрватски политичар. Али, хрватски политичар могао је знати, да је свака невоља за времена. Он је познавао нашу природу, па је мислио на Србију, каква ће ипак једном бити. Он је могао, а и требао је да вјерује, да ће и у Србији поново настати доба, кад ће се стишати страсти за ситничарска питања, а доћи вријеме да завлада озбиљнији рад према сврси, којој мора да иде Србија. Тај хрватски политичар није рачунао са пролазном садашњошћу. Мислио је на скору и далеку будућност.

Србија, заокупљена својим унутрашњим трзавицама, била је заборавила свој главни задатак. Главне и споредне новине у Београду нијесу за неколико година стигле, да се позабаве са српским невољама и потребама ван граница Србије. Тим се, али у ограниченом облику, бавила једино Велика Србија. Читаоци у Србији толико су се интересовали за писање тог листа, да није могао излазити ни једном недјељно. Сва снага Србије била је концентрисана око династичког и партијског питања. Остало је за Србију било не споредно, него сасвим заборављено и батаљено.

Ради тога Србима ван Србије није било жао, кад се Одјек, орган ондашње радикалне владе, сјетио да пише и о односима Срба и Хрвата. Неки опозициони загребачки хрватски лист замјерио је почетком год. 1891. Србима у Србији, што су равнодушни према Хрватима. Одјек је забиљежио тај приговор, а на њ је у бр. 10. одговорио:

„Српски и хрватски народ јесу два по крви и језику најсроднија словенска племена, али на жалост без заједничког или једног истог политичког и културног циља. То свједочи прошлост, то свједоче и сувремена политичка тежња и циљеви српскога и хрватскога народа. Од како је Хрватска изгубила своју државну независност и постала саставни дио круне угарске, борба и хрватских сталежа и народа хрватскога у новије доба за осигурање политичко-народне индивидуалности хрватске, остала би безуспјешна да није народ српски у Аустро-Угар-

ској непосредно и посредно потпомагао њихову борбу. То је факат, који нико неће порећи.

„Да није било јуначких мишица српског народа, сва историјска права хрватскога народа остала би мртво слово на хартији. Хрватска и Славонија биле би данас жупаније угарске. Хрватски народ сам, без помоћи народа српскога, никад не би био кадар да извојује себи право и положај, који заузима данас у Аустро-Угарској. Па са чим су Хрвати одужили се браћи својој, Србима, за толике жртве принесене за политичку самосталност Хрватске и Славоније? Одговориће нам се, може бити, да је Хрватска и Славонија данас отаџбина и једног дијела српског народа, и да је исто тако у интересу српског, као и хрватског народа, да Хрватска и Славонија живе самосталним политичким животом, и да би по оба народа било још боље кад би та њихова заједничка отаџбина била потпуно независна од Угарске, кад би њене границе биле шире и снага већа. То би било тако, кад би Хрвати његовали искрене и праве братске осјећаје према народу српском у Хрватској и Славонији и кад не би радили на ојачању и проширењу граница својих, на штету свега народа српског.

„У прошлости гледали су сталежи хрватски на браћу своју Србе, или боље рећи, на „шизматике Влахе“, који избавише отаџбину њихову од најезде турске, управо душмански. Сав Жумберак, поунијаћено српско становништво око Крижеваца, Копривнице и Иванића, и многобројно покатоличено српско становништво по разним дијеловима Хрватске и Славоније, необориви су свједоци скроз небратских, да неречемо душманских смјерова Хрвата против народа српскога Ти исти смјерови, само у другом облику, избили су на површину и у новије доба, одмах послије извршене погодбе Хрвата са Мађарима, у вријеме хрватске патриотске владе. Све српско угушивано је и гоњено тада најбезобзирније, ма да је српски народ у Угарској, Хрватској и Славонији, пред тим најискреније и најодлучније потпомагао исту странку у борби њеној против Мађара и много допринио побједи њезиној.

„И кад је све то тако — а ми мислимо да ово нико порећи не може — онда питамо ми хрватску опозицију: каквим правом захтијева она данас од народа српскога у Хрватској и Славонији, да он улаже и троши снагу своју у борби против

Угарске за остварење дон-кихотског програма странке права, кад вођ те странке у опште не признаје, да у Хрватској и Славонији живи народ српски, и који од српских и словеначких земаља хоће да створи Велику Хрватску; или, зашто да народ српски ломи копље своје за тако звану државно-правну опозицију, која је за своје владавине онако душмански сатирала све што је на себи носило обиљежје српско; и, на пошљетку, за што да српски народ штету трпи и прогонство угарске владе на се прти, кад је већина народа хрватског садашњим стањем и положајем Хрватске задовољна?

„Српски народ у Аустро-Угарској у својој мученичкој прошлости пролио је море крви и принио безбројне жртве, понајвише туђим интересима. Те жртве, које је он принио, не стоје ни у каквој сразмјери са правима, које он ужива у садашњој Аустро-Угарској. Лијепа и узвишена је мисао о солидарности двају по крви и језику најсроднијих славенских племена, Хрвата и Срба, али није ни најмање лијепо, нити узвишено, говорити о слози и солидарности, а радити сасвим противно.

„Хрвати, ако им је одиста озбиљно стало до солидарности и слоге са народом српским, треба да знају, да су они позвани да прокрче пут тој солидарности и слози искреним и братским радом. Они треба, као владајуће племе у Хрватској и Славонији, да задовоље све праве жеље и тежње своје српске браће; они треба да концентришу рад свој око материјалног и културног унапређења своје отаџбине, а не треба да се обзиру на прошлост и на „историчка права“ без вриједности, нити да троше вријеме и снагу своју на остварење једне утопије — Велике Хрватске“.

И друге биоградске новине, осим полуслужбеног Одјек-а, почеле су по мало да се баве и нашим невољама. Мисли угледног хрватског политичара и то писање биоградских новина није било без неке душевне свезе. Србија је мало по мало заборављала, да сву своју моралну снагу троши у унутрашњим, партијским трзавицама. Враћала се на стари, прави пут, на коме је некада била. Сјетила се, да има народа и ван уских њених граница, коме је она — како рече онај хрватски политичар — родитељ и за који она мора барем да мисли.

Велики њемачки канцелар рекао је једном, да су новине врло често благотворна снага, коју никаква сила не може да

сруши. Садашњи руски реакционари кажу, да би Русија била мирна и да не би било тамо оних силних преврата, кад би се објесили сви људи, вјешти на перу. Добро је рекао њемачки канцелар, а не гријеше, ради својих личних рачуна, ни данашњи руски реакционари. Писање органа радикалне владе и његових новинарских другова у Београду није било без утицаја. Срби сви и свугдје почели су се надати. Боља је била и сама нада, него да није било ни ње.

D-r Александар Митровић

ТРИЧ

Све знање којим је располагао, видело се одмах, првога дана, при прозивци у команди.

— Тодор Трујић, прочитао је гласно четни наредник, поред великог стола, застртог постељним чаршавом, за којим су седели командир и оба водника.

— Ја! одазва се неко из неуређене гомиле, која се шаренила разнобојношћу одела.

— Одакле си? упита даље наредник.

— Ја! одазва се опет Трујић.

— Јесте, ти, љутито викну сад и командир чете.

— Ја! понови исти глас.

— Ама који је то? раздра се командир, и скочи са столице. — Нека изађе напред.

Тодор Трујић изађе, или, боље рећи, излете из гомиле, ћушкан од безброј руку.

— Је си ли ти тај магарац?

— Ја, господи̂ње!

Предњи, који су то чули, прснуше у смех, а остали радознали поћоше напред, да виде ко је. И сваки, чим би само угледао његов забезекнут и насмешен израз лица, и ону вунену шубару, као велику печурку на глави, пуну сламе и сена, гласно би се насмејао и окретао се другима, који га још нису видели, показујући разним покретима главе и руку на Тодора, који су више мање сви немо говорили: „Ужас, ужас, само да га видите!“

— Читаву овцу метуо на главу, добаци у томе неко од предњих.

Ова јасно изговорена реченица, имала је ужасно дејство на радозналост масе. Оба се крила заталасаше и пођоше напред.

— Ко је то?

— Где је?

— Читава овца! чула су се разнолика запиткивања, ларма, кикот.

— Натраг! викну наредник, и гомила се повуче према зиду, гледајући на ту страну, где је стајао занимљиви регрут.

— Дакле ти си Тодор Трујић? упита командир, када се све стишало.

— Ја, одговори Тодор, нешто слободније.

— А шта си ти?

— Ја вла́.

— Баш вла̑?

— Јест.

— Одакле си?

— Је ли ја?

— Да, ти... ти... ти!.. понављаше љутито командир, лупкајући стопалом десне ноге о пречагу стола.

— Растиште.

— Је ли то село?

— А̀... а̀... процеди Тодор, и климну главом два-трипут у десно и лево.

— А јеси ли писмен?

— Не знам.

Опет се разлеже смех међу предњима.

— Лакше, добаци наредник и попрети главом.

— Како не знаш?!

— Па не знам.

— А умеш ли да се прекрстиш?

— Не знам, одговори онако исто отегнуто, као и први пут, у истом положају, с опруженим рукама, и десном ногом избаченом мало напред.

Малопређашњи смех, који се још чуо по где-где у маси, претвори се сада у чуђење.

— Зар ни да се прекрсти?!

— Какав ли је то дивљак?!

— Одакле је?

— Где је био до сада? опет покуљаше питања са свију страна.

И жагор је бивао све јачи, док се понова не чу наредников дебели глас:

— Лакше..е..е.. и његова велика глава прећаше покретима час десно час лево, којима су следовали покрети и очију и ушију неколико тренутака, па се опет све утишало.

— А знаш ли српски, Тодоре?

— Не знам господиње.

У маси се опет појави комешање, и командир брже дода:

— Добро, Трујићу, добро, иди.

Он се окрете без и једне речице, и угура у празан међупростор.

То је уједно био цео Трујићев речник. У току служења научио је да употребљава још две речи: разумем и ура — нарочито ура. Ње се најрадије сећао, и после „не знам" најрадије изговарао. Она је била израз његове веселости, као што је ћутање био израз његова незнања и умне ограничености.

Али, и ако није употребљавао више речи до ово неколико, многима је знао значење. Није их изговорио што их није умео нагласити како треба, што је многа слова радо изостављао, а нека није могао ни изговорити, услед чега су га скоро сви исмејавали:

— Како се зовеш? запиткивали су га.

— Тодор Трич, изговарао би наивно, увек с неким осмехом.

И после неколико дана, не само у чети, већ у целој касарни, био је познат под општим именом Трич.

— Трич... Трич... Трич... чуло би се целога дана на све стране, и ако би се врло ретко виђао међу војницима, сем ако је морао бити с њима.

Иначе, по спољашности, није било ничег што би га више издвајало од осталих. Имао је, можда, само јаче развијену главу, а нарочито доње вилице. Велике плаве очи, које су поред све своје величине изгледале ипак мале, јер је непрекидно жмиркао лепљивим трепавицама, и жуте дугачке бркове, код којих је свака длака стрчала за свој рачун.

Па и по раду био је као и многи други. Тром и непажљив, увек је више чинио штете но користи. Ход му је био неоуздан. На високим коштуњавим ногама љуљао би се цео труп, и преносио час на једну, час на другу ногу, док би врло дуге руке млатарале на све стране око тела.

Умивао се зато што је морао, али у накнаду зато није се

никада чешљао. Обућа, одело, капа, једном речју све што је било на њему, беше пуно прашине, прљаво, одрпано. У том погледу није било кривице до оних који су требали о њему да се старају. Пробали су да му даду ново новцато одело, па би се ипак он потрудио да га за најкраће време, за непуну недељу дана, похаба и испрља.

За време ручка и вечере налазио би се у строју међу последњим редовима.

Војници, а нарочито подофицири његове чете, запиткиваху га у почетку где се бави. Али како ништа нису могли докучити из његовог говора, који се већином састојао из неколико отегнутих: „А́... а́, не знам и јест“, то су се најпосле задовољавали, кад га спазе, да узвикну који пут: „Трич!“ и тако засите неодољиву жељу за исмевањем.

Било је време заклетви. У очи тога дана сви су добили, а међу њима и Трич, ново одело за тај свечани војнички чин. Али сутра дан, кад су се на знак збора искупили, Трича није нигде било. Тражили су га свуда, где су помишљали да га могу наћи, али им није ништа помогло.

Другог јутра, по заклетви, дотрча машинист, који је имао нека посла на тавану, блед, усплахирен, тврдећи свима редом, да је видео неко „страшно чудовиште“ у једном ћошку.

Та вест, у трен ока, начини читав неред у касарни.

Посилни пред канцеларијама отрчаше да јаве то својим подофицирима, а они који су већ чули, утрчаше у собе пуне војника, и још с врата викаху, како је који боље могао допунити:

— Чудо! Чудо на тавану!...

На шта војници покуљаше кроз врата, један преко другог, запиткивајући:

— Шта је то? Шта говоре? Чудо! Какво чудо!?

Многи се међу тим брзо упутише за машинистом, али подофицири, који се тог тренутка почеше појављивати на вратима својих канцеларија, стадоше на свој начин псовати, и ка́о што је за час направљен неред, тако сада беше, бар привидно, за тренутак створен мир.

Ходници се брзо испразнише, и подофицири, прилазећи с једног и другог краја, грђаху још за дуго радознале војнике, који при свем том извириваљу кроз кључанице или на једва приметно одшкринута врата.

После неколико минута, за које је време препирка међу официрима бивала све јача и јача, указаше се у дну ходника дежурни официр, машинист, са још неколико војника успут сакупљених, од којих је један носио метлу, а други канту.

— Лакше, лакше, још на улазу тавана шаптао је мали, дебели, кратковиди машинист, кога су сви знали као највећег плашљивчину у касарни.

— Та лакше, поче најпосле љутито викати, на онога војника с метлом, који се беше дрско упутио у том правцу, куда је машинист показивао руком. — Ако искочи, може нам побећи.

Глас му је при том дрхтао. А за све време приближавања, непрекидни покрети руку као да су немо говорили: „лакше, лакше“... док се он сам непрестано освртао, да види иду ли сви за њим. На неколико корачаји од „страшнога чудовишта“, машинист их заустави обема рукама, сам се сакри иза димњака, извирујући на једну страну, поче показивати место где је, и шта треба радити.

Сви су се на то напрезали да што боље виде то чудовиште, које се нејасно назирало у сумраку, док не викну онај с метлом:

— Трич! Трич! и потрча.

— Не! дрекну машинист, и ухвати га за рукав, али се овај истрже.

Из оног полутамног кута подиже се војник прашљив, прљав, са увијеном главом, преокренутим шињелом, и пође к њима.

— Где си ти? викну дежурни официр.

— Ја! одговори Трич као обично, насмејаним изразом лица, нешто уплашен, одвијајући прљав, поцепан шињел с главе.

— Хе... хе... е... е... смејао се доброћудни плашљиви машинист, обилазио га и загледао га са свију страна, понављајући: — То наш Трич! То наш Трич!

За ово је био неколико пута саслушаван, али увек без успеха. Дуго су га испитивали на који је начин ушао на таван, зашто је то радио, чиме се хранио за то време, али никада ништа нису могли докучити.

— Како си се попео на таван? питао га је командир.

— Ја! одговорио би овај.

— Јест, ти, ти, како си се попео на таван? понављао је командир.

— Попео.

— Знам да си се попео, али с ким?

Он би тада спуштао и дизао рамена. На место сталног осмејка долазаше заплашеност, која би добијала изглед блесавости, у колико се командир више љутио.

— Не знаш ништа! викао би командир, лупајући песницом десне руке о сто.

— Не знам! одговарао би овај као увек, отегнуто.

Ето, тако се увек свршавало саслушавање.

Трич за то оде у затвор, а одмах по том изашла је наредба командира чете, у којој се вели да је Тодор Трујић гледао да избегне заклетву. „Али као још новом војнику, који ће тек имати много чему да се научи, неће се ово узети као да је хтео намерно да изведе, но просто из незнања војничких прописа и правила. Зато се кажњава само са пет дана затвора, што ће имати да послужи као пример осталим војницима“, свршавала се та наредба, која је била прочитана увече, пред целом четом, у присуству самога командира.

После издржаног затвора, војници су га задиркивали више но обично. Али и то трајаше само неколико дана, па је опет све пшло по старом. Ћутањем није давао прилике за насмејавање, а избегавањем војника скретао је њихову пажњу на друге ствари.

После једно два месеца, од његовога бегства на таван, изашла је понова наредба, да се закуну сви регрути, који нису услед ма чега то учинили прошли пут.

На дан пре заклетве, Трич је понова добио ново одело. Шта више, овога му је пута четни наредник одредио једног од разборитијих редова, који ће га поучавати заклетви, и чувати да га понова не би нестало. Али чувар, и те вечери, као обично, не могући одолети навици да не испије чашу вруће ракије, умоли једног војника — доброг друга — да припази на њега, док се не врати из бараке. По повратку, Трича није било у соби, где га је оставио да проба ново одело. Тада чувар поче викати на свог друга, што је за то време претурао по сандуку, а није пазио на Трича, али се овај правдао да је тог тренутка био крај њега.

Сутра-дан је била заклетва опет без Трича. И тога дана, по наређењу самога командира чете, поново су све претражили — обишли и оближње кућерке — али све узалуд. Ништа им најпосле није остало, но да сачекају док не прође седам дана,

како је предвиђао војно судски закон, и тада објаве да је Тодор у бегству.

Али шестога дана по Трујићевом бегству, рано изјутра, уђе у касарну неки сиромашан, издрпан баштован, и одмах затражи, да га пусте код команданта.

Кад га је ађутант упитао шта ће код њега, овај поче уздрхталим гласом:

— Да се жалим, господине! То је напаст, права напаст! Појео ми сав купус, настављао је све јаче, позеленивши од љутине, док је десном руком чупкао шубару, коју је окретао на песници леве руке.

— Какав купус?

— Лепо, цео купус. Да је зец, или друга нека штеточина, па да га убијем, ли овако не могу — човек је. Зато вас молим, да ме спасете те беде.

— Ја вас не разумем шта хоћете, право да вам кажем, одговори ађутант смешећи се.

— Да ми не једе купус.

— Ама какав купус?

— Мој рођени купус, што сам га ја садио, господине, поче баштован осорније. Не браним му да се шета, па нека и поједе једну-две главице, али он се навадио на по читаве редове, и при томману руку, хтевши тако да покаже како су редови брзо нестајали. А кад га појурим, а он побегне у шљивар.

— Али ко? прекиде га љутито ађутант, држећи да овај или збија с њиме шалу, или није при чистој свести.

— Та за—Бога, један ваш војник.

— Па где је сада?

— Сада, када је изашло сунце, изашао је и он из шљивара, поче баштован да објашњава, али га официр прекиде, рекавши му да причека.

Одмах буде одређено неколико војника и један подофицир, да оду с баштованом, и ухвате тога што једе купус.

Тек што су стигли у градину, и прикрили се у шуми, угледају Трича у парадном оделу — на глави је имао калпак без кокарде — како се опрезно привлачи лејама засађеним купусом.

Чим је стигао до првог реда, извади велики нож, кога је иначе држао у сандуку, извуче главицу са жилама из земље, и режући велико комађе, гурао је један крај неочишћена купуса

у уста и халапљиво гутао док би други вирио напоље. Војници излетоше одједном из заклона, али се он и не маче.

— Трич, шта ћеш ту?! Шта радиш? повикаше они.

А он се као и увек, доброћудно смешкао, а на многа запиткивања одговарао само:

— Је'м, је'м.

Опет су га саслушавали, зашто је побегао из касарне, зашто је упропастио одело, зашто је сатирао туђ усев, али нису ништа докучили, сем да је за све време јео само купус, што су сведочиле празне леје, бар по казивању самога баштована, и јак задах купуса, кад би му се човек приближио.

Зато је био опет кажњен само строжије — месец дана. Наредба је била саопштена пред војницима целога батаљона. Па, ипак, све то, није учинило тако велики утисак на њега.

Кад су га после тога запиткивали:

— Како ћеш у затвору? Зашто си јео туђ купус? и томе слична питања, он би као увек одговарао:

— Не знам! или је ћутао, бленуо негде у страну, и смешкао се.

Његов је командир одмах тражио да се отпусти из војске као потпуно душевно и телесно неспособан, како му не би више „брукао чету", како је он то свакога дана, по неколико пута понављао пред свима, а нарочито пред својим командантима.

И заиста, ускоро је била образована комисија да прегледа Трича. Она је извршила преглед, нашла да је телесно здрав, и због тога способан за војничке радове. „Што се тиче душевних својства, вели се у томе акту, којим се враћа као потпуно телесно здрав, она у осталом нису тако потребна за тешке војничке напоре." Командир је на то понова писао и понова тражио комисију, прилажући сада и сва саслушања, из којих се могло видети (како је тамо стајало), на којој душевној висини стоји Тодор Трујић. Али му све то није ништа помогло. Трич је морао бити војник и по несрећи баш у тој чети.

Кад је изашао из затвора, добро су мотрили, да не би опет побегао незаклет. И тако је сада издржавао притвор. Није смео излазити у варош, што и раније није радио, а ма где да се мрдне, пратио би га по један војник.

Али све то на њега ништа није утицало. Трич је остао онај стари Трич: ћутљив, са сталним осмејком на жутом испуцаном лицу, по кад и кад блесастим заплашеним изгледом, ту-

марајући по цео дан, са својим чуваром, где никога није било. На вежбања није ишао, нити је био употребљаван на какав рад, који би захтевао и најмање напрезање мозга. Његов свакодневни посао састојао се у чишћењу круга, скупљању ђубрета, довлачењу земље, а већ ређе у чишћењу прозора и прању чанака, које би из непажње и тромости лако ломио.

И овог је пута добио за заклетву ново одело, нов калпак и нове чизме.

Заклетву је требао да положи сам, у собици, пред свештеником и пред неколико официра, који су својевољно хтели да присуствују.

Кад је Тодор требао да изговори заклетву свештеник му објасни, да мора одмах све за њиме понављати, и завршујући и сувише дуго објашњење, упита га:

— Је си разумео?

Нешто је морао одговорити, и он промрмља своју најпознатију и најобичнију реч:

— Разумем!

— Сад дигни овако три прста, настављаше свештеник, показујући какав знак треба да направи.

— Сад дигни овако три прста, понови Трич, трудећи се да и он направи исти знак.

— Не! Што ти то понављаш? викну јаче свештеник.

— Не! Што ти то понављаш? викну и овај јаче.

На то се неки од официра насмејаше, а свештеник се љутит окрете к њима и завапи:

— О, Боже, ово је права напаст.

— О, Боже, ово је права напаст, понови и Трич.

— Чекај, кути! подвикну свештеник, дрхћући од љутине, с разрогаченим очима.

— Чекај, кути! викну што је јаче могао и Трич, трудећи се да разрогачи очи што више.

Смех је бивао све већи, и свештеник не могући издржати, мање од смеха, а више због љутње, што се с овом светом ствари тера шала, окрену се и подругљиво добаци:

— Сад је мука, деде с њиме, показујући главом на Тодора.

— Сад је мука, деде с њиме, понови и Трич, показујући главом на свештеника.

Многи се више нису могли уздржати, а један од официра,

мислећи да је пронашао начин како ће то једном прекинути, притрчи му и викну:

— Та доста, свршено је! али и он понови:

— Та доста, свршено је!

Није им ништа друго остало, после дужег размишљања, но да га изведу напоље, објасне му да се мора још једном заклети, и тада, по други пут, свештеник је добро пазио када ће му речи да понавља.

За ову се заклетву врло брзо рашчуло по целој касарни. И маса војника, као рој пчела кад некога нападне, није му давала ни часак мира. Она га је задиркивала, исмејавала, и већ познатом надимку Трич, додала још један: Заклетва. Тако, кад би се показао ма где, са свију страна полетели би узвици: — Трич Заклетва! Трич Заклетва!

Али најпосле, тако многобројна задиркивања и исмејавања, имала су и на Трича дејство. Сем тога, гледајући свакога дана, за време ручка и вечере, како његови другови с неким правом одбијају од себе нападе насртљиваца, и он није више као до сада све то примао са осмехом или ћутањем, већ је покушавао да много што шта одбије, услед чега је још горе пролазио.

Како је врло тешко памтио, то никако није могао запамтити ни најпотребније речи. Једина добра страна његова мозга била је у томе, што је могао бар тренутно да упамти и понови лакше и краће реченице. Али поред погрешног изговарања и изостављања појединих слова, употребљавао је речи супротнога значења. И тако исмејавање, кога не само што нико не спречаваше, већ су га сви ширили, није имало својих граница.

И он, који је ужасно мрзео реч рапорт, и од које би бегао чим би је само чуо, јавио се једнога јутра да се жали противу војника због задиркивања.

Кад је собни старешина, одмах по устајању, питао ко ће се јавити за рапорт, Трујић се одазва са: — Ја!

— Ти!? зачуђено упита каплар — собни старешина — на шта скоро сви оставише започети посао, па зачуђено гледаху у Трича и питаху:

— Зар ти?! Зар смеш да изађеш на рапорт?

— Ја, ја, одговорио је неколико пута. — Хоћу рапорт! и продужио намештање постеље.

— Лудак, и он је за рапорт! зловољно промрмља на то каплар, љутећи се што мора подрезивати оловку само због њега.

Цело пре подне до рапорта, како није било занимања због празника, Трујић се само чистио, па га је ипак наредник, при прегледу, три пута истерао из строја. Први пут што му нису биле довољно чисте чизме, други пут што му није стајала шајкача право, а трећи пут што је стајао дроњаво. Али при свем том, па и поред многобројних наговарања војника, док су очекивали да се појави командир, да одустане од рапорта, стално је одговарао:

— Нећу.

Како је био у задњој врсти, на левом крилу, то је морао да сачека док командир прво сврши с оним из предње врсте. Тај први је био на рапорту по заповести каплара, што му је на вежбању било дугме откопчано. Командир га је зато подуже саветовао, и кад је с њиме свршио погледа у Трича. Он одмах поче, али није изговорио ни неколико отегнутих, испрекиданих речи без икакве везе, дршћући од страха, а командир га отера, као „човека с којим се више ништа не може урадити."

И Трич погнуте главе оде с рапорта. Тога се дана нигде није појављивао, нити је ма ко знао где се налази.

А сутра дан су га војници запиткивали:

— Хоћеш ли рапорт? Јеси ли се жалио? и многа силна питања и пецкања падаху са свију страна, док се није сакрио од те насртљиве масе, која ни најмање није умела штедети туђе осећаје када се тицало задовољавања њених, и у којој се нијелан није нашао да га заштити.

Када је увидео, да се ни у чију помоћ не може више надати, завукао би се у какав мрачан кут влажнога сутерена, одакле не би излазио ни на ручак, ни на вечеру. Само у вече, када би се чуо писак трубе дежурног трубача, где сазива значаре да одсвирају повечерје, довлачио би се лагано, неопажено до собе у којој је спавао, очистио би обућу што брже, и завлачио се у постељу да га нико не примети. А то му је врло често испадало за руком, јер стара лампица на сред собе бацаше врло слабу светлост, а како је ретко кад у њој било гаса, то је најчешће владала помрчина, која му је много помагала. Иначе, при светлости, био би „општи предмет", о коме би сваки могао некажњиво све оно да каже, што би му причињавало ма какво задовољство.

Али ни то није тако дуго трајало. После извесног времена, за Трича се није знало где је. Он је понова побегао. Сви су

се надали да ће бити ту — негде: на тавану, у дрвљанику, негде у кругу или у близини, у каквој градини, и свакога дана очекиваху да се појави, или да их опет неко извести, као онај спромашни баштован. Али сад, напротив, прође више од месец дана, а о њему се ништа није чуло. Већ су биле извештене и власти да се Тодор Трујић налази у бегству, и сад су сви у касарни само ишчекивали, када ће га власт спровести стражарно.

И збиља, пред сам Божић, једнога лепога дана, који је више наличио на пролећни но на зимски, уђе у касарнски круг човек обучен у сељачко издрпало одело, без ичега на глави, бос, зарасао у коси и бради, мршав и прљав, праћен двојицом оружаних људи.

Неколико војника, што су се ту десили, познадоше одмах Трича.

— Трич заклетва! Трич заклетва! забруја по целој касарни, и за трен ока око њега и оне двојице наоружаних људи направи се велики круг.

Маса војника стајаше и посматраше Тодора без смејања, без задиркивања, са изразом чуђења и неке застрашености.

— Какав је?! Страхота! Зар је то Трич? чула су се само питања, док је он с упалим очима, блесасто, али с оним истим сталним некадашњим осмехом прелетао с једног на другог, задржавао поглед на по некога дуже и ћутао.

— Где си био? упита га један поднаредник.

— Село, одговори отегнуто.

— А зашто?

— Не знам.

— Па ко те ухватио?

Он показа главом на ону двојицу што су га довели.

— А где сте га збиља нашли? обрати се поднаредник њима.

— У једној појати, одговори један.

— Муке смо с њиме имали, прихвати други говорљивији, и видећи, да маса војника једва очекује да што год о Тричу чује, настави:

— Добије једног дана наш срез акт, да се у атару села Планика појавио дивљи човек. Срески ме начелник одмах прати да се уверим, јер он није дао речи да је то дивљи човек, и за сигурно је држао да ће бити каква дивља зверка.

— Дивља зверка! поновише неки из масе с чуђењем, обраћајући сву пажњу само на поједине речи.

— И ја тек што стигох у село, а кмет, председник општине, писари, просто сви гракнуше што ништа не предузима власт. Ама какав дивљи човек, па још овде! правдао сам се. Дивљи, још како дивљи, викали су они. Обрасао сав длаком, једе дивље воће, корење по шуми, пије јаја с гњезда, а бега као зец кад га појуримо. Да га убијемо не смемо, јер личи на човека, а срез ништа не наређује. И ја у све то уверен, похитам што пре среском начелнику, и све му објасним. А он одмах нареди потеру. Цело се село подиже једнога дана, наоружано тојагама, пушкама, моткама и шта је ко дохватио, и пође у потеру за дивљим човеком. Упутили смо се право на његово легало, које је по причању једнога овчара било у врх једнога браника, у некој старој запуштеној појати. Кад смо стигли, нашли смо га у једном ћошку, завукао се у шашу, загњурио главу међу колена, па цвокоће од зиме. Баш је тада падао снег и дувао хладан ветар. Био је скоро го, и мршав као што је сада.

— И прљав, упаде други.

— Јест, и прљав, па смо му после дали ово поцепано одело.

— Зар се није противио? упита један војник.

— Није, био је болестан, морали смо га на колима пренети до канцеларије.

— Јадни Трич! Јадни Трич! чуло се у маси.

— Ми смо сами криви, рећи ће један подофицир, можда он не би ни био такав.

У томе се прогура кроз гомилу командир касарнске страже, и викну, играјући се великим завежљајем кључева:

— Трич напред!

Али се нико не мрдну. Тада се он обрати чуварима:

— Довуците га у затвор, тако је наредио дежурни официр.

— Хајде Трич, слегајући раменима процедише чувари.

Он коракну, неколико се суза скотрљаше низ жуто, сухо, неопрано лице на влажну траву, учини још неколико корака, скљока се на земљу, и гласно заплака. Први пут га сад војници видели и чули да плаче.

— Плаче! Ко?! Трич плаче! Зар он може да плаче?! за-

безекнуто се питаху војници, удаљавајући се што брже од њега, као од какве ствари, коју су својом непажњом разбили, па сад бегају да се не би могло знати ко је за њу крив. Али би се ипак, по неки окренуо при одласку, бацио застрашени поглед на Трича, и полугласно изговорио:

— Јадни Трич! и губио се, трудећи се да што пре на све то заборави.

М. Вукасовић.

БРАК И ПРАВОСУЂЕ

(НАСТАВАК)

Судска надлежност за брачне предмете у појединим европским државама.

По данашњем, позитивном праву појединих европских држава питање о надлежности суда за брачне спорове није свуда ни у свему подједнако регулисано. Ова разноликост објашњава се поглавито тиме што нису свуда једни исти односи између цркве и државе, што није свуда само један облик закључивања брака усвојен, а сем тога од великог су утицаја били и разни историски узроци и чисто домаће друштвене прилике. У главноме ми све данашње европске државе с погледом на усвојени облик закључивања брака и надлежност суда за брачне спорове можемо поделити у ове четири категорије:

I Државе у којима је признат само један и то грађански облик закључивања брака, т. зв. обавезни грађански брак (obligatorische Civilehe). У тим државама брачне спорове расправљају разуме се искључиво редовни грађански судови. Овамо спадају: Француска, Белгија, Немачка, Холандија, Швајцарска, Италија, Луксенбург, Монако, Румунија и Угарска;

II Државе, односно поједине државне покрајине, у којима је такође признат само један облик закључивања брака, али не грађански већ религиозни, те услед тога и брачне спорове расправљају искључиво црквени судови односно конфесионалне установе. Тако је у Русији (с Финском), Србији,

Црној Гори, Бугарској, Турској, Босни и Херцеговини и Хрватској и Славонији.

III Државе, у којима су признати оба облика брака, и грађански и религиозни, те с обзиром на вероисповест дотичних супружника и начин, на који је закључен њихов брак одређује се разнолико и надлежност суда за брачне спорове. Тако, на пример, у Шпанији.[1] Тамо је за римокатолике обавезан религиозни, а за остале грађане — грађански брак. До 1870 године важио је само црквени облик брака у смислу одредаба тридентског сабора, а тада је био уведен обавезни грађански брак као год што је био у Француској. Но овај закон важио је само кратко време, једним краљевим декретом од 1. фебруара 1875. године он је укинут и грађански брак није био више обавезан за римокатолике, већ само за остале. При томе начелу остао је и нови грађански законик. (Código civil) од 1889 године, који разликује два облика брака: канонски, који је обавезан за све римокатолике и грађански — за све остале неримокатолике. На том основу су тамо и две врсте суда за брачне спорове. За религиозне бракове надлежан је духовни суд, а за грађанске — редован грађански суд. Духовни суд придржава се канонског судског поступка; извршна пресуда његова уноси се у регистар грађанског стања и грађански суд је извршује у погледу грађанских њених последица. За грађански суд пак важе прописи само грађанског законодавства.

Исто тако две врсте суда постоје и у Португалији[2] с том разликом само што тамо за лица римокатоличке вере, за која

[1] По попису од 1901. године у Шпанији је било 17,540.000 становника, од којих су само око 12.000 протестанти, а остали готово искључиво римокатоличке вере, која је услед тога уставом од 1875. за државну призната. Тим истим уставом (чл. 3.) изузимајући само државне религије друге какве церемоније и јавне манифестације нису никоме више допуштене. Под јавном манифестацијом није се, истина, увек једно исто разумело. Некад је тај појам врло строго схваћен, а некада опет допуштане су извесне слободе што зависи обично од религијског положаја провинцијских гувернера, министара и градских управника. Види Hauck, Realencyclop. XVIII, (1906) S. 576. и 578.

[2] Краљевина Португалија броји око 5,150.000 становника. Изузимајући неколико стотина протестаната и мојсејеваца сви остали су римокатоличке вере, која је уставом за државну призната. Остале вере се толеришу с тим, да свој култ могу вршити само у затвореном простору. Тек од 1878. када су уведени регистри грађанског стања, дата је могућност да и неримокатолици могу закључити законити брак. Види Wetzer und Welte's Kirchenlexicon X, S. 218. и Hauck op. cit. XV. S. 568.

је обавезан црквени брак, спорове о уништају брака расправља црквени суд, а спорове за развод од стола и постеље — нарочити суд, *породични савет*. Овај савет састоји се из шест чланова нарочито изабраних за овај случај. На позив судије првостепеног суда свака парнична страна бира по тројицу из броја својих сродника или ако ових не би било онда именује по три своја пријатеља. Овако састављен савет решава о разводу, о количини издржавања, а сем тога и о деци, ако се сами супружници ни у томе не би сложили. Правно средство противу одлуке овога суда ad hoc допуштено је само у погледу досуђене количине издржавања, а одлука о брачном стању је извршна. У случају пак подједнаког броја гласова при решавању породичног савета спор пресуђује сам судија по слободној оцени, без судских разлога, и противу такве једне пресуде допуштена је жалба.

IV Државе, у којима врста суда за брачне спорове не одговара владајућем облику закључивања брака. Тако, на пример, и ако је признат само један, религиозни облик брака, ипак брачне спорове не расправља црквени, већ грађански суд, као што је случај у *Грчкој*, о чему ће бити говора доцније. Или, и ако су признати оба облика, и црквени и грађански, ипак брачне спорове расправља само једна врста суда. Овамо спадају:

Данска[1] и *Норвешка*,[2] где по правилу важи црквени но у случају потребе може бити закључен и грађански брак (Notheivilehe) и то: кад се деси такав случај да ни један свештеник није дужан извршити акт венчања т. ј. ако нису оба лица чланови његове религиозне заједнице. У Данској је допуштен грађански брак у случају кад ни једна страна не припада евангелско-лутеранској народној цркви односно другој

[1] Краљевина Данска по народном попису од 1890. имала је 2,172.380 становника, од којих су 2,138.529 чланови *евангелско-лутеранске* цркве услед чега је уставом ова црква за народну цркву призната. Од осталих има римокатолика (3647), мојсејеваца (4080), баптиста (4556), разних протестантских заједница (14.314), ирвингиниста католика (2609), мормона (941), разних секта (1106), православних (38), без религије (2148) и необележених (412). Види Hauck, IV, S. 420.

[2] По попису људства од 1900. Норвешка броји 2,239,880 становника, који већином 2,187.200 припадају државној, *евангелско-лутеранској* цркви. Остали су или чланови других разних протестантских корпорација (39.401) или нису организовани (13.279). Мојсијеваца има свега 642, а мормона 501. Види Hauck, XIV, S. 216.

којој признатој вероисповести (римокатолици, методисте, реформатори и мојсејевци) или ако су дотична лица чланови разних црквених заједница. У Норвешкој опет грађански брак је допуштен у свима случајевима, кад се деси да нису оба лица чланови државне цркве (евангелско-лутеранске), па и онда дакле ако су обе стране чланови неке друге вероисповести, чији свештеник би могао извршити венчање. Без обзира на то у ком је облику брак закључен, и у Данској и у Норвешкој, брачне спорове извиђају и суде увек обични судови.

Шведска и **Енглеска**, где поред религиозног постоји упоредо и грађански брак (факултативни, fakultative Civilehe) тако, да стоји свакоме на вољу да бира који хоће од та два облика, а спорове брачне међутим без обзира на то како је брак закључен расправља или редован грађански суд или нарочити суд само за ову врсту спорова.

У **Шведској**[1] поред редовног, потпуног брака законодавство разликује још четири друге врсте брачне везе т. зв. непотпуне бракове. У ову последњу групу спадају: а) ако заручници живе у заједници; б) ако затим на молбу једног заручника судском пресудом он буде оглашен за супружника оне друге стране; в) ако је дато просто обећање за ступање у брак па затим наступи заједнички живот поводом чега на захтев женске стране следује слична одлука судска и г) ако под истим претпоставкама после порођаја жениног муж са њом као са својом заручницом или супругом оде у цркву. Обичан пак облик закључивања **потпуног** брака је црквени. То је једини начин за заснивање брачног стања ако оба лица припадају једној истој цркви с том претпоставком да свештенство дотичне религиозне заједнице располаже правом склапања брака, јер, изузимајући хришћане и мојсејевце, лица других вера нису у опште у стању да закључе брак; не признаје им се то право нити је у таквом случају диспензација допуштена. Свака од

[1] Крајем 1903. год. Шведска је имала становника 5,221.291. Више од 99% од тога броја припада евангелско-лутеранској државној цркви. Ко од становника не би желео да остане члан државне цркве стоји му на вољу да иступи, али онда мора бити члан неке друге религиозне заједнице, која је у држави призната. Године 1900. било је римокатолика 2378, мојсејеваца 3912, методиста 7041, баптиста 3309, реформатора 107. ирвингијанаца 365. англиканаца 72. православних 44. мормона 51. шведских сектаната 81. В. Hauck o. c. XVIII, S. 36.

признатих пак религиозних заједница закључује брак по прописима своје вере. Ако је међутим неко пропустио да формално иступи из лутеранске цркве и деси се да није крштен или да није по правилу припремљен за причешће у лутеранској цркви, онда му само грађански брак стоји на расположењу. То исто бива и онда ако ко од заручених лица припада мојсејевој, а друга страна некој хришћанској вери, као и у том случају ако обе стране припадају таквој некој хришћанској заједници, која у Шведској нема свештенство с пуномоћијем за склапање бракова. Ако су међутим дотична лица чланови разних хришћанских цркава, а оне притом (једна или обадве) имају свештенике с потребним пуномоћијем за склапање бракова, онда им стоји на расположењу избор између грађанског брака и црквеног венчања по обредима које било цркве. Закоњити брак може бити или сасвим раскинут или привремено — развод од стола и постеље. Потпун развод може бити или услед судске пресуде или услед разрешења краљевог, док (привремени) развод од стола и постеље бива међутим само по судској пресуди. Тужбе за развод извиђају и суде по правилу редовни грађански судови, а изузетно, само у нарочитим случајевима, под видом диспензације, оне могу бити подношене краљу. Приликом позивања судске помоћи у циљу уништаја брака у погледу надлежности суда важе у свему правила општег грађанског судског поступка. Црквена је власт у толико надлежна за брачне спорове што се њој обраћају странке ради разводног писма после извршне пресуде. То правило важи како за брачно стање тако исто и за заручење, премда је развод у самој ствари раније већ пресудом извршен. Ово разводно писмо што га црквена власт издаје служи само као исправа, којом се посведочава да дотично лице може поново ступити у брак; но оно се не издаје ако ранији брак није по обредима државне цркве био закључен. Ко је пак члан друге које, стране цркве он се за разводно писмо обраћа своме надлежном свештенику.

У Енглеској[1] постоји факултативни грађански брак у том смислу, да сваком без разлике стоји на расположењу избор

[1] Велика Британија са Ирском по податцима British Almanach-а за 1905. годину имала је 41,976.827 становника. Највећи део — 20,000.000 припада англиканској епископалној цркви (The Anglican Church) услед чега је ова црква за државну (The Establisched Church of England) призната. Остало становништво припада другим разноврсним црквама, религиозним за-

између црквеног и грађанског облика брака. Ко жели да закључи црквени брак, а није међутим члан државне цркве, може то извршити било по обредима државне цркве (изузимајући у таквом случају само квекере и мојсејевце) било по обредима своје вероисповести или секте. Брачни спорови сви уопште ма на који начин брак био закључен спадају у искључиву надлежност нарочитог суда. До 1857. они су спадали у надлежност црквеног суда, који је у Енглеској, узгред буди речено, увек показивао се врло строг при решавању питања о браку. Под утицајем канонског права црквени суд управо није ни допуштао развод брака у правом смислу, већ под тим именом разумело се само одвајање од стола и постеље, а потпун развод могао се добити једино специјалном одлуком парламента. Та стара пракса важи и данас још за Ирску, у којој као римокатоличкој земљи црква и не допушта коначан развод брака већ само одвајање од стола и постеље. Парламенат је међутим, и пређе у Енглеској и сада у Ирској, уобичаио давати своје одобрење за развод брака само у случају ако је претходила одлука црквеног суда о привременом одвајању супружника од стола и постеље. Услед тога док се за коначни развод захтевала одлука парламента, дотле су у Енглеској само имућнији људи могли користити се тим правом, а сиромашни нису у стању били подносити све трошкове те је за њих вођење брачних парница била материјално отежана ствар. Отуда из статистичких података видимо да у Ирској, где се још само по тој старој пракси може брак развести, од 22.992 венчања у години 1903. било је свега 2 развода брака.

Законом од 1857. године, тако званим „Matrimonial Causes Act“, установљен је за Енглеску специјалан бракоразводни суд (Divorce Court). По доцнијим пак законима ((The Judicature Act 1873—1875) судска надлежност за брачне спорове припада тако

једницама и сектама, од којих римокатоличка црква и протестантска секта методиста броје свака по 5,400.000: шкотска презбитерска црква — 2,000.000: шкотска уједињена слободна црква — 1,900.000: конгрегационалисте — 1.400.000: баптисте — 1,400.000; ирски презбитеријанци — 1,200.000; енглески презбитеријанци — 200.000: унитаријанци — 60.000; Спаситељева војска — 50.000; квекери — 20.000: мојсејевци — 120.000 и друге вероисповести 2,826.827. По енглеском годишњаку за 1906. годину у Енглеској с Уелсом било је 1903. године венчања 261.103, а разведених бракова за ту годину 660 или 2·5 од 1000: у Шкотској венчања — 32.320, а развода 220 или 6·7 од 1000 бракова: у Ирској венчања 22.992, а свега два развода или 0·09 од 1000 бракова.

званим „Probate, Divorce and Admiralty Division of the High Court of Justice“. Под овим заједничким именом спојена су три разна одељења суда и то: за наследне, брачне и поморско-правне предмете. Бракоразводно одељење овога суда (Divorce Court) надлежно је за спорове: о обновљењу брачне заједнице, о уништају, разводу, законитости и престанку брака као и о свима другим споредним питањима која би стајала у вези с главним предметом спора. У овоме одељењу поменутог суда, који се налази у Лондону, судску власт за целу Енглеску врше свега двојица судија, од којих се старији зове председник, али њих двојица не суде заједно, већ сваки за себе, појединачно.[1] Поменути закон од 1857. године предвиђа да се суд у свима брачним предметима сем развода брака по могућности придржава ранијих начела и правила која су важила за црквене судове имајући у виду увек у исто доба и прописе позитивног закона. Судија може на захтев парничара на главно рочиште позвати и поротнике да присуствују, а ако се од оптуженог саучесника у делу развода (co-respondant) тражи накнада штете онда судија по дужности позива поротнике. Противу пресуде бракоразводног суда може се поднети жалба вишем суду (Court of Appeal) и противу одлуке вишег суда у колико ова не би по себи била извршна, такође је допуштена жалба Палати Лордова (House of Lords). У споровима ради одвојеног живота коначна одлука се одмах објављује, а пресуде о разводу и уништају брака постају извршне (decree absolute) тек по истеку шест месеци после условне одлуке (decree nisi) а противу ове последње је само и допуштено правно средство. Докле пресуда тим начином не постане извршна т. ј. докле не протекне шестомесечни рок после прве условне одлуке судске парничари се сматрају као муж и жена; њихова полна веза са страним лицима другога пола у томе међувремену сматра се за брakоломство и ако би суд о томе сазнао може му та околност послужити за разлог да одложи извршење досуђеног коначног развода (decree absolute). Смрћу ма кога од парничара за време трајања спора, као и смрћу тужиоца, ако би ова наступила после условне одлуке о разводу — decree nisi — отпада тужба.

У Ирској пак, ни један суд нема нити је кад имао такву власт да досуди раскинуће брачне везе (divorce a vinculo ma-

[1] Њихова је плата годишња 5000 фунти стерлинга (или 125.000 дин.).

trimonii) те да би парничарима било допуштено ступање у нови брак. Становници Ирске такав развод могу добити само ако поднесу молбу парламенту за сваки конкретни случај да изда специјалан закон за развод, као што је то по старој пракси било у Енглеској. Горњи дом (House of Lords) парламента поставио је међутим 1866. год. правило да за издавање једног ирског бракоразводног акта сматра за довољне оне исте основе, по којима од 1857. год. у Енглеској бракоразводни суд досуђује развод. Одвојен живот (divorce a mensa et thoro) бива на истом основу по истим правилима и са истим последицама као и judical separation у Енглеској. Остали брачни спорови, изузимајући развода брака, од 1877. године спадају у надлежност нарочитог суда у Дублину (Probate and Matrimonial Division of the High Court of Justice).

У Шкотској до реформације сви брачни предмети спадали су у надлежност црквеног суда. Судије су се звали „Commissaries". Године 1563. единбуршки суд ове врсто постао је био надлежан за целу Шкотску и тако је било до 1830. год. када су брачни спорови пренети на тако звани Court of Sessions. Судски поступак је на начелима канонско-правним модификован у неколико статутарним нормама и судском праксом те као такав познат је под именом „конзисторијског права" (Consistorial Law).[1]

У ову четврту групу држава, како смо их квалификовали, поред Грчке, Данске, Норвешке, Шведске и Енглеске, спада још и Аустрија,[2] по чијем законодавству за чланове признатих религијских заједница, где се увршћују: римокатолици, унијати, евангелисте, православни, мојсејевци и старокатолици, прописан је у начелу црквени односно религиозни облик закључивања брака. Но ако се деси да свештеник које од ових, признатих вера у држави, са неких разлога, непознатих позитивном државном законодавству, оспори коме право на ступање у брак, онда у таквом случају чланови признатих вера могу закључити

[1] Види Hahn o. c. „Grossbritanien und Irland".

[2] По статистичким податцима од 1900. године Аустрија је бројала 26,150.759 становника. С обзиром на њихову вероисповест било је: римокатолика 20,660.279: унијата — 3,136.535: православних — 607.462: мојсејеваца 1.224.899: евангелиста— 494.062: старокатолика — 12.937: разних хришћанских секта — 5.741; мухамеданаца — 1.281; других вера — 1.414; без икакве религије — 6.149. Види Hauck o. c. XIV. S. 313.

брак пред грађанском влашћу. Изузетно допуштен је дакле условни грађански брак (Nothcivilehe). За лица пак која не припадају ни једној од признатих религиозних заједница, која не исповедају никакву веру (confessionslos), важи грађански облик закључивања брака као обавезан (obligatorische Civilehe). Но без обзира на вероисповест супружника и начин, па који су они своју брачну везу засновали, по аустријском законодавству сви без разлике брачни спорови спадају у искључиву надлежност редовних грађанских судова (Landes-und Kreisgerichte).

За нас међутим у овој прилици особиту пажњу заслужују оне државе, односно поједине области државне, у којима је становништво поглавито православне вере или је владајућа (државна) вера као и код нас — православна. Оне се пак могу поделити у главном у ове две групе:

I Државе, у којима је било сасвим било само у неколико одступљено од старога начела о деоби судске надлежности између цркве и државе. Овамо спадају: Румунија и Грчка.

У Румунији[1] као што смо већ и раније видели, у место религиозног признат је грађански облик закључивања брака, те услед тога и све брачне спорове расправљају редовни грађански судови (Tribunal de judet или Tribunal de district). Ова реформа извршена је 1864. године за време кнеза Кузе, који је услед државног удара од 4. маја те године био постао неограничен господар „сједињених кнежевина Молдавске и Влашке“.[2] До тога доба влашки законик није ништа помињао о важности брака, из чега се може закључити да су та питања спадала у надлежност духовних власти; а молдавски законик својим § 109 изречно је спорове о браку упућивао на духовне судове (*πνευματικὸν δικαστήριον*).[3] Кнез Куза да би обезбедио свој положај одмах је почео тражити ослонац међу противницима православне цркве. Узевши власт у своје руке он је с необичним подозрењем

[1] Румунија броји око 6.480.300 становника, од којих су огромна већина — 5.451,787 православни, услед чега је православна вера Уставом за државну призната. Од осталих вера (ма да ови подаци нису сасвим тачни) има највише мојсејеваца — 266.562; затим римокатолика — 150.000; мухамеданаца — 44.000; евангелиста (лутерана и калвина) 24.180; јерменских хришћана 5.800 и разних других вера и секта око 16.000. Види Hanek, o. c. XVII. S. 227—229.

[2] Silbernagl Isidor Dr. „Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämmtlicher Kirchen des Orients“ 2. Aufl. Regensburg 1904. S. 149.

[3] Zachariae von Lingenthal. o. c. S. 389.

почео гледати на свештенство, које је за свога вишег управитеља сматрало туђинца патријарха, а не њега. Бојећи се да се услед тога не уздрма његова сила и власт, он је свом снагом старао се да ослаби друштвено значење румунског свештенства. Тога ради он се реши да уведе такве законе о цркви, који би сасвим ослабили цркву и створили му могућност да он сам по својој вољи регулисава послове домаће православне цркве".[1] У томе циљу је по његовој наредби министарство црквених послова без икаква учешћа свештенства израдило било три нова законска пројекта о црквеним властима, који су 1864. године добили законску силу. Том приликом између осталога уведен је и грађански брак. Управо с неком незнатном разликом преведен је с француског на румунски Code Napoléon, и на тај начин је састављен данашњи румунски грађански законик (Codul или codicele civil), који обухвата и брачно право (књ. I тит. V и VI). Међутим у Уставу од 1866. грађански брак се не помиње, а захтева се црквени благослов као битни услов изузимајући неке изузетне случајеве, које закон прописује (чл. 22.). Отуда је постало спорно питање да ли је уопште у Румунији брак чисто грађански или нека мешавина, грађанско-црквени. Је ли Уставом укинут грађански брак или није? Другим речима, да ли је грађански акт сам по себи довољан па да се брак може признати за пуноважан, као што прописује грађански законик или се још уз то увек мора извршити и венчање као што наређује Устав? Један од румунских епископа (Силвестар) на упућено му питање: „да ли постоји у Румунији грађански брак без црквеног и да ли румунски закони такав брак сматрају за законит?" дао је овакав одговор: „Прво ћу вам, вели он навести, текст румунског Устава од 1866. године односно тога питања. Он није никако мењат и гласи: „„Чл. 22. Акти грађанског стања спадају у област пуномоћија грађанске власти. Ови акти увек морају бити извршени пре религиозног благослова, који је за бракове обавезан, изузимајући случајеве који буду предвиђени нарочитим законом"". По смислу овога члана Устава види се да грађански брак не може постојати без црквеног благослова но у ствари није баш тако. Има случајева када се грађански брак признаје за законит, но без сумње

[1] Колокольцевъ В. „Устройство управленія православной церкви" Казань 1897. стр. 13.

судским путем. То долази отуда што је румунски грађански законик, који не предвиђа обавезност црквеног благослова, обнародован био пре Устава и то 4. децембра 1864. год. па ни до данас није доведен с њим у склад и што специјалан закон, о коме говори поменути члан Устава, није још издат. У томе је узрок што на практици постоје већ две врсте одлука Касационог Суда: једна, која признаје грађански брак за законит без религиозног благослова, на основу грађанског законика, и друга — која га не признаје, на основу Устава. То је све што вам могу јавити односно вашег питања".[1] Из свега овога види се дакле да ни сама судска пракса није још на чисто с овим питањем. Но имајући у виду строгост кривичног закона (§ 166) у случају ако би свештеник извршио венчање пре грађанског акта и већину одлука Касационог Суда по овоме предмету несумњиво је да опште мишљење нагиње више у корист чисто грађанског брака. Судећи пак по томе што је румунски престолонаследник Фердинанд 1892. године једног истог дана 29. децембра (10 јануара), свој брак с единбуршком принцезом Маријом закључио у оба вида могло би се с правом мислити да се оба акта, и грађански и црквени, сматрају подједнако обавезни.

Ако бисмо дубље истраживали узроке данашњег стања брачног права у Румунији нашли бисмо их и у самим односима између државе и цркве. По устааву је истина „православна источна вера владајућа вера у румунској држави" (чл. 21.), али фактички положај православне цркве ни у колико не одговара одредбама Устава. У самој ствари уставне одредбе о привилегисаном положају православне цркве протумачене су каснијим специјалним законима и уредбама владиним у противном смислу. Оне су постале празне речи на хартији. Јер, румунске владе, судећи по делима њиховим, на против сматрају за дужност да своју моћну заштиту укажу страним вероисповестима на штету домаће вере не бирајући у томе средства и не водећи рачуна о религиозној савести православног народа и православне јерархије. Без обзира на то, што Устав православну веру признаје за владајућу у држави „румунска влада води своју унутрашњу политику у таквом духу, да што већма ослаби утицај православне цркве на народ и да

[1] Ib. стр. 158.

је ограничи у свима функцијама њеног живота и рада."[1] Док се римокатоличкој цркви пружају све могуће повластице, дотле православна црква трпи понижење и не допушта јој се ни да своје најнужније потребе подмири. Пре свега одузета су јој материјална средства конфискацијом њених непокретних добара у корист државе. Затим, она осећа оскудицу у погледу стручно спремних свештених лица и њиховог рада на просветном пољу. У свима већим градовима постоје римокатоличке школе где се уче деца православних Румуна, док међутим Синоду и православним епископима се забрањује оснивање религиозно-просветних удружења у циљу одржања православља. Готово сваким даном све више се уводе чисто римокатолички обичаји у праксу православне цркве; православно свештенство се систематски и материјално и морално убија. На више јерархијске положаје нарочито се бирају лица или неспособна да заштите интересе цркве или опробани агенти и послушне слуге владине. Једном речи, непријатељска политика према православној цркви и владајућој вери ни у колико се готово није изменила ни после владе кнеза Александре Кузе. Трајући деценијама она је православље у Румунији довела до тако жалосног стања да је оно тамо сада готово у питању. Шта више и сами епископи иду на руку овом систематском упропашћивању своје националне цркве. А парохијско свештенство, одевено по кроју одела римокатоличких фратера, поступно се у очима народа изједначује с њима. У Румунији сада већ није никаква реткост шта више да православни свештеник узима учешће при католичким обредима и разним њиховим свечаностима. Кад је 1884. год. дато било одобрење да православно свештенство може носити одело као и римокатолички свештеници, наређено је у исто време да се црквене књиге штампају латиницом у место дотадање ћирилице. Поред римокатоличке, румунска влада помаже и протестантску пропаганду. Она допушта да протестантски часопис (Desteptarea) исмева православље, напада на обичаје православне цркве, а понегда шта више и да измишља и распростире клевете противу њених представника да би тиме у очима народа унизио њих, а у исто време и православну цркву.[2]

[1] l. c. стр. 81.

[2] Види Бердниковъ И. „Основныя начала церковнаго права православной церкви" Казань, 1902. стр. 297—311.

Овакав однос румунске владе према православној цркви насупрот уставним одредбама о њеном привилегисаном положају у држави, објашњава се пре свега тиме, што је носилац врховне власти, сам владалац стране вере, те је природно да не осећа никакве симпатије према православљу, а још дубљи узрок свему томе треба тражити у политичким тенденцијама румунских државника. „Они, по речима једног црквеног хроничара, православну цркву ограничавају само зато, што она спаја румунски народ са Истоком, а ширење пак западних вероисповести потпомажу зато, што оне могу помоћи да се та веза раскине и у место ње да се заснује тесна и стална веза са Западом."[1] То нам пак у исто време објашњава и узроке данашњег стања позитивног брачног права у православној Румунији. Први и главни повод за увођењем грађанског брака с апсолутном надлежношћу грађанског суда за брачне спорове био је као што смо видели чисто политички. Даље одржавање овога стања опет одговара поглавито политичким циљевима државне управе, а није резултат поступног развитка нормалних односа и беспристрасне оцене фактичког значења извршене реформе.

У Грчкој[2] је у начелу допуштен само црквени облик закључивања брака. Позитивно право као год и код нас садржи прописе само о облику брака лица православне вере међусобно односно између њих и других хришћана (мешовит брак). Сви ти бракови морају бити закључени пред православним свештеником. Ни један пак свештеник не сме извршити венчање без писменог одобрења надлежног епископа или његова намесника, јер у противном случају брак је ништаван. Ови прописи важе само у погледу бракова православних хришћана. Што се тиче пак бракова римо-католика, протестаната, мојсејеваца и мухамеданаца грчких поданика у позитивном законодавству нема никаквих специјалних прописа. Такви бракови се закључују по обредима дотичне цркве или религијске заједнице, којој заручници припадају, па ако извесна религијска заједница не

[1] l. c. стр. 310.

[2] Владајућа вера је у Краљевини Грчкој православна а од укупног броја свих становника (2,433.806) по статистичким подацима римокатоличким има око 46.500 становника римокатоличке вере, по званичној пак државној статистици било их је (1889) под именом „други хришћани" свега 14.687; протестаната 6—700; мухамеданаца 24.165; мојсејеваца око 6.000, а остали су сви православни. Види Hauck op. cit. VII, S. 168 и Wetzer u Welte op. cit. V, S. 1227.

прописује никакав нарочити облик онда је само узајамни пристанак брачних страна потребан. За све брачне спорове надлежан је грађански суд, но ко тражи развод брака или одвојен живот (од стола и постеље) мора поднети молбу надлежном епископу, који затим позива завађене супружнике на мирење, што траје три месеца. После тога времена, без обзира да ли је измирење постигнуто или не, епископ доноси своју одлуку по поднетој му молби и спроводи је надлежном суду, који тек онда отпочиње извиђање спора на основу грађанског законодавства. У случају да у овоме тромесечном року епископ не узме молбу у поступак и не донесе никакву одлуку односно развода брака, онда ма која брачна страна може се непосредно обратити грађанском суду, који пошто се претходно увери само о времену предаје молбе епископу приступа извиђању спора. За суђење ових спорова искључена је јавност[1], а у свему осталом важе правила грађанског судског поступка. Грађански суд чим изрекне своју пресуду о разводу шаље је у препису црквеној власти те да и она донесе своју одлуку да је дотични брак разведен и духовно. Овај духовни развод бива одмах после грађанског без икаква даљег одлагања.

У главноме овакав исти је поступак и за уништај незаконитог брака с том разликом што за уништај спор се покреће не на захтев приватног лица већ по представци црквене власти. Кад год се црквена власт увери да је неки брак незаконито закључен има право да захтева од грађанске власти да надлежни суд чим она поднесе своју представку о томе одмах изврши све што прописује грађанско законодавство. Но духовни развод бракова ове врсте (незаконитих), или боље рећи уништај, бива после судске пресуде и увек у смислу њене садржине тако, да развод управо не може ни бити ако судска пресуда противно гласи.

До рата за ослобођење стање судске надлежности било је као и у Турској. Црквена власт је сама решавала све грађанске спорове па и брачне, како у погледу личних тако и у погледу имовинских односа супружника. Но још у првом периоду борбе за ослобођење пошто црквени представници обично нису ништа

[1] Leske und Loevenfeld Die Rechtsverfolgung im internat. Verkehr II B. S. 10.

радили без споразума са световном влашћу било је тако уређено да свештенство није могло ни венчавати ни развенчавати бракове без учешћа грађанске власти; премда није било строго одређено у чему се састоји учешће грађанске власти у брачним предметима. Дефинитивно уступање брачних спорова у надлежност грађанског суда у Грчкој први је пут извршено за време владе малолетног краља Фридриха Отона, бившег принца баварског. Његови намесници, који су били баварски чиновници, гледали су на Грчку као на освојену провинцију. Услед тога све важније положаје у државној служби заузимали су странци, који су одмах почели уводити и ново законодавство. За уређење црквених послова давао је упуства Маурер, један од краљевих намесника, у духу протестанског учења. Под утицајем ове немачке управе и протестантских погледа на цркву, које су заступала и понека на западу школована свештена лица пореклом грчке народности, као што је био Теоклит Фармакид, један од седам чланова комисије за израду законског пројекта о уређењу цркве, израђени су били и нови закони о браку. У почетку 1835. године ступио је у живот закон по пројекту Маурерoвом, по коме су брачни предмети о одвојеном животу супружника (од стола и постеље) и коначном разводу пренети били у апсолутну надлежност грађанских судова. Тај закон послужио је затим за основу и данашњем брачном праву у Грчкој.[1]

Однос пак између цркве и државе ни у Грчкој не одговара духу домаћег основног закона. Уставом је истина и тамо као и у Румунији православна црква под именом „јелинске цркве" за државну признатa[2] али положај њен у данашњој краљевини Грчкој врло се мало разликује од положаја цркве у Румунији. И тамо државници не поклањају готово никакву пажњу на одржање њеног угледа. Један члан атинског Синода приликом отварања парламента кад су нови посланици полагали заклетву у своме говору између осталога овако је представио стање грчке цркве: „У место да ужива заслужено поштовање и заштиту за своје услуге учињене народу црква је добила незнатне мрвице. Ако апстра-

[1] О историјском развитку ових односа види исцрпну расправу Курганова Ѳ. А. „Устройство управленія въ церкви королевства греческаго" Казань. 1871. стр. 374—390. и Silbernagl op. cit. S. 66.

[2] Hauck o. c. VII. S. 169.

хујемо оне празне титуле, које немају никаква значења, све повластице које су одржавале углед цркве изгубиле су сваку вредност. Па шта више и оно мало датих повластица служитељима цркве често и на разне начине повређиване су на штету и понижење цркве, која је морала доћи до тога незавидног положаја да пузи пред силним људима ради спасења својих права. Чим је изгубила своју независност црква је почела падати из једног понижења у друго док од некадашње милосрдне матере није постала бедна слушкиња. Но зло не би било још тако велико кад би се држава ограничила бар на том понижењу и побринула се о извршењу друге своје дужности т. ј. о васпитању народа у духу побожности, о васпитању од кога само и може очекивати добре плодове. За несрећу удаљивши се с правог пута у односу своме према цркви, држава је занемарила, што је у осталом било сасвим конзеквентно и религиозно васпитање народа. Зато ми и видимо да све владе (грчке) с малим, ретким изузетком, не само не воде бригу да народ буде прожет побожношћу, него се често и такмиче једна с другом у измишљању мера штетних по цркву. Једна оставља десетинама година непопуњене упражњене епископске катедре, уступајући их најамницима ради упропашћења; друга попуњава те катедре људима неспособним и несавесним; трећа укида наставничка места за богословске предмете; четврта поверава предавање тих предмета лицима, која су одлучни противници истине и незналице у вери. Уопште сви на цркву гледају као на неки сувишни терет, а на религију као на идеју, која је свој век преживела и нема части да спада у број нових идеја, које владају у друштву не трудећи се за несрећу да испитају како гледају на цркву други културнији и силнији народи, какву јој они помоћ указују и какав појам они имају о религији". У овом истом готово смислу оцртао је положај православне цркве једном приликом и атински професор Дамала. „Уопште, каже он, педесет година слободног живота нису никаква добра донели националној цркви, и последице су, вели, очевидне. Још мало па ће већ бити сувише касно да би се ствар могла поправити. Неко са стране дотераће нас гвозденом палицом".[1]

Дакле, ни у Грчкој уступање брачних спорова у надлежност грађанског суда, као ни у Румунији, није извршено у нор

[1] Види Бердниковъ, о. с. стр. 295. и 296.

малним приликама. Тамо је ова реформа први пут изведена као што смо видели под страним утицајем и на начелима протестантског учења о браку. Доцније пак, све већма губећи свој углед у држави услед унутрашњих политичких односа национална црква није више била у стању да поврати своје једном изгубљено право те је првобитна реформа само у неколико модификована. Међутим, и сами црквени представници нису оспоравали грађанској власти право суда за брачне предмете. У једном своме доста опширном спису (*Ὁ συνοδικὸς τόμος ἢ περὶ ἀληθείας*) архимандрит Фармакид је изложио историјски развитак црквеног учења и законодавства о браку на основу кога је извео закључак: „да брачни и бракоразводни предмети спадају у искључиву надлежност грађанске власти, и само та власт има поглавито право да издаје законе о браку.“[1] Но при оцени позитивног брачног права у Грчкој не треба губити из вида да и поред незавидног положаја цркве у држави грчко законодавство ипак није баш сасвим искључило црквену власт из учешћа у расправљању брачних спорова. Оно је управо само разграничило права између грађанске и црквене власти. Што спада у грађански део уступљено је грађанском суду, а што је духовно остало је и даље у рукама црквене власти.

Dr. Чед. Митровић.

(Наставиће се)

---

[1] Кургановъ о. с. стр. 375.

ЗВЕЗДАНА НОЋ

— М. Е. д. Грација —

Сјај звездане ноћи и плавило мора као у некој бајци прелазе једно у друго. Таласи се подижу као магички пламенови и играју тамо далеко око обале, око стена граде фосфорасте кругове, проспају сребрне капљице на песак обалски, шуме и шапућу слатко и лагано...

Ваздух гази лагано као да ослушкује дисање ноћи. Изгубљене звуке, залутали мирис доноси ми он, и потајни шумор цветалих неранџи испод мене које замачу врхове своје у таласе и са дахом ноћног поветарца спајају мирис тек развијених пупољака својих.

Ни гласка... ни удара весала... и као свет око мене тако и срце моје пуно среће и нада, пуно жеља као небесни свод звездама. Душу опија слатка обмана као што морску површину заноси светлост пуног месеца. Неко потајно светлуцање и осећање, неко незнано узбуђење, непозната чежња и тешки јад стапа се са неодољивом жудњом.

О бајна ноћи! душа ми пуна неиспеваних песама, уздишући душе јужни ветар изнад мора. По такту таласа удара моје срце — доживео сам једну бајку и хтедох да вам је испричам — али ми млади дан, злаћеним прстима, свирепо отрже реч са усана!

превео **С. Д. Петровић**

ЛЕТЊЕ РУЖЕ

— Х. Конрад —

Хтео сам ружама посути тебе, а твоју златну косу и пупољке на грудима окитити црвеним ружама... Још док је пролеће пуно даха љубичица победоносно земљом корачало говорио сам теби: Мила моја! кад пролеће последњим врелим и опроштајним пољупцем целива руже, црвене руже, доћићу ти и ружама, црвеним ружама окитити тебе целу...

Сада је лето... море од ружа видим где год се окренем, на сваком месту, свакога тренутка цветају... цео свет се покорава њиховој сили а, чедност и љупкост њихова врбује све више вазала...

Чак сам видео данас и једног просјака како се смеје, јер му очи беху управљене на корпу пуну црвеним ружама.

Куповао сам их по целом граду и сипао их на одар сахрањене љубави...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Сада други кити пупољке на твојим грудима. И сутра ћу вас обоје срести... Смешећи се гледам вас... и сећам се сасвим случајно онога пролећњег дана када смо се нас двоје срели на томе истоме месту. С вечери нам је славуј певао, а мирисом јоргованн опијали.

Али тада смо се љубили...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

превео **С. Д. Петровић**

НЕЧИСТА КРВ

— БОР. СТАНКОВИЋ —

(НАСТАВАК)

Софка, намрштена, једва би чекала када ће се све то свршити али је то било све јаче, све бешње, све несносније. Старије жене, матере им, већ нису могле да издржавају тај притисак и гужву. А које су биле богате, чувене, одлазиле би доле, код клисарице да тамо, у њеној кући где су нарочито за њих биле тога дана задржане клупе и столице, седе, одмарају се. А и сама клисарица видела би се како тада иде, обилази. Сва срећна што је то сада „њен“ дан једнако, силно се гура, грди ове мушкарце, по некога и удари и иде од групе до групе нудећи старије жене. И то не све већ само познатије, богатије, из чијих је кућа она целе године добивала: брашна, масла, пастрме, када би њен муж, клисар, са попом ишао да освете водицу, пресеку колач, крсте, очитају молитву. Па и њима не гласно, већ на уво, шапћући да не би и остале чуле и остале са њима пошле. А увек код Софкине матере по два и више пута би долазила, звала је, и то на глас, да све чују:

— 'Ајде, 'ајде, снашка Тодоро. Истина и код мене је тескоба (то се односило на остале, које она не зове) али ипак наћи ће се које празно место. 'Ајде да се овде не умараш, не стојиш... А ово, показујући на сабор, на гунгулу и свет — Бог зна када ће се разићи и када ће се смирити.

— Нека, нека, Лено! Хвала ти. А и ми ћемо сад ићи.

Тек што нисмо пошле. — Задовољна том њеном пажњом, одбијала би је мајка.

— Ама зашта снашке? Зашта када има места. Ено тамо су све: и хаџика Зафирова, и...

— Ако, ако! Хвала ти... нека... прекидала би је и остајала да и даље са Софком стоји ту, на главним вратима црквеним, на најбољем месту, притискивана, опкољена и сваки час поводећи се по гурању гомиле.

Почеле би да осећају зној од њихних, женских, хаљина. Зној од растопљена белила и скоро опраних обојених им коса. И све' то са прашином, и са оним из цркве јаким мирисом покошене траве, тамјана, свећа, почело би Софку тешко, неугодно да гуши. А знала би: да би се све то могло избећи само када би мајка хтела да се уклони са тога места, са тих главних црквених врата и мало ниже или више оду и стану. Тамо би сигурно нашле кога од њихне родбине, нарочито коју од материних сестара. А тамо међ њима биле би тако комотне и лепо дочекане! Е, али мајка то никада не би хтела. Никада да она напусти ово место. То би било за њу као да је напустила све што оне имају, све што им је остало. И што је најгоре тиме би увредила оца. Зар зато што он сада није овде са њима, нити код куће, већ далеко, на путу, по трговини па да он када дође не заузме место међ првима; место које је њиховој кући припадало и од увек било њихово.

За то су знале њене сестре и родбина, и зато када би и оне тако на ком сабору и слави са својим мужевима и децом дошле, нису ни покушавале да је зову међ собом. Чак се нису хтеле ни да појављују, и да се показују да су и оне ту, и тиме их као не понизе. Само, једина, и то најмлађа материна сестра, никако није могла да се са тиме помири. Остале би је грдиле, не би јој давале али она не слушајући ни једну, онако мала, жива, сагињући се, гурајући се, и брзо, у трен ока би дошла овамо до Софке и матере. Напала би Софку да љуби, милује, да јој тепа, да јој се улагује:

— Слатка моја! Од када те дада није видела!

Онда би се окретала њој, својој сестри, Софкиној матери.

— Лало, хајде, лало, код нас! Хајде деца Софку да виде.

Мајка, не гледајући је, а немогући због света и због Софке да је изгрди, одговарала би:

— Нека, не! морамо кући. Време је већ.

— Хајде, лало! Хајде па код нас вечерас мало и да поседимо. Биће и лала Сета и лала Руса, Васка. Све ће оне бити. Вечераћемо, па хајде и ви с нама.

У иронији, не могући да је гледа, мајка би је одбијала:

— Кући, кући морамо.

— Па добро — никако ова не би попуштала — пусти бар Софку, нека бар Софка са нама оде... Још када је деца нису виделa... Деца је се зажелела. Пусти бар њу.

Мајка би је, нервозно, прекидала:

— Не може! Не може! Сад ћемо ми да идемо. Време је већ.

И заиста би, после тога, — Софка једва чекајући, — она и мајка одлазиле.

И то је бивало увек тако.

Увек са тих сабора, весеља и слава њих две би прве одлазиле. Још за видела, када почну да одлазе први, већином старци који су дошли више обичаја ради, цркве ради, да као и сваке године тако и сада приложе цркви свој дар а остављајући својим млађима, укућанима, да они и даље остају, седе, веселе се — и међ тим, првима, и њих две би биле.

За њима, особито за Софком нико да би, као за осталим девојкама, ко од мушкараца, младића пошао да је издалека кришом прати; или да преко споредних улица сваки час истрчава, прелази јој пут да би је, као за сваку другу девојку која допавши му се па немогући да је се нагледа за све време док је тамо стајала, још једном видео, још једном јој се јаче упио у очи. Никада нико. Није се ни покушавало јер се је знало да је узалуд. Одавно се за њу знало: да ма шта се учинило, ма колико се око ње оптрчавало, гледало, лудовало, да се она не би ни окренула а камо ли тога погледала, још мање да би јој се тај допао и да би она као остале, сва срећна, црвенила и трептала од његових погледа и осмејака.

За то, ма колика била гужва, галама, навала света, њих две су увек могле мирно и усамљено, истина не крајем, уз зид, већ средином улица, да иду и одлазе својој кући.

И онда поред тога, поред те одвојености од свих, од целог света, онда овамо и код куће ово „њено“. Никада она не може, ма да је хтела и желела, да буде као све остале друге девојке; да унесена ма у какав посао од јутра до мрака једнако га ради и весела, задовољна што јој посао или пословање по кући иде од руке, да једва чека када ће доћи ручак да руча, у вече

вечера да вечера и после поћ са топлом, меком постељом у којој ће она од умора да се сруши и одмах да заспи. И тако сваки дан, да не осећа како дан, време споро пролази; још мање да јој пада на ум да мисли о овоме а највише о себи. Све да судбини остави. И да брекћући од здравља, снаге и насладе једва чека када ће је који запросити, када ће бити венчана, добити мужа: када ће и она, као и њене другарице, имати своју кућу, са мужем ићи по родбини, на славама, вечерама и весељима као и по овим саборима, и свуда гледати како ће се што боље провести, јести добра јела и носити што лепше хаљине.

Софка, силом, колико је пута саму себе нагонила да и она таква буде! Предузме какав посао, обично какав тежак, чувени вез: ткање каквог свиленог, од „бурунџук“ платна или ћилима са Соломуновим словима. Загреје се, зарадује. Једва чека да у јутру сврши кућевне послове. Мати би тада кришом, да би имала више времена, пре ње свршила теже послове: чистење и прање судова, а њој остављала да само намести и уреди кујну или собу. Она би то на брзу руку свршила и одмах, једва чекајући, седала би за посао. Сва се уноси. Помно, не дижући главе ради. Једва је мати одваја да би ручала. Онда опет наставља. И што би се посао све више, јаче (а тај вез и шаре обично би биле тако тешке да друга једва месецима ако би тек могла да уђе у њ) испод њених руку оцртавао, појављивао, издизао, она би се све више и више у њ уносила, и одмах би осетила како јој је друкше. Мирније спава. У јутру је свежија. На огледалу види како крвна зрнца почну да се шире, заокругљујући се по њеним белим образима. Јело јој слатко. Вода још слађа. Осећа како је ваздух свеж, како јој надима прса, пуни их снагом, здрављем и чистом крвљу. И сваки час, у сваком тренутку тада би била у стању да заспи, слатко, мирно, и да се одмара.

Али то не би дуго било. Што би се посао приближавао крају, њу би све више и више почела да обузима клонулост и равнодушност. Јутра јој већ не би била онако свежа, већ тупа од неспавања и главобоље. Мислила би да је то од умора и великог напрезања. Руке и врат би јој дрхтали да би јој глава падала а у снази би се осећала сва изломљена. Ишла би, вукла би се као болесна... Док, изненада, одједном, сву је не обузме оно „њено“. Снага јој почне да трепери. Испуни се сва миљем.

Осећа како се сва топи; и уста јој слатка. А од бескрајне чежње, жеље и туге за нечим, чисто би јаукала. Сваке ноћи, ма колико биле загушљиве, кад год би се пробудила ознојена, врела налазила би се далеко од материне постеље и са загрљеним јастуком.

Одоздо, са капије чу се, тихо куцање. Не јако и силно, него када човек уморан, па да не би привукао пажњу пролазника, једва овлаш само куцне тек да га чују и што пре му отворе.

Одмах за куцањем чу се уморан и материн глас:

— Софке, отвори!

Софка, зарадовавши се да се једном отресе свега овога, сиђе.

А и време је већ било да се и оне, мајка и Ката, врате са тога гробља.

Тек што није био наступио потпун мрак и ноћ. Већ су зидови око куће и капија мирисали на прашину која се дању са улице и чаршије услед данашњег пазара, вике, вреве и трчања била на њих наслагивала. И док сиђе, пође ка капији, а оно Магда која је била ушла одозго, кроз комшилук, да преким путем пре матере уђе и отвори јој капију, већ је била стигла, оставила корпу тамо у кујну и претече Софку ка капији.

— Нека, Софке, ја ћу!

Журно скиде, отвори капију на којој је већ чекала мајка, стојећи тромо, предишући од умора, од јела и плача на гробљу.

— Дођосте ли? упита Софка кратко узимајући од матере пешкир у коме су биле пре увијене свеће, босиљак и цвеће за гробље, а у коме је сада било колача и других понуда што је отуда доносила.

— Ето! одговори јој мати и уђе.

Софка оста да понова закључа и затвори капију, слушајући како Магда трчи испред мајке да тамо пре свих стигне, да у кујни распреми, упали свећу и осветли собу да јој се не би „снашка“ онако у полумраку, улазећи, спотакла о што.

Софка се за њима врати. Од свега овога док је била овако сама, осећала се мрзовољна и уморна. Уђе и она у собу код матере. У кујни је већ Магда радила, палила огањ на огњишту и распремала ону велику корпу што је на глави донела са пуно остатака од пите и јела што се није могло да разда а још више од других пита и јела што су надобијале у замену раздавајући по околним, суседним гробовима; и сваки час, као обично када

долази са тих подушја, са гробља, ваљда услед многе попијене ракије, жедна, једнако натеже тестију са водом. И да не би тестију умрљала, наслањала би је о лакат руке и њиме, лактом, издизала би је и приносила устима да би јој пуцало грло. Одахњивала би немогући да се прибере од жеђи и тобож да јој није то зато тако слатка и пријатна због загорелости од пића, већ зато што није хтела за све време, док је била тамо, да пије друге воде јер све оне не ваљају, не могу ни да се принесу овој њиховој, из њиховог бунара води, говорила би:

— Ох, ох! што је слатка ова наша вода. Е баш је нигде нема!

И да забашури све то, окретала би се Софки и по обичају почела да јој прича шта је било тамо, на гробљу. Која је какву питу умесила, и шта донела за раздавање; када је дошла, доцкан или рано; како жалила и нарицала. Кога највише од покојних спомињала: да ли мужа, оца, да ли сина, дете своје и колико дуког времена плакала; како је била обучена. А нарочито за матере оних Софкиних другарица за које је могла да слути да их Софка не воле. Особити Миленкови, Трајкови, а већ кад би дошла и на жену газда Тонетову њу би већ почела сасвим:

— Керпич, мори, Софке, сељакуша! Обукла се као да ће на венчање, а не на гробље. Нова, голема корпа, свилен пешкир на њој. Она њена слушкиња сва шушти. Стала, удрвила се више гроба. Велике, нове свеће горе. Мислио би човек Бог зна шта. Пођем да видим, а знам да није ништа. И када тамо, на гробу, по разастртом чаршаву — а што ти је просто па просто — не може а да, не изнесе печене тикве, пасуљ и пите од коприва... Тобож то покојник волео да једе кад је био жив.

Мајка, да би прекинула та Катина причања, јер је и сама била једнако уморна од свега тога, тога гробља, света, рече Софки:

— Вечерај Софке! Донеси, Като!

Софка јој не одговори. Није јој се јело. Али јој мајка не даде. Показујући главом у кујни на ону корпу са јелом и комаће пита поче да је нуди:

— Узми, узми. Окуси макар. Алет је да и ти што у покој душе узмеш.

Софка, мрзећи да се одупире мајци остаде, седећи до ње и чекаше. А никада није волела та јела и пите што се доносиле отуда, са гробља. Увек, поред мириса самих јела осећао би се и други мирис у њима. Мирис тамјана, покапаног

воска од свећа и сувих, иструлелих око крстача извешаних шимширових венаца. Чак би се осећао и мирис оне гробљанске, са самога гроба, земље.

Ката је у широкој синији, нагнута над њом, држећи је, и ногама једнако гурајући испред себе све што би нашла, све лепо поређала. А на првом месту се истицало једно овелико парче, готово пола тепсије, једна пита која се и белином свога брашна и множином јаја и сира одликовала.

Све то Ката стави пред Софку.

— Ево, на Софке! И показујући на оно велико парче пите додаде: — Ово ти је послала тетка Цана и молила ме Бог зна како да те поздравим и да узмеш, окусиш од те њене пите. Од ње није ни раздавала другима, само је за тебе и месила.

Мајка, чисто суревњива на ту лудост те њене сестре, као да она не би имала да Софки, што би јој се јело, умеси, већ ето она која толику децу има, од имања само кућицу и виноград, муж јој готово надничи — поче Кату да грди:

— А што си јој узимала? Што толико парче, готово пола тепсије да ти да̂. Нема ни она да једе, а камо ли другоме…

— Па нисам могла, снашке! брани се Ката. — Када одох код ње да и њој од наше пите раздам, она ме једва дочека: „Седи, Като! Откада се нисмо виделе!“ И дај ракију, дај ово, дај ово! И одмах ово парче нуди. Чак је била одавна спремила, одавна увила у пешкир: „На Като ово је за Софку. Од чистог је, „мутмен“ брашна, нема ни паприке, ни празилука. Чисто јаје и млеко. Зна тетка шта ми Софка воле, па је тетка за њу ово спремила и умесила. И много да ми поздравиш Софку, Софкицу нашу. Тетка откада је није видела. И кроз дан два ако уграби прилику гледаће тетка да дође и да је види, наставља угрејана, занесена Ката стојећи између њих.

Мајка знајући све то, одмахнув руком, прекину је, те она оде у кујну. Софка, гледајући множину по тепсији јела, пита, узимала је од свачег овлаш, међ прстима и готово сама додиривала устима. А највише је узимала од те теткине пите.

(Наставиће се)

КЊИЖЕВНЕ ПРВИНЕ Ј. С. ПОПОВИЋА

Јован Ст. Поповић врло је рано ступио на књижевничку арену. Било му је истом деветнаест година, био је још „красноречија слишатељ у тамишградској гимназији“, кад му је у Будиму лета 1825. штампан елигијски спев: Слези имиже Болгарија нешчастије своје лета 1374. збившеје сја оплакивајет.

То му свакако није био и први стихотворски рад. Ђорђе Малетић наводи, по причању самога Поповића, у биографији његовој (Седмица, 1856.), да су га у гимназији сматрали као poëtarum patriarcha. Значи, да је и раније писао, тада облигатне, стихове, и то латинске, па то и добре још. Он сам даје нам и боља појма о томе, какве је то песме писао латински. У Оди Алексију Везилићу (Седмица, г. 1855. бр. 37) вели:

> Плени ме давно твоја нежна лира,
> Звуке сафиске још детенце младо
> Љубити стадо.
>
> Реван питомац царице олимпске,
> Песмама ризе твојим давах римске:
> Ставши пред музом није српска вила
> Постидна била.

Он је дакле препевавао на латински Везилићеве песме из књиге Краткоје написаније о спокојној жизни. (године 1788 и 1814).

Па је, без сумње, под утицајем љубљеног Везилића, сачињавао и „славјанске“ стихове, као лакши још посао, који брже и поузданије доноси славе и име списатеља славеносерпског,

бар с почетка онакве о „тезоименствима“ разних личности, понајпре матере му, која га је, по казивању његову, прво и научила књизи славјанској, прочитавши с њиме цело Свето Писмо. Она је, чини се, за време своје била врло образована, добра „Славјанка“, јер и није била из обичне „пургерске“ куће, него кћи живописца Николе Нешковића, који је и са̂м писао стихове.[1] Она је свакојако прво и сазнавала за то пробно стихотворство Поповићево, највише му се радовала, подстицала га.

Па и лакоћа у слагању стихова, приметна извежбаност у том послу, што се види лепо на штампаној му првини, упућују сами собом на мисао, да је Поповић и пре Слеза морао производити славеносерпска стихотворенија.

И онда, лако је могућно, да је он, по том ранијем књижевном раду свом, био познат већ и доста оправдавао наде и ван најближе околине своје, бар у Вршцу, међу тамошњим љубитељима књижества. Један му се ето од њих, господар Павле Недељковић, купец вершачки, јавља Меценом, те му споменути спев штампа иждивенијем својим. И то у оно време, кад су признати већ књижевници и песници (Мушицки на пр.) кубурили, јадиковали за Меценом. Те Слези, истина, нису нека велика књига, осам страна на већој осмини; али се онда много скупље печатало, те је то ипак била нека жертва на олтару серпског књижества.

*

Слези су дакле један од успелијих покушаја у ђачком стихотворству Поповићеву. Постале су под утицајем школског изучавања класичне поезије, управо језика и просодије, под непосредним утицајем у школама највише читаног, а и стварно најлепшег и најпријатнијег, песника латинског, несрећног Публија Овидија Назона.

Његове је неколике стихове (из Tristia lib. V и IV) ставио Поповић као мото пред текст своје, како се и по натпису види, елегије; па је затим и у тексту самом, у ноти, наводио, редовно из Tristia, Овидијеве стихове, према којима је он сачињавао своје. — Тако на пр. за:

Багрјаницја одежди ниње совлеците,
Облечени черними печали ридајте.

[1] Одломак песме његове из год. 1776., о буни народној у Вршцу на владику Вић. Јовановића, штампао је, по сећању из детињства, Ј. С. Поповић у I. Гласнику Друж. Срб. Словесности.

наводи ове:

Nec te purpureo velent vaccinia fuco,
Non est conveniens luctibus iste color.

Ту се још и осећа нека веза, док се она много мање види код ових стихова:

Невозможно описат дјела их грознаја,
Ниж' моја и отрочат бједи пињешњаја.

код којих упућује на Овидијеве:

Vere prius flores, aestu numerabis aristas,
Poma per autumnum, frigoribusque nives,
Quam mala quae... patrior...

Овако савесно навођење угледа, овако признање позајмице, где се готово и не види, на што баш код Ј. Ст. Поповића нисмо навикли, јер ћемо и код овога спева морати сами откривати њеке друге, јаче, а неказане, могло би се на први мах чинити чудно. Али се лако даје и разумети. Ово и овако признање више је као неко истицање, служи баш на препоруку, доноси похвалу, даје угледа. У школама се слушатељима поетике, ради бољег успевања у „слогу стихотворном", и задавали класички стихови, већином Овидијеви, да их они парафразирају, глосирају. Или, ако би који од бољих, какав poëtarum patriarcha, хтео самосталније што да сачини, опет се и ту трудио, да уплете, као оно проповедник цитате, правник параграфе, што више стихова, сличних оним узорним, и да то видно истакне, да тиме покаже већу начитаност своју, бољу ученост.

По томе су и ове Слези једно од успелих, свакако превасходителних произведенија ђачких; ипак не сасвим званично, латинским стиховима написано (ако и то није можда било), већ више приватно, самосталније. Па се тако на њему, много више од овог утицаја школске лектире Поповићеве, запажа други један, јачи утицај приватне лектире његове, наиме, утицај дотадашњег славјаносерског књижества. Изучавању његову, изучавању и самога језика славјанског, посвећивао је Поповић слободно време своје, као што је и раније, за оне две године одсуствовања од школе, и дању и ноћу читао, па, кад му не би дали свеће, и према месечини, како сâм прича у аутобио-

графији. Тада се још, пошто се с матером већ толико начитао Св. Писма, да га је готово научио на памет, а романи Видаковићеви му отворили „глад к читању“; тада се још прихватио вратоломна Мразовићева Руководства к славјанстеј граматицје (штампано у Будиму 1794, 1800, 1821 и др.), за које и сам Глигорије Терлајић, најодушевљенији Славјанин, каже да „кратка и гола јест тако, да без изјаснениј разумјети ју и ползовати сја јеју не может развје уже нечто искусни Славјанин“.[1] А њу је грешни Поповић „изучио сам, без руководитеља“, па му она „помогла, да и друге стране језике изучи“.

Али у свему томе, а нарочито у сачињавању овога, првога спева, могао му је Мразовић боље помоћи издањем елегија Овидијевих у оригиналу и стихованом преводу, које је нарочито и издао зато, да „јуност прежде наша музам посвјашчајушча сја, во всјех почти унгарских високоучилишчах изобилно обрјетајемаја, класическаго автора сего на јазицје имушчи, легчаје разумјети, и в слозје стихотворском бољма успјевати“.[2] Могао је, и можда је, али се не види баш, бар не у оном једном стиху, који се може узети у обзир, из прве елегије у првој књизи (Nec te purpureo...). Он у Мразовића гласи:

Порфирними ниже будјет цвјети обвијени...

док је у Поповића славјанскије:

Багрјаница одежди...

као што му је и цео спев испао више славјански него Мразовићеви препеви, који баш приметно одударају од чисто славјанског му предисловија.[3]

Нешто је већ могао утицати на Поповића Мразовић трећом тачком свога предисловија, наиме подстаћи га, поред школе, на писање спева као што су Слези, и то оним речима, којима изражава наду, да ће „јуност, нарочно же склоност тому (стихотворству) имушчаја, мње подражати, и... вјашчеју охотију, ревностију и тшчанијем приљежашчи, получимија дари в пољзу и похвалу отчизни жертвовати“. То и толико, јер ето ни метар у Поповићеву спеву није онај, који је Мразовић нарочито одржавао, колико се могло, према оригиналу; није четрнаестерац,

[1] У поговору свом спеву Забављеније единаго летнаго утра итд.

[2] P. Ovidii Nasonis Tristia V. Будим 1818.

[3] Ево само почетка треће елегије из прве књиге:

Кад ми на ум позор падне ноћи оне бедсе,
Која ми је време била у граду последње...

него стално тринаестерац (7 + 6), познати онај стари „пољски верш“ Козачинскога.

Вежбао се у школи стихотворству класичним метрима; имао прилике да чита у нашој литератури угледне ствари, сложене у њима, не само у Мразовића, него, и боље од њега, код Мушицкога, и, раније од њега, код Алексија Везилића, којега је тако ценио; па је, не много доцније, и сам, боље него многи, састављао у њима песме (на пр. Јеврему Обреновићу, кад је 1829. г. долазио у Темишвар)[1] — и опет ја за спев, писан славјанским језиком, узео и „славјански стих“.[2]

Томе су се стиху почетници наше књижевности научили од руских учитеља, од Ем. Козачинскога, који је у том стиху саставио Трагедију Уроша Петога, што се г. 1733. и представљала. У том су стиху, поред многих других, знаних и незнаних (чак и до почетка друге половине прошлога века), саставили: Хр. Жефаровић Стематаграфију, Павле Ненадовић, „ученик иногда славних школ козачинских“ оду Жефаровићу у истој књизи његовој, Захарија Орфелин (у Славено-сербском Магазину на пр.), и архимандрит Јован Рајић (Бој змаја с орлови), који је споменуту Трагедију од Козачинскога допунио и издао (1798), те њоме, како ћемо одмах сад видети, највише и утицао на славјанско стихотворство Поповићево.

Да се збиља и Ј. Ст. Поповић научио том славјанском стиху баш из споменуте Трагедије, сирјеч печалнија повјести о смерти последњаго Царја Сербскаго, Уроша Пјатаго од Козачинског и Рајића, потврдиће нам неколики стихови из Слеза. Тако:

Лишивши сја краљества кол сјетују в (в)довствје,
И со чади без царства как' стењу в сиротствје,

плаче Болгарија Поповићева, узајмивши их од Серблије у Трагедији, управо од Минерве, кад у трећем јавленију четвртог дјејствија она и Историја разглаголствујут са Серблијом, па јој прва вели:

Лишивши сја царја[3] си сјетујеши в вдовствје,
И со чади твојими стењеши в сиротствје.

[1] Штампано у Србском Родољупцу, ч. I. од Василија Чокрљана. г. 1832; и у Уранији за г. 1837.

[2] Тако га на пр. зове Захарија Орфелин у Оди на воспоминаније втораго Христова пришествија, 1763.

[3] Душана.

Остали стихови, што ћу их још наводити, нису истина толико слични, али се у свима запажа веза са стиховима из Трагедије. И њу је Поповић, свакако још у оно време „глади за књигом“, више пута читао, као што је и Св. Писмо, па „готово наизуст научио.“ Тако му се при писању Слеза стихови из ње наметали, он их уносио, не намерно као оне Овидијеве, него више нехотице. С тога, рецимо баш, и не наводи одакле су, и ако се ту бар могао научити реду том од скромнога Рајића, који је, издајући своју прераду Трагедије, најсавесније бележио на маргини шта је његово, шта Козачинскога, па и ако шта буде из Св. Писма.

Него̀ ево и тих других стихова.Ови на пр.:

Плачите днес вси твари, холми и дубрави,
Плач'те древи и гори, всја селнија трави,

подсећају на ове Трагедијине:

Слишите вси твари днес, гори и дубрави,
Слишите древа, љеси, зеленија трави.,

То говори Вукашин у првом јавленију петога дјејствија. Разлика је главна у томе, што је Поповић, ради унутрашњих сликова (твари — гори), који у њега долазе готово стално, изменио ред у речи. Он је дакле стих тај нешто усавршио, јер и у Козачинскога и у Рајића има само спољашњих сликова.

Даље, кад се Болгорија, која стално апострофира судбину своју, обраћа најзад Богу:

Докоље аз нешчастна с дјети буду вити?
Докоље из источник мутних воду пити?

она онда лепо подсећа на Серблију, кад се исто тако обраћа Богу (у јавленију трећем седмога дејствија):

Посла на мја меч и глад, зуби звјерјех љутих,
Напоји мја водоју из потоков мутних.

Па ту Рајић одмах на страни каже и из кога је то псалма Давидова и који стих, те лепо разумемо алузију, док у Поповића, без свега тога, чини се цела слика нешто усиљена.

И тужба Болгаријина на свирепства Турчинова:

Чада моја јако волк овци расхишчајет,
Јако воду земнују кров их проливајет,

подсећа на туговање Серблијино на Турке у мало час споменутом јавленију:

Трупија рабов твојих лежат побијених,
В брашно птицам небесним в смраде поверженних,
Крови их пролијаша јако воду зелну...

Можда ће бити још који пар сличних стихова, али је и оволико доста, да се покаже и утврди веза између Трагедије Козачински — Рајићеве и Слеза Поповићевих.

Та се пак веза много јаче и боље изражава у главној замисли, у концепцији спева, у начину, на који се исказује туга због изгубљене слободе. Исто онако као што у Трагедији, готово у сваком другом јавлению, излази Серблија, те или сама, или, чешће, у разговору са Минервом, с Историјом, с Пророком, с чадима својим, са Сибилом, оплакује зао удес свој, исто тако и Болгорија у Слезама сама, непосредно, плаче због преке судбине своје. Не чини то песник место ње. Па је и у Слезама очуван неки дијалог (апострофа), јер и Болгарија прво укорева Судбину, што је тако свирепа према њој, па се одмах трза, досећа се да је свему крива сама т. ј. чада њена, те њих позива да тугују заједно и укорева их, па се најзад обраћа Богу и моли за спас.

Па, даље, као што Минерва и Историја казују Серблији да је главни узрок њеним патњама не прека судбина него то, што је чадо њено, цар Душан (чак га Серблија и куне!) разделио царство велможама, па га они међусобним свађама упропастили, тако исто и Болгорија увиђа да јој није Судбина крива, што чадо њено, цар Александар, који је, згрешивши и раније тиме, што је отерао закону жену а узео Јеврејку, те добио још синова, учинио највећи грех, поделивши синовима краљевство, па се они после свађали и тако га предали у ропство турско.

Овакво тумачење пропасти Бугарске ако баш Поповић није прихватио из Трагедије од Козачинскога и Рајића, од овога је последњега ипак, и то из његове књиге Историја Славјанских Народов, најпаче же Болгаров, Хорватов и Сербов, која је истом на две године раније од Слеза (1823) штампана понова у Будиму. Из те је Рајићеве Историје (књ. I стр. 489—494) Поповић и дознао све оне појединости што их наводи о Александру и синовима његовим, о пропасти Бугарске лета 1374. У њој се, у § 31. на стр. 491. вели: „Сије раздјеленије тако, јакоже сербскаго краљевства, поводом било крајнаго запустјенија“. Та је књига Рајићева, поред многих значаја које је онда имала, имала и тај, што је књижевству с на-

веносербском дала импулса, дала обележје националније, оригиналније, пруживши списатељима, преводиоцима и посрбљачима туђинских ствари, неисцрпљив извор нове, здравије, националније, погодније грађе. У првом издању, год. 1794., она је то обележје дала раду Милована Видаковића,¹ у другом, ето, даје то у знатној мери пословима Јована Ст. Поповића, а овом првом нарочито. А то јој није мали значај.

⁂

Слези саме собом, као спев, немају баш неке литерарне вредности, и сам их је Поповић, поред све љубави коју гаји сваки писац према првенчету свом, и заборавио готово, и не прерађивао више, нити уносио у Даворије, зборник зреле, угледне поезије своје. Али је спев тај, по приликама у којима се појавио, ипак могао имати значаја неког и за саму литературу, као што га већ има за Поповића. Он се наиме појавио у литерарно најмршавијој години XIX века, у години 1825, која је нешто значајнија само по томе, што нам је пружила почетне три части Летописа Матице Српске. Осем њих и Слеза дала је још само Каулицијев Мјесецослов, Вујићево Новејшеје Земљеописаније, Видаковићева Младог Товију и Илића Самуила Генетлиакон епископу Мојсију Миоковићу.

У таком друштву, поред празног, пригодног Генетлиакона, који је написан језиком сасвим простим,[1] поред Младога Товија, којега је угледни славеносрпски списатељ, М. Видаковић, нарочито „просто писао, снисходећи поњатију оних, за које сам и писао“, језиком „простим“, у стиховима „простим“,[2] онаквим какве је ипак још не и толико „просте“, писао и књиговезитељ и књигопродаватељ земунски, Гаврило Ковачевић; у таком дакле друштву могао је Поповићев спев, и поред славјаносерпски писаног Н. Земљеописанија Вујићева, као књиге научне, и одскочити, истаћи се као дело боље, писано вишим,

[1] Почиње овако:

> У мени пева и срце и душа,
> И сав се, музо, у песмама топим...

[2] Спев почиње:

> Бог праведна никда не оставља,
> Милостиво свуда с њим управља.
> Пример даје нам света Библија
> И о отцу младога Товија...

књижевнијим језиком и стилом, те задовољити, истина мању, „бољи“ део публикума читалачког, тадашње људе од вкуса.

Могао је, понављам, Поповић, у литерарно онако гладној години 1825, обратити пажњу на се и спев свој, али, како се чини, није баш Бог зна колико и ван Вршца и Темишвара, за које се бар сме предпоставити. Па није ни онде, где би поуздано очекивали, ни у Будиму, где су Слези штампане. Јер ето у првим частима Летописа М. Српске, од 1825 и 1826 лета, које су баш пуне књижевних бележака (помињу и Генетлиакон), нема нигде ништа о Поповићевим Слезама. Па се спев тај не спомиње ни у онако брижљиво састављеној Славено-сербској Библиографији од П(авла) Б(ерића), у III к. Лет. М. С. за годину 1829, него се као прво Поповићево штампано дело наводи Светислав и Милева из године 1827.

(Наставиће се)

Драг. Костић.

ПЛАВИ

II

(наставак)

Ову напомену примио је Леон онако, као и све друго, чим га је частила мати.

— Ја ћу убрзо одавде отпутовати. Мени је у иностранству потребно три хиљаде месечно, а у земљи две. Кнегиња Идалија треба да добије половину те суме и слободу да се настани где јој се допадне. Тетка има ренту од новаца, уложеним у страним банкама. Мираз Изин ваља да исплатиш на дан свадбе. То је све што од тебе тражим односно новаца.

— Тако ће и бити — рече Леон.

— У Паризу нећемо правити многа познанства. Познајеш ли кнегињицу Камазан Капе д' Орлеан?

— Не познајем.

— Ваља да се упознаш с њоме — рече кнегиња с нагласком.

— Сигурно сиромашна рођака крунисаних глава.

— Да.

Син не исказа свој пристанак, а мати не понављиваше. Даље су разговарали о интересима и везама свога света. Набројала му је све куће које је имао да посети, људе које је имао да упозна и да им чини част својом присутношћу — старе уредбе које је имао да и даље садржава.

Он је дрхтао неприметно, гушио нервозно зевање и раздражен, што не може да пуши, одговорио јој је врло кратко. Видело се да га је то страшно мучило. Напослетку до-

несоше у кабинет свећу, и кнегињин свештеник уђе, да отпочне своје свакидашње побожно читање кнегињи.

Тада се кнегиња смилова и отпусти га.

Кад се нашао сам, био је блед, изнурен, неспособан да изврши дужности које је имао према друштву.

Даме су биле у парку — како му рече слуга.

Он не оде к њима, него, запаливши најзад цигару, изиђе у ходник, и ослонивши се на леђа каменога лава на степеницама, зевао је без устручавања и опијао се димом.

У палати, јако осветљеној, узрујаној од послуге, само су четири прозора била добро затворена, паучином покривена, нема.

У једноме од њих сијала је слаба светлост — остали су били у тами.

Загледао се тамо кнез Леон и тако дубоко замислио, да није чуо шуштање хаљине женске иза себе.

— Тако усамљен? — чу се тихи глас кнегиње Идалије, и лабудово паперје од лепезе помилова га по образима. — О чему сањаш? — додаде, седајући на ниску, камену балустраду. — О, пуши, молим те, јер ћу отићи, да не будем само досадна.

— Пушио сам већ. Хвала. Ускратише нам намеравану шетњу. Али сад вам стојим на служби.

— Онда да останемо овде. Има места за двоје међу овим стубовима.

— Да ли се ти бојиш овог места, тако блиског имајући у виду мене или себе? — упита иронично.

— Да се не би користио милошћу, како је после не бих изгубио.

— Ах, ти си тако предострожан! О, немаш зашто! Милост коју једном учиним, остављам.

Он седе. Додиривали су се готово рукама.

— Јели моја судбина већ решена? — упита она изненада.

— Како?

— Па био је већ савет у кабинету. Морало је тамо бити говора и о мени, кад се с Изом свршило. Сигурно је решено да оставим Холшу?

— Али, кнегињо! Та то сасвим од вас зависи.

— Таако! Како је то великодушно! А је ли већ за те изабрана?

— Није. О судбини нашој није ни било речи.

— Има времена, има времена! — насмеја се она нервозно.

— Parions, пре но што прође година, доћи ће на свет трећа кнегиња Холшанска.

— Parions — à discrétion!

— Пристајем! Узајамно.

Сад им се додирнуше руке и тако осташе.

— А кад отпутује мати са Изом у Париз, ко ће у Холши бити домаћица? Можда тетка Лавинија?

— Тетка? — насмеши се Леон. — Имала је да пробави овде месец дана, а већ ме је данас распитивала о најинтересантнијим местима у Шкотској. Ја сумњам да ће издржати до краја ове деделье. Непознати крај дражи је јако, као распикућу последњи грош.

— А ко ће вам онда сладити усамљеност? Можда ја? чим будем сигурна, да ћете ми допустити своје пријатно друштво.

— Кнегињо! Толико милости!

Наже се, и као маркиз са перком, сави колено и подиже њену руку к устима.

Да ли је то била шала, или озбиљно признање?

Маска његова то не издаде.

— И сувише рана захвалност! — насмеши се кнегиња извештачено. — Може бити да ја то чиним у каквој егоистичној намери. Ви ми се допадате, господине!... Уосталом, не мислим, да ћете дуго остати у Холши. Јел' те?

— Сигурно ћу морати овде провести неколико месеци.

— А после?

— После ћу опет морати да се задржим неко време на галициским добрима.

— Па најзад?

— Посетићу матер у Паризу.

— Тада ћу ја добити опкладу. Тамо вас чека заручница у толико сиромашна и ружна, у колико је високога рода и сјајне родбине. Нашто, молим, тај покрет зачуђености. Та свршена је та ствар одавна.

— Одавна? Нисам држао, да су о мени у Холши мислили.

— Кад кажем одавна, ја мислим од смрти Алфредове.

— Ах, тако — нисам разумео.

— Па шта, јесте ли задовољни?

— Жао ми је, што не могу бити задовољан.

— Ви бисте волели мање славне претке, а више љупкости и капитала.

— Ја ништа не велим, кнегињо.

— Како? А дама с медаљом? Нешто румените?

— Варате се! Плава моја крв никада не црвени.

И опет се није могло познати, да ли се шалио или је говорио озбиљно.

— У сваком случају било је нешто. Нећу се распитивати, као тетка Ларинија, већ ћу сазнати.

Кнез се немо поклони.

Дивна се дама уједе за усне. Дражила је ова мирноћа, ова хладна галантерија.

Зар јој он неће ништа више дати сем ситног новца?

Устаде љутита.

— Ићи ћу да спавам, рече, ви не умете занимати. У будуће се поправите, јер ћу и ја отићи из Хомше, а ви ћете пропасти у пустињи, као ваш Кентаур изнад капије у развалинама.

Ипак прими његову руку, и пре но што је дошла до прага од својих апартмана, промени план.

Врло касно могао си их видети по сеновитим алејама у парку, како лагано шетају и тихо разговарају. Кнегиња се весело смејала; он се нагињао њој и поверљиво шапутао. Само она хладна маска његова, коју су по каткад кривили изненадни грчевити болови, остала је непромењена, када су уста говорила комплименте.

III.

Звоно које је било немо од смрти Алфредове завони једног дана по подне и узбуни беспослене слуге у њиховој одаји.

Први који је стао пред новим господарем на прагу собе, био је, као обично, Сила.

— Зови ми Гжималу! — рече господар преко рамена не преставши прегледати неке хартије на писаћем столу.

Слуга остаде непомичан један тренутак са испруженим вратом и полуотвореним устима.

Хтеде и против етикете нешто рећи, али се предомисле, тихо затвори врата и оде.

Кнез Леон, кисела лица, љутит, напрасит, превртао је и даље хартије.

Пролазио је минут за минутом. Неколико су се пута подизале очи господареве на врата, лице му се још више намршти.

Нестрпљиво опет зазвони.

Слуга се одмах појави, али не Сила.

— Шта је било? Јесте ли звали Гжималу?

— Сила је у галопу одјахао, господару.

— Одјахао? Јел' на имање?

— На имању није Гжимала.

— Па где је?

— Има већ четири године како је отишао из Холше.

— А ко је настојник место њега?

— Немац, кнеже, господин Бутнер.

— Па куда је отишао Сила?

— Г. Гжимали, његову двору.

— Будале! — промрмља кнез љутито. — Зови ми г. Бутнера. Сила да се врати с пута!

— Одмах, господару.

Слуга оде, а кнез устаде, уклони столицу и поче журно ходати по соби.

Барон Амадије је с правом називао слуге стадом. Дивно су расположили свога господара слепом послушношћу. Изложили га подсмеху пред негдашњим настојником, а сада независним грађанином.

Кнез стаде до прозора и загледавши се у једну тачку, коју сасвим није видео, на једанпут помисле, да збиља није јуче оставио Холшу, већ пре пет година, да се слуге морају мењати, да су Гжималу уклонили сигурно због неспособности и заменили га Немцем, који је способнији за настојника. И нервозно зевну.

Било како било, ако само Сила измакне потери, десиће се нешто горе, него грех: нешто, што нема смисла; промена настојника задаће му само посла. Онога је познавао бар из виђења. Знао га је и запамтио — и чак му је било мало непријатно, што још није он.

У ходнику се зачуше тешки кораци, затим гребање на вратима, најзад се појави мали, дебео човек, ћелав, с великом риђом брадом, усплахирен од брзога хода, с неколико књига под мишком.

— По заповести — Rittar von Butner — јави се крештавим гласом и упре своје живе зеленкасте очи у господара.

Кнез га прегледа летимице и заузимајући своје место за писаћим столом, поче:

— Јесте ли ви овде настојник?

— Овде, и у Чартомљу, и у Заорецком кључу. Има четири године како вршим ту дужност. Уживао сам неограничено поверење покојнога кнеза Алфреда и признање светле кнегиње.

— Јесте ли ви заузели место г. Гжимале?

— Није ту имало шта да се заузме, светли кнеже! узвикну Ritter von Butner патентично. — Кад ме је по препоруци барона Лихштата кнез Алфред на Холши позвао овамо, ја сам затекао све у нереду. Све: земљу, парнице судске и граничне, односи према сељацима, приходи, минерална богатства добара, шуме — све.

Раширио руке, и као да нешто с њих отреса.

— Зло притисло Холшу. Имање било дато под аренду људима, који нису плаћали, њиве у рукама невештих економа, слуге напуштене, приходи никакакви. Затуцаност и немар на сваком кораку!

Кнез Леон са мало притвореним очима, на којима су капци на сваку гласнију реч или јачи покрет настојников нервозно дрхтали — личио је на статуу. Без сумње није слушао ни речи ни смисао, али непријатно дирнут лармом, и не хотећи да га прекида, предавао се стрпљиво тортури, трудећи се само да оглуви.

А Немац је, машући рукама, тресући брадом као заставом, превр̂ћући очима, непрестано говорио.

— И онај Херкулес имао би у Холши исто онолико посла, колико негда у коњушници Аугијасовој. Ја се ничега нисам побојао и, нашавши према себи интелигентне помоћнике, латио сам се посла. Надам се, да сам достојно одговорио надама које је у мене полагала светла породица.

И поклони се на три стране.

— Ви ћете наћи, кнеже, да сам био строг, да сам увео поредак и приходе удесио паметном администрацијом. И смем тврдити, да је пољског газдинства за увек нестало. За увек, ако и даље будем имао ваше поверење и снагу за превелики рад.

Затим предахну и пљуну.

Кнез Леон задрхта у фотељи.

Ritter von Butner приђе столу.

Чизме су му биле скоро до појаса, лупале су и шкрипале

јако. Осећао се јако дуван. Кнез задрхта, пружи руку у шпаг на капуту, и мирисном марамом од батиста убриса побледело лице. Задах од дувана рђаво је утицао на њ. Он се исправи и разрогачивши очи гледао је настојника.

Бутнер извади испод једне мишице четири књиге, испод друге пет, мање стаде извлачити из шпагова на капуту.

Беше их четрнаест на столу, све прожмане киселином, дуваном или влагом, која се осећа у амбарима.

Кнез се помаче заједно с наслоњачом на средину собе, стежући мараму.

— Ово су докази мога старања и рада — изделамова Немац — Кад их прегледате, онда ћете изрећи свој суд и мишљење о Фридриху von Butner.

Тада брзо устаде кнез. То је било већ и сувише.

— Ја не бих држао чиновнике, драги мој господине, кад бих хтео то прегледати! — узвикну кнез, уклањајући од себе књиге. — Мило ми је, што видим код вас толико снаге, енергије и воље; а било би ми још милије кад бисте ме што ређе и што мање мучили стварима управе. Сваки дан у подне посветићу по један сат потписивању. Уосталом тражим, да вршите све као и до сад. Уклоните, молим вас, те књиге!

И пружи се за хартију коју као да је жена писала.

— Звао сам вас овамо да вам издам ове наредбе.

Наже се и поче читати:

— Да се што пре поправи павиљон уз капелу за свештеника.

— Разумем, кнеже!

— Да се прошири зимски парк и споји с апартманима кнегиње Алфредове.

— Разумем, кнеже!

— Сутра да ми се изда из касе три хиљаде рубаља.

— Хоћете ли одмах, кнеже?

— Сутра у подне!... Напослетку, да узмете из касе двеста рубаља за финију обућу и бољи дуван.

— Како сте милостиви, кнеже!

— Не говоримо о томе. Препоручујем вам да се журите — збогом.

Немац се поклони десет пута, повуче се с лицем према кнезу, на прагу се спотаче, направи ларму, отвори врата леђима и најзад остаде само задах од дувана и јухта.

Кнез широм отвори прозор и до половине наже се на свеж ваздух.

Осећао је, прво, очајање, а затим раздраженост — напослетку прође га све, и земља равна, сива као и ноћ, мекана као сапуњава вода, постаде се величанствена.

На лицу му се поврати маска, а немоћ и мрзост у душу. Опет је био онај који и увек.

А летњи поветарац с дворишта миловао га по лицу, водоскок опијао својим шумором, а пред њим су се величанствено оцртавале развалине старога замка, кроз чију је огромну капију водио пут из варошице новоме двору.

Некада, пре шест векова, први Лав халшански помоћу једног роба Татара и хиљаду поданика подигао је ове огромне зидине, замак за своје господство.

У старим документима био је детаљан опис величине и облика ове тврђаве, слике тајних прелаза у зидовима и под зидовима, историја сваке куле, битака и народа који су крвљу попрскали јаме и бедеме, била су имена свих холшанских кнежева до последњег војводе и сенатора за време Саса, који је оставио замак, уништен у бојевима, и подигао са огромним трошком нови дворац.

И тако је остала та грдосија празна, и из године у годину бивала све дивљија, све црња.

Маховина и коров обузели су пукотине, по бедемима бусење, двориште засуто ђубретом, сводови, који су се порушили открили су потајне ходнике, у куле су се населиле хиљаде сова и чавки, а по највишим зидовима, искрзаним разнолико, милили су гуштери и јуриле лисице.

Напослетку овај старац који је преживео своје доба почео је сметати младом поколењу.

Још деда садашњега господара носио се мишљу да поруши и уклони ове развалине, јер су спречавале изглед на варошицу и реку, али је порушио само један део куле на углу и дигао руке од тог незахвалног посла. Ову грађевину титана — титани су само могли уништити.

И син је његов покушавао, али с малим успехом. Кнез Алфред се латио посла помоћу Јевреја, којима је у бесцење продавао цигље, али су и ови брзо изгубили вољу због тврдог материјала.

Старац као да се ругао овим пигмејима; шанчеви његови,

куле, као да су се дрско смејале и чикале показујући своје пукотине, кроз које се провлачио вихар и цичао у дуету са совама.

Капија одмах према новој палати била је још доста јака, а над њом, под стражарском колонадом, видео се јасно Кентаур, грб холшанских кнежева, насликан на плеху, данас већ зарђалом. Неколико куршума окрзнуло је ту драгоценост, а други су се били заболи у зид и чинили на његовој глаткој површини изрезотине и рупе.

Наследник овог блага упре своје уморне очи у онај плех симблични.

У погледу његову није било ни поноситости, ни сујете, већ пре нека туга.

Он се јако намршти: сигурно је мислио о нечему што је само он знао, о неким бојевима, који су се завршили поразом.

Пријатан поветарац миловао му је безбојне образе. Изазва му, најзад, мало руменила, а можда је то и светлост сунца на заласку која се ломи у окнима на палати.

Кнез је прелазио сада неравне линије стрелиштâ у зидовима и врати се опет онај колонади над капијом.

Како се ту ништа није променило за пет годима, ни у околини, ни у предметима.

Сигурно су и сад у зидинама узане степенице, које воде у колонаду над Кентауром.

Из овог ходника стражари су пазили на непријатеља, распознавали заставу, свирали су у трубе кад се рађа сунце и на вечерњу молитву.

Из овог је ходника и кнез Леон негда гледао на палату ту до ногу његових.

Било је онда лето.

По зидинама је цветала мајчина душица и поменак, а у пукотинама су зрикали попци. Минуло је пет година. Многе је развалине за то време обишао кнез у свом путовању без циља и без задовољства.

Али никада није осетио мирис мајчине душице и поменка, никада није слушао мелодичну песмицу попаца.

Чудновато је, како је он то све запамтио! Да ли је био сам и нико више? Та двоје их је било онда на колонади, за њих двоје је мирисало цвеће и зујали инсекти.

И пређе преко очију белом, нежном руком, на којој се од

скора блистао прстен с грбом. А оне су биле потамнеле од меланхолије и туге.

Онога је дана био млад и здрав. Мислио је, осећао, желео.

Сад је све прошло, и једина му је утеха била то, што није могао мислити — само понекад, ретко, и тада је патио.

Била је тишина, таква тишина, да је допирао до њега топот коњски с пута и тргао кнеза из сањарија.

Као лептир излете из капије слуга на коњу. То је био Сила на коњу у белој пени. Господар га је пратио очима све до дворишта. Видело се да је био нестрпљив.

Кад се слуга приближи, кнез се наже преко прозора.

— Сило! — викну.

Козак се пренерази.

— Одакле долазиш?

— Из Забужа, од г. Гжимале, милостиви господару.

— Како си смео! А зашто ми ниси објаснио, да г. Гжимала није у Холши?

— Ви нисте питали, а за мене је наредба светиња! — Ишао сам у Забуже.

— Па шта је било?

— Г. Гжимала је рекао да га извиним код вас, и да кажем, да ће доћи, чим узмогне.

— Иди натраг у Забуже и реци г. Гжимали, да ми извини, и чим будем имао времена, сам ћу то учинити лично! А други пут ме не излажи такој непријатности! Постиђени Сила окрете коња, пови се по њему и одјури.

После једног тренутка већ се није видео.

Кнез оде од прозора, попуши једно за друго неколико цигарета, пређе у своје апартмане, рече Бернарду да га намирише и обуче за ручак.

Кад би споменуо Бутнера, чинило би му се, као да је довршио дело које се једначи с радом читавог поколења.

IV

Друштво је било сјајно. Даме у тесним амазонкама[1], свака је имала ружу за капутом, господа у јахачком оделу и чизмама, а за њима толико исто лакеја.

[1] Врста женске јахаће одеће.

Коњи, којима је само Машковски могао по нешто приметити, ишли су одмерено и поносито; друштво је било живахно и весело.

Да, био је и Машковски, већ као примљени вереник Изин, радостан што је добио његов „Кастелан“, који му је једнако био на устима.

Кнегињица Иза која се већ помирила са судбином, обасипана је поклонима, и занета величанственим походом слушала је приче о коњу стрпљиво и с учтивим осмејком на лицу. Осмех овај, исто онако као и туга на лицу братовљу, постао је њена маска, под коју је она скрила Бог зна колико младалачких жеља и девичанских снова.

Смешила се на мајку, кад јој је причала о сјајном роду Машковских; смешила се, исто тако, на теткине шале и двосмислице.

Такав се осмејак виђа на лицу робиња и лутака.

Машковски јој рече, да одлично јаше, и кад је видео на седлу, да се дупло заљубио у њу. Она и не порумене и јашући, гладила је кадифасту гриву коњску и посматрала пут.

А око овог пара несташно облеће кнегиња Лавинија. Заборавивши за године и за озбиљност, она је изабрала најсамовољнијег коња, јурила, упадала међу парове, мешала се у разговоре, досађивала и друштву и коњима.

Машковски, колико год би пута покушао да се приближи Изи, увек би срео тетку, која му се ругала у брк; а кнегиња Идалија кад си спустила глас, да би је могао чути само кнез Леон, чула би одмах како то исто понавља и безочна уседелица и још коментарише.

Досађивати било је највеће задовољство кнегиње Лавиније; пријатни су јој били преки погледи Машковскога и гнев на лицу лепе госпође, а страшно је љутио немир сестрићев.

Сиђоше с брда, прођоше поред ћарошице и реке, и уђоше у шуму, испресецану мочарима и поточићима.

Машковски се брзо обазре око себе:

— Чини ми се да идемо трагом јадног Алфреда — узвикну. — Кнеже Леоне, шта је било с оном кобилом?

Кнез механично привуче дизгин и погледа на снаху.

— Можда желите да се вратимо? — рече тихо.

— Зашто! Нисам ни мало нервозна! Напротив, баш бих рада видети то место.

— И ја — упаде кнегињица Лавинија. — Ја волим места где се извршују убиства и самоубиства!

— А нарочито она која је удес украсио! — рече кнез Леон.

— Одиста! Испричајте нам! Јели се тамо ко обесио?

— О, није један! Чини ми се да је онамо висило четири Сумарока и један Холшански.

— Како? како? — узвикну госпојица Лавинија.

— Ни сам добро не знам, тетка. Једном у лову причао ми је о том ловац. То су сигурно биле негда обичне епизоде из парница око имања.

— Дакле то су биле парнице! А ја сам мислила, да је то каква љубавна прича! — насмеја се г-ђица Лавинија.

— А шта је било с оном кобилом, кнеже Леоне? — упита опет Машковски.

— Не знам, графе. Сигурно су је одвели у ергелу.

— И то су добро урадили. Дивна ће то бити мати. Какву има лопатицу! Продајте ми је, кнеже?

— Опростите, графе, али ми такви коњи нису за продају.

— Штета! Хм, хм!

Машковски се замисли, певушећу нешто за себе. Није могао у први мах схватити, зашто се таки коњи не продају.

Изиђоше из шумице. Околина је била равна, то је било поље са већ зрелим житом. Мало даље виделе се зграде на имању Холшанских.

Пут се мало издизао и ту је одмах био један го брежуљак на коме се видело неколико стена и древни крст који је време већ мало нагло, а до њега тужна бреза.

Одатле на лево скретао је нераван путић који је водио у једно сеоце испод шуме.

На брежуљку застадоше кнез Леон и снаха, који су ишли напред.

— То је овде — рече, показујући очима крст. — То се зове Каравика.

— Нешто татарски — рече... Идалија.

— А можда је само скраћено: kara od vieku[1] тихо одговори Леон.

Машковски угна коња међу стене; г-ђица Лавинија сјаха

[1] Вековна казна.

и разгледаше пажљиво то место, обилазећи са свих страна и тражећи натписе на камену.

Тако је у иностранству разгледала реткости и споменике.

И Иза се задржа, али не приђе близу. Опустила је руке и очима које су изражавале страх гледала је на земљу и као да је тражила трагове крви братовље.

Кнез је веома осетљив! — рече кнегиња Идалија, гуркајући у раме девера крајем од бича.

— По чему то закључујете?

— По устезању односно циља нашег излета, а сада по изненадној бледоћи. Јесте ли волели брата?

— Врло сам га мало познавао. Васпитавали су нас одвојено и друкчије нас образовали. Мислим да је то био добар човек, и не волим наследство после случајне смрти.

— О доброти његовој никад нисам мислила; а што се тиче наследства, кнеже, ако није могуће друкчије доћи до њега, онда је и случај добар.

Она скиде жуту ружу и принесе је устима. Кнез је гледао.

— Ова је ружа, случајно, била прво моја, а зар вам, за то, неће бити мило да је наследите?

И кад је он непрестано гледао, цвет пролете кроз ваздух, додирну његову руку и паде на земљу.

— Баш сте невешти! — насмеја се лепа госпођа.

Леон скочи с коња, сави се да дохвати ружу, а рука му је нервозно дрхтала.

Ружа је била у прашини, а крај ње учини му се да види неку тамну, црвено-црну мрљу, па се и против воље, згрози, и помисли на крв братовљу која је недавно ту проливена.

Цвет као да га је палио по руци; да је могао бацио би га на гране тамо код крста, али му је отменост друкчије налагала.

Поклони се са захвалношћу и мету мирисни поклон у шпаг од капута на прсима.

Полузатворене кокетне очи и јако румена уста обећавали су му више него тај цветак.

Са стране је гледала ту сцену Иза, и видело се да је била јако зачуђена.

Можда је први пут спазила „флирт“ и помислила, да ће после венчања и она моћи на тај начин да се занима. Само

она би желела, да се њена ружа љуби, па затим и руке, и да јој се говори тихо, али жарко — о љубави. А Леон је био тако укочен, тако хладан!

Најзад г-ђица Лавинија и Машковски задовољише своју радозналост.

— Ништа особито! — пресуди тетка седајући на коња уз припомоћ надзорника коњушнице. — У осталом, у овој земљи ни у чему не умеју да се користе приликама. Али на страни то би већ умели! Била би ту једна капелица, изворчић, лепо обучен чувар; причало би се, где, ко и кад се обесио, како је изгледао; били би ту и конопчићи, аутографи, књига за госте, хладњак, све лепо удешено за посетиоце. А овде ми нико не уме објаснити ни ко је то Суморок.

— А! опростићете, тетка, ја то знам. Суморок је шљахтић који већ двеста година влада без права нашом енклавом.

— Шта је то енклава?

— Ево овај појас земље лево, широк око пола врсте, а дуг три миље, што на велику срамоту раставља поља холшанска. Тамо ниже моје шуме види се мали дворац шљахтићев.

— Па ви сте говорили да се он обесио.

— Четири његова претка! Уосталом, ја не знам шта је с парницом. Можда тамо већ никога нема.

— И ви нисте радознали?

— Нисам, тетка; али могу да наредим да ми се донесу од пуномоћника сва акта о парници. Написаће се извод, и ако вас та ствар занима, моћи ћете је прочитати.

— Наравно да ме занима! Помислите само, четири самоубиства! То је дивно!

— Онда ћу вас услужити главном садржином.

— Идалија! А где је она ружа? Јел' изгубљена?

— Вероватно! — процеди удовица.

Проницљиве очи г-ђице Лавиније летеле су с ње на Леона — они се споразумеше погледима.

Путовали су затим даље, прођоше поред стаја на имању и дођоше најзад у село, које је недавно спаљено.

— Ах! па ми смо то видели пре неке вечери: Сећате ли се оне ватре што се видела иза шуме? Ах, како је то страшно!...

Приђоше ближе. По згаришту су се немо кретали осиротели сељаци и претресали рушевине. Гомилице деце гледале су то бесмислено. Овде онде чуо се плач жена. Кад се поја-

више коњаници осети се живот. Јадници су можда мислили, да су ова светла господа, као анђели, сишла намерно да им притеку у помоћ.

Почеше се гомилати, излазити на улицу, савијати се до земље; жене су падале на колена и сметале пролазу.

Tiens, шта хоће ови дивљаци! — узвикну г-ђица Лавинија.

— Сигурно помоћи — мирно одговори Леон, вадећи новчаник из шпага и бацајући га у гомилу.

— Како овде заудара? — намршти се кнегињица Идалија.

— На страни би ове људе показивали у цирковима. Видела сам у Паризу врло сличне њима Индијанце — додаде кнегиња Лавинија.

— А, то није истина! — бранио је Машковски по свом обичају. Видите ли, госпођо, ову жену? Потпуно лепа, па још каква је стаса!

Извади и он новчаник и стаде климати главом на младу жену.

Иза пребледе, Леон се намргоди, кнегиња Идалија пусти дизгине хотећи да се уклони из тог задаха, а само кнегињица Лавинија, којој се свидео предлог Машковског, остаде, вичући расејано на жену француски.

Међутим око Леона тискала се гомила народа. Клањали се непрестано, дотичући готово земљу лицем; старије су гурали напред.

Најзад гомила прекрили целу улицу — коњ стаде пред прсима људским.

— Шта хоћете? — упита Леон, коме се већ то беше досадило.

— Спасења, милостиви кнеже! — почеше да вичу, да му грле ноге, да падају на колена у прашину. А један старац, погрбљен и готово слеп, испружи к њему своје мршаве руке и уздрхталим, развученим гласом надгласи ларму.

— Милостиви господару наш! Доста нам је било казне, доста глобљења. Наши су оци згрешили, а ми несрећни бедници испаштамо. Ни зараде, ни паше за стоку, ни дрва, ни сена, ништа нам не дају. Ослободи нас казне, кнеже, господару, ослободи! А Бог ће те зато сачувати од сваке жалости и болести, даће ти децу и унуке пазити, даће ти свега изобиља и повећаће ти моћ! Сад смо и без крова над главом, па ко ће

нам подићи колибе без твоје помоћи?... Сажали се, смилуј се, кнеже, саслушај наше покајање!

Кнез окрете на друга страну. Та га је вика непријатно дирала. Намршти се и доби достојанствен изглед.

— Опростите, кнегињо, за ову непријатност. Сило, да се растерају ови људи! Ово није место нити време за предавање молби. Има за то управа у Холши!

Слуга јурну у гомилу.

— Пролаз за кнеза начините! — викну јако.

Сељаци почеше да се уклањају, онемеше и уплашише се. Коњ их је Силин гурао, а он, као обично блиски извршилац воље господареве, разбацивао се и викао.

Сељаци су мирно сносили то гурање и гажење: само једна жена коју је дрско Сила гурнуо узвикну тужно:

— Сине, не удри!

Сила наједанпут умуче. Познао је матер; тек сад и спази мало даље димњак на очевој колиби. Обори главу и преста викати. Уосталом, пут је већ био начињен; јахачи прођоше спаљено село и изуђоше на пут.

Машковски предложи да се тркају — и јурили су узвикујући енглески.

Прва је била на опште изненађење кнегињица Лавинија. Ћудљива је кобила летела с њоме и доста је заплашила и приличну јој штету нанела, јер су за њом скупљали вештачку косу, чешљеве, укоснице, на послетку витице и бич.

Најзад јој пође за руком да задржи непослушну животињу, али је изгубила вољу за даљу штету.

Машковски јој се светио омирским смехом, кнегиња Иланија заједљивим досеткама, али се она није имала на кога љутити, јер је себи сама изабрала ту кобилу, и ако јој је коњушар саветовао да то не чини.

— Хоћете ли да се вратимо? — упита учтиво Леон.

Напућена г-ђица Лавинија поправи на брзу руку косу, и у ћутању, које је много казивало, ишла је за осталима трудећи се да утиша срдбу.

Машковски се примиче Изи и стаде јој се невешто удварати, а кнез Леон и снаха му ишли су напред једно поред другог тако близу да су готово из уста у уста давали једно другом осмехе и значајне речи.

— Дакле ви, кнеже, одиста тврдите да о љубави немате ни појма?

— Чини ми се, да сам тако говорио.

— Ја вас жалим, кнеже!

— Што сам тако занемарен, јел'те?

— Не, него што ћете се морати учити тој вештини због кнегињице Саraman — Саpet или, можда, од ње.

— Ја мислим да ће се моћи и без тога!

— Прослављаће се ваш имендан о Светим Малишанима.[1]

— А зашто сте ви, кнеже, назвали љубав жарком чартљом Дејаниринoм?

— Допустите да ја вас упитам: зашто сте је ви назвали највећом успоменом? одговори Леон.

— Али сам рекла: и највећи заборав.

— Ах, дакле, пола је била истина.

— Не, истина је била према избору, á discrétion! Шта бисте ви изабрали, кнеже?

— Оно друго, ако је слободно.

У том му се моменту коњ тако пропе у страну, да га у мало није избацио из седла.

Уплашио се од човека што је седео на стени под Карaвиком. Тај је човек дуго тамо седео и непомично посматрао јахаче. Кад су му се приближили, он је брзо устао и стао пред кнеза који је, изненађен, гледао у њега, мислећи јамачно о другом нечем.

То је био висок и тако сув старац, да је личио на авет. Лице му је било као у мртваца, мршаво и безбојно и све смежурено; поглед му је био укочен и очајнички, и дубоко упале очи његове сијале су као блудећа светлост.

У старом, сивом огртачу, непомичан, и са очима упртим у лице кнеза Холшанског, изгледао је овај старац као какво чудовиште. Али је силан био тај неми поглед јер га нико не обиђе, нико не прође.

Сви су стајали и ћутали, и ако су били против воље задржани. Кнез први дође к себи.

— Да ли сам ти што потребан, пријатељу?

[1] Празник, који пада четвртог дана Божића и празнује се у част деце, коју су потукли по наредби Иродовој — када је Марија са Христом морала побећи. Овде је хтела кнегиња рећи како је Леон детињаст.

Чудовиште отвори бледа уста, и као из какве бездне одговори:

— Јеси ли ти нови кнез у Холши и Чартомљу?

— Јесам!

Тада човек лагано диже коштуњаву руку и скиде велику јагњећу шубару, и откри ћелаву главу, сјајну и жућкасту као слонова кост.

— Ја сам Василије Суморок! — рече потмуло.

— Суморок! — Тихо понови г-ђица Лавинија заборављајући на своју катастрофу и примаче се ближе.

Кнез и сам беше подигао руку капи, кад и старац, али је спусти чим чу ко је.

— Тражио сам те у двору, али тамо Суморока не пуштају, и имају право! Па сам те чекао на путу, јер сам хтео да видим на кога си налик. И хтео сам да те упитам какав ћеш бити, да ли као и они ранији, или, можда, доиста нов, друкчији.

— Jl est fou! — шану кнегиња Италија.

Старац је непрекидно гледао на кнеза, распаљивао га, застрашавао.

— Видео сам те, али ми твоје лице ништа не говори! Ти се чудиш мојој смелости!... Имам право, јер сам Суморок! Холшански зна шта то значи! Три столећа ви нам нисте давали да будемо добри, а ми вама да будете мирни. А хоћете ли ви сада, кад сте нас уништили, бити друкчији, добри!... Ја имам право да ти кажем: Буди ти добар, јер је једном племену доста једна неправда, доста је на вашој страни убистава и крви, а мало ће бити до свршетка света кајања и поправљања!

Рекавши ово старац скиде очи с кнеза, и с тим као да је бацио какве чини.

Леон задрхта и пребледе као крпа.

— С пута! — викну.

А старац се немо уклони. Врати се на камен под крстом, наслони се на дрво и загледа се у даљину. Изгледао је као мртав.

(Наставиће се)

Марија Роћевичевна.

(С пољског преводи **М. Ст. Јанковић**).

РАФАЕЛ

(НАСТАВАК)

Тих неколико Рафаелових фиорентинских богородица приказане су саме с Младенцем. Нико трећи није присутан. Сликар је оставио мајку на̏са̑мо са синчићем, износећи нам разноврсне вариације тога интимног односа и не хотећи да нам сврати пажњу на друго што. То је истовромено најједноставнији приказ Мадоне с Младенцем, стар колико и хришћанска уметност, јер га већ крајем II века сретамо на зидовима по катакомбама; због несложености своје, он најбоље одговара једној икони, те зато и примена његова беше од увек најчешћа. Даљу једну врсту богородичних слика образује нешто проширена радња, која се постиже тиме, што се у приказ уводи и мали Јован. Средњи век придаваше символично значење овој врсти приказа, очевидно у намери да нагласи, како је Јован од најранијег детињства Промислом наречен за претечу Христу. То се на старијим сликама види из целе његове појаве. Свестан своје мисије, коју ће тек као човек извршити, и носећи собом њене символичке знаке: крст од трске и размотан тра̑к са натписом „Ecce agnus dei“ (Гле, јагње божје) — заузима већ сада прописан молитвени став пред својим вршњаком, док га овај удостојава благослова с материна крила. Неприродност овога усиљеног односа међу децом није могла остати ни од Рафаела дуго неопажена. Мада је донео из Умбрије, као што рекосмо, извесну дозу средњевековна схватања, ипак је он у Фиоренци, под утицајем једне уметности која све реализује, брзо стекао уверења: да деца не треба да су маторци. Може слика и без

тога бити нежна и побожна. Рафаел је, благодарећи урођеној поетичности својој, умео да се довије и да баш за ову врсту приказа створи један тип, који не у̂дӣ религиозности а садржи природност. Он је, може се рећи, први начинио идилу од заједнице између Исуса и Јована као деце, први који је свезу два малишана снабдео потребном наивношћу, не одузевши им при том ни потребну свётост. Док сама деца не знају да су свёта, ми осећамо да јесу, управо изгледају нам као да су се спустила са једне више тачке и пред нама се састају само зато, да бисмо још јасније уочили разлику између њих и њихових земаљских вршњака.

Најранија Рафаелова слика ове врсте, јесте „Богородица војводе од Терануове" (берлински музеј), која је морала постати наскоро по његову доласку у Фиоренцу. Компонована на кружној површини, чини као и Мадона дел Грандука прелаз од умбријског манира ка слободи фиорентинске школе. Ако се упечатак анализе целокупан, онда још има нечега перуђинеског, везано богобојажљивог, нарочито у држању малога Јована. Лево од богородице, стоји до појаса израђен други дечачић, вероватно будући јеванђелиста Јован, и пун збиље посматра, како његов имењак пружа Исусу натписни тра̂к. Али су, при свем том, деца збиља лепа, а не мање и богородица, само јој веселости недостаје. Дуго невесела ипак није остала. Већ на првој идућој слици постао је и дечји састанак друкчији: Исус, усправљен крај мајчиних ногу, прихваћа Јовану крст од трске, али као да оба детета још нису на чисто са тим: шта управо значи тај крст. Да ли је он зато ту, да се шипарци са њим поиграју, или да послужи као символични наговештај бурне им будућности? Интензивно зеленило окружује групу, иза које се у даљини беласа река и протеже венац планински. Топао разлив боја̂ и позитура богородичина — она седи, и дражесно истурила десну а леву ногу пода̀вила — откривају утицај Леонарда да Винчија, чије Ане и Марије нису никад без извесне кокетности. Што се тиче саме композиције, ова слика, као и друге две што следују, пада такође у очи; наиме, фигуре су тако постројене, да Марија читавом половином тела надвисује оба детета, услед чега добија група вид пирамиде или троугла. Знатан број претходних скица и студија сведочи, да је Рафаела стало доста труда, док се није од фра Бартоломеа научио овако компоновати; а с тога је и ова слика коју под именом

„Богородице у Зеленилу“ чува данас бечка галерија, још прилично неслободна у том погледу.

Много је слободнија „Богородица са Штиглицем“ — једна пријатна дечја идила, која је само из нежне Рафаелове душе могла проистећи. Мали је Јован, шврљајући пољем, ухватио штиглица и ето га уручује сад буцмастом вршњаку, да му радост причини; а богородица, која до мало час читаше у молитвенику, презнула је и посматра их. Ова необично љубазна слика, без икакве црквене примесе, беше свадбени поклон Лоренцу Нази од Рафаела. Приликом једнога земљотреса, сруши се кућа породице Нази и слика се сломије у парчад, која су доцније једва, али ипак доста вешто састављена. Данас се налази у фиорентинској галерији Уфиција̂.

Париски Лувр има трећи и најбољи Рафаелов рад ове врсте, подједнако важан по дубини уметничке замисли и савршеној техничкој обради. Цвеће и поврће спреда; река, брда и неколико зграда и торњева у залеђу; бело-сави облаци на небу и светлосна повлака дуж видика: — све то, и многе друге појединости, тако су брижљиво и љубављу извођене, да би ова слика и као пејсаж, без фигура, представљала замашну вредност. Али је њена права јачина баш у фигуративном де̂лу. Ту се Рафаел показује не само као велик сликар, већ и као изврстан психолог, са свестраним познавањем дечјега бића — онога што би се могло назвати Das ewig Kindliche. Ми видимо Јована како је, не знајући ни са̂м зашто и шта га гони на то, савио мало колено пред будућим Спаситељем; и видимо где наги Младенац управља безазлени поглед мајци, као да би запитати хтео: мати, зашто клечи мој слатки друг? Једино мати, преображена љупкошћу жене и узвишеношћу богородице, поуздано зна: да големи јади и невоље очекују у будућности ова два света детета крај њезиних ногу. Зато је „Лепа Вртарка“ („Belle Jardinière“) — тако се слика зове — онако дирљиво нежна према њима.

Галерија у Будимпешти такође притежава један занимљив примерак оваког богородичиног приказа. То је, и ако недовршена, лепа „Мадона Естерхази“, која свога синчића придржава на једном, маховином обраслу, камену, — док се преко пута мали Јован упиње, да просриче речи на тра̂ку. На послетку, овамо спадају и повише копија са једнога Рафаелова оригинала, који је незнано куд затурен или упропашћен. Са̂м мотив

сматра се непосредним изналаском Рафаеловим, а износи онај ганутљив тренутак, када млада мати, у присуству Јована, опрезно подиже вео са лица заспала малишана. Слика је позната под именом „Детињега Сна“ и, као што ћемо видети, Рафаел је овај мотив поновио и на једној римској богородици.

Прелазимо на трећу, последњу, врсту богородичина приказа, на свету породицу, која је уједно и најсложенија. Она постаје, кад се групи Марија-Младенац-Јован, придруже још: Јелисавета, мати трећега, и Јосиф, поочим другога. Тај приказ беше веома омиљен код тадашњих сликара, јер им он највише пружаше могућности, да покажу своје композиционо умење; али се ипак „света породица“ није нигде тако успешно неговала, као у талијанском сликарству. Рафаел је и ту дао најбоље ствари, нарочито у Риму, из две три последње године свога кратког живота; али су прве његове свете породице такође фиорентинског порекла, дакле из год. 1505—1508. Ми ћемо се задовољити њиховим површним навођењем.

„Богородица с Јагњетом“ (мадридски музеј Прадо), необично интензивних боја (чивит-плава, алевоцрвена, топложута итд.) и са узајмљеним главним мотивом од Леонарда да Винчија: мајка помаже синчићу, да узјаши јагње. Јосиф, ослоњен о палицу и љубазно насмешен, посматра их из позадине. Изгледа да се сцена збива за време бегства у Мисир, и као ведар опис родитељске среће остаће увек радо гледана.

„Богородица под Палмом“ (збирка лорда Елесмира у Лондону), са Јосифом који клечећи предаје киту цвећа Младенцу, и „Петроградска света Породица“, којој брижни поочим — он је овде изузетно ћосав — одузима сваку веселост, не освајају гледаоца толико, као „Света породица куће Канињани“ (минхенска пинакотека), која се иначе одликује сложенијом композицијом, пошто је и Јелисавета присутна. Рађена је по поруџбини Фиорентинца Доменика Каниђанија, а доцније постане својина Медича, одакле доспе у Немачку, као мираз уз једну принцезу. Слика је много изгубила услед познијег чишћења и премазивања. Тако буде збрисано и анђеоско јато око Јосифа, те композиција изгледа данас одвећ симетрична.

(Наставиће се)

Д-р Божидар С. Николајевић.

ЈЕСЕЊ ЈЕДНЕ ЖЕНЕ

И где био да био проспаваће на топлини женских прса.

Алфред де Вињи.

ПРВИ ДЕО

I

Уз велике парохиске цркве које су стално биле отворене народу на молитву, налазе се, у сваком кварту отменога Париза, скровитија, приснија, па и раскошнија уточишта за молитву у којима побожност отменога света, кад се на то реши, може да општи с Богом. Ту је, за Сен-Жерменско предграђе, Жези у улици Севр; за Јелисејска Поља, доминикански ораторнум у Фридландском авниу; пољана Монсо има у улици Лежандр Барнабите. Лепа рококо-капела из Тиренове улице врло је згодно поделила Европски Кварт.

Она припада Редантористкињама, женскоме реду који је прошлога века засновала маркиза Сен—Ивер—Лероа. Ове се калуђерице, све из богатих сталежа, нису нимало бринуле о болесницима, нити су посећивале убоге. Оне су предавале маленом броју ученица које су, као и оне, биле из одабраног друштва; оснивачица им је, међутим, одредила улогу коју је имала Марија у кући убогог Лазара: обожавање код ногу божанског Господа. На олтару који се светлуцао од смарагда, — као ћивот краља — мудраца у Колоњи, — кроз светлуцање златнога крста непрестано је светлео бледи котурић свете остије. Оне, Редантористкиње, чедно одевене у бело, огрнуте огртачем од плаве кадифе, притегнутим златним пасом, пред лицем Же-

никовим: и замењиване другима када их умор исцрпе, све по две клечале су молећи се немо пред осветљеном часном трпезом.

Дубока се тишина дизала из капеле: о дебеле зидове, о постављена врата, цео се варошки жагор ломио и изумирао. Улица је, у осталом, мирна, барем онај део који се је сучељавао са берлинском улицом у којој је подигнут манастир.

Ретко је кад, чак и кад није служба, да су клупе у капели празне, и да се силуета какве Парижанке не види између потколеника и наслона за руке. Оне ту радије долазе пешице, као на какав тајанствени састанак који је боље држати у тајности између Бога и себе. Која Парижанка из отменога света није осетила те изненадне нападе побожности, та ненадна враћања вери у муци слома свога срца? О! да чудних милости за које преклињу ове руке у рукавицама, расклопљене као каква књига преко лица под велом, и какви ли се сумњиви мириси морају дизати небу са пламеном малих свећа побођених на многосветњаке пред олтаром! Да очајних призива љубави које беже, што се мешају у искрено исповедање гриже савести! И какав треба да је горе стрпељив и разуман Бог, те да овеје које добро зрно између толико кукоља.

... На сваки начин да такву покајницу, овога октобарског предвечерја потонулог у кишу, не довезе овај купе у капелу у Тиреновој улици.

Тек што је била ушла, она је клекла у једној од последњих клупа, под предикаоницом, било што јој је било врло прешно да се моли, било да, као у књизи о Цариницима, што се није осећала достојна да дубље ступи у Дом Господњи. Дуго ту остајаше, сакривши лице рукама, или склопивши руке, као Росетијева Беатрича, и подигавши главу једнакој светлости која је падала с хора. Као и обично, остија се светлела у средини златних зрачних тракова, а две статуе, оличење мира, клечећи на последњем степену, у плавој кадифи и опасане златним пасом, упираху у њу усхићене очи.

Киша је била расула и последње сунчеве зраке; позадина је капеле тонула у мрак. Калуђерица једна изађе из сакристије: у руци је држала ужежен запаљак: кадифастим кораком клизила је од стуба стубу, плашљиво палећи гас у лампама. Кад упали и последњу, која је била баш изнад главе ове жене што се молила Богу, она се изненади и подиже главу. Поглед се њен сусрете са калуђеричиним очима; изменише по

један невидљив осмех познанства. Истим се кадифастим кораком сестра удаљи и пође уз степенице на хору; она покуша још да се моли Богу, али је изненадна светлост одагнала прибраност у исти мах кад и мрак. Узалудно је покајница хтела да прекинути конац своје молитве понова веже; зато је се одрече и оста за још неко време замишљена, блудећи очима. лица лепо осветљена светлошћу од лампе са куглом од млечнога стакла која је била на оближњем стубу.

Срећна отменост њена одела, вештина којом је умела да украси своју лепоту, облачили су је мало безличном љупкошћу коју имају парижанке из отменога света: и под тим лепом прави број година њених ишчезавао је. Па ипак, ако то није била врло млада жена, сигурно је била млада жена, чак и испод попустљивог смисла који Париз даје овим речима. Косе које је једва покривао врло мали шешир, начињен од зимзелена уплетена око златног кадуцеа, имале су слободну младалачку боју, отворено кестењасту, промешану златастим и риђим праменовима. Црни је вео ублажавао једно пријатно лице, пуних и мало гојазних линија, које потсећа цртама, ако не бојом, на она лица Талијанкиња, широког лика, фине браде, кратких и меснатих усана, права носа, ниска чела: лице девојака које носе воду са албанских и немских цитерна. Пошто у капели није било хладно, млада је жена допустила да јој се смакне огртач на наслон од клупе: став је њен оцртавао сав њен богат и довршен облик. Го врат, савршено бео, спајао је затиљак, по коме су пале коврче бакарасте боје, са подбратком једном кривом линијом, мало опуштеном, која као да је била некада оштрија, пре но што је постала пунија услед малог гојења. На њој је била једноставна хаљина од фулара, а као струк само исто тако просто јелече, украшено црном чипком око скутова, врата. и зарукавља. Јелече је истицало средишну линију леђа, превој између недара, мишице, и обавијало, црним пасом, према развијеним бедрима необично узан струк.

Требало је да покрај ње прође какав расејанко или какав побожан човек па да је, овакву каква је, не погледа. Она је била женска лепота потпуно довршена, коју су минуле године стално усавршавале, замењујући појачавањем типских одлика оно што је ишчезло у неодређеној милокрвности младалачкој, у дражи што је има неразвијен пупољак. Али су очи њене привлачиле очи. Душа је тако рећи у њима пливала, била на по-

врпини неодређене боје зеница, скоро плавих, ипак никако плавих, оне безимене боје што их имају извесни метали кад се пресеку.

Да, цела се је душа ове молитељке огледала у очима, с којих је сад скинут вео, и дизала се ка Невидљивоме, ка благом Пријатељу немирних, раздешених и неутешних: Богу очински расположеном према заљубљеницима, кога оне радо замишљају, по речима светих књига, најлепшим и у исто време и најнежнијим од људске деце. У очима је овим сијала извесна ретка безазленост која је тако озаравала лице да му је давала младалачки, неук и зачуђен изглед девојчица кад у подне, брбљајући и држећи се за руке, излазе из школе. Обилно нежности живело је у тим очима, извесна страсна потреба да неког штити, да воли, да распе своје срце као милостињу.

Пошто је калуђерица попалила све лампе у капели, клекну пред олтар и ту се смерно молила неко време. Затим се поклони часној трпези и уђе у сакристију. Шум од затварања врата појачавала је тишина у капели: он, из хипнозе, пробуди покајницу. Она се подиже, намаче свој огртач па се упути и сама сакристији. Сакристија је била обложена дрворезом отворене боје и јако наличила на какву собу за зубље: калуђерица је још ту била и прегледивала стихаре деце што певају на хору; она се осмехну отворенијим осмехом добродошлице но мало час, осмехом добродошлице који је био опуномоћен мањом светињом места: јер међу калуђерицама постоји чак и хијерархија осмејака.

— Добар дан, сестра Зито. Да ли је код куће опат Иге?

Сестра, као у исповеданици, прошапута:

— Држим да је ту... Видела сам г. исповедника кад је ушао пре три четврти сата, а нисам видела да је изашао.

— Да ли ме може примити?

— Ако је по вољи госпођи да пође... Али сад г. исповедник не исповеђује.

— Ах! нисам ја дошла да се исповедим.

Посетитељка очекну за тренутак два на што јаснији одговор: али сестра Зита, нашавши да је за данас доста говорила, ућута се и понова поче да прегледује стихаре. Млада се жена одлучи и, сигурним ходом каквога човека који добро познаје кућу, изађе из сакристије кроз врата која су била према хору.

Свежина од кише на мах је прожма, те она прикупи не-

шеве свога огртача; врата су гледала на четвртасто мало двориште, а вода ветром шибана допирала је до средине сводова. Манастирско је двориште као спавало под овом кишом: четири стазе посуте ситним песком око једнога четвороугаоника од шимшира из кога се издвајало нејасно беласање једне статуе. Друге две статуе украшавале су углове у дворишту: о њихова постоља биле су обешене лампе од разнобојног стакла. Двориште је било осветљено само овом жмиркавом светлошћу и млазом светлости што је продирао кроз неколико прозора.

Посетитељка брзо дође до другог краја тих сводова и попе се на први спрат. Заустави се пред једним постављеним вратима; отвори их, дође до других дрвених врата и закуца.

— ... Слободно! чу се пријатан, мало кроз нос, глас.

Она уђе. Проседа се једна глава појави иза писаћег стола од махагонија, а затим се уздиже и велики труп.

— Госпођа Сиржер!... Какво пријатно изненађење... Изволите сести, драга госпођо.

Свештеник показа на наслоњачу. Био је то човек висока раста, брижљиво очуван, и већ ушао у шездесете. У соби су слике рађене масним бојама, просто покућанство и постеља од обичнога гвожђа која се је видела иза завеса од алкова одударале од врло драгоцених ствари којима су били претрпани камин, намештај, па чак и зидови. Госпођа Сиржер седе. Свештеник је погледа кроз своје наочаре и понови:

— Какво пријатно изненађење! Шта вас сад овде доведе? Држим, да ништа није рђаво у вашој драгој породици?

— Ох! не, рече госпођа Сиржер, враћајући се с једне посете прошла сам Петроградском улицом. Свратих у капелу. Сестра Зита ми рече да сте овде... и...

Свештеник, поклонивши се, прими ово привидно објашњење; знао је он добро да ће, кроз кратко време, сазнати оно друго, оно истинито: какав, без сумње, бони грех пути!... Он га очекну за тренутак и, када га не дочека, прекиде тишину:

— Г. Сиржеру није, ваљда, горе?

— Не... Увек исто. Ово му влажно време рђаво чини. Па и у наточ томе једнако наваљује да иде у Луксембург. Знате, оделење наше париске банке. Потребно је да је тамо пре но што се сведу рачуни у јануару.

Свештеник равнодушно упита:

— Али г. Сиржер није сам... Он има и једног ортака,

зар не? Држим, да је то онај врло велики господин до кога сам, код вас на ручку, имао част да седим?... отац дражесне младе девојке, госпођице Кларе?...

— Да, г. Ескије. Он би био потпуно довољан да сам свршава послове у банци, а у Луксембургу имамо одличног управитеља... Али то не може да се докаже мом мужу, самољубив је он у томе и хоће да је овде.

Свештеник опусти једно, по свом обичају, продужено „хм" које је сада јасно говорило: „Знам ја какав је човек ваш муж, он се не води како би се хтело".

— А госпођица Клара, продужи он, јесте ли што скоро чули о њој?

— Вечераће код нас данас.

— Тако, рече свештеник бацивши поглед на лисни календар обешен о зид... Данас је прва среда у месецу, дан излаза пансионаткиња из Сиона.

Кашљуцну и, играјући се ножем за сечење хартије, продужи:

— То је веома пријатна особа: могу то да кажем, пошто сам имао задовољство да се с њом упознам при предавању о смирености у Сиону. Веома исправна, веома одлучна. Велика ће то хришћанка бити у животу. Она вам је нека даља рођака, је л' те?

Госпођа Сиржер поцрвене.

— Није. Клара је, заиста, кћи овог великог господина, г. Жан Ескијеа, ортака мога мужа. Ми смо веома стари пријатељи, али нисмо рођаци.

Освојена нежном собном топлотом пустила је да јој се огртач смакне на наслон од столице. Настаде кратко ћутање... И свештеник и отмена жена тражиле су приступ за прави разговор за који је она дошла и који је он очекивао.

Али им то никако не испаде за руком. Само свештеник, смејући се као на какву згодну досетку, рече:

— То ће бити само присни пријатељи, на Ваграмском тргу, вечерас?

— Да, одговори госпођа Сиржер...

Пошто се мало устезала, изненадно рече:

— Имамо сад једног новог госта, Мориса Артоа, г. Мориса Артоа, сина старога директора Париске и Луксембуршке Банке.

— Онога што се је...?

— Да... што се је убио.

— И јадни младић станује сад с вама? рече свештеник показујући се изненађен.

— Ох! не. Он станује с г. Ескјеом у доњем крилу куће.

Све врсте светлости пролажаху кроз безазлене очи госпође Спржер. Она је осећала на себи прикован свештеников поглед који је, због наочара, тако рећи кондензован био. Уморни од уздржавања, њен немир, брига и грижа савести попеше се са срца на усне и у очи; налакти се на ћоше од писаћег стола и, без и једног јецаја, бризну у плач. Свештеник је, за извесно време, остави да плаче. Посматрао је и размишљао. Како их је он познавао, ове јадне душе Парижанки, с којима се титрају таласи компромитовања и чаршијске подлости, а које немају чврстог земљишта на које ће да се ослоне ради одбране! Пошто је био исповедник њених ситних грехова, познавао је он нарочито ту душу и волео је, јер се она, збиља, огледала у безазлености и нежности ових лепих очију.

Госпођа Спржер нити је јецала, нити се покретала. Само је њено лице, које се од шаке упола видело, према светлости од лампе, било мало од плача поцрвенело.

Свештеник се Иге диже, нагну се и, метнувши своју руку на раме младе жене, рече:

— Шта вам је, дете моје? Вас нешто мори?

— Из једне фијоке извади он стакленце од ружичастог кристала и извади запушач од старога сребра, јер га је његов занат пастира женских душа одавна снабдео свим оруђем које је потребно да се победе и умире женски живци.

Али госпођа Спржер одмахну главом; обриса очи и насмеја се.

— Хвала, извините... Тако су ми раздешени живци од пре неколико дана! У извесним ми тренутцима изгледа као да имам какав терет на срцу, какву врсту веома тешког ђулета које га гњечи, и наизменично час се спушта час диже. У главу ми се то диже и, као мало час, распе се у сузе.

С нагласком човека који још нешто ишчекује, свештеник прошапута:

— Имате право; то је нервоза.

Госпођа Спржер престаде да брише сузе. Она рече:

— Баш бих желела, господине свештениче, да вам говорим по овој ствари.

Реченица је била нејасна; свештеник је разумео.

— Желите ли да вас саслушам у светој исповедаоници?

— Ох! не. Хтела сам само да се посаветујем с вама, да од вас потражим савета... Јако сам сад узнемирена.

Свештеник виде да јој се сузе нагомилаше у очима. Ухвати је за руку.

— Но, драга моја кћери, будите поверљиви... Реците ми... Исповедник је пред вама.

И као да замени све оно што му је недостајало из исповедаонице, тихе и мрачне цркве и решетке на калуђеричким собама, он помаче лампу, утули је мало, притисну цепну мараму на своје слепе очи и сакри очи. — Да чујем.

Она је говорила, путујући до свога признања, као што то чине све жене, најудаљенијим путевима, закашњујући се око око најситнијих околности, клизећи преко чињеница... „Ви знате, оче мој, положај мој према мом мужу. Због њега сам ја некада јако патила, па сам се после решила и на развод брака. Због његове болести то је било природно. Једно покрај другога ми смо живели сасвим мирно и, присуство г. Ескијеа, пријатеља и мог и његовог, угушивало је сударе. Није то, посигурно, сан о женидби који замишља каква млада девојка... али је то сношљивије...“

Свештеник је благо спречи да се не удали од предмета.

— Да, драга кћери, знам ја све то. Е лепо, има ли још чега новог у вашој кући? Да ли се г. Спржер променио према вами? Да ли је...?

Он је предвиђао, једно време, да ће му преплашено признати неугодни повратак који чине, покашто, мужеви својим дуго времена напуштеним женама: повратак кога се оне више плаше од напуштања, и противу кога прибегавају одмах својим природним савезницима, свештенику и лекару.

Госпођа га Спржер разумеде.

— Ох! не... рече, Богу хвала, не!...

Она се трудила да настави своје негодовање, па затим, пошто то није могла, на мах се одлучи и, загњуривши лице у руке, рече:

— То је... то је Морис Артоа, младић о коме сам вам говорила... син старога ортака мог мужа који сад станује у задњем одељењу...

Свештеник помисли:

„Одмах сам се досетио.“

И да би олакшао признање, сасвим гласно рече, у прекорима и с оним тражењем израза којим се одликују свештеници:

— Овом сте младом човеку, без сумње, пошто је живео покрај вас, пали у очи својом спољашњошћу... симпатичном, вашим благим карактером, дете моје драго?... Он је облетао око вас, гоњени његовим удварањем...

Она га пусти да говори, овлашћујући га на то својим ћутањем. Сузе су се њене сушиле на крају трепавица. — Нема сумње, продужи свештеник, оним благим гласом који речима побија вредност, слаби их и готово поништава, то је неки младић без верских начела који се пред помишљу на прељубу (он намерно нагласи ту реч) неће поколебати?

Она га живо прекину:

— Ох! не, оче! не реците то... Уверавам вас да јадно дете није криво!... а и ја толико исто колико и он... Боже мој! Ја не знам како се је то десило. Ја сам га више пута видела и не обративши пажњу на њега. Он је живео с мајком у Кану...

— То је каква Шпањолка? рече свештеник. Каква врло отмена а увек болесна госпођа?

— Да; умрла му је скоро је већ две године: то је био за њега први удар. Ми га нисмо видели доста дуго; он се био повукао у Италију и није се више хтео да враћа. Па ипак се је вратио у фебруару ове године, и готово у исто време су се и десили они страшни догађаји... банкротство енглеске банке где је његов отац имао велике капитале и револверски метак који је на себе испалио пошто је држао да је пропао. Младић је све то сазнао истог дана. Падне у постељу; ми смо га примили и бринули се о њему.

— Па затим?

— Затим је он, наравно, становао с нама... или бар с г. Ескијеом, и ранио се у нашој кући... Јадно дете, додаде она разнежена сећањем на своје успомене, да сте га видели у том тренутку! Није било могуће не бити милосрдан према њему Од данас до сутра губитак оца и пропаст, у двадесет четвртој. години...

— Потпуна пропаст?

— Срећом, не. У почетку смо и ми сви то мислили... Али је дуг делом плаћен. Морису је остало дванаест хиљада динара дохотка.

— Дванаест хиљада динара! узвикну свештеник, па то је скоро богатство за каквог раденог младића.

— Ох! помислите да је он кнежевски био васпитаван, да је држао да му је судбина одредила сто хиљада динара сталног дохотка. Њега нису учили никаквом занату... То је један уметник... Он компонује, пише стихове... Најзад, разочаран, он је озбиљно оболео. То је било запаљење мождане опне... Опорављање је било дуго. Не водивши о томе рачуна ја сам се, у том тренутку, везала за њега. Кад му је било боље, почели смо да излазимо заједно, да проводимо по цело после подне заједно... Сад је... сасвим добро... сасвим добро... Само је мало нервозан и раздражљив; али ми смо се навикли и не остављамо се никако.

Она престаде. Мисли су њене блудиле око успомена на шетње у двоје, Морис је, на постављеној клупи од купеа, седео до ње, а купе је лагано ишао кроз стазе Болоњске шуме коју је јесен обескрунила или су предвајали по булеварима упослену и веселу гомилу. Истинском бригом помућени глас свештеника Игеа прекину је:

— И онда сте, јадно моје дете, подлегли?

Госпођа Сиржер подиже к њему своје безазлене очи које су од изненађења чисто веће постале. —

— Подлегли, оче мој?

— Ви сте се... предали... том младом човеку?

Она одговори: „Ох! не!“ са тако јаким узбуђењем, и пруживши руке напред као да се брани тако инстинктивно, да и свештеник одмах помисли: „Она говори истину“. Исповедници, уосталом, ретко сумњају у искреност каквог покајника; знају они да грешник, кад је на само и кад је сигуран да ће тајна бити сачувана, радо даје одушке своме греху.

Свештеник ухвати и стеже за руке госпођу Сиржер.

— Ах! дете моје, ја сам задовољан с овим што сте ми сад рекли. Па ипак кад нисте подлегли, кад чак то није било ни у покушају, што држим да појмим, нашто тих суза... нашто?..

Она је, пошто се је сад мало разведрила, мерила своје речи да би боље изразила своје мисли.

— Боже мој, оче, ... истина је да то није било ни покушавано. Изгледа ми, знате, немогуће да икада на тај начин подлегнем, немогуће... (потражи поређење) немогуће толико као и узети код какве моје пријатељице новчаницу заборављену

на столу... као и мучити кога... сасвим немогуће. Али у савести својој оно што осећам према Морису изгледа ми рђаво, узнемирава ме и нагриза ме. Ох! рећи нешто не бих умела и с тога се баш и обраћам вама... Потом што не могу да увидим своју дужност ... патим.

— Ви волите тог младића? рече свештеник.

— Да ли је то волети... ја нисам доста способна да размрсим оно што се дешава у мени... Понекад кажем себи: „Баш сам луда што се мучим! ја волим Мориса као што бих волела сина да сам имала срећу да га имам“ (а ја бих могла да имам једнога скоро његових година). — Понекад ми пак изгледа да у мојој наклоности према њему има нечег... недопуштеног: нечег слично ономе што сам у сновима, као млада девојка, осећала према свом будућем мужу... А и Морис ме нарочито узнемирује. Он није паметан; тражи од мене по нешто што не треба да му допустим.

— Шта тражи? упита свештеник.

— Па, рече госпођа Сиржер пригнувши своје лице с кога је испаравала ружичаста пара... он хоће, например, да је моја рука увек у његовој, или његова глава на мојим прсима, па чак хоће...

Она оклеваше; а свештеник је поможе:

— Да вас пољуби?

Она потврди главом.

— Само у уста?

— Не... До јуче бар... Јуче је први пут... И то је, држим, пробудило моју бојазан.

Он не наваљиваше. Неколико су тренутака ћутали.

— А ови вас... додири раздражују... физички?

— Да.

И опет завлада ћутање у прегрејаној соби. Свештеник Иге отре зној и остави мараму на сто. С прикованим очима на под, Госпођа је Сиржер очекивала.

— Драга моја кћери, рече он после кратког размишљања, ваша је душа чиста, и она вас је и навела да ме нађете баш кад треба... Уверен сам да су ваше намере у нежности коју указујете овоме младићу чисте; али, зар не, његове нису ни мало исправне?... и онда, или ћете ви издржати једну од оних све више и више тешких борби, једну од оних у којима часна жена свагда оставља по мало од своје чистоте... или ћете подлећи...

Да, дете моје, подлећи ћете, понови он, наглашујући ту реч као да одговори на дрхтај Госпође Спржер... Мало час сте ми рекли да је то немогуће... тако ви мислите и у праву сте. Сад је то одиста немогуће, али мало мање него јуче, а то ће бити још мало мање него сутра, — док не буде довољна једна пошурица, један неосетљив додир да вас сруши.

Симетрично уреди он неколико увлака по писаћем столу, затим, с нешто узбудљивим гласом, продужи:

— Подлећи ћете, драга моја кћери, а то ће бити велика несрећа. Ви сте умели да прођете кроз свет и да ништа, што је ретко, од своје чистоте не изгубите. Ви сте једна од оних душа које су се исповедале под мојим руководством и с којима се ја мислим да одморим после свију врста жалосних ствари које око себе видим и назирем... Одмах сам рекао у себи: „Ова је, бар, сасвим нетакнута," и захвалих се Богу. Ви сте потпуно исправни и заслуга припада вама самој, пошто вам ваш муж, у осталом, није био веран друг, и пошто је после своје болести болесник у вашој кући... Кад би једнога дана, сазнао да сте се подали, као и толике друге, изгледало би ми као да ми објављују смрт ваше душе.

Он се радо служио тим завијеним речима, тим начинима духовитих љубазних речи које жене до живаца дирају. Госпођа Спржер је плакала. Он је ухвати за руку:

— Ја бих се много бринуо... Немојте мислити, да ћете ви бити срећни, ви још и мање. Имаћете грозницу која ће вам помутити очи; ви ћете хтети да убедите себе да је то због тога што сте срећни, јер ће вас бити страх да признате у себи да вам пад није накнађен, бар, срећом. Али на самој себи упознаћете свирепе освете. Све су их пале жене искусиле, па чак и најлуђе. Узалуд дижу главе оне, оглушују се, дају рачуна себи, у извесним тренутцима, да чине зло. Ах! видео сам их и које расуђују, које се буне на тај затвор савести својих, и говоре у себи: „Али, најзад, шта ја то грешно радим?... Ја сам слободна;" или: „Мој ме муж вара, њега се моје владање ништа не тиче... Волим једнога човека који воли мене, и њему сам верна... Камо ту зла?..." И у њиховој свести нема против-разлога. Само на дну њихових савести, један мало потмуо, али непријатан глас, одговара: „Зло је то, зло је то!..." и то као таквим тик-так на који се у дневном чаршијском жагору

заборавља, али који се у ноћној тишини и мраку огорчи толико да разбија сан... Отуда, и покрај свих светских расуђивања, има нечег рђавог у љубави, чим је она само себи циљ. Човечанство нагађа то нејасно и не објашњава га себи никако. Само црква решава то питање тврдећи: „Зло је то, јер је то забрањено...“ А филозофи као Паскал, пошто направе по неколико духовитих досетака, сложе се с мишљењем Црквиним. Ето пада, драга моја кћери, који вам не желим.

Госпођа Сиржер прошапута:

— Да... али шта да радим? кажите ми шта треба да радим, оче мој, и ја ћу то урадити...

Она је била искрена. Свештеникове су је речи о могућем паду, о губитку у тој љубави, заплашиле као да су јој обратиле пажњу на какву, пред њом, отворену провалију пуну блата.

— Треба удаљити тог младића!

Она побледе; узбуђење је њено било тако јако да су јој се усне згрчиле и нису могле ни речи помолити.

— Ви видите добро, да га већ волите! рече тужно свештеник.

Она, не усудивши се да погледа у свештеника, промуца:

— Немогуће је удаљити га, оче! не зависи то од мене. Никаква утицаја немам на њега. А после, ако он на то и пристане, како ћу ја то образложити своме мужу и г. Ескијеу који хоће да га задрже у кући?

— Не треба да се обратите на вашег мужа и на г. Ескијеа... Самом њему треба... Заповедићете му... замолићете га да отпутује.

— А ако он неће?

— Ако му ви на извесан начин говорите, хтеће... Представите му, без каћиперства, да сте се искрено решили да му никада нећете подлећи... да ће му од сада у свако време његово приближавање само наносити патњи, и да у интересу његовог мира и у интересу вашег угледа, ви од њега захтевате...

— Јадно дете! прекиде га она гласом помућеним сузама. Шта ће од њега бити кад бих ја то од њега захтевала?...

— Да ли би радије хтели да му будете љубазница? рече свештеник.

Реч је ошину. Она устаде.

— Рећи ћу му то!

Очи јој бурно попустише до сад задржаним сузама: крупне је сузе залише и јако зајеца. Опет јој се Пге приближи и за овај велики бол нађе само ове речи:

— Кћери моја! драга кћери моја!

Кад је изгледало да се је мало утишала, упита је:

— Да би се окрепили, хоћете ли, да вас разрешим греховa?

Она сузно одговори „да“: поводећи се, клече на молитвеник који је био близу алкова. Опат пође к њој и седе покрај ње.

— Да ли је потребно да се исповедим? рече она.

— Не... Ви немате шта озбиљније да пребаците себи, зар не, изузев оних ситних обичних небрежљивости, а њих сте ми рекли?

— Не, оче...

— Добро, кћери моја, покајте се за ваше грехе, и ја ћу вас их разрешити...

Почеше, заједно, да изговарају латинске речи, он једноличким свештеничким гласом а она заливајући сузама своје речи, са таквим теретом на срцу да јој се чинило е никад неће моћи устати... Па ипак се, разрешена грехова, диже. Извесно време застаде да обрише сузе пред смерном сликом која је била над молитвеником.

Свештеник се, да би јој оставио време да се доведе у ред удаљи и, севши за писаћи сто, правио се као да пише. Кад она удеси свој огртач и намаче вео, пође к њему и, врло брзо, рече:

— До виђења...

— До скорог, — драга госпођо. Моја поштовања свима вашим на дому...

Стегоше један другоме руку. Док је свештеник, оставши у својој млако загрејаној соби и у наточ вољи престао да пише и почео да размишља, извесност му нека о блиској пропасти ове жене паде на ум, извесност потврђена честим искуством таквих кушања. Па онда, пашто ови разговори, ове сузе, ова гнусна а озакоњена комедија покајања и чврсто донесених одлука?

Покајница, међутим, пошто је прошла кроз сакристију и капелу и не зауставивши се у њима, и пошто је изашла из црквених врата и попела се у свој купе који је по киши тамо амо шетао, осети неку лагодност, извесно разрешење, као крај какве мо̀ре која мо̀ри, осети да више није зазидана у овом манастиру, да није више хипнотизована овим свештеником. Ипак је она веома одлучно хтела да одржи своје обећање и да растргне душу удаљавајући оног кога је волела.

Ох! како су мрачна и немирна наша људска срца, чак и кад су најискренија!

(Наставиће се)

Марсел Прево.

(Превео с францускοг **Б. Л.**).

ХРОНИКА

НАУЧНА ХРОНИКА

Антропофитеја

Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklunggeschichte der geschlechtlichen Moral, unter redaktioneller Mitwirkung und Mitarbeiterschaft von Prof. Dr Thomas Achelis. gymnasialdirecter in Bremen, Dr Jvan Bloch, Artzt für Haut-und Sexualleiden in Berlin, Prof. Dr Franz Boas, an der Columbia Universität in New-Jork V. S. N., Dr med. und phil. Georg Buschan, Herausgeber des Zentralblattes für Anthropologie in Stettin, Geh. Medizinalrath Prof. Dr Albert Eulenburg in Berlin, Prof. Dr Anton Herrmann, Herausgeber der Ethnologischen Mitteilungen aus Ungarn, in Budapest, Prof. Dr Juljan Jaworsky in Keln, weiland Prof. Dr med. Bernhard Hermann Obst, Direktor des Museums für Völkerkunde in Leipzig, Dr Giuseppe Pitrè, Herausgeber des Archivio per lo studio delle tradizioni populari in Palermo, Dr med. Jsak Robinsohn in Wien, Prof. Dr Karl von den Steinen, in Berlin, u. anderen Gelehrten herausgegeben von Dr Friedrich S. Krauss. I. Band XXII., 530.; II. Band XIV., 480.; III. Band IV., 449., 18. Leipzig. Deutsche Verlagsactengesellschaft. 1904., 1905., 1906. Велика осмина. Цијена 90 марака (свака свеска по 30 марака).

Нијесам без разлога исписао цијели овај дугачки натпис књиге, коју хоћу да прикажем и да јој нешто додам. И ако је име Краусово врло добро познато нашем свијету ради његових огромних радња о нашим народним умотворинама, обичајима и

др., није на одмет навести и имена његових другова на овој великој радњи. Сва та имена заједно најбоље су нам јемство о озбиљности, научности и сврси овог великог предузећа. И једно од њих било би довољно. Тим више снаге дају сва имена заједно.

У нашим новинама било је врло мало говора о Антропофитеји. Признаћемо, да све нијесу могле ни говорити о њој. Књига није на јавну продају. Продаје се само научницима. Сви су примјерци нумерисани. Него, ако је ичија дужност, да се с тим дјелом упозна, то је, без сумње, нас Срба. У првим трима књигама, које су до сада штампане, има толико научнога блага из нашег народа по Босни, Херцеговини, Србији, Далмацији и др., да би их морао набавити, учити и проучити сваки српски научењак. Наука не мора бити слијепа. Она не смије ни од чега одвратити главе. Она мора све да види, да зна и да испитује. За науку све је, без разлике, од велике важности. „Предмет је“ писао је о томе Љетопис Матице Српске у књизи 237., приказујући прву и другу књигу свога дјела — „са научног а и са човјечанског гледишта тако важан, да је већ крајње вријеме, да га се лате они, који народне обичаје, врлине, мане и пороке изучавају. Па како је Љетопис намијењен и изучавању народа нашег, дужност нам је приказати ово дјело, које се бави баш многим заблудама народним, и ако их често на шаљив начин износи пред свијет. С обзиром на ове пошљедње, на шаљив приказ, припада ово дјело и књижевности, народној књижевности, као врста народног хумора, који не бира ни начин ни средства, да постигне ефект. Ми смо посумњали, да ће се та врста народне књижевности икада предати јавности. Времена се мијењају, а што ми не бисмо могли, учинили су научници. И добро су учинили.“

Пред двадесет година по прилици чула се први пут у некој немачкој књизи енглеска ријеч Folklore. Од тада су Нијемци почели употребљавати ту ријеч. Није непозната ни нама Србима, јер смо и ми у многим питањима почели поскакивати за другим, напреднијим народима. Нијемци су од тога доба установили преко тридесет друштава са неколико хиљада чланова. Смјер је тим друштвима, да се баве фолклором. Траже, купе и проучавају обичаје појединих народа. Штампају приповијетке, приче, гатке, пословице и загонетке разних народа, тражећи то благо и у најнижим слојевима народа, који се при-

ближују примитивном животу. Изучавају вјерске и правне погледе свих народа. Тај покрет толико је освојио, да има великог утицаја на све гране науке. Том узвишеном задатку намијењено је и дјело, које приказујемо и које нам много даје, а још више обећава. Подробнији опис садржаја првих трију књига потпуно ће оправдати наше мишљење.

Прву књигу Антропофитеје испунио је сами уредник Краус из своје богате збирке народних обичаја, приповиједака, вјеровања и др. Намијењена је само јужним Словенима, а у првом реду Србима. Подредни јој је натпис: „Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen. I. Erzählungen“.

„У нашим годишњацима“ — каже писац у предговору — „доносићемо таква саопштења, за која ће се занимати не само филолози, јер у рјечницима има мало или ни мало говора о тим изразима, него још више, ради њихове садржине, уважаваће их антрополози, етнолози, фолклористи, културни хисторичари, социолози, лијечници и правници. Нека се слободно у нашој естетској култури посумња или чак омаловажи важност тако званог дивљачког и животињског нагона; свакако несумњиво је, да онај, који хоће о нечему да пресуђује, мора основано познавати питања и мора их тражити онђе, гдје се могу наћи и проучавати. Фолклористична истраживања, која су већ много, сјајно и успјешно послужила науци, мало су се до сада примијенила и намијенила предањима о полном животу. — Од огромне је важности за науку, да се најпослије испита и дозна, колики је и какав је предсудни уплив имао природни нагон рађања на појединце и на народе. Борба за опстанак по каткада је хрвање за право, да се испуне природни нагони, за себе и за потомство. Сва остала права, мање или више, зависе од тога. Најзначајније басне народа, религије и култа у свом почетку уско су спојене са људским множењем. У томе је главни извор свих великих трагедија човјечанства, а и његових комедија, јер је то и неисцрпљиви бунар веселог хумора у свим ступњевима цивилизације.

За физиолога биљака није од никакве важности да дозна, на каквом земљишту и под каквим увјетима напредује стабло. Тако исто испитивач народа мора да дозна прилике и околности плођења. Овим појавама посвећена је и до сада потпуна пажња, али се не иде напријед, јер се на њих увијек гледало

кроз нарочито стакло, па и онда, кад се мислило да се ради сасвим објективно. Ми фолклористи имамо поузданији пут к истини. Не ослањамо се на наша лична опажања. Ми биљежимо предања, у којима народ описује сама себе, и не знајући да то ради, а у којима и посвједочава своје осјећаје и мисли, своја дјела и свој рад. То све учи нас, да одијелимо, да познамо и да разумијемо, шта је стално, а шта је случајно; шта је створено, а шта је измишљено; шта је истинито, а шта је лажно. Ко се гади на такав посао или ко се стиди тога, тај сличи медицинару, који се гнуша да ради на столу секцирања, а такав није дорастао за испитивање народних особина. Такви испитивачи нијесу салонски јунаци, нијесу естетичари и нијесу суци морала; они испитују обичаје. Ко нас зато сумњичи, доказује да је смјер науке за његов дух и разум велика тајна, у коју никако не може продријети. Кад би се испитивању народа, ради било каквих разлога или обзира, постављале препријеке или кад би се то испитивање забранило, зауставило би се његово научно развијање, као што би се уништила медицинска наука, кад би се морала одрећи секцирања на мртвом и живом тијелу ради њежних душица, и кад би се бојала смрада у дворанама секцирања.

„Лица која су задојена конвенционалним погледима моралности, одговориће нам: „Нећете ваљда бити толико смиони, па устврдити, да ће ваша Антропофитеја бити корисна, као и анатомија, с којом ви упоређујете ваше предузеће.“ Ми не кажемо то, него да из наших истраживања и проучавања може за људско удружење бити још веће користи. Тобожња неморалност, коју ми откривамо без икаквог обзира, дјелује јако на живот и околину онога, који иде за тим. Показујемо на погибељи, који окружавају нас и наше потомке, а и које нам пријете, али смо са Бернштајном и многим другим испитивачима, увјерени, „да су без икакве важности и снаге погибељи, који потичу од поштеног проучавања природе, према оним погибељима, које настају човјеку од глупог непознавања и најелеметарнијих природних појава.“ Не спуштамо срамежљиво очи пут земље, него смионо гледамо по свијету, у коме морамо да живимо; хоћемо да се изучимо, да се просвијетлимо, да расвјетлимо наш разум, како бисмо успјешно могли одбити зло, које на нас удара. Анатомија се бави тијелом и тјелесним боловима. Ми се бавимо духом и душом и њиховим страстима, које их уништавају.

„За што почињемо ове годишњаке баш југо-словенским предањима, разлог је у том, што предања из тих географских провинција имају нарочити старински биљег. С тога су југословенска народна предања стекла у науци ванредну важност, те их представници других, сродних наука у велике цијене. Тако нпр. Б. Винтерниц, санскритски филолог, који је без сумње критичар, коме се не може ништа замјерити, пише о томе: „Као што испитивач језика мора да упоређује најстарије периоде индогерманских језика, да дозна изворни језик, тако мора и испитивач старина да упоређује најстарије културне односе појединих индогерманских народа, у колико су нам познати из историје и књижевности, да може да дође до закључака о преисторијском времену. Индогерманска наука старина црпи из материјала, које јој пружају разне филолошке науке. Многи прастари, из преисторијског доба, обичаји и вјерска мнијења код понеких индогерманских народа сачуваше се до данас. То је особито код Балтичких Словена. У именима богова, у баснама, у причама и легендама Литавских Словена, у обичајима и народним вјеровањима Руса, у економским и породичним односима јужних Словена има много тога, што је са културноисторијског гледишта исто тако старо, као што шта, о чему нам причају Веда или Авеста... Ради тога је и проучавање народа велика помоћна наука истраживању индогерманских старина“.

„Већ прва моја збирка, која је скромна, прокрчила је у науци нове путове — —. Једним ударцем у медицинским круговима почело се од тада проучавати испитивање народа, на које се до тада једва гледало, и оно је од тада постало медицини великим помоћником.

„То је, наравно, тако могло да буде, пошто су психопатолози, као Мол, Крафт-Ебинг, Ајленбург, Блох и други прокрчили пут. Њихова је велика заслуга, што су потукли противнике наших истраживања. Бијаше то тешка борба против ограничености, неспособности, нетрпљивости и лажних светости људи, који се без и најмање грижње савјести не обазиру ни на право ни на закон, да обманама и преварама сачувају своју корист или да заспте своје насилне пожуде — ако икако могу да избјегну казни, — дигну велику дерњаву чим се неко усуди да пише и расправља о полним односима. Од једном се забрину, накостреше се као моћни заштитници морала и држе се, дје-

вичанском невиношћу, као поштени и морални. Такво играње њима је тврђава, за којом ушанчују свој морални нитковлук. Кад је Крафт-Ебинг издао своју књигу Psychopathia sexualis, стекао је душмана међу истим својим друговима, који су га хтјели отјерати са његове академске катедре ради ширења неморала. „Тако бесрамно може писати само протестант“, рече ми један његов противник, који је у исто доба хтио да превари неког трговца за десет форинти. Могао бих и ја да испричам малу историју из мог искуства.

„Позивљући се на мој рад, тужио ме неки бечки адвокатић ради порнографије. Хтио је, да ми нашкоди. Наше разумне власти нијесу се на то ни обазирале. Моја књига може се купити у бечким књижарама, као и до тада. У Аустрији је слободно научничко истраживање. — — —

„О мојим научним путовањима гледао сам на све појаве живота јужних Словена, а особито на оне, о којима сам, без замјерке, могао да пишем у јавности. При томе је купљење предања о полним односима било сасвим споредно. То сам биљежио, да ја нешто научим, јер сам тада, и ако сувише млад, био довољно наображен, да сам, без зазора, могао те ствари проучавати. Мени је од тога настала непроцјењива корист, да сам постао потпуно противан романтицизму у проучавању народа и да сам стекао здраво мишљење о истинама народног живота. Ипак, признајем, да нијесам никада никога питао о томе, него се то причало другима у мојој присутности, а тада сам ја настојао да ми се казује у перо или ми је други забиљежио. Другим ријечима, ја немам да изнесем никаквих тајна, већ да извјештавам само о ономе, што се обично јавно прича, а већином и у присутности дјеце, дјевојака и жена. Код јужних Словена још вриједи начело naturalia non turpia При томе у градовима влада западна култура, цвјета казернирана проституција и трговина женским месом. То се срећно научило од запада, а у много чему и премашио се запад“.

Послије овако научног предговора уредникова, из кога сам преписао само по неке главније тачке, Краус доноси триста и седамдесет и једну (371) приповјетку у оригиналу. Додаје им тачни немачки превод и многа, врло важна и значајна тумачења.

Друга књига, којој је прва прокрчила пут, већ је разноврснија. Осим предговора, на који ћу се касније осврнути, налазе се многи чланци о антропофитеји код разних народа. На

првом мјесту налази се Idioticon viennense croaticum, па за њим прилози сличном послу код Нијемаца у сјеверној Чешкој, чланак о језичном богатству мухамеданских Цигана у Србији, о еротским ријечима и изразима у Берлину, загонетке и загонетна питања код грађана Доње Аустрије, пословице Нијемаца у Доњој Аустрији итд. Има још један важан прилог о мухамеданским Циганима у Србији, а уредник наставља своје приповијетке из прве књиге. У овој другој књизи, осим јужних Словена, имамо, дакле, по нешто о Нијемцима, а има драгоцјених прилога о Шпањолцима (штампано је неколико њихових романца), о Мађарима, о Италијанима и о Елсашанима. Писци нијесу непознати. Пишу и потписују потпуним својим именом и презименом, само што се Србин, пишући о Циганима у Србији, крије под псевдонимом, премда за то нема никаквог разлога, оправданог.

Трећа књига Антропофитеје, која је тек довршена, још је разноврснија од друге. Види се, да Краус не штеди ни времена ни труда, а да му годишњаци буду на достојној висини. По трећој књизи види се још и то, да је лед пробијен и да паметан и наображен свијет нема и не мора имати никаквог обзира, кад се тиче науке. Није срамота и не смије бити заворно, кад се износи гола и жива истина. Истина може бити тешка само ономе, који се ње боји. Бјежати од истине могу само они, којима лични, прљави и себични рачуни не допуштају, да се истина износи.

Осим народа, о којима је ријеч у првој и другој књизи, у трећој налазимо и Французе. Они ће, без сумње, дати уреднику и његовим сарадницима из Француске много градива за овакву радњу.

Другој и трећој књизи додано је и по неколико, вјешто и умјетно израђених слика. Додано је и неколико кратких и дугих, врло поучних приказа првих двеју књига. Приказе су написали признати научењаци, европски и амерички, професори универзитетски, дворски савјетници. Сви се слажу у томе, да је Антропофитеја велико, корисно и срећно предузеће.

(Свршиће се)

Д-р Александар Митровић

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Поводом госпођице Јулије. — **Госпођица Јулија**, натуралистичка трагедија у једном чину, од А. Стриндберга. (Госпођа Лидија Јаворскаја кнегиња Барјатинска у насловној улози).

Клара

У овој природи лежи нешто што у нама нешто необично изазива. Природа иде ту преко уобичајене мере. Код нас је скоро преко целе зиме ноћ. Преко целог пак лета код нас је дан. Сунце стоји на хоризонту готово даноноћно. Јеси ли га видела по ноћи! Пола увијено у мо̂рску маглу изгледа нам често три и четири пута веће но што је. Па утицај боје на небо, море и стење! Од најсјајнијег црвеног до најфинијег и најнежнијег жутог и белог. — Па боје северне светлости по зимскоме небу! Мало је замагљено, али је све у некаквој врсти нежног цртежа, пуно покрета и вечито промењљиво. — Па она остала природина чуда! Милиони морских тица; путујуће масе риба у безграничним поворкама! Ово отсечно стење које се непосредно из мора диже! И оно није као што је остало, — а атлански океан шумори око његова падина.

Човекове су преставе ту, према томе, несразмерне...

Бјернстјерне Бјернсон.[1]

Хиполит Тен пишући у својој Историји Енглеске Књижевности о почецима енглеске књижевности, да би што дубље ушао у душу енглеског народа, протумачио и јасно видео многе књужевне појаве, говорио је и о влажном и неплодном земљишту те земље, и о мору, самом небу, о утицају климата на формирање енглеске душе, о исхрани и начину исхране, о обичајима, о грубим инстинктима њиховим, схватању света и улоге човекове у њему, о религији, о односу мужа према жени, о врстама и јачини осећања њихових, о карактеру расе, и тако даље. Све је оне факторе, многобројне и тешко уочљиве, употребио који су радили на формирању и конструисању енглеске душе, и отуда му њене манифестације нису биле ни „непри-

[1] **Изнад наше снаге**, позоришна игра у два чина, стр. 17. (Universal-Bibliothek, №2170).

родне и чудновате", ни „наметнене и удешене" и како ли се већ не пише кад се пише о коме северном драматичару. Кад год се је писало ма о којој ствари каквог северног писца чиниле су се такве примедбе. Међутим, нема ни код њих ничега „чудноватог", ни „неприродног". Ту „неприродност" и „чудноватост" пре треба потражити у непознавању северне душе и њених схватања и у веровању да је оно природно и вероватно што је нашој души и нашим схватањима блиско и пријемчиво. Ко с тог гледишта пође, а има их доста, мора за невероватне да огласи: целог Ибзена, пола Бјернсона, Хамзуна, Стриндберга. Од Ибзенових личности: Хеда Габлер би изгледала немогућа, Елида Вангел па и Шванхилда ванземаљске, Туђинац из Госпође с Мора средњевековно мистичан, Бранд и Пер Гинт апсолутно недокучиви. Од Бјернсонових: и Клара, и Адолф Санг, и Лаура, као да су залутали са неке друге планете на ову нашу, а никако да имају свој образац ван пишчевог дела, у северној средини. Кнут Хамзунов Ивар Карено изгледао би „сомболичан". Па чак, можда, да узмемо са блажег севера две личности, ни Хејермансов Рафаел и Роза не би испали вероватнији. Кад се прегледају све те личности, самим тим што нам нису природне и природније, долази се до закључка да мора да постоји извесна северна крв, северна душа и савест, северна схватања и посматрања. Њихова су бића за нас тајанствена и магловита, пуна неке загонетне узнемирености, пуна, нашем оку и погледу, мрачних страна, недокучивих, нама страних осећања, скоро пола непозната. И Стриндберговој Јулији учињена је у нас с три стране једна, различним речима изражена, иста примедба: „чудновата", „немогуће", „неприродна". А Стриндберг мисли за себе да је натуралиста и, што се обично не ради, енергично казује да је Госпођица Јулија „натуралистичка трагедија"! „Чудновата" је, збиља, та северна душа: она нама и ми њој. Нама, јужњацима, којима је ово јужно сунце, благ климат и све ове остале околности, формирале једну сасвим другачију савест и другојачије схватање но ли северцима, нарочито је тешко схватити је. Њихова је душа нама апсолутно страна и, у највећем броју случајева, отуда и „чудновата". Нарочито је то тако с Ибзеном. Отежавајућа је околност код њега још и то што су његове личности, скоро редовно, персонификације извесне мисли пишчеве. И у, да тако кажем, најреалистичкијим комадима његовим, као што је Народни

Непријатељ, и душа и удес Д-р Штокманов нису нам блиски. И Бјернсон, који се хвали својим реализмом, оставља нас, у Вереницима например, зачуђеним: Лаура је врло мало у нашем схватању. Једно наслућивање раније речено било би мање кад би се рекло: самим тим што су све њихове личности код свију њихових писаца такве за нас, то је најбољи доказ да оне морају бити верно копиране из средине, те према томе и природне, и могуће, и тачне. Сви се писци једне средине неће, ваљда, заклети да изврну средину коју посматрају и виде оно што не виде. Тако је то увек: неке се књижевне појаве или личности огласе за неприродне само зато што нама и нашим схватањима нису природне.

Што једноме крајњем јужњаку не могу да уђу у главу личности које ствара крајњи север и не зачуђује тако много, јер много треба па да се те личности могу посматрати са земљишта по коме се крећу; а тек оданде посматране, — из њих њих посматрати — могу да изгледају природне и вероватне. Ту вреди она као време стара, те отуда и тачна реч: да једнога писца треба гледати из времена и средине у којој ради. Тако, кад треба говорити о Кнут Хамзуну треба говорити и о оном чудном небу под којем се кретао; о тексаским преријама с огромним пожарима и чувеном прашином у којима је као прост радник радио; о лововима на кабељуе у Њуфунланду у коме се, сем магле и леда, ништа друго не види и у коме је, на трошним баркама, у сред мора, проводио по читаве месеце; о оном северном скитничком животу којим је живео и из кога је произашао велики број његових приповедака. Само се тако могу разумети Бореће се снаге, Мистерије, Munken-Vend и многе друге Хамзунове ствари. Феликс Попенберг, један од бољих познавалаца северних књижевности, пишући у својој књизи Северни Портрети о Јухани Ахо'у, Херману Бангу, Густаву Гајерстаму, о финској књижевности и уметности, и тако даље, не само што се посредним путем, да му ствари не би изгледале „чудновате и необичне," послужио: списима о тим земљама и књижевношћу из тих земаља, него и непосредним: пропутовао је и сам те земље, упознао њихово ћудљиво небо: оно море које је тако магнетски привлачило Ибзенову Елиду Вангел; ону џиновску природу, фјордове и глечере и њихов утицај на човека; њихове нарави, начин живљења и мишљења; ћутљивост те расе, ону усамљеност, велику и тешку, у којој

живе забаченији северци; и све друго што ствара њихову душу. Сви ти климатски, земаљски, атмосферски и душевни односи стоје у извесној нераздвојивој вези, стварају једну, томе одговарајућу, нарочиту структуру маште, нарочите преставе. Бјерисонова је Клара то, у насловном цитату, изразито изразила. Не зачуђује јако с тога што се сваки час дешава случај да једнога писца и његови рођени земљаци огласе за „чудноватог“ само с тога што се њему дешавају догађаји који се њима не дешавају, или што не запажа догађаје који се њима дешавају а они их не могу да запазе. Едгар По је многима фантастичан и неприродан што он прича догађаје и страдања своје личности који се њима не дешавају, и које они не могу ни да уобразе да се могу дешавати. Они, као већина, реше и освете једно мишљење о његовој „неприродности“, и ако је он, сиромах, писао крвљу својом, писао само оно што му се је дешавало. Један човек, дрвене главе, с правилним и дебелим живцима, чије је начело: „пити, јести и спавати; јести, спавати и пити; спавати, јести и пити“, не може да замисли оно инквизиционо мученштво у Бунару и Шеталици, најужасније пробдевене ноћи с мукама Христовим равним, душевним и телесним грчевима горим од оних Лаоконових. Људи, па и већина критичара, полазе од себе: природно је оно што се нама може десити, оно што се дешава највећем броју људи; остало је неприродно и чудновато. Tous est matière pour vous, рекао је један писцима: и оно што се само једном може десити на овоме свету, и оно што се свима може дешавати. А, најзад, шта је то необично и неприродно? За цео су свет Поове приповетке биле фантастичне и необичне, међутим за њега су оне биле реалне: оне су му се дешавале. И најпојединачнији и најособенији случајеви и удеси имају места у литератури с претпоставком, наравно да писац има добру главу: и онај што је умро од уједа муве, и онај хистеричар што му се изioктију испаравао мирис од ваниле, и они што су кадри да виде па чак и одреде боју звукова... Tous est matière pour vous! Писци се могу делити, место на „неприродне“ и „природне“, на добре и рђаве, па ма се бавили у својим списима и најнеобичнијим и, од просечне душе, најудаљенијим удесима. Што се они деле на „неприродне“ и „природне“ то је из простог разлога, што у другим случајевима многи критичари не би имали о чему да пишу. Лакше је неко дело огласити за необично и чудновато, а из тога за неприродно, него сести па доказивати

да је та удаљеност од просечне природности такође природна. Да није тих питања и онаквих какво је оно: да ли је Бајрн писао ту и ту ствар пре одласка у Италију или после, пре развода брака или после, њихово се перо никад не би замакало у мастионицу.

Пардон, Госпођице Јулија! Ми смо због вас на вас заборавили.

*

Трагедија се одиграва у једној овећој грофовској кујни. Из ње ћемо поменути само оно што има улогу у самом развоју радње. Тако, с десна, кроз двокрилна стаклена врата, види се три четвртине затвореног ходника а кроза њ један водоскок с Амором, и неколико врсти дрвећа у парку. На левој страни задњега зида једна врата воде у Жанову собу (слуге грофовог). С десне стране кујне сто и неколико столица. Над вратима велики старински часовник. И, најзад, једно дозивало с електричним звонцем које игра велику улогу.

Ивањска је ноћ, празник „невиних задовољстава“, свирка, весеље и вино. Гроф је отишао до својих сродника, а Жан, слуга његов, отпратио га је до њих. Кад се је вратио сва је послуга била у игри и весељу, а с њима и госпођица Јулија, грофова кћи, која није хтела сродницима. Госпођица Јулија је играла луђе и бесније но Нора своју тарантелу. Кад је спазила Жана, пуног снаге, младог (30 година) и лепог, позва га на игру и тако вртоглаво и страсно одигра с њим једну игру да Жан, како је причао Христини, грофовој куварици, побожној и смиреној тридесет-петогодишњој жени, „никада нешто слично није видео. Она је просто луда,“ и то нарочито од како је веридба између ње и Кронфогта, „добро образованог и ако не богатог младића“, покварена. Жана нарочито чуди зашто госпођица Јулија није отишла сродницима, но је остала с послугом на дому. Чудна је она! Она је, као и њена покојна мајка, у извесном погледу, као и свака грофица, горда, понекад пак спушта се и до послуге. Вечерас — Ивањска је ноћ — она ни мало не води рачуна о своме рангу: у кући никога нема. Још Жан није добро ни довечерао а Јулија долети у собу, поче да разговара са Христином, удари једанпут Жана по лицу љубичицом намирисаном марамом, позва га на игру, ухвати под руку, и оде кроз стаклена врата на игралиште. Сва послуга зна да Јулија најрадије разговара са Жаном и претпоставља га свима осталима.

Јулија хоће да га што више приближи себи, да га види што мање у његовом положају лакеја, да га што више уздигне: после игре она му наређује да скине ливреју и обуче црн капут. Капут му је био у кујни и он је хтео да оде у своју собу да га обуче. „Зар се мене либите! да капут промените! Идите у своју собу и вратите се! Уосталом, можете и овде, ја ћу се окренути!“ Кад је он, на левој страни кујне, преоблачио капут, видела се његова здрава и набрекла мишица — а Јулија је, за то време, разговарала са, од умора савладаном, дремљивом Христином. И ту правилну, здраву, пуну руку, Стриндберг је је показао публици, а Јулија је већ знала. И том је ситницом хтео да образложи т. зв. кривицу, а одавде и последицу те кривице. Стриндберг је велики писац, а Госпођица Јулија је његово узор-дело.

Христина је, уморна и исцрпљена, заспала на столици. После лаког удара марамом по лицу, да би га што више приближила себи, наредила му је да обуче црни капут: те да лакеј мање изгледа лакеј; кад се је обукао, нашла је да изгледа врло лепо, а он, стари келнерски љубавник и посетилац позоришта, кавањерски одговорио: „Ах! ви ласкате!“ Тиме је био увређен мало њен понос: „Ласкати? Њему?“, али јој је он требао и разговор је текао и даље. Она се све више спуштала са своје племићске висине и, у исто време, њега диже, како би се негде срели. Лакеј не сме да седи пред својом господарицом, али Јулија га и тиме приближује себи што му наређује да седа. Христина спава, и Јулија води рачуна о томе. Јулија иде даље: тражи да се пије. Пило се у Јулијино здравље, а Жан је знао лепо да наздрави. Јулија иде даље: ћудљиво тражи да јој Жан пољуби ногу. (Јулија је веома ћудљива: вереника је терала да јој прескаче преко бича, као какво псетанце, с узвиком: „хоп“; кад би прескочио, она би га по једанпут ударила у знак да је угодио њеним ћудима). Жан, лакеј, пољуби. Кроз ходник сваки час промакне по каква сенка: све особље зна да Јулија не мрзи Жана. „Може нас ко видети?“ изусти Жан. „На шта?“ одговара Јулија. Један лакеј и грофова кћи седе и пију, и то ноћу. Додуше, ту је и Христина: спава, али ту је. Да, а и Јулија би већма волела да Христина није овде: пробуди је и она, посрћући као пијана, оде у своју собу да спава. Јулија иде и даље: позива га под руку да оду у парк да јој набере расцветане зове. Жан се опире: он је лакеј, видеће људи, а ...људима

ништа није свето.“ Јулија се све више спушта, Жан је саветује да се не спушта: „Нико неће веровати да сте се ви добровољно спуштали; свет ће увек рећи да сте пали!“ Јулија га свом страшћу својих очију позива... да оду да наберу зове: „Хајде!“ — „Чујете ли, ви сте чудни!“ — „Све је, уосталом чудно! И живот, и људи, све је то санта леда коју вода дотле носи, док се не истопи. Сањала сам један сан који ми се често враћа и на који ја сад морам да мислим. Седим на једном високом стубу а нигде могућности да се спинем; мозак ми се врти кад доле погледам, а морам доле, а немам храбрости да се сурвам; не могу чврсто да се држим и чезнем доле да паднем. И нећу имати мира док не будем доле, ни спокојства док не приспем на земљу...“ То је снила Јулија која се спушта, пада. Жан је сањао да се пење, диже: „Лежао сам испод једног великог дрвета у једној густој шуми. Хтео сам горе, горе на врх, да видим осветљени предео, где сунце сија... Пузао сам се уз дрво, али је стабло дебело и глатко, а тако је далеко до прве гране! Ја знам, кад се дохватим прве гране, за час ћу на врх. Још је се нисам дохватио, али морам је се дохватити, па ма било само и у сну!“ У парк! у парк да се бере... зова. Пођу. Кад су дошли до врата Жан се ухвати за око; ушла му је нека трун. Јулији се даје прилика да иде даље: извади му марамом трун и нареди му да јој, за захвалност, пољуби руку. Жан бива све слободнији, почиње да се пење и види да се снови могу испунити. У пењању учини један сасвим нагао и велики корак: хоће да је загрли и пољуби. Она се спушта, али лагано, боји се наглости; ћуши га речју: „Натраг!“ — „Је ли то збиља или шала?“ — „Збиља!“ Пошто никаквих изгледа нема Жан више неће да губи време: граф може ускоро да дође а чизме још нису очишћене. Лати се чизама „Јулија му то ускраћује. Јулија се споро, али врло споро спушта, а Жан је био изгубио свако стрпљење. Жан почне да прича о себи: он је волео више пута у животу; док је био мањи волео је страсно такође малу Јулију: због ње је једанпут скакао и у воду: извадили су га његови родитељи. Јулију то још више привлачи. Жан неће више да губи време: треба спавати, поноћ је давно превалила. „У Ивањској се ноћи не спава“, вели Јулија. Може се провезати по мору и сачекати рађање сунца.

Сва послуга зна да се Јулија са Жаном радо разговара, да је с њим вечерас најлуђе играла, да сад у њиховој средини

— њих нема, и да они сад не спавају. Сада чешће промакне кроз ходник по каква сенка и ишчезне. Послуга им је спевала и једну песму, подругљиву и шаљиву. И баш кад је Јулија предлагала вожњу на чамцу кроз ходник забруја та песмица, али доста из близа. Они могу да дођу у кујну да и ту проиграју мало: „И ако вас нађу онда сте ви изгубљени!“ — „Ја волим наше људе, као што и они мене воле. Нека баш и дођу!“ Та је песмица доказала колико се они воле. Да се бега? Где? Кроз ходник? Ту су они. У Христинину собу? Ту је Христина. „Жан. Онда у моју собу!...“

У празничном оделу, окићени цвећем, с једним буретом пива и буренцетом ракије, улазе слављеници са свирачима. Попише по неколико чаша, одиграше једну игру и, кроз иста стаклена врата, одоше.

Док се у кујни играло, Јулија и Жан нису у соби, као оно Таис и Пафнис, певали псалме и кантике... „Ствар је учињена“, како се вели у дневнику Драгојле Јарневићеве.

A qui la faute?

Да проговоримо коју реч о госпођици Јулији. Потребно је испитати је генеалошки, испитати прилике у којима је живела, и све друго што је потребно да се види да је њена трагична судбина природна. Госпођа Јулија се је подала. Коме? Једноме лакеју, своме слузи. Зашто? Госпођица Јулија се је убила. Зашто? Да потражимо прво њу у њеној породици. Њен је прадед био млинар, а код његове је жене, за време данскога рата, краљ преспавао једну ноћ. Мајка јој није била од племените „плаве крви“, напротив сасвим простога порекла. Била је васпитана у духу једнакости и слободе жена, а то васпитање не ограђује мушкарце од женских не знам каквим моралним бранама. Шта више те су бране тако незнатне биле да се њена мајка није мислила ни удавати, осећала је неку одвратност према „брачном јарму“ и држала, можда, да је брак „сиротиња душе у двоје“. Њој је то било лако: она је и без брака живела у браку. Али, како жене и брзо и лако мире контрадикције, једнога дана она се удала. Роди се и Јулија. „Ја сам дошла на свет“, вели Јулија после неколико чаша доброга вина, „колико сам могла да чујем, и без воље своје мајке“. Одрасла је на пољском добру на коме је њена мајка, и у васпитању Јулије и у вођењу куће и целога добра, показала све своје способности једне домаћице. Јулију је тако васпитавала, а добро је тако добро вођено, да

је ускоро то добро служило за подсмех целој околини. Мужа, који је једно време, био очаран својом женом, пробуди из очараности тај подсмех. Баш у то време пожар, о коме су зли језици много говорили по околини, уништи сву њихову имаовину. Шта да се ради? Отац није имао пара да сагради друге зграде, а нико му не би ни узајмио. Жена га посаветује да потражи од једног фабриканта, њеног „пријатеља из младости“. Муж то учини и, на велико своје изненађење, доби новац без интереса. Фабрикант тај био је љубавник њене мајке, те је отуда и чинио услуге. Даље боје је у Јулијиној породици све су црње и црње, и толико црне да јој је отац помишљао и на самоубиство. Јулија је, као и њена мајка мрзела људе, „али, кад дође слабост — пфуј!“ она мора да их заволи. У Јулији, као што се види, има у довољној количини „нечисте крви“. Требало је само довести је у прилике да проради. Њих је било и сувише: гроф није у кући, Ивањска је ноћ с весељем и вином; веридба је пре четрнаест дана покварена: живци који су очекивали да се засите још су више напрегнути и гладни страсти. Њено је тело пуно чежње за страшћу, њени препуни живци кадри су да је баце у наручја првога кога сретне. Страст је то која не да разуму да дође до речи, страст која би и једну нормалну, здраву, једну „крин-девојку“ довела до вртоглавице, до грчење и трзаја, до дрхтања доње усне и снажног ударања слепоочница, до стања кад се нокти забадају у месо и косе чупају. Па онда: Жан је и здрав, и млад, и леп, и само он и нико више; а после Жан и није обичан лакеј: умешан је, добар љубавник, био је по првим швајцарским хотелима и ту научио француски, одлазећи у позориште са својим господарима научио се је многим изразима отменога света и умео на згодно место да их употреби, и тако даље. Довољно разлога, дакле, па и сувише. И с десет пута мање разлога долази се до истих резултата.

Post festum: Излази из собе Јулија Госпође Лидије Јаворскаје: у очима с једне стране, умиру последњи трзаји задовољене страсти: с друге стране, савест нема друга посла но се буни, почиње да ради. Око које је отишло у собу страшћу запаљено, дивљачко као у газеле, вратило је се скоро угашено, заморено. У покрету, у ставу, у изразу лица, у бледим, мало мало отвореним, хистеричним уснама: тај исти израз. Али све више трне, све се више гаси, све више залази страст, а почиње да се помаља досадна савест због „чињене ствари“. Ту је борбу,

њена развијања и прелазе, госпођа Лидија протумачила с пуно разумевања и природности. Њен је дар имао на расположењу правих унутрашњих глумачких сретстава да прикаже ту тешку сцену. — Излази жан г. Горин—Гарајнова. Он је био слаб: стога, можда, што је она веома јака у тој сцени. Уопште, кад се узме њен однос према њеној трупи: њена је вредност већа због њих, њихова мања због ње. Г. Горин—Горајнов је одиграо само спољашњим приказивачким сретствима: скинуо је краватну и крагну, разбарушио косу, у изглед лица, сасвим погрешно, али само у почетку сцене, унео задовољство циганина који је купио нову лулу; узео, даље, један млак покрет и — зашто је то било и како је то могло да буде? — напрашињавио своје црно одело по грудима.

Обоје су свесни да им више није места у кући: њој због тога што се толико спустила, њему што се толико попео. Сан се испунио: Жан који је био испод дрвета попео се дрвету у врх и тамо га хвата вртоглавица. Јулија се скинула са свога стуба на земљу, али јој је ту ваздух тежак. Спуштање је ка Жану, природно је, сад све веће и веће и све је ближе Жану: на место ви она захтева да јој он каже ти: она тражи, кад је Жан позива на бегање у Италију, да је он збиљски воли: „Кажи да ме волиш! Ходи и загрли ме!“ И Жан се диже: да се оде из куће у којој је слуга и у којој га и она чизма испод стола подсећа на његово лакејство у тој кући: да се оде у неку земљу, узме хотел првога реда: и кад се обогате отићи ће у Румунију и купити и једну грофовску титулу: „И тада ћете бити опет грофица! Моја грофица!“ Ти се планови могу наравно, испунити новцем. Жан има свега другог, али новаца нема ни железницу да плати. И ту је први сукоб: отићи се мора, отићи се не може. Јулија, под очевим кровом, понижена и, како се то каже, обешчашћена, не може да остане као Жанова љубазница. Жан не може и да чисти грофове чизме и да буде драган грофове кћери. „Боже мој! шта сам урадила!“ завапи Јулија плачући. У Жану се већ пробуди и побуни лакејски инстинкт — није њему први пут да пред собом види т. зв. обешчашћену девојку —: „Исто што и хиљаду других пре вас!“ одговори Жан. Ту је сад други сукоб. Жаново и Јулијино схватање љубави не слажу се. Тој препирци сад нема места: чин је свршен, „што смо удробили морамо покусати.“ Настаје један сукоб од најјачих: Жан се при пењању осећао

све мање и мање лакеј и најмање се осетио лакејом баш у тренутку кад се Јулија при спуштању тргла и тренутно осетила и да се нагло спушта а, можда, и да не треба да се спушта. То је овако текло: Жан је отворио флашу Бургундца из подрума њеног оца. То је већ побунило Јулију: Жан је слуга. Она затражи пива. Жан из тога изводи закључак да је његов укус бољи од њеног. Она пак мисли о томе да је Жан кућни лопов и да је она „погрешила“ с једним кућним лоповом“. „Да сам се ја напила ноћас и то у сну урадила? Ивањска ноћ? Празник невиних весеља...“ — „Жан. Невиних... хм!“ Јулија се је толико нагло тргла при том спуштању да је гласно узвикнула: „Не, слуга је слуга...“ Жан се пак, према свом сну, толико дохватио врха, да је одговорио: „А девојчура је девојчура!“ и продужио да прича да је и за њу, као и за све остале женске, као и сви остали мушкарци, имао само прљаве мисли; да је и оно скакање у воду због ње, прочитао у неком листу, па применио на себе, и тако даље. Жан иде све даље. Јулија се враћа старом месту: враћање ка грофици, тренутно и несвесно, само јој је донело увреде од стране Жанове у коме је лакеј остао само у једном куту. Она му се предаје на милост и немилост. Из Жана говори сад час милосрђе, час страст, а како су се и он и она, бургунђанпном заливали, у једном су се тренутку опет приближили заједничкој мисли: треба бегати. То сад више жели Јулија. Жану је добро и овде. „Шта да се ради?“ — „Да се отпутује“, вели Јулија. Потуцати се по свету целога живота то не иде у главу Жану. „Јулија Не... двтри године да уживамо... и тада да се убијемо.“ — Жан. Убити се? То је глупо...“ Жан се не би убијао: њему је живот пријатан. А и зашто да помишља на самоубиство? Обешчастио девојку! Па, Боже мој, и она је њега завела... Жан неће ни да отпутује ни да бега, а Јулија како хоће. Но нашто губити време: крајње је време да се спава. „Знате ли ви, шта је један човек дужан жени коју је обешчастио?“ пита Јулија. Жан је био келнер по хотелима, бар то добро зна: баци нешто сребра, колико се обично даје, па сто крај Јулије. Јулија ништа то не види, она мисли на излаз из те ситуације, и то је унило сву њену пажњу и свест. „Помозите ми, помозите ми; реците ми само шта треба да радим... којим путем да пођем?“ — „Останите овде, и умирите се! Нико ништа неће знати.“ Да, али послуга је приметила, и Христина по нешто наслућује. Па

онда, ако се остане у кући, може се и опет десити оно што се је десило. Па последице тога... Жан налази да треба бежати. Али, само Јулија треба да оде; кад би обоје отишли знало би се у чему је ствар: то би изишло у новинама, и гроф то не би могао да преживи. Јулија, у апсолутно безизлазном положају: „Не могу да отпутујем! Не могу да останем! Помозите ми!“ У њеној је души толико наређења и заповести за спасавање, искључивих, неупотребљивих и неслмишљених, толико умора, гриже, страха, крајње нерешљивости, љубави и мржње, живости и мртвила! Све је то тако испреплетано, проникнуто једно у друго; тако сваког часа једно душевно стање преовлада или и замени њему супротно, да и покрај свега тога, што је њен дух пун планова за спасавање и пун путоказа којим путем треба поћи, ипак је он баш због тога, празан и tabula rasa. Све сад она прима, и у најпривиднијој мисли за спасавање она види јаке разлоге, чега се дохвати држи да је спасоносно. „Идите и обуците се; снабдите се новцем за пут и вратите се овамо!“

Први зраци сунчеви обасјали су врхове дрвећа у парку. Мало доцније упаде један зрак и у кујну. У путничком оделу и с малим кавезом у руци покривеним једном марамом, уђе Јулија: „Сад сам готова!... Али, Жане, чуј ме! Пођи са мном, јер сад имам новаца.“ — „Довољно?“ — „Довољно за почетак!“ — „Поћи ћу с вама! Али одмах, да не буде доцкан...“ У малом је кавезу био један чиз кога је Јулија јако волела: хтела је, из целе куће, само то да понесе: „то је једино живо биће које ме воли...“ Жан неће ништа да се понесе, јер их по томе могу ухватити. Дохвати чиза и одсече му главу кујинским ножем. Крв невине а вољене животињице доведе их и до последњег сукоба. После стишаног сукоба њено стање, развија се у стање раздешености, растрзаности, бриге и немира, пусте и језовите усамљености, тражења изласка из душевног лавиринта у који је запала, хватања за сваки савет и разлог, слепе послушности, духовне обамрлости, заборава, неке врсте пијанства од умора, полу-заспале свести, која је још само толико раздљива што слуша и несвесно испуњава заповести, усредсређености само на једну нејасну мисао: не бити овде. Она више нема шта да слуша: ни срце, ни разум, па ни савест, — све је то утрнуло, умртвило се, изгубило сваку активност. Уморна, слабим и несигурним гласом Јулија даје параве томе стању

речима: „Ја ништа незнам; ни на шта не мислим. Ни на шта! Ни на шта!...“ У једном тренутку праскозорија у духу потражи и опет излаза из овог стања, затражи му ма какав свршетак. Жан, који се наглим корацима вратио лакеју, одлучно одговори да он не зна излаза. — Сви су излази затворени... На столу је био Жанов бријач. Јулија га дохвати. Сада треба само Жан да заповеди... И два пута грозно зазвони звоно из грофове собе, а његов звук стравом испуни собу. Жан који се потпуно био вратио лакеју, скиде црни капут и навуче ливреју: „Гроф је код куће!“ Тражи да му се донесу кроз по сата чизме и доручак. „Јулија. Дакле за по сата! О, тако сам уморна; ништа не могу, ни да се покајем, ни да побегнем, ни да останем, ни да живим, ни да умрем! Помозите ми сад! Заповедите ми и ја ћу, као пас, послушати! Учините ми и последњу услугу, спасите ми част, спасите ми име! Ви знате, шта би требало да ођу, али не могу. Ако то оћете, заповедите и ја ћу извршити!“... Јулија чека заповести. Њено стање, раније описано, прелази сад и у последњу фазу. Њен је дух готово успаван; пред очима јој је простор пун дима и магле; Жан јој личи на какву гвоздену пећ која личи на човека у црно одевеног с цилиндером на глави, с очима које се светле као угљен... Сунце у многобројним сноповима зрачним продре у кујну и озари Жана... То је продрло и у Јулијину свест: поче да трља руке као да се на ватри греје: „тако је топло и лепо... па тако исто јасно... и мирно!“ Два пута звонце зазвони још јаче из грофове собе... „Жан. Страшно је! Али другога излаза нема!... Идите!... — Јулија. (сигурним кораком излази на врата) с уздигнутим бријачем који је готов за посао...

Requiescat in pace!

Бранко Лазаревић.

КЊИЖЕВНА ХРОНИКА

Српска Књижевна Задруга.

Главни Одбор Српске Књижевне Задруге (целокупна Управа и Надзорни Одбор) имао је у овој години три састанка: 15. јануара, 3. фебруара и 5. марта. На њима је, осем других ствари одлучено да благајник, Х. Милер, иде у Загреб и тамо дефинитивно сврши обрачун и са шпедитером Голобочником и

са благајником тамошње, раније још укинуте, филијале Задругине, М. Маравићем. А за тим је, по повратку благајникову, одобрен и похваљен рад његов и заузимање, којим је успео да од шпедитерове тражње одбије 160 круна, а од М. Маравића прими рачунске књиге и удеси да му се дуговање пребије за награду, коју је тражио. — На место члана управе (књижевног одсека) Свет. Радовановића, који је дао оставку, изабрат је члан заменик Бор. Поповић, а за члана заменика Бор. Станковић, књижевник. — Дато је израза тузи за пок. П. Марковићем Адамовим, књижевником, који је био раније и један од највреднијих повереника задругиних и добротвор. — Пошто је XV коло растурено већ досад преко 6000 примерака, то је одлучено да се XVI коло штама у 7000 примерака. — Библиотеци Мале Браће у Дубровнику слаће се бесплатно сва издања Задругина као поклон добротвора Стевана Грубића, адвоката овдашњег, а у спомен брата му, пок. Петра Грубића, мајора. — Друштву за оснивање српских народних читаоница у Хрватској и читаоници Женске Учитељске Школе послаће се на поклон и један примерак књига из распарених кола (по 76 књига); осталим школама и читаоницама, из неослобођених крајева српских, које су се обраћале молбама за књиге, разаслаће се 42 кола (од X до XIV, којих има највише), колико је досад исплаћено прилозима Н. Банке и других новчаних завода, што се одазвали ранијем позиву Задругину. — Уз годишњи извештај штампаће се, од првог наредног, поменик умрлих добротвора, а на књигама, које се буду штампале потпором кога фонда у Задрузи, биће и лик добротвора, чији је фонд. — Остављено је члановима управе да размисле о предлозима благајниковим и тајниковим о томе: 1) да Задруга покрене службени лист свој, којим би одржавала сталну и брзу везу са члановима својим, штампајући у њему редом све извештаје о раду на састанцима управиним, спискове чланова, како стигну, расписе повереницима и кореспонденцију с њима; 2) да се опет покрене издавање Забавника, којим се и није толико престало због тога, што се не би исплаћивао, него због недовољно тачног администровања. Пошто је, крајем прошле године, ранији тајник, Живојин О. Дачић, поднео оставку на то звање, то је, по предлогу књижевног одсека, за тајника изабран члан управе Драгутин Костић.

Књижевни одсек имао је у овој години до сад два састанка: 23. јануара и 22. фебруара. На њима су свршавани ови по-

слови. Подељени су међу чланове, ради реферовања о њима, рукописи који су стигли до рока, 15. јануара, на конкурс задругин за приповетку из српског живота. Рукописи су ови: 1) Тих. Марковића, учитеља из Алексинца, Кажњени Грешници; 2) Рад. М. Спасића, чинов. поште у Београду, збирка а) Грозне подвале у престоници (Како страда невиност? Покино прасе. Оправдан изостанак), б) штампане: Лопови на железницама и друштво за регрес, Il est fou! Лајао на пошту, Ах, уједе ме пасја вера!; 3) Михаила Вељића, учитеља из Разгојна, Роспија; 4) Слободана Патнића (псеуд.) Разочарања; 5) од D. Војин; 6) непознатог писца, Руски царевић, потоњи цар Александар II, и српски спромашак. Прве две ствари нису могле бити примљене, о осталима донеће се дефинитивна одлука, кад сви чланови поднесу реферате. — На нацрт о редовним издањима Задругиних за пет наредних кола, који је разаслат на три стотине адреса, стигло је само двадесет и девет одговора. Циљ је дакле промашен. Према незнатном броју одговора могу се ипак истаћи ови књижевници и дела, предложена нацртом: В. Илић, (чије ће се Песме штампати у XVI колу), Ал. Шантић, Влад. Каћански, Мил. Митровић; П. Кочић, (чија је збирка одређена да се штампа у XVII колу), Ст. Сремац, (његова Зона Замфирова, даће се у штампу, за XVI коло), Милан Будисављевић, Јаша Игњатовић (Вечити Младожења); Л. Костић (Гордана), Ј. Веселиновић (Ђидо), Ј. Ст. Поповић; Достојевски (Идиот), Ф. Прешерн, Ив. Вазов (Под игото), Јар. Врхлицки, Тургењев; Х. Балзак (Цезар Бирото), Гиј де Мопасан (новеле), Едмондо де Амичис (не Војнички Живот); Гете (Херман и Доротеа), Судерман (Завичај), Шилер (драме); Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић (Историја Срп. Народа, III); Лабријер (Карактери); поучне књиге о Српским Земљама, читанке из природних наука. — Превод Твенове приповетке Краљевић и просјак послат је на реферовање г. Драг. Јанковићу, секретару Минист. Спољ. Послова. — Књига Јектика од Д-ра Јована Кујачића, лекара у Никшићу, дата на реферовање члану управе, Др. Свет. Марковићу. — Понуде г. Др. Јована Туромана о Беседама Демостеновим и Милана Вујановића, проф. гимн. о Десет беседа владике Боснјеа, примљене су начелно. — Према реферату Др-а Радована Кошутића примљен је дефинитивно превод Лазара Кнежевића, проф. гимн., Предстраже од Болеслава Пруса, за XVI коло.

— Превод Сењобосове Историје савремене културе од Влад. Радојевића, проф. гим. и пок. Св. Анастасијевића, суплента, дат је на реферовање члану управе Бор. Поповићу, а одређен је за XVI коло. — Осем ове две ствари и раније споменуте Зоне Замфирове од Ст. Сремца и Песама Војислава Ј. Илића, одређено је да се штампају у XVI колу: а) Енеида Виргилијева у прозном преводу Дра Николе Вулића, б) Газда Младен, приповетка Бор. Станковића, и в) Баја Гања од Ал. Константинова у преводу пок. Рујанца. — Према поднетом реферату г. Гаврила Јовановића, проф. I Беогр. Гимн., и ранијем, усменом, члана управе, Љ. Јовановића, нису примљене црте пок. Петра Мићића Из Старога Влаха. — За предговор Песмама Војислављевим као и за избор из Кочићевих збирака С планине и испод планине умољен је Др. Јован Скерлић. За предговор преводу Баја Гање постараће се члан управе Јер. Живановић.

Економски одсек, поред редовног месечног прихода благајнице и других послова, одлучио је на састанку од 9. марта да се, према најбољим понудама, уступи штампање XVI кола штампаријама Љ. Давидовића и Д. Димитријевића.

Д. К.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Ђорђе Настић: **Језуите у Босни.** Београд 1906. г. Стр. 79. Цена 1 круна.

Од особитога би интереса било уопште, кад би који од бољих познавалаца Балканског питања повукао једну озбиљну паралелу између Маћедонског и Босанског питања, ова два народна питања, која се баш у наше дане све више и више истичу на дневни ред и заинтересованима императивно налажу своја коначна решења. Од огромне важности и практичне користи за нас Србе била би једна строго објективна и научна детаљна анализа ова два проблема, од чијег ће решења зависити наша национална егзистенција и због чега смо ми, више него ико други, позвани да у њихову решавању целим својим бићем учествујемо. Јер у наше доба за прави и успешан национални рад тек је секундарне важности задржати се на једној оваквој, у осталом врло утешној, констатацији: „Ми смо релативно велики народ, који знатно прираштa. Ми смо народ с најјачом националном свешћу на Балкану; има целих области, где је јединство Српства главни мотив народне душе. И у периферијским, најслабијим деловима нашег народа има знатних предиспозиција за велики национални рад“.[1] Национално питање код свих народа, код којих је оно било на дневном реду, или је то и данас, има у своме историскоме развоју неколико фаза, које су често пута у основи врло различите једна од друге. Та разноликост зависи у крајњој линији од социјалне структуре онога народа (или једнога дела његовог), који жели и ради на

[1] Д-р Ј. Цвијић: О националном раду. Српски Књижевни Гласник. Бр. 146. стр. 352.

своме ослобођењу и уједињењу — с једне стране, и од ступња просечног културно-историског развитка оних народа, који у извесноме времену заузимају доминирајући положај у свима међународним питањима — с друге стране. Данас за решење националног питања нису довољна, а у већини случајева нису целисходна нити паметна она средства, којима су та питања решавана, рецимо, не више него пре педесет година. Умети се наћи у извесним приликама и разумети „дух времена" јесте први и најважнији услов за успешан и користан рад. Јер и највећа љубав према своме народу, ако се невешто и нерационално ради, може томе народу исто толико мало користити, колико ће штете нанети гола мржња, макар она била заснована и на најчистијем патриотизму, јачем и силнијем непријатељу.

За наш национални рад, поред тога што је неопходно потребна једна нова, савремена, културна, модерна Србија, треба што пре једно темељно, стварно упознавање свих оних материјалних и идеолошких фактора, који утичу и одређују живот нашега народа по свима српским земљама. Ти су фактори многобројни и врло различити, они се манифестују у најразличнијим облицима и са много локалне боје; али баш зато, пронаћи све најважније од њих, одредити им општи и међусобни значај, значило би открити праве путеве за наш национални рад.

Основна разлика између Маћедонског и Босанског питања јесте у томе: што компликованост Маћедонског питања долази у главноме споља услед најразличнијих интереса и утицаја, док је Босанско питање, нимало мање од првога компликовано, да се тако изразимо, само у себи. Нигде се на целоме Балканском Полуострву не могу боље и маркантније посматрати последице страних тежњи и завојевања са истока и запада као што је то случај у Босни. Интереси разних завојевача, разних владалачких домова и разних религија, који се сви скупа а и посебице нису нимало поклапали са интересима и потребама српскога народа који живи у овој земљи, у дугом врло промењљивом историском развитку, заплели су данашње Босанско питање до кулминационе тачке. Ако је, како се то обично каже, вера код Срба у Шумадији била главни фактор да се код њих одржи, сачува и развије национално осећање и национална индивидуалност, онда је у Босни баш вера као таква била главни фактор, да се код тамошњег српског народа убију сва та осећања. Тамо је све до наших дана национално осећање било пригушено вешто накалемљеним и распаљиваним верским фанатизмом, затупаношћу и верским

бесом.[1] — Ми не мислимо да је данас у Босни вера један од оних фактора, на коме би требало заснивати ма какав рад, а најмање национални. Напротив, ми држимо да се прави народни рад мора почети на сасвим другим основама, на једноме сигурнијем, ширем и савременијем становишту, на коме ће се лако наћи заједно угњетени из све три тамошње вере. Али при том нипошто не сме да се изгуби из вида значај, који данас у Босни има католицизам са свима својим органима и туђинским тежњама. Оно што се данас у Босни назива католицизам не носи на себи, а још мање у себи, ни једну одлику не само Христовога учења него апсолутно ни једне религије. То је искључиво католички клерикализам, који је се ставио у службу власничких интереса бечких господара. Изгубивши свако религиозно обележје овај клерикализам је, у служби Беча а преко Загреба, узео у Босни толикога маха, да прети уништењем и оно мало здравога живота што је у овој земљи преостало. Овај католички клерикализам представља данас у Босни, благодарећи фаворизирању и свестраној помоћи од бечке Земаљске Владе, једну социјално политичку силу или, боље рећи, једно социјално-политичко зло, које заједно са владом има један крупан циљ: коначно упропашћавање целога једног народа. То је збиља једна сила, са којом се мора рачунати, то је један од најважнијих и најсигурнијих органа бечке владе у окупираним земљама. Њен значај и њен рад подухватио се да изнесе широј јавности Ђорђе Настић у важној књижици: Језуите у Босни.

Поделивши босанске католике (којих има на 335.124) на домаће (око 263.000) и оне које су у Босну импортирани, писац овако представља данашње стање босанских домаћих католика: „И они су гладни као и цео босански народ. И њих тишти трећина, до просјачког их штапа гони десетина; и њих даве шумске глобе, и њих су спутале забране, и њихови су торови и кланице празни, и њима се срце стеже, кад опазе како их у властитој кући запостављају, и њима је догорело до поката... Али су они доброћудна нација, покорна раја, верује да им влада католичког ћесара добро жели, верују у „онај“ свет, у лажи својих свештеника и у светост набискупа Штадлера.

[1] Ћутање хришћанске, српске Босне за време нашег првог устанка, и поред покушаја српских устаника из Шумадије да и „Босанце“ ставе у покрет, поред других узрока има за најважнији тај, што су Срби у Босни припадали трима разним религијама. Кад је један део православних почео мислити на устанак, наишао је на отпор не само Срба муслимана него и Срба — католика. Католички попови саветовали су и наређивали своме стаду, да се чува сваке буне и свакога мешања са бунтовницима.

Они слепо верују, у веровању очајавају, у очајању умиру, од глади цркавају, своју децу голу и босу под ведрим небом остављају..."

Насупрот овоме пауперизму католичког дела народа Настић износи огромно богатство врхбосанског надбискупа Штадлера. Управо цела ова брошура и садржи разне податке и документе, из које се јасно види морал и световно-хришћанско уверење највишег представника католицизма у Босни. Имање Д-р Јосипа Штадлера, данашњег надбискупа врхбосанског, износи данас само у кућама 1,500.000 круна, и ако је он син једне сиромашне јеврејске породице, од које није могао наследити ништа. Но поред тога он „троши силан новац, улаже у пароброде, у шуме, у разна трговачка и шпекулантска предузећа; баца стотине и хиљаде на католичку пропаганду, на тзв. ширење царства Исусова у Босни и Херцеговини". Писац ове брошуре се постарао да прибави и публикује неколико аутентичних писама разних католичких страних фондова за пропаганду вере, из којих се може видети само један мали део новчаних извора носилаца босанског католицизма. Католички врховни пастир у Босни прима новце из Рима, Париза, Лиона, Беча, Салцбурга, Минхена и Берлина, и то сталне годишње суме. Тај новац употребљава се мањим делом за куповину кога новог верског присталице а већином да се католицизам материјално учврсти и осигура, као независна чињеница, у окупираним земљама. Али те јавне и још више тајне „потпоре", које се чине католичком клиру за „верске сврхе", најстрожије су забрањене осталим двема верама у Босни. Сваки онај мухамеданац или православни, на кога би се само посумњало да прима макар и најмању помоћ за какав опустели манастир, оптужује се за издајство. Зато Настић с правом примећује: „То није ни мудро а камо ли право. Кад се могу за католике новци трпити из Италије, Француске и Немачке, које према Аустрији воде од увек двоструку политику, зашто се не би православним допустило, да ишту и примају новац из Русије, кад је Русија увек била „верни савезник" Аустрији?! Ми захтевамо с правом једнаку меру за све: или да не сме ни једна конфесија примати новаца са стране, или да смеју све".

У одељку „Надбискуп шпекулант" писац именује најразличнија чисто привредна предузећа, у којима је Штадлер главни акционар са личностима, које ничега заједничког са ма којом вером немају. У вези с тим стоји нечувена експлоатација, коју заступник католичкога бога у Босни врши над оном сиротињом, која је осуђена да у његовим предузећима зарађује себи хлеба. Има у овим подвизима и таквих ствари, које су обичним лицима законом забрањене: над-

бискуп врхбосански допушта себи најразличније подвале, преваре, зеленаштво и кајишарске спекулације.

„Језуитска политика“ у Босни има један једини принцип, једну једину тежњу и једну једину лозинку: служити верно Бечу и бечкој влади, и за ту се службу добро наплаћивати. И збиља Аустрија се није ни мало преварила кад је за своје пионере и носиоце познатога „Drang“-а изабрала језуите. Јер данас у Босни „нема покрета, било социјалног, било политичког, било верског, у коме се не би осетиле — како вели писац ове брошуре — вибрације Штадлерова ауторитета. Његов свети глас: „Овде сам ја!“ чује сва Босна, чују власници и поседници, чују трговци и радници, чују слуге и чиновници. Од даха његова гласа осети по где кад земаљска влада голицање, католици осећају поветарац, православни вихор а муслимани тајфун, који све из корена чупа и руши...“ За ових непуних тридесет година аустријске владавине у Босни и Херцеговини католички попови у друштву са својим „милосрдним сестрама“, који данас заједно служе наругло целоме културноме човечанству, покушали су већ у два маха — по наредби из Беча — да надену ново име српскоме народу, који је осуђен да живи у овим земљама. Али је покушај њихов са „босанством“ и „земаљством“ пропао исто онако као и скорашње насилно натурање „хрватства“, јер је животна снага тога мученичког народа била јача од свих отрова, које му је бечка политика справљала.

* * *

Па ипак ова ваљана мала књига Ђ. Настића, испуњена мрачним примерима једне намерно корумпиране владавине, насиљима и злочинима који се врше према нашем народу у Босни и Херцеговини, обелодањеним убилачким намерама зликовачких агената бечке политике, има и неколико светлих редака. То је тамо при крају, где писац износи credo босанске интелигентне млађе генерације: „Ми смо вазда у маси и с њоме, ми је не водимо и не намећемо свога мишљења, наше су енунцијације и наши говори само израз мишљења и жеља масе, којој је додијала глад и голотиња. И са том гладном и голом масом ступамо и ми гладни, зато и јесу наши узвици рапави, громки и искрени, кад год викнемо: „Живила Слобода!“ или „Доле с тиранима!“ — И заиста, судећи према догађајима, који су се прошле године одиграли у окупираним земљама, пробуђени је народ у Босни и Херцеговини почео и од владе и њених стубова — језуита да тражи нешто друго а не само то — да буду поштени људи...

Ђ. Ј.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Новац, роман из београдског живота, од Пере С. Талетова.

У времену када се у српској књижевности осећа оскудица и у једној ваљаној приповетци из београдског живота јавио се г. Пера Талетов да романом попуни ту празнину. А свих 501 страна г. Талетова романа неће допринети много нашој спромашној књижевности у опште, и књижевности из београдског живота на посе. Јер цео роман г. Талетова има две основне мане: што није из београдског живота, даље, врло рђав распоред градива са једним мртвим стилом, што чини да се посумња у писчев таленат и већу књижевну културу. Тако једној интересантној теми, г. Талетов је одузео сваку занимљивост а наведени начин писања чини књигу доста заморном. Морални историк Београда не сме само да запази досадну београдску прашину, несносни ветар и непрестано оправљање калдрме, појаве које се могу на свакој земљиној тачци дешавати, он мора ући дубље у живот београдски: посматрати лагане утицаје западне културе, не пропуштати из вида карактеристичне појаве нашег породичног живота, једном речју, пратити живот свег вишег света и нижег света наше престонице. Г. Талетов нема ни мало вештине у писању. Он ће утрошити више од сто страна да исприча један догађај који би се рекао на неколико страна; испуниће десет страна док опише једну београдску кућу са неколико квартира, унеће савршено безначајне епизоде, само да би представио да је све зло од новца. Г. Талетов ће да напише овакву реченицу: „Правник је био висок и сух као гладна година" или да направи овакву компарацију: „Њој је срце јако куцало, оно је скоро звонило као оно назебло звонце над капијом." Наши писци, који су описивали београдски живот, нису ни један могли да даду праву „локалну боју" Београда, нити да се нађу у мешавини неколико раса београдског грађанства. Г. Илија Станојевић глумац, када је пре неколико година сликао стари Дорћол једини је, изгледа, успео да нам представи један у истини занимљив крај наше вароши.

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

Роман г. Талетова, са неким романтичним сценама, могла би још читати само по нека суморна читатељка из крајње улице београдске Палилуле, а књижевну вредност давати му један раднички лист који у целом роману види борбу између капитала и рада. Он је могао бити читан у каквим новинама београдским а овако у засебној књизи одштампан он ће стајати у каквом забаченом рафу Народне Библиотеке, очекујући какво доцније покољење које ће се можда сетити да је некад постојао и један роман из београдског живота.

Г. Тихомир Остојић о **Јовану Ст. Поповићу.**

Прва свеска „Летописа“ Матице Српске од ове године, доноси говор г. Тихомира Остојића, држан на Св. Саву ове године у свечаној седници књижевног оделења Матице Српске о Јовану Ст. Поповићу, у међудневицама стогодишњице рођења и педесетогодишњицее смрти песникове.

У чему говор г. Остојића добија већу вредност то је: публиковање, и ако не целе, аутобиографије Јована Ст. Поповића. која уноси нешто више светлости у живот и рад песников.

Г. Остојић се задржао дуже и на самим делима Јована Ст. Поповића, о којима није изнео ништа, до душе, ново, али је марљиво и прецизно оцртао главније опаске у књиженом раду песниковом и нагласно извесна места која Поповића у истини издају крупном појавом наше књижевности. Говор г. Остојића је документован, са понеком увеличаном опаском у књижевном раду Поповићевом.

Dr. Carl Hagemann: **Aufgaben des modernen Theaters.** S. 1—100.

Као седамнаеста свеска добро уређене библиотеке Позориште изашла је од познатога писца Режије, Глума и Глумци, књига под горњим насловом.

У овом свом спису Хагеман са ретким веровањем и познатим оптимизмом говори о културној и васпитној страни коју може да има позориште на околину у којој дела. Позориште је, на супрот универзитетима, у основи својој демократска, народна институција и, у исто време, један одељак државног апарата за васпитање естетичко. Тражи од позорнице да буде претежно национална и забрањује јој да буде политичка говорница појединих партија и класа. Даљи одељци посвећени су питању: какве драме треба играти и како их треба играти: приказивачком стилу; режији и режисеру, и тако даље.

РАЗНО

Леонардо да Винчи и Рафаел. — Наш сарадник, Др. Бож. С. Николајевић доцент Историје Уметности на Универзитету, саставио је, по угледу на стране радове те врсте, неколико монографија великих уметника из доба Ренесанса, као што је ова о Рафаелу, коју почињемо доносити. Другу једну, која се бави животом и делима Леонарда да Винчија, примио је недавно Коларчев Одбор, на основу реферата академика Г. Валтровића, за своја издања. Књига ће изнети 4—5 штампаних табака вел. 8⁰, па финој Kunstdruck-артији и биће украшена са 33 слике у тексту. Корисност оваквих радова, који доприносе васпитању и ширењу укуса за лепо, није потребно нарочито истицати, особито кад се зна, како је досад мало код нас на том пољу рађено.

Историско-уметничке студије. — Познати историчар источњачке уметности, Јосиф Стшиговски, професор универзитета у Грацу, одштампао је ту скоро у одређеном броју egзем-

плара један свој рад, који има посредне важности и за нас Србе. То је студија о чувеној Диоклецијановој палати у Сплиту, коју писац сматра као продукат утицаја источњачке архитектуре на римску. — Исто је тако и Габриел Миле објавио у једном стручном часопису своја најновија истраживања о светогорској уметности. О тим ће прилозима бити опширнијега говора у идућој свесци „Дела“.

Утицај судије на јавни морал, од Живојина М. Перића.

Судија, као примењивач закона на толико различити број конкретних случајева, ствара самим тим себи велику улогу у тачном схватању законодавчеве воље изражене у законским одредбама. Од тога зависи и вера у правичност, на првоме месту, самих закона, друго, у исправност самих судија. Органи власти као и појединци потчињени су правном поретку. Али ипак има разлике у степену саме потчињености. Први делају само у кругу своје надлежности законом прецизно одређеном. Други су пак слободни све радити што им законом није забрањено. Радње су појединаца различите: или су јавном казном угрожене, или су моралне или неморалне. Законодавцу, коме је задатак да друштво моралише, немогуће је да морал довољно заштити. Једне неморалне радње је угрозио казном, друге је оставио савести и влади морала, јер му је немогуће исцрпсти их у једној серији параграфа. Остаје да судија у сваком конкретном случају види да ли је један приватно-правни однос саобразан моралу или не. Отуда и схватање судијино о моралу игра врло озбиљну улогу. Донекле он је репрезентанат народног схватања о моралу, али његови погледи о друштву и моралу морају бити узвишенији од простог, мање културног човека. Али је питање да ли је према судијином субјективном схватању заиста један приватно-правни однос моралан или не? И ако судија у оцени моралности учини погрешку одговоран је онако исто као и сваки чиновник који прекорачи границу своје надлежности: за крупну погрешку — culpa lata — одговоран је, за лаку — culpa levis — неће одговарати. У овом се другом случају судија изједначује са оним чиновником који учини погрешку услед погрешног схватања, нетачног резоновања, које је резултат недовољне интелигенције.

Нашъ Животъ. — Пре краћег времена, почео је у Софији под уредништвом А. Страшимирова излазити горњи часопис, за књижевност и науку. Последњи број доноси неколико песама од мање познатих песника бугарских. Затим сам уредник штампао је своју конкурсом позоришним награђену драму „Свекрва“. Има једна лепа сличица „Ноћна туга“ од С. Р. Дојрјан пише о „Добром стилу“. Има један политички чланак под насловом „Pro domo nostra“ где се говори о Маћедонији. Један повећи чланак о „Позоришту“ и прикази појединих књига.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

У критици г. Гавр. Јовановића на Омладина и њена књижевност: поткрале су се неколике штампарске погрешке, које треба исправити ради самог смисла.

Свеска за јануар:

Стр.	112.,	12. ред	одозго:	који су апсолутно:	треба:	који су готово апсолутно.
„	114.,	10. „	„ :	одушевљење:	„ :	одушевљено.
„	„	15. „	„ :	по једпа:	„ :	по једна.
„	115.,	1. „	„ :	национализам:	„ :	рационализам.
„	116.,	16. „	одоздо:	да се разуме:	„ :	да се реч узме.
„	118.,	7. „	одозго:	Петковић:	„ :	Витковић.
„	„	10. „	„ :	праваца:	„ :	превода.
„	119.,	14. „	„ :	не од 1860:	„ :	од 1866.
„	„	15. „	„ :	од 1860:	„ :	од 18 века.
„	121.,	5. „	одоздо:	још што да:	„ :	и да.
„	122.,	3. „	одозго:	процветао:	„ :	прецветао.

Свеска за фебруар:

Стр.	270.,	10. ред	одозго:	а „Ђулићи Увеоци“:	треба:	и.
„	„	1. „	одоздо:	њих изабра;	„ :	њих стави на прво место.

78222

AP 56 D38 knj.42
Delo; list za nauku, književnost i društveni život

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY